N. TŠERNÕŠEVSKI
N. DOBROLJUBOV

PEDAGOOGILISI IDEID

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS
TALLINN 1951

R 16851
Sundeksemplar

N. TŠERNÕŠEVSKI
N. DOBROLJUBOV

PEDAGOOGILISI IDEID

Sissejuhatav artikkel ja märkused
N. Razumovskilt

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS
TALLINN 1951

2
Tartu Riikliku Ülikooli
Raamatukogu
17004

N. TŠERNÕŠEVSKI JA N. DOBROLJUBOVI PEDAGOOGILISED VAATED.

Nikolai Gavrilovitš Tšernõševski ja Nikolai Aleksandrovitš Dobroljubov — vene sotsiaaldemokraatia suured eelkäijad — on meie rahvuslik uhkus.

Nende ühiskondliku tegevuse mitmekülgsus, nende filosoofilised, majanduspoliitilised, pedagoogilised, kirjanduskriitilised ja esteetilised vaated olid Marxi-eelsel ajastul kõige eesrindlikumad, kõige revolutsioonilisemad.

Oma filosoofiliste vaadete poolest olid Tšernõševski ja Dobroljubov materialistid. Tolle ajajärgu Venemaa mahajäämuse tõttu ei tõusnud nad Marxi-Engelsi dialektilise materialismi tasemeni, materialistliku ajalookäsituseni. Kuid Tšernõševski ja Dobroljubov astusid tunduva sammu edasi, võrreldes Marxi-eelse ajastu Lääne-Euroopa materialismiga, eriti aga ühiskondliku elu nähtuste seletamises.

Erinevalt prantsuse materialistidest ja L. Feuerbachist, kes olid metafüüsikud, hindasid Tšernõševski ja Dobroljubov kõrgelt dialektikat ja tarvitasid seda laialt oma töödes. Pealegi olid nad revolutsionäärid ja kui niisugused lähenesid ühiskondliku elu tähtsaimate küsimuste seletamisele materialistlikust vaatekohast. Nad «olid teel ajaloolise materialismi poole», nagu õigesti väidab P. Fedossejev («Kultura i Žizn», nr. 20, 1948). Nimelt seda aga polnud märgata ei prantsuse materialistide ega Feuerbachi juures. Tšernõševski ja Dobroljubovi tegevuses esines materialism lahutamatus seoses revolutsiooni ideega. Järjekindlate revolutsionääridena ei kujutelnud nad progressi ilma võitluseta, ilma revolutsioonilisel purustamata kõike vananenut ning väljasurevat, kõike seda, mis oli takistuseks inimühiskonna arenemisteel, teel selle ühiskondliku korra poole, mis teeb võimatuks inimese ekspluateerimise inimese poolt ja mille puhul Dobroljubovi väljenduse järgi «oleks kõigil hea elada».

Kaitstes materialismi ja maailma ümberkujundamise revo-

lutsioonilist teed, võitlesid Tšernõševski ja Dobroljubov püsivalt idealismi mitmesuguste teisendite ja papluse vastu. Schellingi ja Hegeli filosoofia võeti põhjaliku kriitika alla Tšernõševski töödes, kes märkas õigesti saksa idealismi nimetatud esindajate filosoofia reaktsioonilisi ja konservatiivseid külgi. Artiklis «Filosoofia antropoloogiline printsiip» kirjutas Tšernõševski: «Schelling esindab parteid, keda revolutsioon on ära hirmutanud, kes otsis rahu keskaegseis asutusis ja kes tahtis taastada feodaalriiki, mille Napoleon I ja preisi patrioodid olid Saksamaal hävitanud... Hegel on mõõdukas liberaal, kes on oma järeldustes äärmiselt konservatiivne, kuid võitluses äärmise reaktsiooniga võtab omaks revolutsioonilised printsiibid lootuses takistada arenemast revolutsioonilisel vaimul, mis on talle relvaks liialt vanadusnõdra mineviku kukutamisel.» [1]

Hegeli süsteem, läbi imbunud vaimust, mis valitses ühiskondlikku arvamust restauratsiooni ajal ja sai alguse Esimese impeeriumi ajal,» rääkis Tšernõševski edasi, «ei vasta juba iseendast teaduse praegusele seisukorrale. Tuleb veel lisada, et Hegel andis oma loomuse tõttu või vahest... ettekavatsetult oma printsiipidele väga konservatiivse rüü, kui ta rääkis poliitilistest ning teoloogilistest küsimustest.»

Hegeli filosoofia on Tšernõševski arvates «kaugel tormilistest ümberkujundamistest».

Tšernõševski ja Dobroljubov vaidlesid kategooriliselt vastu filosoofidele, kes filosoofiat püüdsid käsitleda kui midagi elust sõltumatut, kui teooriat, mis töötab oma printsiibid välja ilma igasuguse seoseta ühiskondliku eluga. Tšernõševski ja Dobroljubov tõendasid, et igal seesugusel püüdel pole mingisugust kindlat alust, et see on idealistide väljamõeldis, alusetu ning kahjulik. Nad tundsid, et filosoofiliste voolude taga peituvad mitmesuguste klasside huvid, et need voolud kajastavad klassihuvide võitlust.

Tšernõševski ja Dobroljubov jõudsid filosoofiliste voolude klassiiseloomu mõistmisele väga lähedale, nad panid kindla poliitilise mõtte oma võitlusse materialistliku suuna eest ja arvasid, et see suund vabastab rahva valekujutlusest ümbritseva maailma kohta, milline asjaolu aitab tal oma seisukorrast teadlikuks saada ja ühtlasi leida ka teid, kuidas kõige paremini korraldada oma elu.

Tõeliste demokraatidena nad tõendasid, et siiras rahva

[1] N. Tšernõševski, «Literaturnoe nasledstvo», III osa, lk. 29.

teenimine, rahva huvide kaitsmine on kõrgeim ning õilsaim kohustus. Nad kutsusid selleks üles filosoofia, teaduse, kirjanduse, kunsti ja pedagoogika esindajaid. Tšernõševski ja Dobroljubov olid liberalismi vaenlased. Nad väitsid, et liberalism on rahvavastane, tööliste huvidele vaenulik. Nad paljastasid väsimatult liberaale, Tšernõševski sõnade järgi «lobisejaid», paljastasid nende «reformismi, mille aluspõhjaks oli alati püüe taltsutada rahvahulkade aktiivsust ja kaitsta tükikest mõisnike privileegidest, nagu väljaostumaksu ja nii edasi». [1] Nad arvasid, et liberaalid on suutelised andma palju labaseid ning tühje sõnakõlkse, mis panevad «enesega rahuloleva lt tukkuma» ning täidavad «südant meeldivate unistustega», sellal kui vajati «uut ning uhket sõna, mis paneb südame kodanikujulgusest keema, mis kisub kaasa laiaulatuslikuks ning omapäraseks tegevuseks» [2], kui vajati ka otsustavaid tegusid, aga mitte kurikuulsaid reforme.

Nad vihkasid liberaale ka nende lömitamise pärast välismaa ees. Selles lömitamises nägid nad õigesti rahvavastast nähtust, mille oli sigitanud härraslik vaen rahvahulkade vastu.

Peapaheks tolleaegse Venemaa ühiskondlikus elus pidasid Tšernõševski ja Dobroljubov pärisorjust ja pärisorjusel põhjenevat isevalitsuslikku korda. Selles nägid nad peamist takistust teel progressi poole, teel oma rahva ja oma armastatud kodumaa õnneliku tuleviku poole, ja neile omase järjekindluse ning kõikumatusega kutsusid nad rahvast ja kogu parimat, ausaimat eesrindlikku osa intelligentsist relvade alla, veriseks halastamatuks võitluseks. «Meie seisukord on kohutav, talumatu,» kirjutas Tšernõševski, «ja ainult kirves võib päästa ja miski peale kirve ei aita!... Kutsuge Venemaad üles kirvest võtma!»

Eespool märgitud põhjusel (pärisorjusliku Venemaa mahajäämus) ei suutnud Tšernõševski ja Dobroljubov mõista töölisklassi ajaloolist osa. Nad panid lootuse talurahvale kui kõige suurearvulisemale ja ainsale revolutsioonilisele klassile, visalt propageerides talurahva-revolutsiooni ideed.

Tšernõševski ja Dobroljubov omistasid suurt tähtsust isiku osale ajaloos, kuid arvasid, et otsustav osa kuulub siiski rahvahulkadele, et ajaloolised sündmused viiakse lõpule rahvahulkade poolt. Nende õige otsuse järgi suudab

[1] V. I. Lenin, Teosed k. XXX, lk. 211.
[2] N. Dobroljubov, Teosed (venekeelne väljaanne), k. IV, lk. 92.

selles või teises ajaloolises sündmuses mängida juhtivat osa ainult see isik, kes hästi mõistab aja vaimu, rahvahulkade tõelisi huvisid, kes toetub rahvahulkadele, ei karda võitluses rakendada otsustavaid abinõusid ega jää võidu nimel peatuma hädavajalike ohvrite ees.

Tšernõševski ja Dobroljubov osutasid palju tähelepanu pedagoogika- ja kasvatusküsimustele. Oma artikleis, retsensioonides ja märkmeis, milledest peamised on ära toodud käesolevas kogumikus, puudutasid nad pedagoogika ja kasvatuse paljusid üld- ning eriküsimusi ja lahendasid neid materialismi ja revolutsioonilise demokratismi seisukohtadelt. Tšernõševski ja Dobroljubov said hästi aru, et hariduse seisukord ja iseloom olid tingitud isevalitsuslik-pärisorjuslikust korrast, mis valitses siis Venemaal, feodalistide valitsuse poliitikast. Nad selgitasid kõigi võimalike abinõudega, et valitsuse hariduspoliitika on rahvavastane, et sel pole õigust kanda hariduspoliitika nimetust, sest see ei teeni mitte haridust, vaid rahva teadvuse pimestamist, toetades ja õigustades orjust, milles feodalistid hoidsid rahvast. Isevalitsuslik-pärisorjusliku valitsuse hariduspoliitika seesugune hinnang läbib punase niidina kõiki artikleid ja märkmeid, milles käsitellakse kasvatust ja õpetamist tervikuna või nende eri külgi, samuti läbib see ka Tšernõševski ja Dobroljubovi poolt kirjutatud retsensioone õpikute, õppevahendite ja lugemikkude kohta.

Oma kaasaegse haridussüsteemi armetust pidasid nad õigustatult feodalistide «hariduspoliitika» tagajärjeks. Nad juhtisid püsivalt tähelepanu koolide lõpmata väikesele arvule, koolivõrgu äärmiselt pikaldasele arenemisele, lubamatult mahajäänud õpetamis- ja kasvatamiskorraldusele nii sisuliselt kui ka organisatsioonilisest ja metoodilisest küljest. Oma sisu, organisatsiooni ja õppe- ning kasvatusmeetodite, preisistunud vaimu, drilli ja kepidistsipliini tõttu polnud koolisüsteem nende arvates suuteline niipalju kasvatama kui rikkuma, mitte niipalju arendama kui nüritama laste vaimuandeid, suretama nende teadmishimu, muutma neid võimumeeste tahte alandlikeks ning tahtetuiks täitjaiks.

Niisuguse õppe- ja kasvatussüsteemi puhul, ütles Dobroljubov, «harjudes kõike tegema ilma arutlemata ..., ainult käsu peale, jääb inimene ükskõikseks hea ning kurja vastu, saadab ilma südametunnistuspiinata korda kõlblustundevastaseid tegusid, vabandades end sellega, et nõnda on käs-

tud», kasvatatakse «kergemeelsust ja alatust», kasvatatakse üles ilma kindla ning selge kohusetundeta inimene, kes seetõttu pole võimeline «tooma ellu midagi uut, täiuslikumat, varem kindlaks määratud korrast erinevat»; kasvatatakse üles inimene, kes oskab ainult kohaneda tingimustele, olgu need kas või kõige pöörasemad, kuid kes pole võimeline võitlema nende muutmise ja täiustamise eest. Ta nimetas seda süsteemi laste vaimse ning kõlbelise languse viimaseks astmeks.

Tšernõševski ja Dobroljubovi kriitika oli väga terav, veenev ning otsustavale võitlusele kutsuv tolleaegse haridus- ja kasvatussüsteemi põhjaliku muutmise ja ühes sellega selle süsteemi sigitanud tingimuste muutmise eest. Ühes feodalistliku süsteemi kriitikaga käsitlesid Tšernõševski ja Dobroljubov kasvava põlvkonna uue revolutsioonilis-demokraatliku haridus- ja kasvatussüsteemi teooria ja praktika küsimusi, millele oli aluse pannud nende suur eelkäija V. G. Belinski.

Oma mõtteavaldustes hindasid nad väga kõrgelt hariduse osa ja tähtsust inimühiskonna elus. Tšernõševski näiteks kirjutas, et «haridus on inimesele kõige suurem hüve», et «vabadus ja haridus — need on hapnik ja vesinik . . ., ilma milleta pole looduses mingisugust elu».

Erihariduse tähtsust ja vajadust eitamata koondasid Tšernõševski ja Dobroljubov oma esinemistes tähelepanu üldhariduslikule koolile, mida nad pidasid kogu rahvahariduse alusmüüriks. Nende arvates peab üldhariduslik kool kindlustama õpilaste vaimsete ja füüsiliste jõudude ning annete igakülgse arenemise, ta peab õpilasi varustama igakülgsete üldhariduslike reaal- ja humanitaarteadmistega, arendama neis (õpilastes) oskust mõtelda ja tegutseda, toetudes teadusele ja revolutsioonilis-demokraatlikele veendumustele, samuti ka oskust iseseisvalt teadmisi omandada.

Kool on kohustatud lapsi ka kõlbeliselt kasvatama. Seejuures tuleb kasvatuse aluseks võtta moraal, mille kõige tähtsamaiks tunnuseiks Tšernõševski ja Dobroljubov pidasid: 1) kodumaa ja rahva teenimist, 2) sügavat lugupidamist inimese töö vastu ja põlgust teiste kulul elamise vastu.

Pole raske näha, et moraal, mida Tšernõševski ja Dobroljubov kaitsesid, oli diametraalselt vastupidine ning vaenulik truualamlikule moraalile, mida kirik ja kool siis igati sisendasid.

Kõlbelise kasvatuse peamiseks vahendiks pidasid Tšer-

nõševski ja Dobroljubov õppetööd, mille protsessis lapsed saaksid tõeliselt teadusliku, tõele vastava seletuse ümbritseva looduse ja ühiskondliku elu nähtuste kohta. Moraal, ütlesid nad, peab olema sellisest nähtuste, faktide, esemete ja elus toimuvate sündmuste tõepärasest valgustamisest tulenev järeldus. Eriti suurt osa kõlbelise kasvatuse küsimuste lahendamisel omistasid nad õpetaja isiklikule eeskujule.

Kehalise kasvatuse tähtsaima vahendina nimetasid Tšernõševski ja Dobroljubov õpilaste jõukohast ja süstemaatiliselt tehtavat kehalist tööd, mis seejuures peaks tingimata vahelduma vaimse tööga. Õpilaste isiklikus töös nägid nad üht kõlbelise kasvatuse väärtuslikku vahendit.

Kaitstes igakülgset vaimset haridust, hoiatasid Tšernõševski ja Dobroljubov õppeplaanide ja -programmide õppematerjaliga ülekoormamise eest. Nad soovitasid rangelt arvestada laste võimeid selles või teises vanuses, nõudsid, et lastele tehtaks ülesandeks ainult seda, mis on jõukohane, mida nad suudavad omandada teadlikult, püsivalt ning tervist kahjustamata. Nad väitsid, et igakülgse vaimse hariduse huvides pole mingit vajadust võtta kooli õppeplaani kõiki õppeaineid, mida traditsiooni järgi on kombeks saanud pidada üldhariduslikeks. Täpselt niisamuti, ütlesid nad, pole õpetuse kättesaadavuse huvides tarvis piirata kooli õppeainete ringiga, mis haaravad ainult mingisugust osa üldhariduslikest teadustest, näiteks humanitaar- või reaalteadustest.

Mõistlik lähenemine vaimse hariduse sisu kindlaksmääramisele kindlustab Tšernõševski ja Dobroljubovi veendumuse järgi üheaegselt niihästi üldhariduslike teadmiste mitmekülgsuse kui ka tingimatu kättesaadavuse.

Mõistlik lähenemine kooliõpetuse sisu kindlaksmääramisele tähendas nende kujutluses: kõige selle kõrvaldamist kooli õppeplaanist ja -programmidest, mis on oma aja ära elanud vananenud, mis ei vasta kaasaegse elu vajadutele ning teaduste kaasaegsele seisundile, ja selle säilitamist, mis moodustab kaasaegsete teaduste põhialuse ning vastab rahva elulistele vajadustele, ja muidugi sellises ulatuses, mis on antud vanuses lastele jõukohane.

Lähtudes sellest vaidlesid nad näiteks kategooriliselt usuõpetuse õpetamise vastu koolis, pidades seda teadusele vastukäivaks ja õpilaste vaimsele arenemisele negatiivselt mõjuvaks. Nad vaidlesid ka vanade klassikaliste keelte õppi-

mise vastu, pidades neid oma aja ammu äraelanuiks ning hariduslik-kasvatusliku tähtsuse kaotanuiks.

Klassikalise antiikaja kui üldhariduse tähtsaima põhialuse kaitsmises nägid nad püüet vähendada emakeele ning emakeelse kirjanduse ja eriti loodusteaduslike teadmiste hariduslik-kasvatuslikku tähtsust. Nad nimetasid seesugust kaitsmist tõelise üldinimliku hariduse huvidele vastukäivaks ja vaidlesid resoluutselt selle vastu. Nad kaitsesid üldharidusliku kooli põhiainetena: vene (ja ema-) keelt ja kirjandust, ajalugu, geograafiat, loodusteadust (ühes füüsika ja keemiaga), matemaatikat ja uusi võõrkeeli.

Vaadeldes dogmat ja tuupimist kui nüritava õpetuse vahendeid, kaitsesid Tšernõševski ja Dobroljubov järeleandmatult oma aja kohta eesrindlikemaid didaktilisi nõudeid: õpetuse mõtestamist ja teadlikkust, näitlikkust, õpilaste aktiivsust ning isetegevust õppeprotsessis, kusjuures õpetajal on juhtiv osa, ranget süsteemilisust ja järjekindlust õppematerjali läbivõtmises, õpetuse arusaadavust ning teadmiste kindlust. Nad nõudsid samuti, et iga õppeainet ja nähtust ei õpitaks mitte staatikas, vaid dünaamikas, arenemises, ja õppematerjali esitatakse elavalt ning kaasakiskuvalt, et äratada õpilastes võimalikult suurt huvi õppetöö vastu. On ju teada, ütles Dobroljubov, et kui lapsed õpivad huviga, «siis töö läheb võrratult kergemini ja edukamalt kui sunnitud, kepihirmul toimuva õppetöö puhul». Kuid kaasakiskuvust, hoiatasid Tšernõševski ja Dobroljubov, ei tohi mõista kui lihtsat meelelahutust ja nalja. Kaasakiskuvusega peab nende arvates kaasnema sisuka ning tõsise õppetöö nõue. Tuleb osata, ütlesid nad, esitada sisukat, rangelt teaduslikku ja eluliselt vajalikku materjali huvitavalt ning kaasakiskuvalt. Õpetaja peab meeles pidama, et õppetöö lastega on väga vastutusrikas ning tõsine asi, ja muuta seda pahaks naljaks oleks kuritegu.

Küllaltki suurt tähtsust omistasid Tšernõševski ja Dobroljubov õppematerjali selgusele ja täpsusele. Nad nägid materjali esitamise selguses ja täpsuses väga tähtsaid vahendeid, mille abil saavutatakse õppeainete edukam ning õigem omandamine laste poolt, kuid esituse selgus ja täpsus ei vabasta õpilasi kõigist raskustest õppetöös, iseseisvast tööst raskuste ületamisel. Nad vabastavad ainult neist raskustest, mis tulenevad sageli esituse segasusest, ja aitavad õpilastel kiiremini ning täpsemalt mõista ja omandada selle põhialuse, millele toetudes nad on võimelised lahen-

dama mitmesuguseid, muidugi neile jõukohaseid õppeülesandeid. Tšernõševski ja Dobroljubov pidasid esituse selgust ja täpsust teadliku õpetuse vältimatuks omaduseks. Õpetuse teadlikkust aga vaatlesid nad kui mõistlikult organiseeritud õppe- ja kasvatusprotsessi peamist tunnust. Kui suurt tähtsust omistasid nad teadlikkusele, nähtub näiteks Dobroljubovi järgmistest sõnadest: «... kui lokkavalt areneks mõistus, milline energia tekkiks inimeses ja sulaks ühte kogu ta olemusega, kui teda esimestest eluaastatest peale õpetataks mõtlema selle üle, mis ta teeb, kui laps sooritaks iga teo teadmisega, et see on vajalik ning õiglane, kui ta harjuks oma tegevusest endale aru andma ja täitma seda, mida käsivad teised, mitte austusest käskiva isiku vastu, vaid veendumusest asja enese õigsuses».[1]

Omistades õpperaamatuile suurt tähtsust, märkisid Tšernõševski ja Dobroljubov murelikult, et enamik tollal kooliõpetuse praktikas tarvitatavaist õpperaamatuist oli selline, mis võttis igasuguse võimaluse õppida midagi mõistlikku ning kasulikku. Ühtedes õpperaamatutes pakuti ettekavatsetult valet, «tühisust ning idiootsust». Teistes, kuigi neis polnud ettekavatsetud valet, anti niisugust materjali, mis oma sisu ja esitusviisi tõttu igal juhul ei aidanud või aitas väga vähe arendada õpilastel selgeid ning õigeid kujutlusi ümbritsevast maailmast, kindlaid ning mõistlikke veendumusi.

Õpperaamatud nagu õppe- ja kasvatusetöö kogu sisugi, selle organisatsioon ja metoodika peavad Tšernõševski ja Dobroljubovi vaatekohalt relvastama õpilasi ainult tõeliste (teaduslike) teadmistega, kasvatama huvi teaduse vastu ja, mis on eriti tähtis, kasvatama õigeid (materialistlikke) veendumusi.

Iga õpperaamat, rääkisid nad, peab seepärast seisma kaasaegse teaduse ja pedagoogika tasemel. Neis peab pakutama ainult seda materjali, mis pole vastukäiv teaduse andmeile, muidugi antud eale arusaadavas ulatuses. Iga nähtust, sündmust, iga fakti peab neis valgustatama range tõetruudusega, kindla teooria vaatevinklist (mõeldakse materialistlikku teooriat). Õpperaamatute keel aga peab olema äärmiselt lihtne, võimalikult kaasakiskuv ja tingimata õige, peab olema kirjakeel.

Õppe- ja lasteraamatute koostamist pidasid Tšernõševski

[1] N. Dobroljubov, Teosed (venekeelne väljaanne), k. III, lk. 20.

ja Dobroljubov vastutusrikkaks, väga keeruliseks ja väga tähtsaks tööks, mis pole kaugeltki igale autorile jõukohane. Nad kutsusid üles kvalifitseerituimat ning eesrindlikumat osa kirjanikest, teadlastest ja pedagoogidest kirjutama lastele, osa võtma õpikute ja lastele lugemiseks määratud raamatute koostamisest. Nad tõendasid, et see töö pole vähem tähtis ega vähem õilis kui soliidse teadusliku töö loomine või ilukirjandusliku teose kirjutamine. Tšernõševski ise astus samme rea raamatute kirjutamiseks lastele.

Palju suurepäraseid ridu Tšernõševski ja Dobroljubovi teoseis on pühendatud koolidistsipliini küsimustele. Suurte demokraatidena ja tõeliste humanistidena ei saanud nad leppida distsipliiniga, mis tugines kehalistele karistustele ja muile õpilaste inimväärtust alandavaile vahendeile. Nad tõendasid, et need vahendid on sallitavad ainult seal, kus puudub igasugune lugupidamine õpilase isiku vastu, kus õpilane on muudetud esemeks, kreatuuriks, kus taoteldav eesmärk pole mitte kasvatada ning arendada last kui väärikat inimisikut, vaid teda välja dresseerida «nagu koera» (Dobroljubov). Nad kaitsesid kõige visamalt koolidistsipliini, mis põhineb õpilaste sügaval austamisel, nende teadlikkusel, kogu õppe- ja kasvatusprotsessi mõistlikul organiseerimisel, mõistlikult seatud koolirežiimil, distsipliini, mis ei luba mingisuguseid barbaarseid ega mingisuguseid kas või vähimalgi määral jõhkraid laste mõjutamisvahendeid.

Nagu paljud teisedki progressiivse pedagoogika esindajad andsid Tšernõševski ja Dobroljubov peaosa õppe- ja kasvatusprotsessis õpetajale. Keegi enne neid polnud tõstnud õpetaja vaimseid omadusi nii kõrgele kui nemad.

Õpetaja üldhariduse ja pedagoogilise erihariduse alahindamist, mis oli siis tähelepandav niihästi praktikas kui ka mõningate pedagoogide mõtteavaldustes, pidasid nad lausa arusaamatuseks, mis toob pedagoogilisele tööle ainult kahju. Nad tahtsid õpetaja isikus näha kõrgesti haritud, igakülgselt arenenud inimest, kes on võimeline orienteeruma inimlike teadmiste mitmekesistel aladel ning oskuslikult propageerima neid laste ja täiskasvanute hulgas. Nad tahtsid, et iga õpetaja tingimata omaks «eriti kõrget, igakülgset haridust, l a i a l d a s i n i n g i g a k ü l g s e i d t e a d m i s i, mis on viidud täielikku kooskõlla üldiste printsiipidega», s. t. materialistlikkude printsiipidega. Nad kaitsesid kindlalt iga õpetaja spetsiaalset pedagoogilist ettevalmistust. Õpetaja peab ju «väga edukalt ning kiiresti

arendama õpilaste vaimseid jõude, hoolitsema nende kiireimate edusammude eest, rikastama nende vaimuandeid, tundma õppima, millisteks kunstideks ja teadusteks omavad nad loomupärast kalduvust, kindla käega suunama nende õppetööd ja juhtima neid mööda teed, mille kaudu nad... kõige kergemini saavutavad püstitatud eesmärgi» (Tšernõševski). Aga seda ei suuda ta saavutada, kui tal peale üldhariduse pole kõrget pedagoogilist ettevalmistust. Kes tahab õpetaja olla, see ei tohi jääda pimedaks ning kurdiks pedagoogika nõuannete vastu, väitsid Dobroljubov ja Tšernõševski õigesti. Kuid õpetajale ei piisa sellest, kui ta omab laialdasi üld- ja eri- (pedagoogilisi) teadmisi. Ühes sellega peab tal olema «veendumuste selgus, kindlus ning eksimatus» (Dobroljubov). Tsensuuritingimuste tõttu ei saanud nad ütelda, milliseist konkreetseist veendumustest on jutt, kuid on täiesti ilmne, et nende all mõisteti revolutsioonilis-demokraatlikke ja materialistlikke veendumusi.

Suurimat tähtsust omistasid nad õpetaja moraalsele palgele. Õpetaja peab Tšernõševski ja Dobroljubovi arvates olema moraalse puhtuse eeskuju. Ta peab olema «mitte harilik inimene, vaid iselaadi aparaat, milles kõlbeline seadus peab teostuma ilma igasuguste kõrvalekaldumisteta» (Dobroljubov). Ja see seadus, nagu teada, seisnes rahva ning oma kodumaa ennastunustavas teenimises.

Ainult seda, kes omab kõiki loeteldud omadusi, ütlesid nad, võib pidada täisväärtuslikuks, kõrgesti autoriteetseks õpetajaks-kasvatajaks. Sellise õpetaja sõnal on haruldane jõud. Ja vastupidi, selle õpetaja sõna, kelle teadmiste ja kõlbeliste omaduste suhtes on õpilaste südameisse põhjendatult poetunud kahtlus, «kaotab oma jõu, — ta kiitusel ja laitusel pole tähtsust, ja seda, mida enne tehti meelsasti ning rõõmuga ainuüksi armastusest ja austusest tema vastu, saavutatakse nüüd ainult koolitüranniaga, karistuste ja sundimisega» (Dobroljubov).

Kooliõpetaja on Tšernõševski ja Dobroljubovi kujutluses ühtlasi ka rahvavalgustaja, kes on kutsutud äratama, tõstma ning suunama rahvas peituvaid vaimujõude neile teedele, mis viivad tõe ja õigluse juurde, töötava rahva vaba ning kultuurse elu poole.

Nad nõudsid õpetaja, eriti rahvakooli-õpetaja materiaalse ning õigusliku seisukorra põhjalikku parandamist. Selles nägid nad üht tähtsaimat eeltingimust, mis tagaks tublide ning andekate kandidaatide kaasatõmbamise õpetaja töö-

alale. Selles nägid nad peatingimust, mille puhul õpetaja saab täielikult anduda oma keerulisele ning õilsale tööle.

Erilise visadusega kaitsesid Tšernõševski ja Dobroljubov rahva õigust haridusele ja kooli majanduslikku kättesaadavust kõige laiemaile rahvakihtidele, sõltumatult päritolust, soost ja rahvuslikust kuuluvusest. Seoses sellega kaitsesid nad tasuta õpetust kooli kõigil astmeil ja laste emakeelse õpetuse teostamist. Igasugused arutlused selle kohta, et talurahvas ei taha õppida, et kirjaoskus toovat taluinimesele kahju, hülgasid nad kui ebaõiged ja rahva hüvangule täiesti vaenulikud. Lõpuks soovitasid nad võimalikult laialt arendada üritusi täiskasvanud elanikkonna üldkultuurilise taseme tõstmiseks: loengute, vestluste ning üldarusaadavate ettelugemiste korraldamist, populaarteadusliku ja ilukirjanduse kirjastamist, eriõppeasutiste organiseerimist jne. 1859. a. tekkinud pühapäevakoolidele vaatasid nad kui väärtuslikele üritustele, mis taotlesid seesugust eesmärki. Nad tahtsid, et niisuguseid koole tekiks võimalikult palju ja et töö kvaliteet neis oleks võimalikult kõrge.

*

Tšernõševski ja Dobroljubovi pedagoogilised mõtteavaldused on väärtuslikuks lisandiks vene ja maailma progressiivsele pedagoogikale. Nende pedagoogilised mõtteavaldused on orgaaniline osa nende üldisest võitlusest ühiskondliku korra revolutsioonilise muutmise eest Venemaal.

Nõukogude rahvas võtab tänuga vastu kõik väärtusliku, mis vene rahva suured pojad N. G. Tšernõševski ja N. A Dobroljubov on talle jätnud.

N. TŠERNÕŠEVSKI

NIKOLAI GAVRILOVITŠ TŠERNÕŠEVSKI.

(Eluloolisi andmeid.)

12. juulil 1828. a. sündis Saraatovi linnas preestri perekonnas Nikolai Gavrilovitš Tšernõševski, suur vene õpetlane ja revolutsionäär.

Hariduse sai Tšernõševski vaimulikus seminaris ja seejärel Peterburi ülikooli ajaloo-keeleteaduse fakulteedis.

Maast-madalast paneb Tšernõševski tähele rahva rasket ning rõhutud elujärge. Ta tutvub varakult Puškini, Lermontovi, Belinski, Herzeni jt. kirjanike teostega, võtab ahnelt vastu neis teoseis arendatavaid vabadustarmastavaid ideesid. Üliõpilasena uurib ta tähelepanelikult ning põhjalikult XVIII sajandi prantsuse materialistide, samuti ka Louis Blanc'i, Saint-Simoni, Fourier', Guizot', A. Smith'i, Ricardo ja paljude teiste Euroopa edumeelse mõtte esindajate ja lõpuks L. Feuerbachi teoseid.

Kõik see avaldas Nikolai Gavrilovitši maailmavaate kujunemisele tohutut mõju. Eriti suurt mõju aga avaldasid talle talurahva ülestõusud Venemaal ja kodanlikud revolutsioonid Läänes.

Kahekümneaastasena oli Tšernõševski juba väljakujunenud demokraat-revolutsionäär, sügava ning kindla sümpaatiaga sotsialismi vastu.

Pärast ülikooli lõpetamist 1850. a. kevadel sõidab Tšernõševski oma kodulinna Saraatovi, kus ta 1851. a. jaanuaris saab keele ja kirjanduse õpetaja koha. Sellel tööl oli ta kuni 1853. aastani.

1853. aastal abiellub Tšernõševski Olga Sokratovna Vassiljevaga, kellest saab ta truu sõber. Abielludes hoiatas ta Olga Sokratovnat, et Venemaal «tuleb varsti mäss» ja tema «võtab tingimata sellest osa . . .», et teda « . . . ei heiduta ei mustus, ei purjus talumehed kaigastega ega tap-

lus...» ja ta hakkab võitlema rahva poolel, mitte tundes hirmu vangla, sunnitöö ega ka surma ees.

1853. aastal kolib Tšernõševski Peterburi. Seal elatub ta esialgu juhuslikust kirjanduslikust teenistusest ja isegi korrektuurist. Mõnda aega töötab ta kadetikorpuse õpetajana. Tšernõševski unistab teadlase tööst, professoriametist. Sama aasta sügisest peale hakkab ta magistrieksameid sooritama, varsti lõpetab ta oma väitekirja «Kunsti esteetilised suhted tegelikkusega» ja kaitseb seda hiilgavalt. Aga magistrikraadi ei saanud ta siiski kaua aega.

Väitekirjas arendab Tšernõševski oma vaadete revolutsioonilisi põhialuseid, purustab idealistlikku orientatsiooni ning kaitseb materialistlikku filosoofiat.

Väitekiri ja pärast seda «Esseed Gogoli ajajärgu vene kirjandusest» tõstavad Tšernõševski esiplaanile kui revolutsioonilise demokraatia ideoloogi ja juhi, kui talurahva-revolutsiooni ideoloogi.

Samal 1853. aastal hakkab Tšernõševski kaastööd tegema tolle aja edumeelsele ajakirjale «Sovremennik».

«Sovremenniku» juures teeb Tšernõševski suurt tööd, eriti kriitika ja bibliograafia osakonnas, mida ta juhatab. Ta muutub ajakirja poliitiliseks juhiks.

«Sovremenniku» juurde tööle värvatakse väljapaistvad kirjanduslikud jõud: Turgenev, Tolstoi, Grigorovitš, Gontšarov, Ostrovski, Dostojevski, Pomjalovski, N. Uspenski, Dobroljubov jt.

1861. a. kirjutab Tšernõševski proklamatsiooni «Tervitus härraste talurahvale ta heasoovijailt». Proklamatsioonis kutsub ta rahvast üles sõjaasjandust õppima, sõdureid enda poole kaasa tõmbama, relvi varuma, valmistuma üldiseks ülestõusuks mõisnike ja aadlike vastu.

Sama 1861. aasta 20. novembril esineb Tšernõševski oma sõbra N. Dobroljubovi matusel. Ta kõnest tungis esile revolutsiooniline sisu, üleskutse võitluseks barbaarsusega rahva vabaduse ning õnne eest. Umbes samal ajal peab politsei kinni Herzeni kirja ettepanekuga viia ajakirja «Sovremennik» väljaandmine välismaale.

On arusaadav, et Tšernõševski tegevus ei saanud jääda tähele panemata pärisorjuslaste valitsuse poolt. Ta pidas Tšernõševski tegevust valvsalt silmas ning valmistus arveteõienduseks Tšernõševskiga kui oma kardetavaima vaenlasega. 1862. a. 7. juulil arreteeriti Tšernõševski seoses Peterburi tulekahjuga ning suleti Peeter-Pauli kindlusse. Va-

histamise juriidiliseks põhjuseks oli Herzeni eespoolnimetatud kiri, milles nimetati Tšernõševski nime.

Tsaarikohus mõistis Nikolai Gavrilovitši 7 aastaks sunnitööle kaevandustesse ja igavesele sundasumisele Siberisse ühes kõigi õiguste kaotamisega «kehtiva korra kukutamise kuritahtliku kavatsuse eest, mässuks abinõude tarvituselevõtmise eest ja ässitava üleskutse «Tervitus härraste talurahvale ta heasoovijailt» koostamise eest».

31. mail 1863. a. toimus Peterburis Mõtnini väljakul kodanliku karistuse tseremoonia Tšernõševski üle ja 20. mail 1864. a. saadeti ta Kadaisse, Nertšinski ringkonna kaevandustesse.

Kuid ei arest, ei sunnitöö ega pagendus ei suutnud murda Tšernõševski tahet ja energiat. Kuna tal polnud võimalust tegelda teaduslik-publitsistliku tööga, kirjutab ta ilukirjanduslikke teoseid, milles propageerib oma ideesid.

Peeter-Pauli kindluses kinni istudes kirjutab ta romaani «Mida teha?», sundasumisel olles — romaani «Proloog.»

1863. a. ilmus Tšernõševski romaan «Mida teha?» ajakirjas «Sovremennik». Arvestades selle romaani hiiglasuurt mõjujõudu, keelas tsaarivalitsus selle väljaandmise. Enne 1905. a. revolutsiooni jäigi romaan välja andmata.

Tšernõševski ammendamatu loomisjõu üle võib otsustada ka veel selle järgi, et 1864. a. 21. veebruarist kuni 21. märtsini kirjutas Tšernõševski 29 väiksemat jutustust.

1870. a. 10. augustil lõppes Tšernõševski vanglakaristuse aeg, kuid Ministrite Komitee, kartes teda vabastada, «jõudis veendumusele vajaduses jätkata ... Tšernõševski kinnipidamist vanglas ... viivitamata asuda otsima abinõusid selle kurjategija üleviimiseks, vastavalt seadusele, sundasunike liiki niisuguses kohas ja niisugustel tingimustel, mis kõrvaldaksid igasugused kartused ta põgenemise kohta ...» Ja Tšernõševski saadeti asumisele Jakuudi oblastisse Viljuiskisse.

1874. a. loobus Tšernõševski talle pakutud armuandmisest, mille eeltingimuseks oli armuandmispalve esitamine tsaari nimele ja lahtiütlemine oma veendumustest.

Tšernõševski teatas: «Tänan, kuid mille suhtes ma peaksin armuandmist paluma? Mulle näib, et ma olen asumisele saadetud ainult sellepärast, et minu pea ja sandarmite ülema Šuvalovi pea on iseviisi ehitatud, — aga kas sellepärast peab armuandmist paluma?»

Tšernõševski arreteeriti noore täisjõulise mehena. Kurna-

tud raugana sai ta suhtelise vabaduse. Pärast kahekümneaastast sunnitööd ja pagendust sai ta loa elada Astrahanis. Ja alles 1889. a. lubati tal kodulinna Saraatovi elama asuda. Nikolai Gavrilovitš Tšernõševski suri 29. oktoobril (vana kalendri järgi 17. okt.) 1889. a.

Suur nõukogude rahvas peab mälestust temast pühaks.

ARUTLUS. KAS KOOLIKASVATUST TULEB EELISTADA KODUKASVATUSELE.

(1845)

On olemas peamiselt kaks kasvatusmeetodit: kooli- ja kodukasvatuse meetod. Nagu teada, oli peaaegu kogu maakeral levinud esimene neist antiikajal ja teine keskajal. Kuna meie päevil nii seda kui teist kasutatakse umbes ühepalju, siis võib õigusega esitada küsimuse: kumba nimetatud meetodeist siis eelistada? See küsimus on äärmiselt tähtis, sest inimese elu, ta eluviis sõltub mitmeti kasvatusest.

Kuna kasvatuse eesmärgiks on meie vaimuannete arendamine, ja neid on meil peamiselt kaks (need on endastmõistetavalt mõistus ja tunded), siis on selge, et kasvatus koosneb kahest momendist: on olemas intellektuaalne ja kõlbeline kasvatus.

Esimene koosneb samuti kahest asjast: esiteks võimalikult täielikust vaimuannete arendamisest, teiseks nende võimalikult suurest rikastamisest teadmistega.

Võib arvata, et nii seda kui teist saavutatakse paremini kodus.

Kuna kodus õpivad harilikult koos ainult kas vennad või sugulased ja kõige lähedasemad ühevanused sõbrad, mistõttu õpilaste arv ei ole loomulikult kunagi suur, siis ei ole õpetajal raske orienteeruda kõigi oma õpilaste kalduvustes ning vaimuannetes ja suurima püüdlikkusega hoolitseda iga õpilase eest ning hoida teda. Niiviisi saab ta väga hõlpsasti üpris edukalt ning kiiresti arendada õpilaste vaimujõude, hoolitseda nende kiireimate edusammude eest, rikastada nende vaimuandeid, õppida tundma, millisteks kunstideks ja teadusteks on neil loomupärast kalduvust, kindla käega suunata nende õppetööd ja juhtida neid mööda teed, mille kaudu nad tema arvates saavutavad kõige kergemini eesmärgi.

Ka mõistuse kaunistamine teadmistega ise saavutatakse koduse kasvatuse puhul palju kergemini. Sel juhul on kasvatajal võimalik väga hästi teada, kuivõrd andekad ning kui suurte teadmistega on ta õpilased, missugusel viisil neile teadmisi edasi anda, kui suured on nende võimed, millisteks teadusteks omavad nad loomupärast kalduvust (kui me oleksime kuulanud heatahtliku emakese-looduse sõna, siis poleks meie hulgas kõlbmatuid inimesi), s. t. ta teab väga hästi, missuguseid teadusi ja missuguses ulatuses õppida.

Lõpuks, kuna kodukasvatuse puhul määravad õpetaja ja lastevanemad ühiselt kindlaks õppetöö iseloomu, siis pole õpetajal tarvis rahutust tunda, et lapsed tegelevad teiste asjadega (see hävitaks ta töö).

Mis puutub koolikasvatusse, siis selle puhul kuhjatakse kokku hulk kõige mitmekesisemate vaimuannete, arenemisastme, vanuse, andekuse ja hoolsusega õpilasi; kas saab õpetaja igast õpilasest küllalt selge ülevaate? Ja niipea kui õpilased hakkavad haridusteel minema igaüks oma rada, kas võib siis õpetajalt nõuda, et ta kedagi silmist laskmata jälgiks küllalt tähelepanelikult igaüht neist, et ta suudaks üheaegselt arendada kõiki õpilasi, töötades igaühega üksikult, eri moodi, et tal oleks võimalus õpetada kõigile niisama palju kui üksikuile kasvandikele? Ent ometi on väga sageli see, mis ühele õpilasele on kasulik, hoopis tarbetu või isegi kahjulik teisele.

Tihtipeale lisandub siia see, et õpilaste vanemad (olles koolis õpetatavast teistsugusel arvamusel kui õpetaja) laidavad kooliõpetust laste juuresolekul; teinekord nad isegi keelitavad lapsi seda kõrvale heitma ning millegi muuga tegelema. Kas ei ole see kõige selle täielik hävitamine kodus, mida õpetaja ehitab koolis?

Me ei kõnelegi sellest, et kooli seinte vahelt lahkudes vabanevad õpilased igasugusest õpetaja võimust; õpetaja kaotab võimaluse juhtida, noorsugu aga vajab alati juhtimist. Kodukasvatuse puhul vahetub õpetaja lahkumisega ainult juhtija, suund aga jääb endiseks.

Suvevaheaeg ja pikemad vaheajad muil aastaaegadel (pühadeks) mööduvad enamikule õpilastele täiesti kasutult. Veel enam: õpilased unustavad väga tihti selle, mis nad koolis on õppinud. Aga koolikasvatuse puhul on see vältimatu: harva elavad õpilaste vanemad samas linnas, kus asub kool, sageli ei saa nad ka lapsi vaatama sõita, — kuid

ei tohi ometi teha nii, et vanemad oma poegi sugugi ei näe. Niimoodi võtavad peaaegu kõigis koolides vaheajad enda alla kolmandiku aastast. Kodukasvatuse puhul aga on need täiesti liigsed.

Koolikasvatuse ülistamiseks (mõistuse arendamise alal) võib ülalesitatu vastu tuua peamiselt kaks vastuväidet: esiteks areneb koolis õpilaste vahel võistlus, mille kasu on üldtuntud, ja teiseks rikastavad õpilased koolis üksteist teadmistega.

Mis puutub esimesse, siis sellelt võib kaostada jõu järgmise väitega: võistlus ei või anda niipalju häid tulemusi, kuipalju kahju toob mõte: on palju minust halvemaid! Kui õpilasele pealegi näib, et õpetaja hindab ebaõiglaselt ta usinust jne., et temale eelistatakse neid, kes on temast madalamal (ja näida võib väga kergesti, sest noorus on oma loomult kalduv enesekindel olema ning ülehindab end liialt), siis arvab selline «endast lugupidaja»: «Või nii! Maha kõik õpingud! Milleks õppida, kui mind ei taheta teenete järgi hinnata!» Kujuteldava ülekohtu eest püüab ta lohakusega kätte maksta.

Teine vastuväide on õieti väide, et laisku õpilasi võib koolis kergesti edasi vedada (kuid ega nad seda ei taha), kahjustades hoolsamaid õpilasi. Kui uskudagi, et see üksteise abistamine annab tõesti häid tulemusi, me paneme sellest hoolimata koolis ometigi tähele mõistuse arendamises kaht viga, millest kumbki kaalub kergesti üles nimetatud abistamise kõik positiivsed küljed.

Üks neist on järgmine:

Nagu juba ütlesime, ei saa õpetaja koolis oma õpilasi hästi tundma õppida (mõningaid võib ta muidugi tundma õppida, kuid jutt on kogu massist). Seetõttu võib igaüks neist viia õpetaja eksiteele oma teadmiste, hoolsuse ja isegi andekuse suhtes. Aga kas nende hulgas on palju selliseid õiglasi ning ausaid, et näidata ennast sellistena, nagu nad tõepoolest on, kui saab näidata end paremas valguses, eriti inimesele, kelle kätes on nende endi heaolu? Õpetaja hinnangu alusel määratakse ju kindlaks, missugusesse haridusjärku tuleb õpilane liigitada, sellest järgust aga sõltub väga mitmeti inimese õiguslik ja ühiskondlik seisukoht. Ent kui kerge on õpetajat petta! Peaaegu iga õpilane ei taotle mitte seda, et tõesti omandada teadmisi, vaid ainult selle simuleerimist õpetaja silmis ükskõik missugusel viisil; kui tal endal ei ole jõudu esile tõusta, püüab ta peaaegu

alati silma paista, esitades võõra töö enda oma pähe; kui seda ei ole võimalik teha (alamais klassides näiteks kontrollib õpetaja ülesandeid suuliselt), siis püüab ta kõigest jõust näidata oma tööd ja teadmisi paremateena, kui need tõepoolest on, ja selleks leiab ta palju teid. Selle tagajärjel, rääkimata sellest, et harjumus valetada ja petta rikub ning hävitab kõiblust, areneb õpilastes kalduvus mitte midagi teha ning laiselda. Võistlus ise kannab seetõttu halba vilja.

Kooli teine viga (ja pealegi niisugune, et kuidagiviisi ei saa seda juurtega välja kiskuda) seisab järgnevas.

Pärast kõike seda, mida oleme juba öelnud, ei tule kahelda, et koolides on alati väga palju laisklejaid, kui mitte avalikke, siis varjatuid. Need laiskvorstid mitte ainult et ei õpi ise, vaid segavad ka teisi. Kujutleme, et mõni nooruk tahab hoolsasti õppida. Ta satub laiskvorstide alatiste ja nii arvukate pilgete alla, et tal peab olema väga kindel usk oma võimetesse — jätta kõiki neid pilkajaid endast kaugele maha; see on hädavajalik, et seesuguseid nalju välja kannatada. Sest kui ta lõppude lõpuks ei saavutagi nende lugupidamist (muide, see ei sütita kedagi talle järele aimama), siis lakkavad nad vähemalt talle alati näkku irvitamast. Kui ta aga omab ainult hoolsust ja armastust teaduste vastu, kuid tal puuduvad vastavad võimed, siis jõuavad need pilked, olgugi labased ning nürimeelsed, aga seda ebameeldivamad, arvult päev-päevalt suurenedes, niisuguse astmeni, et nende talumiseks on vaja noorsoole mitteomast kannatlikkust.

Oletame, et ta kannatab välja. Nüüd varisevad ta peale uued õnnetused. Õpetaja osutab ta tööle tähelepanu ning avaldab juba esimesel võimalusel talle oma poolehoidu. Aga mis järgneb? Need, keda õpetaja pidas varem temaga võrdseiks, näevad nüüd, et see nooruk on neist kaugele ette jõudnud. Seda ei saa mingil kombel andestada! Olles võimetud laskma teda õpetaja silmis paista halva õpilasena, maksavad nad kadedusest keelepeksuga kätte. Koolis liigub kuulujutt: uus «teadusejünger» tõuseb esile valekaebuste tõttu, salakaebuste tõttu kaasõpilaste peale. Kes ei saa aru (ja koolis on enamik selliseid), see usubki, ja vaene teadusesõber ei saa peaaegu kunagi lahti kaasõpilaste üldisest vaenulikkusest. Väga tihti juhtub, et vaenulikkus ei möödu isegi pärast ta lahkumist koolist. Kui paljusid õpilasi on seesugused juhtumid õppetööst eemale peletanud? Me teame, et seda ei saa kergesti uskuda. Kuid

tuleb uskuda: näited on olemas. Võiksime tuua terve rea näiteid, kui jutt poleks mitte koolist üldse, vaid üksikisikuist.

Kodukasvatuse puhul aga ei leia üldse aset ei see ega teine analüüsitud viga.

Niisiis saavutatakse kasvatuse esimene eesmärk — vaimne arenemine — kahtlemata palju paremini ja kergemini kodus kui koolis.

Nüüd vaatleme teist punkti: missuguse kasvatuse — kas kooli- või kodukasvatuse — puhul arenevad head kombed paremini.

Kõiki halva käitumisega õpilasi ei saa koolist välja heita esiteks sellepärast, et neid on väga palju, ja teiseks ei suuda inspektuur neid kõiki märgata: välja arvatud mõni eriti tormakas, püüavad sellised õpilased kõigest jõust näida korralikena. Ent kui kahjulik on nende seltskond kaasõpilastele! Üks kõlbmatu õpilane võib ära rikkuda kõigi teiste õpilaste kombed. On võimatu hoiduda igasugusest suhtlemisest sellega, kellest tunned, et ta toob sulle kahju: peetakse uhkeks, kõik hakkavad halvasti suhtuma. Kuid isegi kõige kõlbelisem inimene ei jää halvas seltskonnas kahjustamata. Muidugi ei hakka ta kõlvatuid tegusid jäljendama, kuid kaotab loomulikult hinge puhtuse. Aga noorukile peaks see kõige kallim olema; see on ta uhkus ja ilu.

Mis siis? Tähendab ka ellu astuda pole sugugi tarvis? Seal (ütlete teie) leiad samuti halva seltskonna. Aga mispärast? Kas kooli ja elu saab võrrelda? Hoopiski mitte. Ellu astuvad täiskasvanud, kel on juba välja kujunenud kõlbelised tõekspidamised ja mõtteviis (need peavad olema välja arendatud); kooli aga astuvad lapsed, kellel, võib öelda, kõlbelisi tõekspidamisi pole olemaski. Rääkimata sellest, et ühiskondlikust elust osavõtvail inimestel on tuhat korda kergem kui koolis õppivail lastel vältida halbu sõpru, võib kogu selle vastuväite kõrvaldada lihtsa viitega ühele tihti tarvitatavale väljendusele: «Halba tundma õppida pole kunagi hilja» (S. P. Ševõrev).

Isegi heade kommete suhtes, nende parandamise alal, tekitab kool uusi raskusi.

Selleks, et kommete parandamise abinõud kannaksid soovitud vilja, on tingimata vaja esiteks, et sellel, keda parandatakse, oleks täielik usaldus ning armastus parandamise vastu; edasi, et ta usuks, et teda ei karistata mitte veidra tuju või liigse karmuse tõttu, vaid sellepärast, et

seda on talle endale vaja; et karistust poleks võetud tarvitusele, kui võiks ilma selletagi läbi saada; et saadud karistus vastab eksimusele; et see on isegi karistajale enesele raske, et ta on sunnitud nii toimima. Vastasel korral ei too karistus või noomitus sellele, keda karistatakse, midagi head, vaid isegi vastupidi — paneb teda visalt püsima oma pahes. Kodukasvatuse puhul aga ei ole sugugi raske omada seesugust usaldust, sest komblusvalvureiks on vanemad ise või, kui neid ei ole, lähimad sugulased.

Aga missuguse vaevaga saavutatakse seda koolis! Isik, kes siin valvab käitumise järele, mitte ainult et pole kooli astuvale õpilasele sugulane, vaid on harilikult talle täiesti tundmatu inimene. Poisike ei tunne teda veel, aga peas liiguvad tal juba mõtted türanniast, upsakusest ning õelusest (kooli-inspektorite hulgas leidub sellise iseloomuga inimesi selleks liialt tihti, et niisuguste mõtete pärast teha etteheiteid); ta on juba ette vaenulikult häälestatud oma kasvataja suhtes. Seoses sellega tundub pisimgi märkus ebainimlikkusena; kõige südamlikumgi kasvataja türannina; tühine vabadusepiiramine talumatu orjusena ja karistused või noomitused ei anna mitte häid, vaid halbu tagajärgi. Ja kui raske on sellist eelarvamust purustada! Kuid oletame, et kooli astudes õpilasel polegi seda. Ent siiski, kes suudab täiesti võõrale inimesele osutada niisama palju austust, usaldust ning armastust, kui me osutame oma vanemaile ja omakseile?

Oletame veel enam — et õpilaste käitumise järele valvaja on saavutanud nende usalduse, lugupidamise ja isegi armastuse. Kuid siiski: kes suudab asendada isa ja ema? Isegi kaitseingel mitte. Kommete parandamisel on ühel isa sõnal suurem tähtsus kui võõra inimese ükskõik missuguseil kõige kaaluvamail argumentidel, alatisel järelevalvel ja nõudlikkusel.

Õpetaja — ja seda enam inspektor — ei suuda koolis oma õpilasi hästi tundma õppida. Tulemused on samasugused: tõelise kombepuhtuse halvustamine ja püüd näida ülemuse silmis paremana, kui tõepoolest ollakse. Teiste sõnadega: harjumus petta ning kavaldada.

Kõlbelise kasvatuse küsimuses võib kooli kaitseks ütelda ühte: siin valitsevad kindlad kõlblusnormid. Kui pidadagi seda õigeks, ei suuda see asjaolu ikkagi üles kaaluda kõiki raskusi ja negatiivseid külgi, mis esinevad kõlbelisuse kasvatamisel koolis. Ja mis kasu on sellest, kui viiekümnele

või sajale inimesele poogitakse külge kindlad kõlblusnormid! Kas poleks ükskõik, kui neil oleksid erinevad arusaamised? See sada valgub laiali ning kaob jäljetult miljonite hulka. Tõsi küll, kõrgema kooli lõpetajad ei sula rahvahulgaga nii kergesti ühte ega lähe selles nii kergesti kaotsi, nende mõju teiste inimeste kõlbelisele küljele pole seepärast väike. Kuid kõrgemate koolide ja järelikult ka nende lõpetajate arv on võrreldes alamate koolide arvuga niivõrd väike, et sellel pole kaalu. Ja kas ongi õige, et koolis valitsevad kindlad kõlblusnormid? Kahtleme. Enamikul inimestel, tähendab ka inspektoreil, väljakujunenud norme peaaegu polegi. Kuidas annavad nad siis teistele edasi seda, mida neil endil ei ole?

Niisiis ei saa me jätta möönmata, et kasvatuse teinegi eesmärk — kõlbeline kasvatus — on kodukasvatuse puhul palju paremini saavutatav kui koolis.

Kas see tähendab, et kool kui selline tuleb kõrvale heita? Hoopiski mitte. Veel enam: see, kes hoolitseb nende levitamise eest, pälvib suurimat kiitust. Kahtlemata on kasvatus ja haridus inimesele väga vajalikud, aga eraviisil õppida, eriti kõrgemaid teadusi, saavad niivõrd vähesed, et nende arvu, võrreldes sellistega, kellel omal kulul pole võimalik õppida, võib pidada võrdseks nulliga, koolis aga võib õppida igaüks. Muidugi on need, kes õpivad kodus, suurel määral õnnelikumad võrreldes nendega, kes saavad ainult koolis õppida, kuid viimased on õnnelikumad kui need, kes pole üldse haridust saanud.

SELLEST, MISSUGUSEID RAAMATUID TULEB LASTELE LUGEDA ANDA.[1]

Enne kui hakkame rääkima sellest, missuguseid raamatuid on kõige parem lastele lugeda anda, peame rääkima sellest, kas võib arutella selle üle, kas on tarvilik keelduda lubamast lastel lugeda ükskõik missugust raamatut, mille lugemiseks neil soov tärkab, ja pärast kõneleme sellest, missugust osa kasvatuses peavad mängima raamatud, sellest, missugune osa teatava lapse kasvatamisel kuulub ta kasvatajale — eraisikule, kes on pühendunud teatava üksiku isiku kasvatamisele, ja milline osa kuulub raamatule, mis

[1] Selle artikli kirjutas Tšernõševski 1849. a. detsembris. Avaldatud «Päevikute» lisas «Literaturnoe nasledie», k. I lk. 695—699, 1928. a. trükk.

on kirjutatud laiadele rahvahulkadele, mitte aga üksikuile. Suurem osa inimesi ütleb, et ei maksa küsidagi, kas me võime lapsele anda igasugust raamatut, mida ta ükskõik mispärast aga tahab lugeda, et iseenesestki mõista ei tohi, sest nad võivad lugeda väga palju sellist, mida vähesed täiskasvanudki võivad endale kahju tegemata lugeda, seda enam veel lapsed. Peaaegu kõik on nõus sellega, et on olemas niisuguseid raamatuid, mida kasvataja kuidagi ei saa lubada lapsel kätte võtta; ühel arvamusel ei olda ainult selles, missuguseid raamatuliike peab see keeld haarama, selles, et ühtede arvates ei tohi lastele anda selliseid raamatuid, mida teiste arvates võib neile tarbe korral anda. Kõik inimesed, kes tunnistavad, et on olemas selliseid raamatuid, mida kuidagi ei saa lubada lastel lugeda, on ühel arvamusel selles, et lastel ei tohi lubada lugeda raamatuid, mis on hädaohtlikud kõlblusele; ühed piirduvadki ainult seda liiki raamatute keelamisega, teised loetlevad veel mõne liigi.

Kuid selleski suhtes, missuguseid raamatuid tuleb laste kõlblusele hädaohtlikuks pidada, lähevad arvamused suuresti lahku. On mõningaid, kes mõtlevad, et ainult oma põhiideelt kõlvatud raamatud võivad laste kõlblusele hädaohtlikud olla, ainult sellised raamatud, mis avaldavad ebasoodsat mõju ka täiskasvanud inimese kõlblusele, kui ta laseb end neist mõjutada; peamiselt romaanid, mis on kirjutatud inimeste poolt, kes ahvatleval kujul tõstavad esile meelaid naudinguid eriti meelast armastust, et tundeid kuumaks kütta; Priapose preestrite kirjutatud raamatud; meie kätte sattunud raamatuis võime siia liiki kuuluvaiks pidada kuulsat «Faublas'd»[1] ja uuemaist Théophile Gautier' «Mademoiselle Maupin'i». Aga romaan on uueaja looming, selles on raske jäljendada antiikset ja seepärast on vähe selliseid romaane, mille põhiideeks on sensuaalelu võlude lihtne kirjeldamine ja mitte mõni muu kõlbluse valdkonda kuuluv idee. Endastmõistetavalt on seda liiki lüürilisi luuletusi palju rohkem: antiikaja lüürikud ülistasid oma värssides kõiki armastuse meelaid naudinguid algusest lõpuni ja, peab ütlema, nad vaatasid armastusele puhtloomalikust küljest ja ainult loomalikust küljest; nad käsitlesid armastust ainult kui puhtlihalikke akte; naisele, oma armsamale

[1] Faublas — Louvet de Couvray nilbe romaani «Chevalier de Faublas armastused» nimikangelane. *(Tõlkija.)*

vaatasid nad sageli kui esemele — kahju, et neile selles ei anta õigust.

Kui täpselt rääkida, näib armastus (ja palju muidki asju, kui käsitleda neid nii, nagu käsitlesid neid antiikrahvad) meile jõhkra, elajaliku ning jälgi asjana. Kuid niihästi omas antiikrahvaste jumaldamises kui ka väga paljus muus me oleme olnud neist vaimustatud ning «laulame» nende viisil, ja mõistagi teeme väga hästi (kahju, et me oleme pederastia jätnud tähele panemata: oleks hea ka seda ülistada, nagu ülistasid Horatius ja Vergilius, rääkimata juba kreeklastest, kes Ganymedese isikus, kellest me sunnime lapsi õppima, tõstsid selle taevani. Ometigi, tänu meie vaateile hariduse suhtes, algavad paljud meie kasvandikest ganymedestena ja lõpetavad sellega, et viimaks leiavad ka ise endale ganymedeseid).

See antiikse matkimine puhtmateriaalse — peale armastuse kõlbelise elemendi — ülistamises on niivõrd tugevasti juurdunud, et muidugi meie poeedid, kui nad kirjutavad selliseid värsse, ei aima enamasti isegi, millist meie arenemisastmele ebakohast asja nad ülistavad. Nad teevad seda masinlikult, kindlakskujunenud vormi järgi, taipamata, kuivõrd kitsas ning kõlvatu see on. Tahtes kirjutada lüürilist luuletust, mille teemaks on armastus, asuvad nad iidsest ajast peale kombeks saanud vaatepunktile, märkamata, kuivõrd madal ning kõlvatu on see vaatepunkt meie ajal. Ränga plekina lasuks see nende kuulsusel, kui nad teeksid seda teadlikult, aga mitte pimeda rutiini järgi. Kuid selle vastiku harjumuse mõju on tänini olnud niivõrd võimas, et leidub vähe lüürilisi luuletajaid (välja arvatud ehk kõige uuemad, Lermontovi-taolised), kes oleksid puhtad elajaliku armastuse ülistamisest, niipea kui ülistatakse armastust, naise ülistamisest selles mõttes, nagu oleks ta padi ja muud mitte midagi.

Igaüks saab muidugi aru, et seda liiki raamatute paremik on kõlblusele kõige hädaohtlikum, ehkki, tõsi küll, on üsna palju inimesi, kellele see ongi ainus liik raamatuid, mida nad lastele ei taha lugeda anda; kõiki muid võib nende arvates anda. Kuid enamiku keeld ulatub veel kaugemale. On olemas raamatuid, milles ei ole midagi kõlblusvastast, mis on peaaegu kõlbelisedki, kuid milles on palju vabalt kujutatud stseene, — sellised on näiteks väga paljud Paul de Kocki romaanid; on inimesi, kes ka neid ei taha lastele anda ja piirduvad nende kahe liigiga; osa inimesi lisab lastele

keelatud raamatute hulka veel kõik raamatud, mille peamõte on üsna tõsine ning kõlbeline, kuid kas liiga uudne või näib seetõttu, et see kuulub selliste asjade hulka, mille üle rahvahulk ainult naerab, seni kui need pole kõigi poolt vastu võetud, suuremale osale inimestele kas paradoksaalsena või mõnevõrra skandaalsena või kuritarvitusteks põhjust anda võivana või lihtsalt (sellest hoolimata, et nad ei suuda eitada selle tõsidust ning kõlbelisust) raskesti teostatava utoopiana, hukatuslikuna, kui seda rakendatakse ellu.

Siia liiki arvatakse meil praegu peaaegu kõik George Sandi teosed (peale kõige uuemate). On ka selliseid inimesi, kes laiendavad keelu ka niisugustele raamatutele, mille suhtes keegi ei saa kaheldagi, et nende peamõte on haruldaselt kõlbeline ja selle õigsus ei ole kuidagi vaieldav, kui ainult romaani aluseks võetud tõde ei tee inimesele au ja kui raamat seejuures kujutab väiklasi, räpaseid, labaseid ning pahelisi inimesi, — sellised on Dickensi ja Gogoli teosed; eriti Dickensil paistab moraal jutustusest liiga selgesti välja, nii et isegi 9-aastane laps võib sellest ilma seletusteta aru saada. Inimesi, kes lastele keelatud raamatute arvu piiravad ainult nende liikidega, millest juba kõnelesime, on muidugi vähe ja kasvatajate massile näivad nad laste kõlblust liiga nõrgalt kaitsvaina; peaaegu kõik mõtlevad, et lastele pole üldse tarvis anda mingisuguseid romaane, välja arvatud vahest üsna vähesed, mõnede Walter Scotti romaanide taolised (ja seegi näib väga paljudele lubamatu olevat), sest romaanides kirjeldatakse ju armastust, kuidas siis võib lubada 12-aastasel poisikesel või tütarlapsel seesuguse lektüüriga oma pead tuliseks kütta. Neile võib anda ainult seesuguseid romaane, mis ei põhine armastusel ja milles armastusest midagi ei räägita, aga niisuguseid romaane on väga vähe, ja kui need ei patusta armastuse kirjeldamisega, siis patustavad mõnega noist lapsele kahjulikest asjust, millest me rääkisime eespool. On kahju, lisavad need inimesed, et sedaviisi ei jää peaaegu ühtegi romaani, mida lapsel võiks lubada kätte võtta, väga kahju, sest niiviisi jäävad lapsed ilma meeldivast ning huvitavast lektüürist, mis paneb nii mõnegi raamatuisse kiinduma. Väga kahju, ent mis siis teha? «Selle üle polegi tarvis kahju tunda,» ütleb teine, «sest lastele ei tohi üldse mingisuguseid romaane kätte anda, — milleks nende päid täis toppida sellise jampsiga, mis viib isegi täiskasvanuid segadusse; lastele ei tohi anda mingisuguseid

romaane, need ärritavad laste juba selletagi liiga elavat fantaasiat, kisuvad neid kasulikust lektüürist eemale ning harjutavad kergesisulisega, mis ei too mingisugust kasu; sest romaan, kui ta ei too otsest kahju, on juba selle poolest kahjulik, et sellega lüüakse tarbetult surnuks aega, mida oleks parem kasutada tõsise raamatu lugemiseks.» Nende härradega, kes hoolitsevad tõsise lektüüri eest ja peavad romaane «kergesisuliseks lektüüriks», ei hakka me vaidlema, — need juba mahajäänuiks tunnistatud inimesed on kõik targad ning haritud inimesed: jumalale tänu, kui me ei mõista väga paljut, mida oleksime pidanud ammu mõistma, igal juhul tuleks mõista üldse seda, et romaan on tõsisem kui ükskõik missugune grammatika või algebra, et tavaline romaan on peaaegu alati tõsisem kui hoopiski mitte tavaline psühholoogia. Nüüd ei maksa enam vaielda selle üle, kas romaane võib anda lastele lugeda, vaielda tuleks ainult selle üle, missuguseid romaane võib, missuguseid ei tohi, või selle üle, kas võib anda kõiki või mitte kõiki. Inimesed, kes pole palju mõtelnud, pole ise palju õppinud, muudkui peavad romaane raamatuiks, mida lastele ei tohi kätte anda; romaanid kiusavad nende fantaasiat nagu mingisugune kohutav taud, mis võib silmapilkselt ära rikkuda kombelise inimlapse, keda nad sellise hoolega on eemal hoidnud «enneaegsest» tutvumisest eluga. Ent inimestele, kelle mõistus on küll arenenud, kuid on arenenud nurjapidi, mida juhtub üpris tihti, ei või märkamata jääda, et piirdudes ainult selle osaga, nad on ebajärjekindlad ning arvavad laste kõlblusele hädaohtlikkude raamatute hulka peale romaanide veel muidki raamatuliike.

Esiteks peaks nende arusaamise järgi suurema osa ajalooliste raamatute lugemine olema lastele samuti kahjulik, sest on teada, et ajaloos esineb erakordselt palju alatuid, nurjatuid ning ebavooruslikke inimesi, selliseid roimareid, milliseid ei leidu isegi südantlõhestavais romaanides; veel rohkem esineb seal piiratud mõistusega, rumalaid ning labaseid inimesi; kuidas siis tutvustada last selliste iseloomudega? On ju vaja, et laps austaks vanemaid inimesi, et ta peaks täiskasvanuid auväärseiks, tarkadeks ning headeks inimesteks. Ja mis palju hullem veel kui see: kui palju on ajaloos ahvatlevaid episoode, — ei maksa ju rääkidagi, et kombelõtvus on ajalooliste sündmuste peamisi põhjusi, keisrite ja rahvaste languse üks sagedamaid põhjusi; kui tihti räägitakse seal armukestest, nende mõjust, armastus-

intriigidest õukonnas, mingisuguse Louis XIV või XV taolise valitseja ümber, — kuidas võib ometi kõike seda lastele lugeda anda? [1]

Sedasama pean ütlema ka suuremast osast reisikirjeldustest, — kui palju on seal ahvatlevaid anektoote; peale selle räägib rändur, kui ta on tähelepanelik inimene ja kirjeldab asjalikult rahvaid, kelle juures ta on käinud, mitte aga losside fassaade ja teel nähtud toredaid või inetuid vaatepilte, alati palju tollest mustusest, milles alamad klassid tänini kõikjal elavad, tal peab olema palju dickenslike värvidega maalitud pilte, — kuidas siis tutvustada lapsi enneaegselt selle mustusega?

Omalt poolt lisame, et kui nii, siis kui vaadata sellest vaatepunktist, tuleb siia lisada juba viimseni kõik raamatud, milles räägitakse loomade loodusloost, — sest seal räägitakse alatasa palju selgemini «isaloom», «emaloom», «toob mitu poega» jne.; samuti tuleb lisada kõik taimeteaduslikud raamatud — sest sealgi on esimesed silmapuutuvad sõnad «peitsugutus», «emakas» ja «tolmukas», «isasõis» ja «emasõis» jne., igatahes võib see lapse peas tekitada üsna halbu mõtteid, tõenduseks võiksime jutustada isegi ühe anekdoodi.

Aga kui me tahame olla päris järjekindlad, siis poleks meil sugugi ülearune hoiduda lapse juuresolekul lausumast sõnu «isa» ja «ema», «mees» ja «naine», temal «sündis» või «tema sünnitas» jne., — kui paljudeks ebasoovitavateks küsimusteks annavad põhjust need sõnad.

Ei oleks paha isegi üritada seda, et laps ei kuuleks sõnu «mees» ja «naine» ega teaks, et maailmas on inimesi, keda nimetatakse meesteks, ja teisi, keda nimetatakse naisteks, et need inimesed isegi erinevad üksteisest, sest laps tahab kindlasti teada saada, mille poolest need kaks inimklassi teineteisest erinevad; seepärast tohiksime laste kõlblusele kasulikuks pidada, et neid hoitaks erilises kõvasti lukustatud toas, et nad ei saaks näha ega kuulda midagi seesugust, mis võiks neid viia mõttele sugupoolte erinevusest; inimesed, kes nende juures sees käiksid, peaksid kõik kandma ühesuguseid riideid, ükskõik kas naiste või meeste omi, ainult ühesuguseid, meie arvates parem naisteriideid, sest

[1] Seda märkides räägib Tšernõševski ajaloolistele teemadele kirjutatud, tõelist ajalugu pahatihti moonutavate romaanide ja jutustuste süžeelisest küljest.

meesteriietuses võib märgata — mida lapsed kõike ei märka, kui neil pole vaja märgata, — erinevust rinna kujus. Nendega rääkides ei tohi tarvitada ei mees- ega naissoost isikulisi asesõnu,[1] vaid kõiki inimesi nimetada ühtlaselt, kas mees- või naissoos; sel otstarbel ei oleks paha rääkida tatari keeli: seal pole sugudevahelist erinevust isegi isikulise asesõna kolmandas isikus, nimisõnadest rääkimata, — üpris hea keel meie otstarbeks; endastki mõista ei tohi ka nimedes teha sellist vahet — «Ivan Petrovitš», «Marja Petrovna» —, tuleb kas Ivan Petrovitšit nimetada samuti Anna Petrovnaks või Marja Petrovnat Maria Petrovitšiks. Ah jaa, oleme siiski unustanud, et ilge habe ja vurrud reedavad mehe, samuti ka rumal harjumus juukseid pügada. Viimast viga saab parandada: kasvandiku kõlbluse eest hoolitsev kasvataja võib kasvatada endale pikad juuksed või vähemalt osta naiste paruka ja patsi, aga lõua võib rätikuga kinni siduda ja ütelda, et tal hambad valutavad.

Meile näib, et kui neile peamistele ettevaatusabinõudele lisada veel mõni täiendav, siis võime loota, et saavutame peaaegu täiesti oma eesmärgi, ja laps, keda kasvatame, säilib puhtana kõigist inimesele loomulikest mõisteist, mis aga rüvetavad ta hinge, kui ta õpib neid tundma enne toda pidulikku päeva, millal ta viiakse kirikusse abielluma.

Meile näib, et meie kasvandik võib niiviisi saada 30 või 40 aastat vanaks, ilma et ta endas tunneks mingisuguseid looduse vihjeid sellele, et ta on teatavasse sugupoolde kuuluv olend, ja et ta õndsalt süütuna ning ingellikult puhtana hakkab arvatavasti nii innukalt tegelema teatava ajaviitega, et võib-olla isegi pärast abiellumist eelistab oma lõbustuste eest mitte kellelegi tänu võlgneda, — selliseid juhtumeid on mõnikord olnud ka mitte nii hoolika kasvatuse puhul nagu see, mida meie soovitame.

«MUSTLASPOISIKE.»[2]

P. M. Špilevski jutustus lastele, Peterburi, 1855.

Hr. Špilevski jutustuse aluseks on hea ning õiglane mõte; jutustuse mõned leheküljed näitavad oskust lastega vestelda — ja raamatut, mille oleme läbi lugenud, võiks ni-

[1] Originaalis «он и она». (Tõlkija)

[2] N. Tšernõševski, Teosed (venekeelne väljaanne), k. 1, lk. 471—472, «Sovremennik», nr. 12, 1855.

metada heaks lasteraamatuks, kui paljude üksikasjade sentimentaalsus ja eba-tõepärasus ei kahjustaks selle väärtust. Asi seisab selles, et kehva mõisniku poeg, kaheteistkümne-aastane poisike, kohtub teise poisikesega, õnnetu mustlaspoisikese-orvuga, keda kõik laagris sõimavad ja peksavad, olgugi et see poisike, kellele on mitmesugused kunsttükid kätte õpetatud, toidab oma etendustega laagrit. Mõisnikupoisil on kahju vaesest mustlaspoisikesest, kelles ta näeb head ning tarka poissi; ta palub härdalt oma isa, et see päästaks väikese Martini õnnetust seisukorrast; isa nõustub ja Martin võetakse oma väikese kaitsja majja, saab ta mängukaaslaseks, õpib tema juures lugema ja kiindub kogu hingest mõisnikupoisisse.

See oli koolivaheajal; kui vaheaeg lõppes, läheb mõisnikupoiss gümnaasiumi; Martin jääb ta isa majja ja hakkab mõne aja pärast nii suurt igatsust tundma oma sõbra ja heategija järele, et otsustab põgeneda külast linna, kus mõisnikupoiss õpib, eksib teelt ja rändab kaks päeva metsas söömata ringi; lõpuks ta leitakse ja tuuakse külla tagasi, kuid külmetuse ja nälja tõttu jääb ta raskesti haigeks, — haigena saab ta oma sõbralt kirja, mis on täis etteheiteid: keegi gümnaasiumikaaslane oli öelnud ta väikesele kaitsjale, et Martin põgenes metsa, olles haaratud mustlaste harjumusest varastada, ja gümnasiast uskus seda. Kurvastatuna sõbra etteheiteist haigestub Martin veel raskemini, ja gümnasiast, keda isa kiri paneb ebaõiglastest kahtlustustest loobuma, saabub külasse, et oma kaitsealust lohutada ja julgustada, kuid on juba hilja: vaene Martin sureb, külvates armastuse- ja tänuavaldustega üle oma sõpra, kes nüüd mõistab kahekordselt tugevamini, missuguse õnnetuse põhjustas ta järelemõtlematu kiri.

Lugejad näevad, et jutustuse eesmärk on sisendada kaastunnet vaeste ning kodututе vastu, näidates, et need inimesed tasuvad lahke sõna ning julgustuse eest piiritu kiindumusega ja muutuvad vähimagi võimaluse puhul headeks inimesteks; näidata ühtlasi, kui ettevaatlik peab olema kahtlustustega.

Kahju, et paljud stseenid selles jutustuses, mis arendab neid terveid mõtteid, on liigse sentimentaalsusega ära rikutud ja et autor on teinud ta väheusutavaks, pannes mõisniku mitte ainult andma mustlaspoisikesele peavarju, vaid ka hoolitsema tema eest nagu mõne suursuguse kasulapse eest. Kui hr. Spilevski kavatseb jätkata jutustuste väljaandmist las-

tele, siis soovitaksime talle pöörata rohkem tähelepanu keele lihtsusele ja süžee arenemise loomulikkusele, — siis saavad ta jutustused paremad kui praegune, millega me oleme ainult pooleldi rahul.

ALEKSANDER SERGEJEVITS PUŠKIN, TA ELU JA TEOSED.[1]

... Haritud inimeseks nimetatakse seda, kes on omandanud palju teadmisi, kes peale selle on harjunud kiiresti ning õigesti taipama, mis on hea ja mis on õige, mis on halb ja mis on ebaõige, või nagu öeldakse ühe sõnaga, on harjunud «mõtlema», ja lõpuks, kelle arusaamised ja tunded on saanud õilsa ning üleva suuna, s. t. on omandanud suure armastuse kõige hea ja ilusa vastu. Kõik need kolm omadust — suured teadmised, harjumus mõtelda ja tunnete õilsus — on vajalikud selleks, et inimene oleks sõna tõsises mõttes haritud. Kellel on vähe teadmisi, see on harimatu; kelle mõistus pole harjunud mõtlema, see on jäme või nürimeelne; kellel pole õilsaid tundeid, see on paha inimene.

Lapsepõlves, esimesel noorusajal, õpib inimene koolides: õpetajate tundide eesmärgiks on teha nooruk haritud inimeseks. Aga kui ta lahkub koolist, lakkab õppimast, siis säilitab ja täiendab ta haridust lugemine, s. t. endiste õpetajate asemel, keda poisike ja nooruk kuulas, on täiskasvanul üks õpetaja — kirjandus.[2]

MÄRKMEID AJAKIRJADE KOHTA.[3]

Juuni 1856.

... Siin räägib inimene, ja tal on õigus rääkida, sest ta saab aru, milles asi seisab, ja saab muuseas aru, mis on kunstipärasus ja mida tuleb kirjanduslikult teoselt nõuda. Härrad vene kriitikud, andke meile rohkem selliseid artik-

---

[1] Väljaandja eessõna (s. t. N. Tšernõševski eessõna. See raamat anti välja ilma autori nimeta).

[2] N. Tšernõševski, Teosed (venekeelne väljaanne), k. X 2. osa. lk. 199—200. Katkend I peatükist, 1856.

[3] N. Tšernõševski, Teosed (venekeelne väljaanne), k. II, lk. 463—464.

leid ja te näete, kas publik hakkab teid austama. Võib-olla te oskate hästi kirjutada, — rahvas ei tea seda, sest — peab varjamatult ütlema — ta pole lugenud teie näiliselt kunstipäraseid arvustusi, mis võib-olla on isegi väga hästi kirjutatud. Pole lugenud sellepärast, et teie mõtlesite, nagu saaks tema huvi äratada arutlustega mustritest, lillekestest ja rosettidest. Kui ilusad need rosetid ja mustrid ka ei oleks, kui kaunite sõnadega, milliste pitsiliste lausestikkudega nende graatsilisi lookeid ning põiminguid ka ei seletataks, kõik need ilustised ei lähe kellelegi korda.

Võib-olla on teil annet ning maitset. Te mõtlesite, et sellest on küllalt. Ei, peale selle on tarvis asjalikku mõtet, on vaja asjatundlikkust. Te kirjutate hästi, ja keegi pole teid ühegi sõnaga tänanud kõigi teie ilusõnaliste lehekülgede eest, ka teie ise pole olnud üksteisega rahul: vajadus asjalikkuse ning tõe järele on niivõrd tugev, et isegi mõte: «ta tegeleb sellesamaga, millega tegelen minagi» pole suutnud saada teis võitu teadmisest: «ta tegeleb tühiste asjadega». Võrrelge oma meisterlikke lausestikke nende lihtsate või võib-olla isegi kohmakalt kirjutatud katkenditega, mis me esitame allpool, ja ütelge: kas pole need lohakad, kirjanduslikult viimistlemata sõnad tuhat korda elavamad ning paremad kui ilukõnelised arutlused treitud esemete või filigraanilustiste kunstipärasusest? Millest siis see vahe? On ju aine, millest teie kirjutate, paliu elavam ja huvitavam kui kuivad küsimused, millest on juttu seal? Teie kirjutate ju luulest, ja luules on ometi elu ning kirge — ja siiski tukkusid kõik, ja esimestena teie ise ning olid suremas igavusest, lugedes neid arutlusi luulest. Aga näe, inimesed, kes loomiskunstis ei pretendeerigi võrdsusele teiega, kirjutavad pal'u vähem kaasakiskuvaist asjadest — lastekasvatusest, vanema ohvitseri ametikohustest mingisugusel fregatil: näib, et lugejal peaks olema lubatav haigutada arutluste juures selliste kuivade ainete üle, ja siiski, kes ei loeks huviga neid väljavõtteid, mis me kohe esitame? Millega seda seletada? Kas mitte sellega, et nende inimeste sõnad on asjaliku mõtte väljendus, aga mitte tühisuse kate.

Teine artikkel [1], mis tõmbas endale üldise tähelepanu, ilmus ajakirjas «Morskoi Sbornik» [2] ja selles jätkuvad mitmesugused arutlused kasvatusest; neist me rääkisime eel-

[1] N. Tšernõševski, Teosed (venekeelne väljaanne), k. II, lk. 526—531. «Sovremennik» nr. 7, juuli 1856. a.

mises numbris. See on artikkel «Eluküsimusi», meie kuulsa kirurgi hr. Pirogovi unustatud pabereis leiduv katkend, mille «Morskoi Sbornik»[1] ilmutas mitteametlikes artikleis kasvatusest.

Need, kes armastavad vaielda, tahaksid võib-olla märkida härra Pirogovi artiklis mõningaid üksikasju, mille suhtes võib olla teistsugusel arvamusel, kui autorile paistab õige olevat. Kuid niisugusel juhul oleks arvamuste lahkuminek rohkem sõnade kui asja enda pärast. Asja tuumast, põhiküsimustest ei saa haritud inimene teisiti mõtelda, kui mõtleb hr. Pirogov. Need suurel määral õiged mõtted on järgmised: kasvatuse peaeesmärgiks peab olema lapse ja hiljem noormehe ettevalmistamine selleks, et ta elus oleks arenenud, õilis ning aus inimene. See on kõige tähtsam. Hoolitsege kõigepealt selle eest, et teie kasvandikust saaks sõna tõelises mõttes inimene. Kui see põhiline üldsuund teadmiste ja tõe poole on temas küllalt kindel, siis — ja ainult siis, aga mitte varem — võib ta teie juhatusel ise valida enesele eritee, milleks tal on kõige rohkem kalduvust ja annet. Kui te toimite teisiti, hoolitsedes varasest lapsepõlvest peale ainult selle eest, et teie kasvandikust teha ohvitser ja pealegi tingimata jalaväe- või ratsaväe-, mereväe- või inseneriväeohvitser või ametnik ja seejuures just selle ja mitte teise ministeeriumi ametnik ja suurima täpsuse pärast just nii ja niisugusele ametikohale, siis teete väga suure vea, mille tagajärjed on kahjulikud nii teie kasvandikule kui ka ühiskonnale. Teie, ilma et ootaksite ära, kuni inimesel areneb välja mõistus ja iseloom, aheldate ta kogu eluajaks, lükkate ta kitsale teele, millelt tal pole enam väljapääsu ja millel käimiseks ta peaaegu alati osutub võimetuks, sest valik toimus pimeda omavoli, teie kapriisi järgi, aga mitte ta kalduvuste ja annete mõistliku arvestamise järgi. Ja mis on selle tulemuseks? Suur hulk spetsialiste, kes on võimetud oma erialal ega ole võimelised ka millekski muuks, vähe inimesi, kes tõesti tunnevad oma tööd, ja veelgi vähem arenenud, haritud ning õilsate eesmärkidega inimesi. Ja mida muud võibki oodata? Elu

[1] Kuukiri «Morskoi Sbornik» ilmus 1848. aastast kuni 1867. aastani, algul Teadusliku Merekomitee ja hiljem Meretehnilise Komitee teadusliku osakonna toimetusel. Ajakiri ilmus esialgu väikeste raamatutena. Pärastpoole, alates 1853. aastast, muutub ajakirja «Morskoi Sbornik» temaatika laiemaks, ajakirjas hakkavad ilmuma artiklid ka kasvatusküsimuste üle, näiteks Pirogovi artikkel jt.

on raske võitlus: selles on palju kiusatusi ja kahtlusi; aga kas teie olete hoolitsenud selle eest, et valmistada noormeest ette ausaks võitluseks kiusatustega, teritada ta pilku kahtluste puhuks? Ei, teie muretsesite ainult selle eest, et talle mehaaniliselt mingisugust käsitööd pähe taguda: mis seal siis imestada, kui ta alla jääb eluvõitluses kiusatusega, mille vastu teie pole relvastanud teda ei arenenud mõistuse ega õilsate veendumustega, ja kui ta harva jääb puhtaks inimeseks? Teie andsite talle käsitööriista kätte, ootamata ära ta kalduvuste ja annete arenemist, — mis seal siis imestada, kui ta pärast osutub saamatuks ega pole kalduv valitsema seda tööriista, mis pole sugugi ta käe järele? Te tegite lombakust katusekatja, kurdist muusikamehe, jõuetust argpüksist kutsari: pole midagi imestada, kui teie katusekatja, muusikamees. ja kutsar täidavad kõik võrdselt halvasti oma ülesandeid. Kui te oleksite talitanud mõistlikult ning ära oodanud, kuni saab näha nende inimeste omadusi ja kuni nad aru saavad, milleks nad kõlbavad, siis poleks ka tulemused niisugused: ühte poleks kurtus takistanud saamast heaks katusekatjaks, teist argus heaks viiulimängijaks ja kolmandat lombakus heaks kutsariks. Teie omavoli ei lasknud inimestel areneda ja ajas erialad segamini, — selle tulemuseks oli: saamatus; võhiklus ning kindlajoonelise aususe puudumine. Aga toimige teisiti, vastavalt tervele mõistusele ja loodusele — ning kõik peab palju paremini minema.

Ka see, kes ei tahaks, peab nõustuma, et kõik siin on puhas tõde, väga tõsine tõde ja mitte vähem huvitav kui parim luulend. Nüüd lugeja teab hr. Pirogovi «Eluküsimuste» üldmõtet; tutvustame teda mõningate katkenditega meie geniaalse spetsialisti mõtisklustest.

Artikli epigraaf on väga õnnestunud:

«Milleks te valmistate ette oma poega?» küsis keegi minult.
«Olema inimene,» vastasin mina.
«Kas teie ei tea,» ütles küsija, «et inimesi õigupoolest polegi maailmas? See on paljas abstraktsioon, mida meie ühiskonnale pole sugugi tarvis. Meie vajame ärimehi, sõdureid, mehaanikuid, meremehi, arste, juriste, aga mitte inimesi.»
«Kas on see tõsi või mitte?»

Artikli algus pole vähem ilus:

«Meie elame, nagu kõigile teada, üheksateistkümnendal, peamiselt praktilisel sajandil.

Abstraktsioonid pole isegi nende pealinnas, endas, Saksamaal, enam käibel. Aga inimene on, räägitagu mis tahes, tõepoolest ainult abstraktsioon.

Tõsi küll, zooloogiline inimene on veel olemas oma kahe käega ja hoiab nendega olemisest kõvasti kinni; kuid kõlbeline inimene ühes muude vanaaegsete abstraktsioonidega kuulub kuidagiviisi halvasti olevikku.

Muide, ärgem olgem oleviku suhtes ebaõiglased. Ka vanasti otsiti inimesi päeval laternatulega taga, kuid siiski — otsiti.

Tõsi küll, paganlik antiikaeg polnud väga nõudlik. See lubas omada kõiki võimalikke usulis-kõlbelisi veendumusi: võidi *ad libitum* hakata epikuurlaseks, stoikuks või pütaagorlaseks; ainult halbu kodanikke ta ei sallinud.

Hoolimata kõigest meie austusest oleviku realismi vaieldamatute väärtuste vastu ei saa siiski jääda nõustumata, et antiikaeg hindas inimese kõlbelist loomust kuidagiviisi enam.

Valitsused jätsid antiikajal koolid järelevalveta ega pidanud end õigustatud olevat tarkade õpetustesse vahele segama. Iga õpilane võis hiljem rajada uusi teid ning luua uusi koole. Ainult preestrid, türannid ja seloodid ajasid filosoofe aeg-ajalt maalt välja, põletasid ja mürgitasid neid, kui nende õpetused olid valitseva ebausuga liialt vastuolus; aga sedagi tehti parteide ja kastide intriigide tõttu.

Antiikrahvaste paganlus, mida ei valgustanud tõelise usu valgus, eksis, kuid eksis, järgides kombeks saanud ning järjekindlalt kinnipeetavaid veendumusi.

Kui epikuurlane uppus meelaisse naudinguisse, siis tegi ta seda, toetudes kooli, olgugi valesti mõistetud, õpetusele, mis väitis, et «otsida võimalikult naudinguid ja vältida ebameeldivat tähendab olla tark.

Kui stoikust sai enesetapja, siis toimus see vooruse ning kõrgeima täiuslikkuse ideaali taotlemisest.

Isegi näilikku ebajärjekindlust skeptiku tegudes vabandab kooli õpetus, mis kuulutas, et «maailmas pole midagi kindlat ja isegi kahtlus on kaheldav».

Paganliku antiikaja kõige jämedamais eksimusis, mis põhinesid alati teatavail usulis-kõlbelistel printsiipidel ja veendumustel, ilmneb siiski inimese vaimse natuuri kõige olulisem atribuut — püüe lahendada eluküsimust olemasolu eesmärgi suhtes.»

Nüüd pole seda järjekindlust, pole seda ausat truudust oma kõlbelistele veendumustele, sest kasvatus harilikult ei hoolitsegi kasvandiku ettevalmistamise eest ausaks järjekindluseks elus: kasvatus õpetab ainult käsitööd, ja noormees, kellel pole ei reegleid ega arusaamisi peale ameti juurde kuuluvate, satub korraga ühiskonda, kes soovitab tal omaks võtta seda või teist vaadet inimese elu eesmärgi ning reeglite kohta. Millised on siis need vaated? Toome mõned neist näiteks:

«Näiteks *esimene* vaade, väga lihtne ning veetlev. Ärge mõtiskelge sellest, ärge arutelge seda, mis on seletamatu. See on paremal juhul

ainult paljas ajaraiskamine. Mõeldes võib kaotada ka isu ja une. Aeg aga on tarvilik tööks ja lõbustusteks, isu — lõbustusteks ja tööks, uni — jälle tööks ja lõbustusteks, töö ja lõbustused — õnneks.

Kolmas, vanausuliste vaade. Pidage kõige täpsemalt kinni kõigist kombetalitustest ning uskumustest. Lugege ainult vagameelseid raamatuid, kuid sisusse ärge tungige. Südamerahuks on see kõige tähtsam. Seejärel elage mõtteid mõlgutamata nii, nagu saate.

Neljas, praktiline vaade. Töötades täitke oma teenistuskohustusi, kogudes kopikaid mustadeks päevadeks. Kahtlastel juhtudel, kui üks kohustus on teisega vastuolus, valige see, mis teile kasulikum, või vähemalt, mis on teile vähem kahjulik. Muidu aga laske igaühel omal viisil õndsaks saada. Veendumuste üle, täpselt samuti kui maitsetegi üle, ärge vaielge ega nähke nende pärast vaeva. Täie taskuga võib ka ilma veendumusteta elada.

Viies vaade, kah omamoodi praktiline. Kui tahate õnnelik olla, mõtelge endamisi mis tahes ja kuidas tahes, kuid pidage ainult kõigist viisakusekombeist rangelt kinni ja osake inimestega hästi läbisaada. Ülemaist ja teile vajalikest inimestest ärge iialgi rääkige halba, mitte mingil juhul ärge rääkige neile vastu. Kohusetäitmisel on peaasi: ärge minge keevaliseks. Liigne ind pole tervislik ega sünnis. Rääkige, et varjata seda, mida mõtlete. Kui te ei taha teistele eesliteks olla, siis ratsutage ise teiste seljas; naerge ainult vaikides endale pihku.

Kuues, väga kurb vaade. Ärge nähke vaeva, ega te midagi paremat välja ei mõtle. Maailmas on uus ainult see, mis oli täiesti unustatud. Mis on tulemas, see tuleb. Ussike porihunnikul, te olete naeruning haletsemisväärne, kui unistate, et teie taotlete täiuslikkust ja kuulute progressistide seltskonda. Pealtvaataja ning komödiant vastu tahtmist, kuidas te end ka ei vaevaks, ega te paremat ei tee. Orav rattal, te olete naljakas, kui mõtlete, et jooksete edasi. Mitte teades, kust olete tulnud, te surete teadmata, milleks olete elanud...

Kaheksas ja väga mõistlik vaade. Lahutage teooria praktikast. Oma lõbuks võtke omaks ükskõik missugune teooria, praktikas aga, see on peaasi, jõudke selgusele, missugust osa on teil kasulikum mängida; olles selgusele jõudnud, pidage oma osa lõpuni välja. Õnn on kunst. Kui olete selle saavutanud, töö ja talendi abil, ärge unustage end; olles teinud eksisammu, ärge tehke etteheiteid ega laske pead norgu. Vastuvoolu ärge ujuge.»

Tekib küsimus: mis saab noormehest, keda ümbritsevad sellised arusaamised elust, ilma igasuguse ettevalmistuseta võitluseks nendega? Näiteid me oleme näinud ja näeme, ja et need vähemalt tulevikuski ei korduks, peab kasvatus muutma oma iseloomu, ta peab meid ette valmistama mitte ainult käsitööks, vaid enne kõike ausaks võitluseks elu kiusatustega:

«Maast-madalast meid selleks võitluseks ette valmistada tähendab nimelt:
teha meid inimesteks.

See tähendab selleks, mida ei saavuta ükski teie *reaalkool* maailmas püüdes meist *meie varasest lapsepõlvest peale* teha ärimehi, sõdureid, meremehi, hingekarjaseid või juriste.

Inimesel pole lastud osaks saada ega pole antud nii palju moraalset jõudu, et ühel ja samal ajal keskendada kogu oma tähelepanu ja kogu tahet õpinguiks, mis nõuavad hoopis erisuguste vaimuomaduste pingutamist.

Kes püüab kaht jänest korraga, ei saa kumbagi kätte.

Millel põhineb reaalkasvatuse rakendamine varases lapseeas?

Üks kahest: *kas* reaalkoolis, mis on määratud mitmele eale (varasest lapseeast kuni nooruki-eani), ei erine noorema ea kasvatus millegipoolest harilikust, üldtarvitatavast kasvatusest,

Või on selle kooli kasvatus algusest peale kuni lõpuni hoopis erinev, olles suunatud ainult ühe teatava, praktilise eesmärgi saavutamiseks.

Esimesel juhul pole vanemail mingit vajadust panna lapsi enne nooruki-iga reaalkoolidesse, isegi siis mitte, kui nad iga hinna eest meelevaldselt ning omavoliliselt määraksid oma lapse juba mähkmeist peale sellesse või teise ühiskonnakasti kuuluvaks.

Teisel juhul võib julgesti väita, et reaalkool, mille peamiseks eesmärgiks on praktiline haridus, ei saa samal ajal keskendada oma tegevust lapse kõlbelise külje ettevalmistamisele tolleks võitluseks, mis tal pärastpoole, inimeste sekka astumisel, ees seisab.

Ja see ettevalmistus peab algama just selles eas, mil lahuskoolides on kasvatajate kogu tähelepanu pööratud esijoones peamise, lähima eesmärgi saavutamisele, kandes hoolt, et aega mitte mööda lasta ning praktilise haridusega mitte hiljaks jäädа. Õppekursused ja -tähtajad on kindlaks määratud. Tulevane karjäär on teravasti piiriteldud. Kasvandik ise, olles vanusekaaslaste eeskujust kaasa kistud, arvab kogu oma töö seisvatki ainult selles, et aga kiiremini saaks praktilisele tegevusalale astuda, kus ta mõttelend kujutleb autasusid, tulu ning teda ümbritseva ühiskonna muid ideaale.

Vastake mulle, kätt südamele pannes, kas võib loota, et noormees ühel ja samal ajal valmistuks astuma tegevusalale, mida ta ise pole valinud, oleks võlutud talle ette kindlaksmääratud tegevusala väliseist ning materiaalseist kasudest ja ühes sellega valmistuks tõsiselt ja innukalt seesmiseks võitluseks iseendaga ja maailma kaasakiskuva suunaga?

Ärge rutake oma rakendusreaalsusega. Laske seesmisel inimesel küpseda ja tugevneda: väline jõuab veel tegutseda; võib-olla pole ta, astudes ellu hiljem, kuid olles juhitud seesmisest inimesest, nii osav, nii järeleandlik ning paindlik kui reaalkoolide kasvandik, kuid see-eest võib teda palju kindlamini usaldada: ta ei asu selle kallale, millega ta hakkama ei saa.

Laske seesmisel inimesel välja kujuneda ja areneda, andke talle aega ja vahendeid allutada endale väline inimene ja te saate niihästi ärimehi kui ka sõdureid, meremehi ja juriste; aga peaasi — te saate inimesi ning kodanikke.

Kas tähendab see, et ma soovitan teil kõik reaal- ja erikoolid kinni panna ja hävitada?

Ei! Ma astun välja ainult kahe kisendava äärmuse vastu.

Milleks käsutavad vanemad nii meelevaldselt oma laste saatust, määrates neid, kes hällist on vaevalt välja roomanud, sinna, kus mitmesuguste kaalutluste ja arvestuste järgi neil seisab ees kasulikum karjäär?

Milleks hakkavad reaalkoolid kasvatama niisuguses vanuses lapsi, kellele üldinimlik haridus on võrratult olulisem kui kõik praktilised rakendused?

Kes andis isadele, emadele ja kasvatajatele õiguse omavoliliselt valitseda looja suurepäraseid ande, millega ta on varustanud lapsi?

Kes on õpetanud, kes on leiutanud, et lastel on sünnipärane anne ja sünnipärane kutsumus mängida ühiskonnas just seda osa, mille vanemad neile määravad? Barbaarne komme tütreid vastu tahtmist mehele panna on juba ammu kõrvale heidetud, aga poegade vägivaldne ning enneaegne abielu nende tulevase tegevusalaga on lubatud ja privileegitud; nende tellitud laulatust teadusega pühitsetakse ning ülistatakse nagu doodži laulatust merega.

Kas ei ole siis teist abinõu, teist teed, teist mehhanismi reaal-spetsiaalkasvatuse andmiseks? Kas pole teist võimalust saada spetsiaalpraktilist haridust ühes või teises teaduseharus, kui levitada seda inimese üldhariduse arvel?

Süvenege ja otsustage, isad ja kasvatajad!»

Kui tuletame meelde, missugune suur tähtsus oli ja on praegugi kõigis Euroopa haritud riikides küsimusel üldkasvatuse vajadusest ja määrast, mida võib loovutada eriteadustele kõrgemal õpetuse astmel, kui tuletame meelde, mis mõttes lahendatakse kõikjal see vaidlus, tuletame näiteks seda meelde, kas oma sõjakuse poolest kuulsal Prantsusmaal on palju sõjakoole, siis oskame hinnata niihästi suurt huvitavust kui ka harukordset õiglust, mida omavad need arvamused vajadusest, et üldinimlik haridus mängiks kasvatuses peaosa, arvamused, mida sellise jõuga avaldab — ärgem unustagem — inimene, kelle kõik on ühehäälselt tunnistanud kuulsaimaks kõigist meie teadlastest käesoleval ajal. Kui tema — meie spetsialistide au ja uhkus — ütleb, et spetsialism on petlik, kahjulik nii ühiskonnale kui ka sellele endale, kes on määratud spetsialismile, kui spetsialism pole rajatud üldharidusele, — kes meist võib siis öelda: «Mina olen selles asjas parem kohtumõistja kui hr. Pirogov»? Kellel meist on õigus mitte austada ta arvamusi? Kahtlemata on hr. Pirogovi sõnadel suur ning hea mõju meie ühiskonna mõtlemisviisile. Au ja kiitus hr. Pirogovile niisuguste tervete veendumuste suurepärase ning kindla väljendamise eest; täielik lugupidamine ka ajakirjale «Morskoi Sbornik» selliste artiklite avaldamise eest.

«ZEMLEDELTSESKAJA GAZETA» (PÕLLUNDUSLEHE) ARTIKKEL RAHVAHARIDUSEST, IHUNUHTLUSEST JA LIHTINIMESTE PEREKONDLIKEST KOMMETEST.[1]

... Olgugi et haridus on iga hüve juur, kuid iseenesest pole ta alati veel küllaldane pahede ravimiseks; sageli on vajalikud ka muud otsesemad vahendid, sest pahe ei põhine alati vahenditult ainuüksi harimatusel, — mõnikord toetub see ka muile asjaoludele, mis omakorda on muidugi harimatuse tekitatud, kuid on niisugust laadi, et enne nende kõrvaldamist pole ka hariduse levitamine võimalik. Et asi oleks selgem, heidame pilgu India paariate[2] seisukorrale. Nad on harimatud inimesed, nende loomus on toores. See on nõnda. Missugused on kõige otsesemad vahendid nende loomuse leevendamiseks? Haridus? Kuid kas võivad paariad kunagi saada haridust? Võitmatuks takistuseks sellele on nende seisukord ise. Esiteks on nad puudusest niivõrd rõhutud, et neil on raske leida õppimiseks aega ja raha; teiseks ei luba brahmiinid ja kšatriad kuidagi tõsiselt hoolitseda paariate hariduse eest, sest kõik brahmiinide ja kšatriate privileegid ja kasud, mida nad ammutavad paariate kastist, põhinevad paariate harimatusel. Sellepärast, et paariatele anda võimalus leevendada haridusega oma loomust, tuleb kõigepealt muuta paariate seisukoht India ühiskonnas; paariatest peab tehtama lihtsalt valitsuse alamad, mitte aga brahmiinide kšatriate alamad.

Midagi selletaolist võib öelda ka külaelanike loomuse leevendamise kohta. Ainult haridusele ei saa siin loota. Talumehe loomuse toorus ei põhine ainult ta harimatusel, vaid samuti ka kohtlemise iseloomul, mis saab osaks temale ja ta perekonnale teiste poolt. Seni kui teised kohtlevad talumeest jõhkralt, ei saa ta loomus leebuda. Seni kui meil on täielik võimalus olla toores talumehe naise vastu, sõimata teda ja anda talle hoope, ei saa talumees silmas pidada erilist delikaatsust naise kohtlemises...

Ühiskondliku ja materiaalse seisukorra parandamine on

---

[1] N. Tšernõševski, Teosed (venekeelne väljaanne), k., III, lk. 548—549. «Sovremennik» nr. 10, 1857. a.

[2] Tsaarivalitsuse tsensuuri tingimuste tõttu oli Tšernõševski sunnitud sõnade «India», «brahmiinid», «paariad» all mõistma Venemaad, mõisnikke ja sunnismaist talurahvast. Ja lugejad said aru Tšernõševski keele «omapärast».

hariduse levimise ja kommete paranemise võimaluse hädavajalikem eeltingimus.

... Vaesed lapsed vajasid tõepoolest üliväga rangemat kaitset oma tervisele, oma elule meeletult ahne hoolimatuse vastu. Igale Peterburi elanikule on hästi tuttav poisikese kuju, kes talvel kümne või viieteistkümne kraadilise külmaga, katkine suvikuueke seljas, jookseb mööda tänavat, rind aukude tõttu poolpaljas, sageli ilma mütsita, veel sagedamini ilma jalanõudeta. Võib kujutella, millised mugavused on selle poisikese kasutada koduses elus, kui teda seesuguses riietuses tänavale saadetakse. Peaaegu igaüks meist teab omaenese tähelepanekute alusel, et paljude meistrite juures elavad õpilased hirmsaimat elu, kannatavad ütlematult külma ja nälgivad, olles lakkamatute piinamiste ohvriks; pole haruldane nähtus, et joobnud rätsep torgib õpilast tulise triikrauaga; sellest, kas kingsepaõpilaste pead on saapaliistuga lähedalt tuttavad, ei maksa rääkidagi ...[1]

VENE INIMENE RENDEZ-VOUS'L.[2]

Mõtisklusi pärast hr. Turgenevi jutustuse «Asja» lugemist.

... Omandamata harjumust riigiasjadest isikupäraselt osa võtta, omandamata kodanikutunnet muutub meessoost laps kasvades keskealiseks ja hiljem elatanud meessoost olendiks, kuid meest tast ei saa või vähemalt ei saa õilsa iseloomuga meest. Inimesel on parem jääda arenemata, kui areneda ilma mõjuta, mida avaldab mõte ühiskondlikkudest asjadest, areneda mõjutamatult tunnetest, mida äratab osa-

[1] Võib öelda, et meistrite juurde õppima pandud poisikeste ja tütarlaste seisukord jäi peaaegu samasuguseks kuni Sotsialistliku Oktoobrirevolutsioonini, mil meie maa võitluseks ülestõusnud proletariaat kukutas igaveseks kapitalistide ja mõisnike võimu. (Venekeelse väljaande toimet. I. A. Kairovi märkus.)

[2] N. Tšernõševski, Teosed (venekeelne väljaanne), k. 7, lk. 98. «Atenei» nr. 3, 1858.

Kasvatuse eesmärki nägi Tšernõševski kodaniku-ühiskonnategelase, edumeelsete ideedega inimese kasvatamises, kes ühiskondlike huvide — rahva huvide — nimel oleks võimeline otsustavaiks tegudeks. Tšernõševski arvas, et Venemaal seisab revolutsioon «ukse ees». Nagu teada, oli ka Tšernõševski ise valmis vahetuks osavõtuks revolutsioonilisest võitlusest, osa võtma sellest, «kartmata verd ja mustust, mis käivad sellega kaasas».

võtt neist. Kui minu vaatlusringist, tegevusfäärist, milles ma liigun, on välja suletud ideed ja ajed, mille aineks on üldine kasu, s. t. on välja suletud kodaniku-motiivid, mis jääb mul veel vaadelda? Millest jääb mul veel osa võtta? Jääb järele üksikisikute askeldav sagimine kitsukeste isiklike muredega oma tasku, oma vatsakese või oma lõbustuste pärast...

«JASNAJA POLJANA.» KOOL.[1]

Krahv L. N. Tolstoi kirjastusel ilmuv pedagoogiline ajakiri, M., 1862.

«Jasnaja Poljana». Lasteraamatud.

Raamat I ja II.

Seda pedagoogilist ajakirja ja neid raamatuid rahvakoolidele antakse välja krahv L. N. Tolstoi poolt Krapivenski maakonnas Tuula kubermangus Jasnaja Poljana külas asutatud kooli juures. Ajakirja esimesse vihku on paigutatud kooli kirjeldus. Kella 8 paiku hommikul helistatakse koolis kella, kutsudes külast õpilasi kokku. Nad tulevad, vaadake ometi neid, te näete märkimisväärset joont:

«Keegi ei kanna midagi kaasas, ei raamatuid ega vihikuid. Koduseid ülesandeid ei anta. Vähe sellest, et nad midagi käes ei kanna, neil pole midagi ka peas kanda. Ei ühtki õppetundi, ei midagi eile tehtust pole ta kohustatud täna mäletama. Teda ei piina mõte eelolevast õppetunnist. Ta toob vaid enda, oma vastuvõtliku loomuse ning veendumuse, et täna on koolis niisama lõbus kui eilegi. Ta ei mõtle õppetööle enne, kui õppetöö on alanud. Kunagi ei noomita kedagi hilinemise pärast ja kunagi ei hilineta; vahest ainult vanemad õpilased, keda isad mõnikord peavad kodus mõne tööga kinni. Ning siis jookseb see hingeldades kiires traavis kooli.»

Mis siis, see on väga hea, et lapsed lähevad kooli kerge südamega, ilma igasuguste muredeta. Õpetaja ootel õpilased lobisevad, mängivad ja vallatlevad, nagu see muide on kõigis koolides. Ent mitte enam kõigis koolides ei näe õpetaja klassi minnes seda, mida ta leiab Jasnaja Poljana kooli klassitoas. Meie ametlikes koolides valvavad lapsed hari-

[1] N. Tšernõševski, Teosed (venekeelne väljaanne), k. IX, lk. 131, «Sovremennik» nr. 3, 1862.

likult õpetaja tulekut, ja silmates kaugel oma õpetajat, istuvad ruttu kohtadele, võtavad sunnitud, viisakust teeskleva ilme, — ühe sõnaga, harjuvad salatsema, teesklema ning orjalikult käituma. Jasnaja Poljana koolis seda ei ole.

«Õpetaja tuleb tuppa, aga põrandal lamavad ning piiksuvad lapsed, karjudes: «vajutist juurde!» või «surnuks litsute, poisid!» või «aitab, jäta oimud rahule!» jne. «Pjotr Mihhailovitš,» karjub sisenevale õpetajale hääl virna alt, «käsi neil järele jätta!» «Tere, Pjotr Mihhailovitš!» karjuvad teised, jätkates oma hullamist. Õpetaja võtab raamatud, jagab välja neile, kes temaga on kapi juurde läinud; pealmised põrandal olevast virnast nõuavad raamatut lamades. Virn jääb pikkamööda vähemaks. Niipea kui enamik on raamatud võtnud, jooksevad juba kõik ülejäänud kapi juurde ja karjuvad: «Mulle kah, mulle kah!» «Anna mulle eilne, ja mulle Koltsovi oma[1]» jms. Kui mõni võitlusest hoogu sattunud paar jääbki põrandale püherdama, siis karjuvad raamatu juures istujad neile: «Mis te segate! Midagi pole kuulda. Aitab!» Süüteolt tabatud alistuvad ja asuvad lõõtsutades raamatu kallale ja ainult esialgu, istudes raamatu juures, kõigutavad veel vaibumata erutuse tõttu jalgu. Sõjakus lendab minema ja klassituppa tekib lugemise meeleolu.»

Lapsed istuvad kohtadele, kuhu keegi satub, kuhu kellelgi tuleb pähe istuda: ametlikku kohtade jaotust ei ole. Hakates ilma igasuguse sunduseta ning kitsenduseta õppima, õpivad lapsed see-eest samasuguse täie innuga, millega nad enne õppetööd vallatlesid. «Õppetöö ajal» (räägib artikli autor, arvatavasti krahv Tolstoi, siiski, me ei tea: artiklil puudub allkiri) «ei ole ma kunagi näinud, et oleks sosistatud näpistatud, tasakesi naerdud, pihku turtsatatud ja õpetajale üksteise peale kaevatud.» See on ka loomulik, sest ei õpita mitte sunduse, vaid lusti pärast: kellel hakkas igav, see võib klassist ära minna, keegi teda ei takista. Jasnaja Poljana koolis juhtub mõnikord, eriti õhtuti pühade eel, kui kodus kõetakse sauna, et lapsed lähevad laiali enne õppetöö lõppu, mitte igavuse pärast, vaid sellepärast, et neil tuli meelde, et neid kodus oodatakse.

«Teise või kolmanda pärastlõunase õppetunni ajal jooksevad kaks või kolm poisikest tuppa ja otsivad kiiruga

[1] Koltsovi luuletused.

mütse. «Mis teie teete?» — «Koju» — «Aga õppimine? On ju laulmine!» — «Aga poisid räägivad, et koju,» vastab ta, end oma mütsiga minema libistades. «Kes siis räägib?» — «Poisid läksid minema,» — «Kuidas nii?» küsib täbarasse olukorda sattunud õpetaja, kes oma tunni on ette valmistanud. «Jää siia!» Aga tuppa jookseb teine poisike, nägu ärritatud ning murelik. «Mis sa seisad?» ründab ta vihaselt peatumajäänut, kes kahevahel olles topib vatitoppe tagasi mütsi. «Vaata, kus juba poisid on, küllap juba sepikoja juures.» «Läksid minema?» — «Läksid.» Ja mõlemad jooksevad välja, karjudes ukse tagant: «Hüvasti, Ivan Ivanovitš!» Ja kes on need poisid, kes otsustasid koju minna, kuidas nad otsustasid? Jumal neid teab. Kes nimelt otsustas, seda ei leia te kuidagiviisi kätte. Nad ei pidanud aru ega sepitsenud salanõu, vaid lihtsalt — poistel tuli pähe koju minna. «Kas poisid lähevad?» — ja trepiastmeil hakkavad kõpsutama jalakesed, mõni lendab kukerpalli trepist alla, ja keksides ning lumes kahlates, üksteisest kitsal teerajal mööda tormates jooksevad lapsed kisaga koju. Sellised juhtumid korduvad üks või kaks korda nädalas. See on solvav ning ebameeldiv õpetajale — kes sellega ei nõustu, kuid kes ei nõustu niisamuti, et ühe sellise juhtumi tagajärjel kuivõrd suurema tähtsuse omandavad need viis, kuus ja mõnikord ka seitse tundi päevas iga klassi kohta, mis õpilased iga päev vabalt ning meelsasti välja kannatavad. Ainult seesuguste juhtumite kordumisel võib kindel olla, et õpetamine, olgugi puudulik ning ühekülgne, ei ole päris halb ega kahjulik. Kui küsimus püstitatakse nii: mis on parem, — et aasta jooksul poleks ühtki sellist juhtumit või et need juhtumid korduksid enam kui pooltel tundidel, me valiksime viimase. Mina vähemalt olin rõõmus nende Jasnaja Poljana koolis mitu korda kuus korduvate juhtumite üle. Hoolimata sagedastest kordamistest lastele, et nad võivad alati lahkuda, kui nad tahavad, on õpetaja mõju nii tugev, et ma viimasel ajal kartsin, kas õppetundide, tunniplaanide ja hinnete distsipliin ei kitsenda neile märkamatult nende vabadust niiviisi, et nad ei alistu meie kavalusele, korra ülesseatud püünistele, et nad ei kaota valiku ja protesti võimalust. Kui nad jätkavad meelsasti kooliskäimist, hoolimata neile pakutud vabadusest, siis ma hoopiski ei mõtle, et see tõestaks Jasnaja Poljana kooli erilisi omadusi, ma mõtlen, et enamikus koolides korduks seesama ja et tahtmine õppida on lastel niivõrd tugev, et sel-

le tahtmise rahuldamiseks nad alistuvad paljudele raskete tingimustele ja andestavad palju puudusi. Selliste ärajooksmiste võimalus on kasulik ja tarvilik ainult õpetaja kindlustamisvahendina suurimate ning jämedaimate vigade ja kuritarvituste vastu.»

Suurepärane, suurepärane. Annaks jumal, et üha suuremas arvus koolides seataks sisse selline hea ning kasulik «korratus», — nii nimetab seda artikli autor, selle «korratuse» kiidulaulik, järeleandmisena oletatavaile vastuväitjaile — aga meie arvates tuleb öelda lihtsalt: «kord», sest mis korratus see siis on, kui kõik õpivad väga hoolsasti, niipalju kui neil jätkub jõudu, aga kui jõud jätab neid maha või kui kodustel põhjustel on tarvis koolist puududa, siis lakkavad õppimast? Nii peab olema kõigis koolides, kus see on võimalik, — kõigis esimese astme rahvakoolides.

Selline elav arusaamine kasust anda lastele täielik vabadus, selline kõrvalekaldumatu kinnipidamine sellest printsiibist võidab meid Jasnaja Poljana kooli asutaja poolt väljaantava ajakirja toimetuse poole. Ajakirja eessõnas[1] ütleb krahv L. N. Tolstoi, et ta on valmis ära kuulama vastuväiteid mõtteile, mis temale näivad õiged olevat, ja et ta kardab ainult ühte, — et tema mõtteile vastukäivaid arvamusi «ei väljendataks sapiselt, et kõigile nii kalli ning tähtsa aine, rahvahariduse arutlus ei muutuks pilkamiseks, isiklikkuseks, ajakirjanduslikuks poleemikaks», mis viiks asja tuumast kõrvale vaidlusteks ja ägestumiseks pisiasjade pärast. Seepärast palub «Jasnaja Poljana» väljaandja oma arvamuste «tulevasi vastaseid väljendada oma mõtteid» rahulikus ning mittesolvavas toonis. Lugupidamisest korra vastu, mille ta Jasnaja Poljana koolis on maksma pannud, ja ta tulise andumuse vastu sellele heale korrale me täidame ta soovi; aga ilma selle asjaoluta, s. t. kui me poleks teadnud, kuivõrd vabaks ning kergeks on lastele tehtud õppimine Jasnaja Poljana koolis, poleks me arvatavasti hoidunud teravustest «Jasnaja Poljana» teoreetiliste artiklite

---

[1] «Jasnaja Poljana» on ajakiri, mida L. Tolstoi andis välja 1862. a. Ajakirja toimetamine algas 1. okt. 1861. a., veebruaris ilmus esimene ja septembris viimane raamat.

Saates 1862. a. N. Tšernõševskile ajakirja komplekti, pöördus L. Tolstoi tema poole kirjaga, milles ta Tšernõševskit palus ajakirja «Jasnaja Poljana» arvustada «Sovremennikus».

Vastusena sellele palvele ilmuski N. Tšernõševski käesolev artikkel, mis avaldati 1862. aastal ajakirja «Sovremennik» 3. numbris.

arutlusel, sest nendes on asju, mis meenutavad hr. Dali ja hr. Beljustini kuulsaid artikleid.

Olgu näiteks 1. raamatu esimene artikkel, mis sisaldab toimetuse *profession de foi*. Juba esimesel leheküljel avaldab autor väga imelikku nõutust. «Mispärast,» ütleb ta, «töötab rahvas alati vastu neile jõupingutustele, mida ühiskond või valitsus teevad ta harimiseks?» See on, räägib ta, «minule arusaamatu nähtus». Arusaamatuks jäi see ainult sellepärast, et autor on erandjuhtumid teinud üldreegliks. Paljugi millele rahvas võib mõnikord vastu töötada. Joseph II ajal töötas ta feodaalkorra hävitamise vastu Belgias ja Ungaris; Aranda ja Floridablanca ajal töötas ta inkvisitsiooni kaotamise vastu Hispaanias; meil töötas ta katsete vastu tutvustada teda kartulikasvatusega. Kui ma nende erandjuhtumite põhjal teen üldise järelduse, nagu oleks rahvas «alati» töötanud eesõiguste ning tagakiusamiste kaotamise ja toidu parandamise vastu, siis tuleb muidugi sellest arusaamatu lugu välja. Ainult et see lugu, s. t. rahva poolt kõigele kasulikule osutatava vastupanu püsilikkus, pole hoopiski mitte «nähtus», pole ajaloolise elu joon; see lugu on lihtsalt minu unistus, minu viga süllogismi ülesehitamises. Mõningail — võib-olla üsna paljudel — juhtudel on rahvas üsna visalt vastu pannud hoolitsustele ta hariduse eest. Mis on siis siin hämmastavat? Kas rahvas on rooma paavstide, eksimatute olendite kogu? Ka tema võib ju eksida, kui on tõsi, et ta koosneb harilikest inimestest. Ja mispärast on raske oletada sedagi, et neil juhtudel oli süüdi mingisugune viga või südametunnistusetus inimeste poolt, kes rahvahariduse eest hoolitsemise olid enda peale võtnud? Nemadki olid ju inimesed; see tähendab, nad võisid eksida või võisid tegutseda egoistlikel kaalutlustel, mis ei vastanud rahva vajadusele. Ei selles ega teises alternatiivis pole midagi arusaamatut.

Peale selle, et mõnikord (väga harva) juhtub rahva poolt visa vastupanu haridusele, rahva või ta valgustajate mingi juhusliku vea tõttu, on veel üks fakt, mis võiks ajakirja «Jasnaja Poljana» toimetuse viia eksiteele rahva põhilise suhtumise üle haridusse. See fakt pole enam erandlik, vaid üldine ning läbib kogu hariduse ajaloo. See seisab selles, et kui ükskõik kes, kas rahvas ise, s. t. lihtrahva enamik, haritud seltskond või valitsus kavatseb rahvahariduses mingisugust reformi, siis leiab reform esiotsa enam või vähem tugeva opositsiooni, kuid mitte ainult rahva hulgas, vaid

täpselt samuti ka haritud seltskonnas (kui see tegeleb reformiga) ja valitsuse enda mõnede liikmete juures (kui reformi kavatseb valitsus). Kuid siin pole mingisugust erijoont, mis käiks nimelt ainult rahvahariduse kui erijuhtumi või ainult rahva kohta. See on ükskõik milliste reformide või muudatuste üldine iseärasus ja ükskõik kelle juures, et need ei teostu ilma mõninga opositsioonita, — lihtsamalt öeldes, ei teostu ilma tülikate askeldusteta, ilma vajaduseta seletada, arutella, veenda. Võtke kõige lihtsam asi, näiteks kas või sillaparandus mõnes külas, kui sild mis kõigile on võrdselt vajalik, on lagunenud; ikka alguses seletatakse ja vaieldakse — ja kes siis? Talumehed ise omavahel. Taibukamad ning julgemad talumehed saavad enne teisi aru, et sild tuleb parandada, teised aga mõtlevad, et selle asjaga võib veel viivitada; ja vaidlus ongi vältimatu. Ja kas ainult rahvaga on nii? Iga klassiga on seesama lugu. Kas mäletate näiteks, kuidas olid lood sellega, kas raudtee, elektritelegraaf jm. on tarvilikud või mitte; nii inglise kui prantsuse parlamendis, kodades ja Pariisi Instituudis olid vaidlused: ühtedele näis, et need asjad on tarvilikud, kasulikud, teistele — et need on ebamugavad, kahjulikud.

Lugu seisab selles, et kõikjal ilmneb iga asja puhul kahe, konservatiivse ja progressiivse partei olemasolu; need kaks igavest parteid vastavad inimloomuse kahele küljele — harjumuse jõule ja soovile parandada. On loomulik, et need kaks parteid ilmnevad ka rahvahariduse asjas niihästi seltskonnas kui ka rahvas endas. On talumehi ja linnakodanikke (nagu on olemas kaupmehi, ametnikke, aadlikke), kes räägivad: elame vana viisi ja kasvatame lapsi vana viisi; on teisi talumehi ja linnakodanikke, samuti kui teisi kaupmehi, ametnikke ja aadlikke, kes räägivad: püüame korraldada elu endisest paremini ja hakkame kasvatama lapsi paremini, kui meid endid kasvatati.

Noh, mis on siis siin imelikku? Mispärast siin hämmelduda, kaotada «arusaamine»?

On veel üks fakt, mis läbib samuti kogu ajaloo, seda märkas isegi «Jasnaja Poljana» toimetus; talumeestel on raske oma lapsi kooli saata sellepärast, et kodus olles võiks poeg või tütar majapidamises millegagi abiks olla või vabrikus või mingisuguse käsitööga natuke raha teenida. See olukord on tõepoolest juba kurvastav, kui vanemad on sellises kitsikuses, et vajadus niipea kui vähegi võimalik saada lastest majapidamises mingisugust abi, lämmatab mõtte

laste kasust. Ent kas see esineb ainult lihtrahva juures? Kui palju on kehvi ametnikke ja aadlikke, kes on sunnitud keelduma andmast lastele haridust ja võimalikult varem panema neid tsiviilteenistusse või andma junkruks. On väga kahju, et see nii on, kuid kas võib seda nimetada tõrkumiseks hariduse vastu? Mitte sugugi, väga paljud vanemad, kes on sunnitud niiviisi toimima, on kõige tulisemad haridusepooldajad. Nad nutavad, et nad ei saa lastele anda sellist haridust, nagu tahaksid: aga mis seal teha, kui pole raha? Noh, mõistagi pole küllalt rahustada end selle fakti suhtes psühholoogiliste kaalutlustega konservatismi sünnipärasest jõust inimloomuses või vigade, arusaamatuste ning egoistlike eesmärkide paratamatusest, millest arutlesime eespool. Siin ei seisa asi mitte inimloomuses, vaid rahapuuduses; tähendab rahvahariduse tegelased peaksid hoolitsema selle eest, kuidas saaks parandada rahva materiaalset seisukorda. Kuid seegi pole jälle mingi ainult lihtrahva hariduse erijoon, — igast seisusest hakkab õppima suurem arv lapsi, nad õpivad kauem ning saavad parema hariduse, kui seisus saab jõukamaks. Arusaamatut ega iseäralikku pole siin mitte kui midagi.

Ja mis meile siis selgus? Suureks takistuseks lihtrahva laste õppimisele on lihtrahva vaesus; hoolitsused rahvahariduse eest võivad edutuks jääda mõnikord mingisuguse juhusliku vea või hoolitsejate südametunnistusetuse tõttu, mõnikord lihtrahva enda mingisuguse juhusliku arusaamatuse tõttu, aga igal juhul, niihästi eduka kui ka ebaeduka asjakäigu puhul, omab rahvahariduse parandamine nagu igasugune muugi parandamine vastastena inimesi, kelles konservatism on liiga tugev ja kes moodustavad nii lihtrahva hulgas kui ka igas muus seisuses üsna tunduva osa (muide siiski vähemuse), aga teine, samuti üsna tunduv osa lihtrahvast (nagu igast muustki seisusest inimesi) võitleb väga tuliselt parandamise eest; muide, seegi osa, mis koosneb inimestest, kelles progressiivsus domineerib täiesti konservatismi üle, on samuti ainult lihtrahva nagu iga muugi seisuse vähemus; nii lihtrahva kui iga muu seisuse peamass käitub kõhklevalt, ootab ära, vaatab lähemalt, kuidas asi läheb: läheb see hästi, ühineb kogu see mass progressiivsetega; läheb asi halvasti, ühineb kogu mass konservatiivsetega. Mis on siin iseäralikku ning arusaamatut? Kas «Jasnaja Poljana» toimetus ise pole tõesti oma silma all näinud kõike, millest me räägime? Tõenäoliselt on ta

talumeeste hulgas kohanud selliseid kaljukindlaid progressiste, kes raiuvad aina ühte ja sedasama: «Õppimine on valgus, mitteõppimine — pimedus», ja keda mitte mingisugused rahvavalgustajate vead või ebaõnnestumised ei suuda selles punktis kõigutada; tõenäoliselt on ta ka näinud, et mass ootab ära ja räägib: «Vaatame, mis algavaist katseist välja tuleb.»

Inimene üldse — mitte ainult lihtinimene kui erinähtus, vaid inimene *genus homo* või teiste naturalistide järgi *species homo,* raskesti liikuma pandav kahejalgne imetaja, — on kaunikesti kalduv asja edasi lükkama, kui ta esihakatuses näeb nurjumist või kui ta vähemalt ei näe esialgu suurt õnnestumist; ent neid omadusi ilmutab ta igasuguste paranduste puhul, mitte ainult hariduse asjas, kuid siiski, arutelles külmavereliselt, tuleb ütelda, et ta on alati kalduv parandama oma olukorda igasugustes asjades; tähendab ta on ennem kalduv hariduse poole kui tõrges selle vastu.

Kuid «Jasnaja Poljana» toimetus, oletades talumehes mingisuguseid erilisi omadusi, mida inimesel, s. t. lihtsalt inimesel ükskõik missuguse kutse alalt, ei ole, mõtleb, et rahvas «töötab alati vastu» hoolitsustele aidata tõsta ta haridust. Mis siis, kui see tõepoolest oleks nii? Siis tuleks ju meil kõigil jätta igasugused hoolitsused rahvahariduse eest; muuseas poleks krahv L. N. Tolstoil olnud tarvis asutada kooli ega välja anda oma ajakirja ja raamatuid. Sest vägisi armas olla ei saa; aga mingit asja peale sundida inimestele, kes oma loomuse tõttu peaksid sellele igavesti kangekaelselt vastu punnima, tähendab neid asjata piinata ja ennast asjata vaevata.

Ei, sellist järeldust «Jasnaja Poljana» toimetus ei tee; ja muidugi, tal pole tarvis teha niisugust järeldust, sest ta ei mõtle, et rahvas on hariduse vastu vaenulik: juba esimese artikli esimese lehekülje teisel real ütleb ta, et «rahvas tahab haridust», ja meie lükkasime asjatult ümber vastupidist arvamust: ta lükkab selle ise ümber, nagu nähtub sellest teisest reast. Aga kui nii, missuguse ime läbi sattusid siis sama lehekülje 9. reale sõnad, mille vastu me vaidlesime, nagu «töötaks rahvas alati vastu» jne.? Vaat kuidas leiavad omavahel sobingut need kaks mõtet, mis sobivad vähe teineteisega: kui rahvas, kes tahab haridust, töötab alati vastu kõigile hoolitsustele tema hariduse eest, see tähendab «Jasnaja Poljana» arvates, et meie, haritud inimesed, ei tea, mida talle õpetada ja kuidas teda

TRÜ Raamatukogu

õpetada, ja ei saa seda kuidagi teada. Mis veidrus see on: võtke taiplik inimene ükskõik missugusest seisusest, viige ta kokku taipliku inimesega ükskõik missugusest teisest seisusest, ja nad suudavad teineteisele selgeks teha, mida kumbki neist vajab; millest tuleb siis see niisugune arusaamatu asi, et taiplikud inimesed lihtrahva hulgast ei ole kuidagiviisi saanud meile selgeks teha, mida on tarvis neile, lihtinimestele õpetada ja kuidas on tarvis neid õpetada. Istun sissesõiduhoovi, hakkan mõõdasõitvaid talumehi küsitlema ükskõik mille kohta nende elukorrast, — võin teada saada ning mõista kõiki nende vajadusi ja soove igas asjas, ainult hariduse asjas ma ei saavat; see on kuidagi ebatõenäoline.

Aga kui see on niisugune arusaamatu asi, kes teab, kas meie lihtrahval pole siis vahest tarvis õppida näiteks ladina keelt? «Jasnaja Poljana» toimetus naerab laginal: «Noh, seda pole neile kindlasti tarvis!» vastab ta. (Või pole ta võimeline isegi seda vastama?) Aga kui te kas või ühestki õppeainest teate, et rahvakoolides pole tarvis seda õpetada, tähendab teil on siis juba mõningal määral aimu, mida on rahvale vaja. Sest otsustada selle üle, mida pole vaja, võib ainult teadmise alusel, mida on vaja. Eitavad vastused põhinevad ometi millelgi jaataval.

Või ei tea te midagi mitte just õppeaineist, vaid ainult õppemeetodeist? Minge nüüd, ka sellest on teil õige käsitus. Kui keegi tahaks Jasnaja Poljana kooli õpetajaks minna ja seletaks, et poisse ei saa teisiti õpetada, kui kiskudes neid juustest, kostitades neid kõrvakiiludega jne., te ei võtaks ju sellist õpetajat? (Või võtaksite?) Ei, teil on võetud põhimõtteks: õpetada mitte ainult ilma igasuguste karistusteta, vaid isegi ilma igasuguste autasudeta ja mingit sundust tarvitamata. See on suurepärane meetod, mille kindluse pärast ei saa jätta teile sümpatiseerimata; kuid praegu ei seisa asi mitte selles, et teie meetod on hea, vaid selles, et teil on olemas meetod. Miks te siis räägite, et teie ei tea meetodit, kuna te mitte ainult et teate, vaid isegi rakendate seda.

«Aga see pole ju veel õppemeetod, see on vaid õpilaste kohtlemise süsteem.» Ütleme, et see on nii, kuid sellest süsteemist tuleneb tingimata ka õppemeetod ja pealegi väga kindel. Kui ei tohi karistada ja sundida, siis tuleb õpetada nõnda, et õpetus oleks huvitav ning kerge. Niimoodi te püüategi teha. «Aga ei, see kõik pole veel mee-

tod.» Kuidas pole meetod? Noh, kui keegi ütleb teile: vene ajalugu tuleb õpetada nõnda, et õpilased peavad hr. Ustrjalovi käsiraamatu pähe tuupima, — mis te selle kohta ütlete? Hakkate jälle laginal naerma. Tähendab te teate, kuidas vene ajalugu ei tohi õpetada, ja sellest selgub, et te teate, kuidas tuleb seda õpetada.

Võib-olla me räägime «Jasnaja Poljana» toimetusega asjata sellisel toonil. Võib-olla leiab ta selle solvava olevat. Kuidas soovite; sest on ju pahandav kuulata, kui inimesed, kes on asutanud kooli ja õpetavad selles ja väidavad isegi, et nad oma kooli on väga hästi käima pannud ega õpeta selles halvasti, — kui need inimesed räägivad, et nad ei tea, mida rahvale õpetada ja kuidas rahvast õpetada, ega tea isegi, kas on vaja teda õpetada. Lakake, härrad, enestest sellist loba rääkimast.

Aga ei, nad ei räägi enda kohta loba; nad tõesti ei tea, mida ja kuidas õpetada, ja nende programmis, juhtkirjas, mida me arutame, on niisuguseid kohti, mis isegi nõrgestavad lootust võimalusele, et nad kunagi saavad seda teadma ning mõistma. Lugeja, kuulake.

Lk. 8. Venemaal «on rahvas enamasti vihane mõtte peale koolist». Kus ollakse siis kooli peale vihane? Halbade koolide peale, kus ei õpetata midagi selgeks, kus lapsi ainult pekstakse ning piinatakse, kus nüristatakse ja rikutakse neid kõlbeliselt, selliste koolide peale on rahvas tõesti vihane; aga nende peale oleme ju ka meie ja teie vihased. See tähendab ainult, et sellest mõtleme meie ja sellest mõtleb ka rahvas nõnda, nagu korralikud ja taibukad inimesed peavad mõtlema.

Lk. 8. Selsamal Venemaal «olelevad kõik koolid, isegi kõrgema seisuse omad, ainult auastme peibutuse tõttu. Tänini sunnitakse kõikjal peaaegu vägisi lapsi kooli minema». See oli kuidagiviisi tõsi 20 või rohkem aastat tagasi. Kuid kas nüüd on nõnda? Mõne tuhande nüüdse üliõpilase hulgast ei leia te arvatavasti kümmetki inimest, keda oleks vägisi sunnitud ülikooli minema. Kus te olete seesuguseid üliõpilasi näinud? Jumal teiega, te räägite jumal teab mida. Aga mis puutub õppimise eest antavasse auastmesse, siis on kehvade inimeste hulgas paljudki, kellel tuleb elatuda palgast, huvitatud auastme saamisest teadusliku kraadi alusel, ja sedagi on vähe; uskuge, mitte keegi neist ei õpi õigupoolest auastme pärast; seda neile mitte anda oleks aga ebaõiglane, sest nende vanusekaaslased, kes gümnaa-

siumist läksid otse teenistusse, ometi saavad selle teenistuses olles. Kas tõesti oleks õiglane, et noor inimene kaotaks teenistuses seetõttu, et ta mitu aastat pühendas selleks, et ülikooli-haridusega end paremini teenistuseks ette valmistada?

Lk. 11. «Haridus, mille aluseks on religioon, s. o. jumalik ilmutus, mille tões ja seaduspärasuses ei saa keegi kahelda, tuleks rahvale vaieldamatult külge pookida, sel juhul on vägivald põhjendatud.»

Lk. 15. «Saksamaal viib üheksa kümnendikku koolieelisest elanikkonnast koolist kaasa niivõrd tugeva jälkustunde kogetud teaduseteede vastu, et nad pärast raamatuid enam kättegi ei võta.» Vastupidiselt sellele võib tuua meie keskklassi alamais kihtides liikuva jutukese sellest, kuidas «sakslane künnab maad, ise aga hoiab raamatut käes ja loeb». Peab olema liiga kergeusklik, et väita seda või teist.

Lk. 22. Marseille' rahvakoolides õpetatakse «arvepidamist», s. o. raamatupidamist. «Ma ei saanud kuidagi aru, kuidas arvepidamine võib olla õppeaineks, ja ükski õpetaja ei suutnud mulle seda selgeks teha.» See on väga imelik. Mis on siin arusaamatut? Marseille on kaubanduslinn ja raamatupidamist võib igale lihtinimesele tarvis minna. Aga et see võib õppeaineks olla, seda tõendavad kõik kommertskoolid, kus õpetatakse raamatupidamist. Ei, artikli autori arvates ei maksa raamatupidamist teha õppeaineks sellepärast, et «see on teadus, mille selgitamiseks ükskõik missugusele õpilasele, kes oskab nelja aritmeetika-tehet, kulub neli tundi». Ei, raamatupidajaks saada pole nii kerge; muidu poleks korralikud raamatupidajad nii haruldased ega saaks kaubanduskontoreis nii suurt tasu. Artikli autor pole vaevaks võtnud asjaga tutvuda, muidu ei laidaks ta Marseille' koole raamatupidamise õpetamise pärast.

Lk. 26. «Sakslastel on hea kooli 200-aastase olemasolu alusel kaitsta seda ajalooliselt; kuid missugusel alusel peaksime meie kaitsma rahvakooli, mida meil ei ole?» Mis see on? Mis see on? Me ei usu oma silmi. Kas tõesti «Jasnaja Poljana» toimetus mõtleb, et rahvakoolid on ainult sakslastele vajalikud, meile pole neid vaja? Jah, nähtavasti nii, — selles vaimus käib arutlus kogu 26. leheküljel. Meile polevat rahvakoole vaja, sest «meie, venelased, elame rahvahariduse suhtes erakordselt õnnelikes tingimustes». Järgmisel leheküljel esialgu nagu poleks seda, et meile pole koole vaja, on ainult see, et meie rahvakoolid ei tohi olla

orjalikud koopiad Lääne omadest; edasi aga läheb jälle seesama, et meil pole koolide järele vajadust, sest juba «Euroopaski on haridus valinud endale teise tee, on koolist ette jõudnud» ega vaja seda (lk. 28). Hämmastav.

Siinsamas 27. leheküljel on teine imetaoline asi: artikli autor on veendunud, et «rahvas alistub haridusele ainult vägivalla puhul», — jumala eest, just nii on kirjutatud sellesama 27. lehekülje 24. real. Siinsamas, 5 rida allpool, on kolmas imetaoline asi: artikli autor on veendunud, et «mida kaugemale on inimsugu arenenud, seda võimatumaks on muutunud pedagoogika kriteerium, s. t. selle teadmine, mida ja kuidas tuleb õpetada». Kas tõesti? Mida rohkem on inimesed omandanud hariduse alal kogemusi, seda vähem on nad suutnud selle ala üle otsustada? Kas tõesti on see nii? See oleks vastuolus mõistuse ja elu nende seadustega, mille järgi on alati nõnda, et mida rohkem asjaga tutvud, seda paremini seda tead.

Lk. 29. «Meie tegevuse aluseks on veendumus, et me mitte ainult et ei tea, vaid ei saagi teada seda, milles peab rahva haridus seisma, et mingisugust haridus- ja kasvatusteadust — pedagoogikat — mitte ainult et ei ole, vaid et selle esimene alus on veel rajamata, et pedagoogika ja selle otstarbe defineerimine filosoofilises mõttes on võimatu, kasutu ning kahjulik.» Kordame: kui te ei tea, siis ei tohi te veel olla koolide asutajaiks, ei tohi olla kasvatajaiks neis ega pedagoogiliste ajakirjade väljaandjaiks; teil endil on vaja veel õppida, — minge ülikooli, seal saate teada. Kuid teie arvate, et te ei suuda isegi teada saada, — väga kahju, kui see nii on — see annaks ainult tunnistust teie ergukava õnnetust struktuurist: kui te ei suuda aru saada nii lihtsast asjast, nagu seda on rahvakooli õppeainete ring, siis tähendab on loodus teid ilma jätnud võimest omandada ükskõik missuguseid teadmisi.

Võtame «Jasnaja Poljana» teise raamatu ja vaatame läbi selle juhtkirja, mille pealkirjaks on: «Kirjaoskuse õpetamise meetodeist.» Artikli üldiseks mõtteks on mõttekäik, et kõik kirjaoskuse õpetamise meetodid on ühteviisi head või ühteviisi halvad, nii et missuguse järgi õpetada, on ükskõik. Sellest vaatekohast tuleks kõige kohta maailmas rääkida täpselt sedasama. Näiteks: missugune viis tuld saada on kõige hõlpsam, — kas kahe puutüki hõõrumine teineteise vastu või ränikivi ja tuleraud, või fosfortikud? — Ükskõik, igal mainitud viisil võib tuleni jõuda. Missugune habeme-

nuga on kõige parem: kas meie primitiivne vikatitükist tehtud või halb inglise nuga või hea inglise nuga? — Ükskõik, igaühega saab habet ajada. Missugune asjaajamine on kõige parem: buhhaara, meie või prantsuse oma? — Ükskõik, asja võib igaühe järgi lahendada. Seesugused vastused tunnistavad ju ainult, et inimesel, kes neid annab, pole arusaamine asjast veel kindlaks kujunenud. Mina näiteks olen sunnitud paljude asjade kohta andma selliseid vastuseid: küsige minult näiteks, kumb integreerimismeetod on parem, kas Leibnizi või Newtoni oma, — ma ei tea sugugi, kuid olen kuulnud, et nii selle kui teise järgi olevat integreerimine selgeks õpitud; ja nüüd ma vastangi: ükskõik, mõlemad kõlbavad. Või küsige minult, kumb auruader on parem, kas Boyle'i või Fowleri oma? Ma ei oska otsustada ei selle ega teise üle, kuid olen kuulnud, et nii selle kui teisega saab künda; ja ma pean vastama: mõlemad on head. Need vastused ainult näitavad, et ma ei kõlba ei kõrgema matemaatika õpetajaks, ei põllutööriistade tehase juhatajaks ega inglise farmeriks; need maskeerivad ainult minu teadmatust. Heldeke, niipea kui on olemas kaks viisi midagi teha, siis on üks neist viisidest tingimata parem, teine aga üldiselt halvem; kui aga on eriline olukord, mille puhul vähem täiuslik viis on hõlpsamini rakendatav, siis oskab suurte teadmistega inimene kõik need erijuhtumid täpselt kindlaks määrata ning loetella. Ent keda need erijuhtumid nõnda hämmeldavad, et ta ei suuda vahet teha nende eriomaduste ja üldreegli vahel, see on asjaga vähe tuttav. Niisuguse mulje jätabki artikli «Kirjaoskuse õpetamise meetodeist» üldmõte. Kuid peale kogu artikli üldmõtte hämmastavad selles paljud üksikkohad, näiteks:

Lk. 9. «Rahvas ei taha kirjaoskust õppida.» See on trükitud 16. real.

Lk. 10. «Fakt, et rahvas töötab kirjaoskuse kaudu pakutava hariduse vastu, esineb kogu Euroopas.»

Lk. 11. «Meie kirjanduses toimuv vaidlus kirjaoskuse kasust või kahjust, mille üle oli nii kerge naerda, on meie arvates üsna tõsine vaidlus.» Kas tõesti? Kas tõesti võib näida, et kirjaoskuse kahjulikkust väitvate inimeste arvamus pole ilma põhjalikkuseta? Jah, nende poolel pole vähem põhjalikkust ja tõde kui kirjaoskuse kasu tunnustavate inimeste poolel, — seesugune on 11. leheküljе teise poole mõte. Kirjaoskuse kaitsjad on teoreetikud, kirjaoskuse vas-

tased — faktide silmaspidajad, ja «nii ühtedel kui teistel on täiesti õigus» (lk. 11, rida 20), s. t. teooria järgi on kirjaoskus kasulik, praktikas aga osutub kahjulikuks. Aga see on esiotsa veel ainult kõikumine kahe arvamuse vahel, kuid 12. leheküljе alguses kaldub autor juba kirjaoskuse vastaste poole. Ta ütleb: kui lähemalt silmitseda nüüdse kirjaoskuse-õpetuse tõelisi tulemusi, siis «ma mõtlen, et suurem osa räägib kirjaoskuse vastu» (lk. 12, rida 1).

Edasi järgnevad selsamal 12. leheküljel väga ettevaatamatud teravused pühapäevakoolides õpetamisega tegelevate inimeste kohta. See on juba kindlasti halb. Ükskõik missugused inimesed nad ka poleks, kas nad teie arvates on targad või rumalad, kuid nad on ausad inimesed, kes armastavad rahvast, kes teevad ta heaks kõik, mis suudavad. Kui te nende vastu tõstate käe, siis peaksid kõik korralikud inimesed teist ära pöörduma.

23. leheküljel on samasugused teravused ülikooliharidusega inimeste kohta, kes tegelevad rahva õpetamisega, selgitusega, et «kirikuteenrid õpetavad paremini kui nemad». «Jasnaja Poljana» toimetus võib haavuda sellest, kuidas me vaatlesime tema pedagoogilise ajakirja juhtkirju, võib ütelda: mispärast te võtsite artiklitest ainult need kohad, aga ei võtnud teisi, millel on täiesti vastupidine mõte? Me oleksime tõepoolest ebaõiglased, kui valiksime ainult halbu kohti eesmärgiga teha neist järeldus, et «Jasnaja Poljana» toimetus on usupimeduse vaimust läbi imbunud. Kuid meie ei taha sugugi seda ütelda, vaid tahame talle ainult näidata, missuguseid imelikke asju leidub ta mõtteis seetõttu, et tal puudub nõutav tutvus ainega, mida ta arutleb. Meie ütleme talle: enne kui hakkate Venemaale pedagoogilist tarkust õpetama, õppige ise, mõtelge, püüdke omandada kindlam ning sidusam vaade rahvaharidusele. Teie tunded on õilsad, teie püüdlused ilusad; see võib olla küllaldane teie enda praktiliseks tegevuseks: oma koolis teie ei kakle, ei sõimle, vastupidi, teie olete laste vastu lahked, — see on hea. Kuid teaduse üldprintsiipide ülesseadmine nõuab peale ilusate tunnete veel üht asja: on vaja tõusta teaduse tasemele ega tohi leppida mõningate isiklike tähelepanekutega ja mõningate artiklikeste süsteemitu läbilugemisega. Kas näiteks mõni poolkirjaoskaja maakonnakohtu kaasistuja ei või olla väga hea ning aus inimene, kohelda palujaid sõbralikult, püüda õiglaselt otsustada tema kätte sattuvaid asju. Kui ta on niisugune, siis on ta väga hea kaasistuja

maakonnakohtus ja tema praktiline tegevus on väga kasulik. Aga kas ta kogu oma vilumuse ja heatahtluse juures on suuteline olema seaduseandja, kui tal pole ei juriidilist haridust ega kaasaegsete veendumuste üldise iseloomu tundmist? Teie olete midagi väga sarnanevat temaga: otsustage kas lakata kirjutamast teoreetilisi artikleid või õppida, et saada võimeliseks neid kirjutama.

«Jasnaja Poljana» toimetus andestab meile selle otsuse valjuse, kui ta saab aru, kuivõrd halvad on tegelikult paljud asjad, mis meie ta artiklitest üles otsisime. Siis ta veendub, et me ütleme talle ebameeldivat tõde õigupoolest sooviga, et ta näeks hädaohtu end kompromiteerida seesuguste veidrate tiraadidega, millede halba külge ta enne ei märganud muidugi ainult harjumatusest teoreetiliselt analüüsida mõtteid, teha järeldusi ja leida printsiipe. Palume teda mitte vihastuda, või kui ta vihastubki, ükskõik, meie ei tohi avalikkuse ees «Jasnaja Poljanaga» tiivaripsutada, vaid oleme kohustatud otsekoheselt näitama selle ajakirja toimetuse teoreetiliste vaadete puudustele, sest muidu võiksid ta head püüdlused võita paljusid valimatult leppima kõigega, mis «Jasnaja Poljanas» on kokku jahvatatud. Ja seal on ilma valikuta kokku jahvatatud kõike, nii head kui halba. Asja tuum seisab selles.

Pedagoogilist ajakirja on hakanud välja andma inimesed, kes peavad end väga targaks, kes kalduvad kõiki teisi inimesi — näiteks ka Rousseau'd ja Pestalozzit — pidama lollpeadeks; inimesed, kel on mõningane isiklik vilumus, kuid kel pole ei kindlaid üldisi veendumusi ega teaduslikku haridust. Nende omadustega asusid nad pedagoogilisi raamatuid lugema; tähelepanelikult lugeda, lõpuni lugeda ei pea nad vajalikuks, — kirjutatud on vaid rumalusi, enne meid pole keegi rahvaharidusest midagi taibanud. Kuid raamatute ja artiklite katkendeis, mida nad on lugenud, esitatakse väga mitmesuguseid vaateid: üks autor soovitab üht õppemeetodit, teine teist, kolmas kolmandat; ühel autoril on rahva vajadusest üks arvamus, teisel teine jne., ühe autori järgi on rahva jaoks üks õppeainete ring, teisel teine jne. Et aru saada, kellel selles lahkarvamuste rägastikus on õigus, selleks on vajalik tõsine õppimine, on vajalik harjumus loogiliselt mõtelda, on vajalikud kindlad veendumused. Need inimesed aga pole püüdnud omandada ühtki neist tingimustest ja pole seepärast võimelised millestki aru saama. Nii tekkiski neil järeldus, et midagi pole

võimalik mõista, et kõik on mõttetus ja kõik on tõsi, et kõik süsteemid ei kõlba kuhugi ja kõik süsteemid on õiged, et teadust ei ole, õppeaineid ei saa teada ja meetodeid ei saa kindlaks määrata. Ja neil jäi üle juhinduda vaid juhuslikest muljeist ning oma ilusaist tundeist. Kuid midagi on nad siiski lugenud ning meelde jätnud, ja võõraste mõtete katkendid, mis nende mällu on sattunud, lendavad nende suust kuidas juhtub, juhuslikus seoses üksteisega ja nende isiklike muljetega. Sellest tuleb loomulikult välja kaos.

«Jasnaja Poljana» parim osa on ajakirja juures väljaantavad väikesed raamatukesed lihtrahvale lugemiseks, ja hea on neis õigupoolest see külg, mille teostamiseks pole vaja ka veendumusi mõtteis, vaid on küllalt omada mõningat isiklikku vilumust ning teatavat talenti: esitamisviis on neis hea. See on hoopis lihtne; keel on loomulik ning arusaadav. Kuidas näiteks võiks jätta kiitmata järgmise katkendi jutustamisviisi:

«Elas kord Prantsusmaal tisler, ta nimi oli Nikolai. Naine suri tal ära, aga poeg jäi järele. Poeg oli nelja aastane. Nikolai polnud rikas: tal oli maja ja natuke maad, sellele istutas ta viinapuid. Maast ei saanud Nikolai ära elada, ta käis inimeste juures tööl. Ta poeg jäi harilikult koju. Ema ei olnud, keegi ei õmmelnud talle riideidki; isal oli poisikesest kahju, kuid teist korda abielluda ta ei tahtnud.

Kord läks Nikolai töölt koju ja kuulis: keegi nutab. Ta vaatas ja nägi tüdrukut. Tüdruku nimi oli Marja. Ta istus kraavi ääres ja nuttis. Nikolai küsis talt: «Miks sa nutad, Marja?»

Tüdruk ütles: «Nikolai, ma elasin talumehe Mihhailo juures, jäin talle toanurga eest kümme franki (meie rahas kümme 25-kopikast) võlgu. Ja Mihhailo ei anna mulle võla pärast kohvrit kätte, nüüd pole mul millegagi kohvrit välja osta ja elada pole kuskil.» Ja ta hakkas veel enam nutma. Nikolai ütles: «Oota siin, ma viin oma tööriistad ära ning vaatan poega Matjuškat, siis mõtleme järele, mis teha.»

Nikolai läks koju, viis oma tööriistad ära, sõi pojaga lõunat, võttis kümme franki ja läks teele, kus Marja istus. Tal tuli mõttesse võtta tüdruk enda juurde. Ta tuli teele ja ütles: «Lähme, Marja, sinu Mihhailo juurde, anname talle 10 franki ja võtame sinu kohvri.» Aga Marja ütles: «Kes annab mulle kümme franki?» Aga tema ütles: «Läki.»

Nad läksid talumehe Mihhailo juurde, astusid tuppa. Nikolai ütles: «Tere, Mihhailo.» — «Tere, mis sul vaja on?» Aga Nikolai ütles: «Mispärast sa tüdrukule ülekohut tegid?» — «Aga sellepärast, mis pole sinu asi.» Nikolai ütles: «Võta kümme franki ja anna tüdrukule kohver kätte.»

Marja võttis oma kohvri ja kogu oma vara ning ütles: «Kuidas ma sulle, Nikolai, raha tagasi annan?» Aga Nikolai ütles: «Küllap annad,» — ja kutsus ta enda juurde elama. «Lähen tööle, aga sina hakkad Matjuška eest hoolitsema.»

Marja hakkas nutma ja Nikolai eest jumalat paluma. Marja oli va-

napoolne tüdruk, suurt kasvu ja tugev nagu talumees. Nägu oli tal inetu, rõugearmiline, sellepärast polnud keegi teda ka naiseks võtnud. Ta elas sellest, et käis päeviti tööl, vaatas laste järele, kui pererahvas tööle läks. Ta oskas hästi haigete eest hoolitseda. Ta oli tasane tüdruk: kui talle töö eest midagi ei antud, ta ei küsinud. Kõik lapsed külas tundsid teda, kõik armastasid teda ja nimetasid tädiks. Nikolai võttis ta enda juurde; Marja hakkaski tema juures elama nagu perenaine: keetis lõunat, kastis viinapuid ja kaevas maad. Prantsusmaal haritakse maad rohkem kraabi kui adraga, sest maad on vähe. Lõuna valmistas Marja alati selleks ajaks, kui Nikolai pidi töölt tulema, Matjuška eest aga hakkas ta nii hoolitsema, et Nikolai ei jõudnud küllalt rõõmustada. Elu läks neil paremaks.

Marjal tärkas mõte, et Nikolai ostaks lehma ja kitse. Prantsusmaal juuakse kitsepiima. Ta laususki: «Nikolai, osta lehm ja kits, meil on siis parem elada.» Aga Nikolai ütles: «Ostan, aga kes hoidma hakkab?» — «Sina osta, hoidma hakkan ma ise.» Matjuška kuulis ja ütles: «Mina hakkan koos lastega hoidma; ainult õmble mulle leiva jaoks paunake. Mina hoian.» Nad ostsid. Marja õmbles Matjuškale pauna, pani talle leiba ja juustu kaasa ja saatis ta lastega karja. Prantsusmaal on leib valge. Süüakse seda juustuga, juustu aga tehakse kitsepiimast.

Matjuška võttis paunakese selga, pani nöörikesed risti üle rinna ja hakkas lehma ning kitse ajama. Igaühel oli oma töö. Pühapäeviti käis Marja Matjuškaga kirikus. Seab ta korda, peseb puhtaks ja lähevad kahekesi nagu poeg emaga. Prantsusmaal käiakse kirikus raamatutega. Tullakse kirikusse, istutakse toolidele ja loetakse raamatust, ja kõik hakkavad õigel ajal laulma. Preester peab altari ees jumalateenistust niisamuti, nagu meilgi, ta on ainult aetud habemega ja valges rüüs. Aga rahvas istub toolidel ja toolide eest võetakse raha; kel on raha, see maksab 5 santiimi (meie rahas 5 kopikat paberraha), kellel aga ei ole, see seisab.

Marja ei võtnud tooli, vaid seisis Matjuškaga püstijalu või võttis Matjuška kätele ja Matjuška nägi nagu mäe otsast kõik, mis kirikus tehti, kuidas preester altaris jumalateenistust pidas ja kuidas rahvas kirikusse tuli ja välja läks. Ja nad hakkasid elama paremini kui enne.

Matjuška sai seitsmeaastaseks. Nikolai ütles Marjale: «Marja, Matjuška tuleb kooli panna.» Aga Marja ütles talle: «Milleks teda kooli panna. Ta hakkab ilma sinu kooliõpetusetagi hästi töötama. Ta on niigi hea poiss. Sina ei tunne kirja, aga kas sa halvemini töötad?» Aga Nikolai ütles: «Sul pole õigus, Marja. Kui ma tunneksin kirja, oskaksin ise üles kirjutada, kes kui palju mulle võlgu on, aga ma ei oska seda ja unustan võlad, — teinekord lähevadki kaotsi. Mul endalgi on kahju.»

Matjuška kuulis, mis tädi isaga rääkis, ja ütles: «Kes ilma minuta siis kitse hoidma hakkab?»

Aga isa ütles: «Hoiame ilma sinutagi, ainult õpi tõesti hästi, et mu raha kaotsi ei läheks.» Nikolai ei võtnud kuulda Marja nõu ja pani oma Matjuška kooli. Ja Matjuška hakkas väga hästi õppima. Õpetaja kiitis teda. Aga lehma ja kitse hakkas Marja hoidma. Kui Matjuškal oli aega, kandis ta õhtul isa järel tööriistu, aga pühapäeviti kaevas aias tädi Marjaga maad ja kõik rääkisid, et ta on hea poiss. Nõnda elasid nad väga hästi.»

See on jutustuse «Matvei» esimene peatükk, millega algab teine raamat.

Kõik muu on kirjutatud täpselt niisamuti, s. o. väga hästi.

Kuid nii hästi jutustatud asjade sisus on kajastunud kindlate veendumuste puudumine, teadmise puudumine sellest, mis on rahvale kasulik ja vajalik, mis on talle kahjulik. Näiteks on 1. raamatusse paigutatud jutustuse «Matvei» järele, mis sisult on keskmine, ebausul põhinev muinasjutt sellest, kuidas kurat ahvatles munk Feodorit, võttes endale ta sõbra munk Vassili välimuse; ja see on jutustatud säärasel toonil, nagu võiks kurat, s. t. tõeline kurat, päris kurat ise, tõepoolest kohe praegu astuda mu sõbra kujul minu tuppa. Teise raamatusse on paigutatud Robinson, millest on saanud ilma igasuguse mõtteta muinasjutt. Robinsoni järel on trükitud araabia muinasjutt Seesami mäest ja 40 röövlist; muinasjutt on ümber töötatud vene kommete kohaseks. Selles on tegelasteks Dunjaška, Jevdokim, Pjotr Ivanovitš, Pahhom Sidorõtš jne. Milleks see ümbertöötus on tehtud ja miks Robinsonist on mõte kõrvaldatud, — seda ei tea muidugi keegi, kaasa arvatud ka «Jasnaja Poljana» toimetus ise: ei või ju teada, mida ja kuidas rahvale jutustada. Aga jutustuste keel on väga hea.

N. DOBROLJUBOV

NIKOLAI ALEKSANDROVITŠ DOBROLJUBOV.

(Eluloolisi andmeid.)

1836. a. 24. jaanuaril (v. k. j.) sündis Nižni-Novgorodis preestri perekonnas N. Dobroljubov, Tšernõševski sõber ja võitluskaaslane, suur vene mõtleja, revolutsiooniline demokraat.

Alghariduse sai Dobroljubov kodus.

1847. a. astub ta vaimuliku kooli 4. klassi, mille lõpetamise järele siirdub 1848. a. Nižni-Novgorodi vaimuliku seminari kirjandusklassi.

Väsimatu töö- ja iseseisev mõtlemisvõime ilmnesid Dobroljubovil juba varases lapseeas ega lahkunud temast kogu elu kestel. Juba 13-aastasena kirjutas ta terve vihiku täis oma luuletusi. 14-aastasena annab ta välja käsitsi kirjutatud ajakirja «Ahhineja». Ta kogub rahvaluulet — laule, kõnekäände, vanasõnu, paneb kirja ebausukombeid jne.

Ta loeb ja uurib palju, kirjutab luuletusi, kirjandeid, töötab käsi rüppe panemata.

1853. a. sõidab Dobroljubov Peterburisse ja astub Pedagoogilisse Peainstituuti. Oma töös instituuti sisseastumisel kirjutas ta: «Ma olen suutnud õppida . . . , kuid aja jooksul suudan õpetada — seda tunnen ma ise endas. Ma olen võimeline oma teadmisi edasi andma sellepärast, et mul on kõneandi, sest mul on süda, kes sageli ise tahab sõna võtta; aga mida veel rohkem on vaja pedagoogil, kes tahab olla kasulik . . . Paljudel tuleb puudu kannatusest sel raskel alal, kuid endast . . . ma võin öelda, et mind ei peata see takistus.» Elutingimustest Pedagoogilises Peainstituudis annab tunnistust see fakt, et 108 üliõpilasest suri kahe aasta kestel tiisikusse ja lahkus instituudist haiguse tõttu 28 inimest.

Instituudis olles võtab Dobroljubov aktiivselt osa üliõpilaselust; töötab kõige elavamalt kaasa üliõpilaskonna ees-

rindliku osa poolt loodud ringis, annab välja käsitsi kirjutatud ajalehe «Sluhhi» (Kuuldused) ja pärastpoole «Spletni» (Keelepeks), milledes ta piitsutab korratusi instituudis ja pärisorjuslikku korda Venemaal.

1854. a. tabas Dobroljubovit suur õnnetus: 8. märtsil suri ta ema ja 6. augustil — isa. Dobroljubovi kui vanema poja õlgadele langes hoolitsus järelejäänud kahe venna ja viie õe eest, kelledest noorim oli kõigest viis kuud vana. Varandust vanemad järele ei jätnud ja Dobroljubovil tuli instituudis õppimise kõrval palju töötada, et teenida ülalpidamist nooremaile õdedele-vendadele.

1856. a. suvel toimus suur sündmus Dobroljubovi elus — ta tutvus Tšernõševskiga.

Tšernõševski avaldas Dobroljubovile sügavat mõju. Oma kirjas instituudikaaslasele N. Turtšaninovile kirjutas ta sama aasta 1. augustil: «Kas tead, üksnes see inimene suudab lepitada inimkonnaga inimesi, kes on kõige ägedamad igapäevaste nurjatuste suhtes. Nii palju õilsat armastust inimese vastu, nii palju rangelt järjekindlat mõistust, mis on läbi imbunud armastusest tõe vastu — ma mitte ainult ei leidnud, vaid ei lootnudki leida.»

Tšernõševski omakorda hindas kõrgelt Dobroljubovit ja püüdis teda tõmmata kaastööle ajakirja «Sovremennik» juurde. Selsamal aastal avaldati ajakirja augusti- ja septembrikuu numbreis kaks Dobroljubovi artiklit: «Vene keele harrastajate kaasvestja» ja «Pedagoogilise Peainstituudi praeguse seisundi kirjeldus». Sest hetkest peale ei katke Dobroljubovi kaastöö ajakirjale «Sovremennik» kuni tema elu viimaste päevadeni.

Instituudi lõpetamise järel 1857. a. hakkab Dobroljubov ajakirja alatiseks kaastööliseks, toimetades kriitika ja bibliograafia nurka, mida enne seda juhtis Tšernõševski ise. Usaldades selle nurga toimetamise Dobroljubovile oli Tšernõševski veendunud, et kirjanduskriitika asi on täiesti tagatud ja nii, kuidas see peab olema.

Sellest veendumusest annavad muide tunnistust järgmised Tšernõševski sõnad Dobroljubovile: «Kirjutage, millest tahate, kui palju tahate, kuidas ise teate, seletada pole Teile midagi. Olen piisavalt näinud, et Teie õigesti asjadest aru saate...»

Nelja-aastase töö kestel ajakirjas «Sovremennik» kirjutas Dobroljubov kümned jõult hämmastavad artiklid ja arvustused kirjanduskriitika, pedagoogika ja filosoofia küsimustes.

Raske haigus (tiisikus) õõnestas noore Dobroljubovi jõu. Sõprade ja arstide nõudel sõitis ta 1860. a. mais välismaale ravile. Ta viibis Šveitsis, Prantsusmaal ja Itaalias. Paranemata pöördus ta 1861. a. suvel Venemaale tagasi ja suri sama aasta 17. novembril Tšernõševski ja Panajeva käte vahel.

Suur vene poeet N. Nekrassov, Tšernõševski ja Dobroljubovi võitluskaaslane, andis oma luuletuses «Dobroljubovi mälestuseks» suurepärase õiglase ja sügavalt läbituntud hinnangu Nikolai Dobroljubovi lühikesele, kuid rikka sisuga elule. Ta kirjutas:

Sul oli kindlust, mida aeg ei murra.
Sa näitasid ju noorelt, kuidas peaks
me elama, veel enam — kuidas surra
maa õnne, rahva vabaduse heaks.
Sa puhtaks jäid maailma võitlusväljal,
end eemal hoidsid lõbukarikaist,
sa kustuda ei lasknud hinge näljai.
Sa armastasid kodumaad kui naist.
Kõik talle andsid, ajast unistasid,
kus tema õigus pääseb troonile.
Meid uude ellu pilku heita lasid
ja kalliskividki ju valmistasid
sa oma range mõrsja kroonile.
Kuid sinu tund lõi liiga noores eas
ja pooleli jäi käe all kirjarida.

Mis aru tungal kustus meie seas,
jäi vakka jäädavalt mis avar süda!

Veel sügavama poliitilise hinnangu andis Dobroljubovile V. I. Lenin. Lenin kirjutas, et Dobroljubov oli kirjanik, kes kirglikult vihkas omavoli ja kirglikult ootas rahva ülestõusu «sisemiste türklaste» — isevalitsusliku valitsuse vastu.

Dobroljubov suri vara, kuid mälestus temast nagu Tšernõševskistki on surematu igavesti.

AUTORITEEDI TÄHTSUSEST KASVATUSES.

Mõtteid hr. Pirogovi «Eluküsimuste» puhul.[1]

Intellektuaalne liikumine, mille viimaste aastate sündmused meie ühiskonnas on äratanud ellu, pöördus äsja ka

[1] «Sovremennik», 1857, 5. raamat. N. Dobroljubov. Teosed, (vene-keelne väljaanne), k. III lk. 13—29.

kasvatusküsimuste poole. Nüüd on meil juba asutatud kaks pedagoogilist ajakirja ja peale selle ilmub artikleid kasvatusest aeg-ajalt ka teistes väljaandeis. Esimesena pööras sellele tähtsale asjale tähelepanu «Morskoi Sbornik», kus ilmus möödunud aasta algul hr. Bemi artikkel kasvatusest, millele järgnesid ka teised artiklid, milledes väljendati enam-vähem uusi ja õigeid mõtteid kasvatuse üle.

Paljud neist artikleist leidsid lugejate poolt kaastunnet, kuid ühelgi neist polnud säärast täielikku ja hiilgavat edu nagu hr. Pirogovi «Eluküsimustel». See hämmastas kõiki — küll vaate selguse, küll autori mõtte õilsa suuna, küll leegitseva, elava dialektikaga, küll puudutatud küsimuse kunstipärase esitamisega. Kõik, kes lugesid hr. Pirogovi artiklit, olid sellest vaimustuses, kõik kõnelesid sellest, arutlesid, esitasid oma kaalutlusi ja järeldusi. Sel juhtumil ennetas ühiskond isegi kirjanduskriitika, kes vaid kinnitas üldisi kiitusi, laskumata artikli üksikasjalisse eritlusse ja esitamata mingeid oma järeldusi. See nähe kõneleb väga palju vene publiku kasuks, ja see on seda suurepärasem, et hr. Pirogovi artikkel ei paista sugugi silma mingi magusa paljusõnalisuse või uhkete hüüatustega hooletute isade ja kasvatajate uinutamiseks, ei püüdle hoopiski imiteerida olevat asjade seisundit, vaid vastupidi, paiskab kogu ühiskonnale otse näkku kibeda tõe: kõneleb kõhklemata sellest, mis meil on halba, — julgelt ja tuliselt, kõrgeimate igaveste tõdede nimel, jälitab sajandi pisihuvisid, kitsaid arusaamisi, omakasupüüdlikke taotlusi, mis valitsevad kaasaja ühiskonnas. Publiku kaastundel säärase artikli vastu on sügav püha mõte. Tähendab, kogu oma ebatäielikkuse juures, kogu oma kalduvuses praktikale tahab ja oskab meie ühiskond vähemalt aru saada, mis on hea ja õiglane, mille poole peab püüdlema. Tal on juba sedavõrd sisemist jõudu, et ta ei karda oma puuduste tunnustamist, kuid mineviku ja oleviku pahede tunnustamine on tulevikus hea võimalikkuse parim tagatis. Sügava rõõmuga ja sisima kaastundega tervitades seda inimeste üllast puhangut, julgeme esitada hr. Pirogovi artikli puhul mõned kaalutlused, millele see juhib iga mõtlevat lugejat. Teeme seda üha suurema julgusega, sest senini pole veel kuskil kohanud nende mõtete ausameelsemat arendamist, mis sisalduvad hr. Pirogovi üldisis aforistlikes teesides.

«Eluküsimustes» esitatud mõtete olemus seisneb järgmises. Meie kasvatuse peamised ja kõrgeimad alused on täie-

likus ebakõlas ühiskonna valitseva suunaga. Sellest järgneb, et, lõpetades kasvatuse kursuse ja astudes ühiskonda, leiame endid paratamatuse ees, k a s loobuda kõigest, mida meile õpetati, et jäljendada ühiskonda, või järgida oma juhendeid ja veendumusi, muutudes seega ühiskondliku suuna vastaseks. Kuid ohverdada pühasid, kõige kõrgemaid veendumusi igapäevaste arvestuste kasuks on liiga kõlblusetu ja vastik; aga minna ebatõe vastu — kust võtta selleks jõudu? Sääraseks võitluseks ühiskonna väära suunaga ei valmista meid kasvatus hoopiski ette. Ta koguni ei hoolitse sugugi selle eest, et juurutada meisse kõrgeimaid, inimlikke veendumusi; ta hoolitseb üksnes selle eest, et teha meid õpetlasteks, juristideks, arstideks, sõdureiks jne. Kuid, astudes ellu tahab inimene omada mingit veendumust, tahab määratella, kes ta on, missugune on ta eesmärk ja kutsumus. Vaadeldes ennast leiab ta neile küsimustele juba valmis lahenduse, mis on antud kasvatuse poolt, kuid vaadeldes tähelepanelikult ühiskonda, näeb ta seal püüdlusi, mis on täitsa vastandlikud neile lahendustele. Ta tahab võidelda kurja ja valega, kuid siin avaldubki tema varema kasvatuse kogu piisamatus: ta pole kohane võitluseks, ta peab algul ennast ümber kasvatama (et siirduda võitlusareenile) ... Kuid aastad lendavad, elu ei oota, vaja tegutseda ... ja inimene tegutseb, kuidas juhtub, sageli kukkudes raskete küsimuste koorma all, lastes end kiirest rahvavoolust kaasa kiskuda kord ühele, kord teisele poole, sest ta ise ei oska tegutseda, seesmine inimene temas pole kasvatatud, temas pole veendumusi. Kuid veendumusi ei saada kergesti: «üksnes too võib neid omada, keda on õpetatud varaseist aastaist peale vaatama endale teraselt, keda on õpetatud esimesist eluaastaist peale armastama siiralt tõde, seisma kõigest jõust selle eest ja olema sundimatult avameelne — nii kasvatajate kui ka omavanuste vastu.»

Sellel peatub hr. Pirogov. Ta näitab pahele kasvatuses ja tõendab oma teese halastamatu, vastupandamatu loogilise jõuga. Ta laseb aru saada ning mõista pahe põhjuse: väline ülekaal kasvatuses endas, hoolimatus seesmise inimese vastu. Kuid mil viisil nimelt surmatakse lastes seesmine inimene, mistõttu väline areneb neis enam, missuguste üksikute mõjude tõttu lähevad nad eluteele ettevalmistamatuina, jõuetuina — seda hr. Pirogov ei käsitle üksik-

asjaliselt, vaid laseb jälle ainult mõista. Me julgeme siin väljendada selle kohta mõningaid mõtteid, mis on meis sündinud «Eluküsimuste» lugemisel.

(Käsitelles oma pedagoogilistelt kõrgustelt kasvatusküsimusi, meie meenutasime senini väga tugevasti valmi, milles pandi hundid ülemaiks lammaste üle. Siin olid kõik asjaolud suurepäraselt kaaluteldud, kõik hääled kogutud, vaid üks puudus: ei küsitud lambaid endid.) Suur osa meie pedagoogilisi arutelusid, käsitelles suurepäraselt kõrgema filosoofia küsimusi, esitades õigeid ja kasulikke juhiseid religioosselt, riiklikult, kõlbeliselt, üldpsühholoogiliselt jne. seisukohalt, jätavad (täpselt niisamuti) silmapaari vahele ühe väga tähtsa asjaolu — tegeliku elu ja laste ning üldse kasvatatavate loomuse... Seetõttu ohverdatakse laps sageli pedagoogiliste arvestuste heaks. Astudes oma kõlblusratsu selga peab kasvataja kasvandikku oma omandiks, asjaks, millega ta võib teha, mis talle meeldib. «Lapsel ei tohi olla oma tahet,» kõnelevad ülitargad pedagoogid, «ta peab pimesi alistuma vanemate, õpetajate, üldse vanemate inimeste nõudeile. Kasvataja käsk peab olema talle kõrgeimaks seaduseks ja tuleb täita kõige pisemagi targutuseta. Tingimusteta sõnakuulmine on kasvatuse peamine ja ainus vajalik tingimus. Kasvatuse lõppeesmärgiks ongi nimelt see, et lapse e b a a r u k a tahte asemele panna kasvataja a r u k a s tahe.»

Kas pole õige, et kõik see näib väga loogilisena ja õiglasena? Kuid meenutades selle a r u k a kasvatuse iseloomustust, mis on antud «Eluküsimustes», ja ise olles veel mitte liiga kaugel oma kasvatuse ja õpetuse muljeist, meie ei saa umbuskliku naeratuseta kuulata loogilisi arutelusid. Kõik nad nähtavasti toovad ilmsiks vaid ühe: auväärsete pedagoogide hirmsa pedantliku uhkuse, mis on ühendatud põlgusega inimloomuse väärikuse vastu üldse. Kõneldes, et kasvataja näol teostub lapse suhtes kõlbeline seadus ja arukas veenmine, asetavad nad nähtavasti kasvataja kättesaamatusse kõrgusse, kõlbluse ja arukuse eksimatuks eeskujuks. Pole muidugi raske nõustuda, et kui säärane ideaalne kasvataja oleks võimalik, siis tema autoriteedi tingimusteta pime jäljendamine ei tooks lapsele erilist kahju (kui mitte pidada suureks kahjuks isiksuste iseseisva arengu aeglustamist). Kuid esiteks ei hakkaks ideaalne kasvataja ka nõudma säärast t i n g i m u s t e t a sõnakuulmist: ta püüaks nii kiiresti kui võimalik arendada oma kasvandi-

kus arukaid püüdlusi ja veendumusi. Teiseks, otsida meie ajal eksimatuid, ideaalseid õpetajaid ja kasvatajaid oleks aga veel liiga julge ja täitsa asjata vaprus. Selleks on vaja liiga palju tingimusi. Eelkõige peavad olema kasvataja kõlbelised põhimõtted tingimata õiged ja need tuleb rangelt kõiges, elu kõige üksikumail ja pisemail juhtumeil teostada. Tumedaid küsimusi, kaheldavaid juhtumeid ei tohi tal kunagi ega mingisuguseid olla: muidu — mida hakkab ta tegema, kui säärasel juhtumil tuleb käskida last, kes iga ettekirjutuse täidab tingimata, kes järelikult ei saa kuidagi välja kutsuda arutlusi ja kaalutlusi? Peale selle eeldatakse kasvatajas veel seejuures täielikku kiretust: ta ei või harrastada viha ega armastust, ei või tunda laiskust ega väsimust, tema jaoks ei tohi olla ei head ega halba meeleolu, ta ei tohi olla tavaline inimene, vaid erilist laadi seadis, milles ilma igasuguste kõrvalekaldumisteta peab teostuma kõlblusseadus. Kuid niipalju kui meile on teada, pole veel selletaolisi riistu leiutatud, ent kui mõned kuulutavadki, nagu oleksid nad avastanud säärase leiutise saladuse, siis avaldub selles jällegi üksnes nende põlgus inimliku loomuse vastu ja soov iga hinna eest mitte sarnaneda inimestega. Kui kasvatajale lubada indusattumise võimalus, kuidas on siis võimalik tagada tema tegude tingimusteta eksimatus lapse suhtes? Ja kas pole parem juba esimesist aastaist peale kasvatada last arukale kaalutlemisele, (et ta võimalikult kiiremini omandaks oskuse ja jõu, mitte järgida meie käske, kui me käsime halba)?

Intellektuaalses suhtes nõutakse ideaalselt õpetajalt samuti veendumuste selgust, kindlust ja eksimatust, erakordselt kõrget igakülgset arengut, laialdasi ja mitmekülgseid teadmisi, mis on viidud täielikku kooskõlla üldiste põhimõtetega. Tema loomus peab seisma sootu kõrgemal lapse loomusest igas suhtes. Mis tuleb muidu välja, kui õpetaja näiteks vaimustub Deržavinist ja laseb lapsel õppida oodi «Jumal», aga lapsele meeldib juba Puškin, ent ood «Jumal» kujutab endast (täitsa) arusaamatut sõnade kogu? Mis öelda, kui terve aasta piinatakse last heliredelitega, kelle sõrmed jooksevad juba ammu vabalt klaviatuuril ja kes kipub vaid mängima ja mängima?... Mis siis, kui laps vaimustub piltidest, raidkujudest, muusikapaladest, armastab lilli, putukaid, vaatleb uudishimuga mõnda füüsika- või keemiaseadist, ja pöördub oma kasvataja poole küsimusega ja too pole võimeline midagi selgitama?... (See

on juba halb tingimusteta sõnakuulmine!) Ent kas leidub palju õpetajaid ja kasvatajaid, kes oskaksid selgitada k õ i k laste küsimused? Paljud on muidugi korduvalt juhtunud nägema, kuidas vahel seitsme- või kaheksa-aastane terane laps ajab mõne auväärse taadikese kimbatusse ja kitsikusse. Kuid samal ajal on sel auväärsel taadikesel oma kasvandik, kes on kohustatud tingimusteta tema sõna kuulma!... See juba ei aja muidugi kedagi kimbatusse.

Seega ideaalne kasvataja, kes ei soovi, et laps arutleks ja veenduks, (kuid nõuab ainult, et ta oleks kuulekas) peab olema valmis kõigeks, peab kõike teadma, peab juba ette lahendama k õ i k küsimused, mis võivad tekkida kasvandikul, arutlema kõiki arvamusi, kaalutlusi ja järeldusi, mis võivad kunagi kujuneda lapse hinges. Üksnes selle ettenägelikkusega võib ta kuidagi teostada kasvatust, lapse loomust vägistamata. Aga seejärel peab tal olema jõudu juhtida kasvandikku igal alal õiget ja parimat teed. Kas avastab ta lapses kalduvuse muusikale, maalimisele, kire botaanika vastu, matemaatilise taibu kerguse, poeetilise tundmuse, ande keelte õppimiseks jm., jm., ta peab olema täielikult võimeline arendama oma kasvandikus kõike. Kui ta ei suuda selle kallale asuda, tähendab ta ise pole veel sedavõrd ette valmistatud, sedavõrd arenenud, et juhtida teisi. (Aga kui nii, siis pole tal ka õigust nõuda, et temale oldaks tingimusteta kuulekas.)

Ent kui me isegi oletame, et kasvataja suudab alati seista kasvandiku isikust kõrgemal (mida ei juhtu muidugi kaugeltki, kaugeltki alati) — siis igal juhtumil ei suuda ta seista kõrgemal tervest sugupõlvest. Laps valmistub elama uues sfääris, tema elukord ei kujune enam tolleks, mis oli 20—30 aastat tagasi, kui tema kasvataja sai hariduse. Ja tavaliselt kasvataja mitte üksnes ei näe ette, vaid isegi lihtsalt ei mõista uue aja nõudeid ja peab neid absurdsuseks. Ta taotleb oma kasvandikku kinni hoida nois mõisteis, nois põhimõtteis, millest ta ise kinni peab: taotlus on täitsa loomulik ja arusaadav, kuid sellest hoolimata ülimal määral kahjulik, kui see ulatub kuni lapse oma tahte ja mõistuse kitsendamiseni. Sellest tuleneb, et kasvandiku loomulik mõistus areneb aeglasemalt, ja vastuvõtlikkuse tolle elu, tolle ühiskonna nähete ja vajaduste vastu, mille keskel tal tuleb tegutseda, — lämmatavad mõnikord täielikult vanad eelarvamused ja arvamused, mis on kasvatajailt usu peale vastu võetud lapsepõlves. Säärane kasvatus on

kahtlemata igasuguse täiustumise ja edu vaenlane ja viib surnud liikumatusele ja tardumusele . . ., selle mõju ei kajastu enam üksikuil isikuil, vaid kogu ühiskonnal.

Kui vana sugupõlve eel- ja eksiarvamused varaseist aastaist peale juurduvad vägivaldselt lapse vastuvõtlikus hinges, siis aeglustub terve rahva haridus ja täiustumine kauaks ajaks selle õnnetu asjaolu tõttu. Kibe elukogemus veenab, tõsi küll, tervet sugupõlve selle ebaõigsuses, mida seletati talle lapsepõlves, ja inimene kaotab osa oma lapselikust vaimustusest ammuste sisenduste vastu, mida elu pole õigustanud; kuid harjumuse tõttu peab ta veel ikka kinni neist sisendustest ja annab need edasi lastele, ainult väiksema vaimustusega kui temale endale need edasi anti. Uus sugupõlv kaotab veelgi osakese hardast austusest sisendatud arvamuste vastu, kuid see-eest tugevneb pärilik harjumus, ja mida edasi, seda ebateadlikumalt, ja just seepärast peab rahvas seda kõvemini kinni isa-isade pärimusist. On vaja, et elu teeks võimatuks nende surnuks muutunud pärimuste rakendamise; on vaja, et ilmuks võimas mõttegeenius, et sundida ühiskonda tundma omaks võetud ebaarukate aluste muutmise tarvidust ja võimalikkust. Ja pärast seda avastust, — kui aeglaselt, kui nõrgalt juurdub uus mõte, kui kaua ei tungi see inimeste hingesügavusse ega levi rahvahulkadesse! On möödunud aastasajad sellest, kui tõestati, et maakera liigub, kuid veel senini, kuuldes ühtsoodu, et päike tõuseb ja loojub, vaatab meie lihtinimene temale kui hiiglasuurele laternale, mis liigub taevavõlvil idast läände. Juba üheksa sajandit kajab Venemaa ristiusu jumalikust õpetusest, kuid veel tänini elab rahvas ebausk maja-, vesi- ja metshaldjaisse. Isegi need, kes pärastpoole teoreetiliselt vabanevad lapselikest uskumustest, alistuvad neile praktikas veel kaua. On palju haritud inimesi, kel on hea arusaamine elektrinähteist ja kes siiski poevad pikse puhul hirmu pärast pimedasse tuppa peitu; täpselt niisamuti nagu on palju muid, kes on saavutanud oskuse arutella tõelise inimväärikuse üle, kuid hindavad oma tuttavas ometigi eelkõige peent prantsuse artikulatsiooni ja moodsat vesti. Millest see tuleneb, kui mitte lapsepõlve rumalate muljete mõjust, mis on kandunud lapsesse õnnetuseks neilt, keda ta armastab ja austab? . . . «Vanemate sugupõlvede mõju nooremaisse on vältimatu,» ütlete teie, «ja seda ei tohi hävitada, seda enam, et halbade külgede kõrval on sel ka palju häid: kõik teadmiste aarded, mis on ko-

gutud möödunud sajandeil, antakse lapsele edasi nimelt selle mõju kaudu, ja selleta pole võimalik asetada inimest tollesse punkti, kust ta peab alustama elus selle iseseisvat jätkamist, mis temani oli tehtud inimkonna poolt.» Vastuväide on täiesti õiglane, ja me käituksime väga rumalasti, kui hakkaksime nõudma selle hävitamist, mis iseendast on loomulik, ilmub, eksisteerib ega saa hävida. Kuid meil on samuti põhjusi kaitsta seda, mis on iseendast vältimatu. Noorem sugupõlv peab olema tingimata vanema mõju all, ja sellest tuleneb määratu suur kasu inimese ja inimkonna arengule ja täiustumisele. Keegi ei hakka vaidlema säärase ilmse tõe vastu. Meie kõneleme vaid sellest, mispärast seada möödunu tulevale ideaaliks, mispärast nõuda uutelt sugupõlvedelt *tingimusteta*, *pimedat* alistumist eelkäijate *arvamustele*? Milleks hävitada lapse iseseisev arenemine, vägistades tema loomust, tappes temas usu iseendasse ja sundides tegema üksnes *seda*, *mida mina tahan*, ja üksnes *nõnda*, *kuidas mina tahan*, ja üksnes *sellepärast*, *et mina tahan*?... Ent kuulutades säärast *tingimusteta* sõnakuulmist, teie nimelt hävitate lapse aruka, õige, vaba arenemise. Kui kahjulikult mõjub see kogu lapse kõlblale olemusele, on võimalik selgesti näha arvutuist kogemustest, niisama nagu teoreetilistest kaalutlustest. Esitame mõned neist.

Eelkõige määratleme selgemalt, mida tuleb mõelda *tingimusteta* sõnakuulmise all. *Tingimusteta* — tähendab sõltumata mistahes tingimustest ja asjaoludest, muutmatult püsiv kõigi võimalike juhuste puhul, olemata mistahes sise- või välispõhjuste tagajärjeks, kuid eksisteerides iseseisvalt ja sisaldades iseendas oma õigustuse. Nimelt seesugune on sõnakuulmine, mida nõutakse meil lastelt ja mille paratamatust tõendas veel hiljuti väga tugevasti hr. pastor Sederholm ajakirjas «Morskoi Sbornik» (1856. a. nr. 14). Sellest järgneb, et laps peab arutlemata sõna kuulma, pimedast peast uskuma oma kasvatajat, tunnustama tema käske ainueksimatuiks, kõike muud aga ebaõiglaseks ja lõpuks tegema kõike mitte sellepärast, et see on hea ja õiglane, vaid sellepärast, et seda on kästud, ja järelikult peab see olema hea ja õiglane.

Vaadelgem siis, missugust psühholoogilist mõju võib avaldada lapsesse selletaoline lahtiütlemine oma tahtest.

Eeldame algul ideaalseid kasvatajaid ja õpetajaid. Nen-

de sisendused on alati õiglased, alati järjekindlad, alati vastavuses lapse vaimse arengu astmega; lapsed armastavad ja austavad neid. Oletame, et selletaolised kasvatajad nõuavad lastelt *tingimusteta*, mitte aga *arukat* sõnakuulmist. Mis tuleb sellest välja?

Antakse käsk; laps täidab selle vastuvaidlemata; selle eest kiidetakse ja autasustatakse teda. Kuid teos endas pole midagi autasu väärilist, — laps sellepärast täitiski käsu ja lamaid, et kästud tegu näis talle täiesti loomulikuna, et see vastas tema omale soovile; mille eest siis teda kiidetakse? — Ilmselt sõnakuulmise eest.

Antakse teine käsk; see ei meeldi kasvandikule, ta leiab selle ebaõiglase, ebakohase olevat ja esitab oma vastuväited. Talle öeldakse, ta olgu kuulekas ning ärgu arutlegu, ja vihastutakse. Ta täidab käsu vastu tahtmist. Kuid mõte, et tema vastuväited olid õiglased, jääb temasse püsima täie jõuga; tähendab, mis eest siis teda tõreldi? — On selge, mille eest — sõnakuulmatuse eest.

Selletaolisi juhtumeid kordub sageli, ja lapse hinges kustub vähehaaval tõetunne, austus aruka veendumuse vastu ja selle asemele astub pime autoriteedi järgimine.

Te ütlete, et pärastpoole, saanud targemaks, mõistab kasvandik ise, kui arukad olid kasvataja käsud. Seda muidugi juhtubki väga sageli, ja see on tore, — kuid üksnes kasvatajale, kes niiviisi omandab rohkem austust, — aga mitte kuidagi kasvandikule, kellele kõigil selletaolistel avastustel on täitsa vastupidine mõju. Näinud aasta, kuu, nädala, päeva, tunni pärast, igal juhtumil hilja (sest tegu on juba sooritatud, ja sooritatud mitte veendumuse järgi, [vaid käsu kohaselt]) — näinud, et tema vasturääkimine oli rumal ja põhjendamatu, kaotab laps usu omaenda mõistusse, tema enda arutlustelt võetakse julgus ja energia, ta kardab luua mingit oma arvamust ja ei julge käia oma veendumuse järele isegi siis, kui see paistab talle selgena nagu päike... Vahest, mõtleb ta, pole see ometigi nõnda... Võib olla läheb mõni aeg, ja osutub, et mul pole õigus... Siit kõhklemine, aeglus, loidus, äraootamine tegudes — jooned, mis jäävad püsima kogu eluks ja hämmastavad sageli meid inimeste juures, kel on suurepärane kujutlusvõime teoorias, (kuid kel pole julgust teostada oma mõtteid praktikas).

Aga mis siis, kui lapsel oli õigus absoluutses mõttes, kui tema vasturääkimine oli õige kõrgeimate printsiipide sei-

sukohalt, kuid ei sobinud kokku üksnes argipäevaste asjaoludega? Argipäevased asjaolud õigustavad kasvatajat; laps saab sellest aru; kuna ta teadliku veendumuse kaudu pole põhimõttes veel kindlust saanud, siis siirdub kõrgeim tõde kui sobimatu eluga vähehaaval abstraktsete, ebakohaste arvamuste, tühja loba liiki...

Siin näited. Poiss ütles perekonnas oma seltsimehest, et see on varas. Isa hakkas poega tõrelema ja ei lubanud tal kunagi niiviisi kõnelda. Poiss tunneb algul meelehärma, ta leiab selle keelu ebaõiglase olevat; kuid nädala pärast, ühel peoõhtul, tegi teine tema seltsimees väikesele vargale etteheite varguses. Tõusis segadus: kaks perekonda olid tülis, avameelset lobisejat karistati... Isa ütleb poisile: näed nüüd, mis sellest võib välja tulla?...

Poiss astub lähedasse suhtlemisse vana teenijaga; kõrk guvernöör tõreleb temaga ja keelab kõnelda vanainimesega. Kuid poiss ei kuula sõna ja ühel korral hakkab teenri toas nii vallatama, et vanainimene-teenija võtab ilma tseremooniata tal käest kinni ja saadab ta enda juurest viisakate manitsussõnadega minema. Poisil on ebameeldiv; seda nähes ehmub guvernöör ja ütleb, nokkides poisi eneseармastust: kõik see tuleb sellest, et sa ei kuulanud sõna! Oota, ta lööb sind veel edaspidi, kui hakkad temaga endist viisi sõbrustama! Ja poiss kahetseb oma sõprust vanainimesega nagu kuritegu.

Kasvatajanna käsib tütarlapsel käituda kombeliselt, — piht sirgeks ajada, käia sujuvalt, hoida pea otse, kõnelda vaid siis, kui küsitakse jms. Nende juhtnööridega sõidab tütarlaps külla. Seal on palju lapsi ja kõik on säärased vallatud, lõbusad; nad jooksevad, teevad müra, lobisevad, naeravad laginal. Ta tahaks ka nendega ühineda, kuid kasvatajanna ütleb, et see on kasvatamatus, ja tal on igav, vaadates kadedusega lõbutsevaile sõpradele, eriti ühele, kes vallatleb rohkem ja kellel näib kõige lõbusam olevat. Kuid äkki kukkus vallatu tütarlaps maha ja murdis endal jala... Võidurõõmutsev kasvatajanna ütleb oma tagasihoidlikule kasvandikule: vaat mis tähendab käituda ebaviisakalt!...

Ja muud sellesarnast. Otsustage erapooletult, kuivõrd siin tingimusteta käsutäitmine aitab kaasa kõlbla tunde arenemisele! Vastupidi, kas ei surma säärane kasvatus neidki häid, pühasid algmeid, mis on lapsele sünnipärased? Kas pole loomulik, et seejuures peab ta erandit reegliks,

moonutatud korda loomulikuks? Ja kes on selles süüdi? Ega ometi tema ise?

Kuid, missuguse toreda arengu võiks samal ajal saada mõistus, mäherdune veendumuste energia sünniks inimeses ja sulaks kokku kogu tema olemusega, kui teda juba esimesist eluaastaist peale õpetataks m õ t l e m a selle üle, mis ta teeb, kui laps sooritaks iga teo, olles teadlik selle paratamatusest ja õiglusest, kui ta harjuks endale ise aru andma oma tegudest ja täitma teiste käsku, mitte austusest käskija isiku vastu, vaid veendumusest asja enda õigsuses! ... [Tõsi küll, siis tuleks paljudel kasvatajail loobuda oma tööst, sest nende kasvandikud tõendaksid neile, et nad ei oska käskida!]

Surmates lapses mõistuse julguse ja iseseisvuse, mõjub t i n g i m u s t e t a käsutäitmine kahjulikult ka tunnetele. Oma isiksuse ja mõningate inimõiguste tunnetamine algab lastes väga vara (kui see üldse a l g a b, ega sünni otse ühes nendega). See tunnetamine [nõuab tingimata rahuldamist, mis seisneb võimaluses] järgida o m a püüdlusi, [aga mitte olla teadvusetuks tööriistaks mingeile võõraile, tundmatuile eesmärkidele]. Niipea kui lapse püüdlused rahuldatakse, s. t. talle antakse ruumi iseseisvalt mõtelda ja tegutseda (kuigi teataval määral), on laps lõbus, südamlik, täis kõige sümpaatsemaid tundmusi, avaldab tasasust, igasuguse närvilikkuse puudumist, armsaimat ja arukaimat kuulekust selle suhtes, mille õigsust ta tunnustab. Vastupidi, kui lapse tegevust piiratakse, tema püüdlusi surutakse maha, kui need ei leia ei soovitavat rahuldamist ega arukat selgitamistki, kui teadliku isikliku elu asemel peab laps olema nagu laip, nagu automaat, vaid [võõra tahte] kuulekaks tööriistaks, — siis on loomulik, et sünge ja raske meeleolu vallutab lapse hinge, ta muutub tusaseks, loiuks, elutuks, näitab üles vaenu teiste vastu ja saab ohvriks kõige madalamaile tundeile ja meeleoludele. Suhtumises kasvatajasse endasse on kasvandik, kuni ta pole omandanud masina t i n g i m u s t e t a väärikust, väga närviline ja umbusklik. Ja hiljemgi, olles suutnud ennast teatud määrani isegi isikupäratuks teha, jääb ta suhtumine siiski ebasõbralikuks kasvatajasse, kes nõuab üksnes käskude t i n g i m u s t e t a täitmist, [õiglaselt, kuigi ähmase instinktiga mõistes temas oma isiksuse rõhujat ning vaenlast; isiksusest ei suuda inimene kõigist jõupingutusist hoolimata iialgi täielikult vabaneda].

Kas on vaja kõnelda tollest hukatuslikust mõjust, mida avaldab tingimusteta käsutäitmise harjumus tahte arenemisele? Näib, et on täitsa tarbetu, ja meie mööduksime meelsasti vaikimisega sellest punktist, kui poleks silmade ees hr. Sederholmi veidraid väiteid («Morskoi Sbornik» nr. 14, lk. 38—39), kes väidab, et «jõupingutus, mida teeb laps, et võita oma tahe ja alistada see võõrale tahtele, arendab tema kõlbelist jõudu (!). Üksnes sellega ärkab tema hinges esimene kõlblusavaldus, esimene kõlbeline võitlus, ja üksnes sellest algab päris inimlik elu. Lakkamatu harjutamise tõttu tugevnevad tema tahtejõud selles võitluses nõnda, et ta pärast, kui ta kasvatus on lõppenud, on võimeline olema iseendale kuulekas ja tegema seda, mida mõistus ja südametunnistus temalt nõuavad». Kogu see arutlus meenutab meile väga üht ettevaatlikku vanemat, kes, soovides arendada pojas kehalist osavust, pani ta seljaga põiki kitsale lauale, mis oli tõstetud maapinnast poolteise arssina kõrgusele, ja käskis sel viisil balansseerida. Poiss viibutas käsi ja jalgu, püüdes leida endale toetuspunkti, ei leidnud seda, rammestus ja veeres hirmsa kisaga laualt maha. Sääraste mõistlike abinõude puhul arenes ta väga ebanormaalselt ja lisaks sellele ei saanud ta hiljem isegi sillast üle minna sisemise värinata. Üldse on see süsteem — kiil kiiluga välja lüüa — [meil] ammu tuntud ja ammu näeme selle hirmsaid tagajärgi. Laps kardab pimedust, — ta suletakse pimedasse tuppa; laps tunneb vastumeelsust mõne toidu suhtes, — teda toidetakse meelega terve nädal selle toiduga; laps armastab istuda raamatu taga, — ta saadetakse jalutama; ta tahab joosta, — teda sunnitakse kohal istuma, — ja seda tehakse väga sageli mitte sellepärast, et seda, mida kästakse, peetakse tarvilikuks ning kasulikuks, vaid puhta ja omakasupüüdmatu pedagoogilise kavatsusega — õpetada last sõnakuulmisele... Muide, meie praktilised kasvatajad on mõnevõrra hr. Sederholmist järjekindlamad; nad ütlevad lihtsalt: «Vaja harjutada alandlikkusele; kui nüüd tema iseloomu ei murra, siis on pärast juba hilja.» Niiviisi tunnustavad nad avameelselt, et neil on kavatsus kinkida ühiskonnale tulevasi Moltšalinisid. Kuid hr. Sederholm kinnitab, et kuulekusega tugevdatakse tahtejõudu! Minge nüüd, see on ometi sama, kui ma, hävitades oma kasvandikus igasuguse mõistusepuhangu, öeldes talle iga kord: ärge targutage [nii teevadki tavaliselt kasvatajad, kes nõuavad tingimusteta

sõnakuulmist], otsustaksin teha säärase järelduse: «Sellega arenevad tema intellektuaalsed võimed, sest ta peab seesmiselt aru saama ning järele kaaluma minu arvamuse õigsust ja oma vastuväidete ebaõigsust». Kas pole tõsi, et see on niisama loogiline oletus nagu hr. Sederholmi omagi? Ja kui kerge on sel viisil lapsi kasvatada!

Asjatult viitab hr. Sederholm *võitlusele*. Siin pole õigupoolest võitlust, vaid üksnes lahinguta järeleandmine, mis sagedasel kordamisel ei loo mitte tahte kindlust, vaid kõlblat lõtvust. Ja kui võitlus tõepoolest esinebki, siis kõige mõistmatum: ühest küljest seesmine jõud, sünnipärane sümpaatia, mis lapsele paistab õigena, kuid teisest küljest — väline, võõra omavoli või selle, mida laps peab omavoliks, käsitamatu surve... [Tingimusteta käsutäitmise korral] jääb võit tavaliselt *välise* jõu poolele, ja see asjaolu peab vältimatult surmama seesmise energia [ja võtma huvi välismõjudele vastu töötada]. Seejuures ei tule silmist lasta veel üht asjaolu: paljud lapsele antavad käsud on säärased, et tal ei ole neist veel kindlat arvamust ja talle isiklikult on ükskõik — kas neid täita või mitte. Mitte mõistes milleks ja mispärast, teeb ta seda, mida on kästud, üksnes sellepärast, et seda on kästud. Siin pole juba mingisugust [võitlust], vaid valitseb täielik teadvusetus, mis hiljem muutub harjumuseks. Sel viisil kasvatatud inimene jääb kogu oma eluks mitmesuguste mõjude alla, mida ei määra kindlaks mitte mõistlik vajalikkus, läbimõeldud valik, vaid lihtsalt juhus. Kelle kätesse inimene kõige enne satub, sellest võtab ta eeskuju.

Missugune on *tingimusteta* käskude mõju *südametunnistusele* (millele viitab samuti hr. Sederholm), — seda võib mõista kõigest sellest, mis senini on öeldud. Harjudes kõike tegema ilma kaalutlemata veendumuseta tões ja headuses, vaid ainult käsu järgi, muutub inimene ükskõikseks hea ja kurja vastu ja sooritab kõlblale tundele vastukäivaid tegusid ilma südametunnistuse piinata, õigustades end sellega, et «*nii kästi*».

Need on kõik tagajärjed, mis paratamatult tulenevad absoluutse sõnakuulmise meetodist endast. Kuid meenutage veel, kui palju on sellega seotud muid halbusi, mis ilmnevad käsutäitmisel. Kasvataja käsud võivad olla ebaõiglased, järjekindlusetud, ja moonutavad sedaviisi lapse loomupärast loogikat. Kui õpetajaid ja kasvatajaid on mitu, võivad nad oma käskudes üksteisele vastu rääkida, ja laps,

kes on kohustatud võrdselt nende kõigi sõna kuulma, langeb pimedasse labürinti, millest ta ei pääse teisiti välja, kui olles vaid täielikult kaotanud kõlbelise kohuse tunnetamise (kui ta ei suuda ise jõuda o m a d e põhimõteteni ja järelikult õpetajate põlgamiseni).

Kõik kasvataja puudused, kõlbelised ja intellektuaalsed, võivad kergesti siirduda ka kasvandikule, keda pole õpetatud kohandama oma tegusid mitte kõlblusseadustega, mõistuse veendumusega, vaid üksnes kasvataja absoluutse tahtega.

Seega iseseisvuse puudumine otsustusis ja vaateis, igavene rahulolematus hinge sügavuses, lõtvus ja kõhklemine tegudes, tahtejõu puudus, et vastu seista kõrvalistele mõjudele, üldse isikupäratus, ja selle tagajärjel kergemeelsus ja alatus, kindla ja selge teadvuse puudumine oma kohusest ja võimatus viia ellu midagi uut, täiuslikumat, paremat varem kehtestatud korrast, [need on anded, millega t i n g i m u s t e t a käsutäitmine kasvatuses] varustab inimest, saates tema eluvõitlusse! ... Ja sääraste omadustega inimene peab võitlema oma veendumuste eest [terve ühiskonna vastu] ja tema, harjunud elama võõra mõistusega, tegutsema võõra tahte järgi, peab äkki e n n a s t seadma mõõdupuuks tervele ühiskonnale, peab ütlema: teie eksite, mul on õigus; teie teete halvasti, vaat kuidas tuleb hästi teha! ... Aga kust võtab ta siis nii palju jõudu? Mille nimel hakkab ta võitlema? Kas tõesti oma õpetajate autoriteedi nimel, kes juhtisid senini tema elu ja arusaamist? Aga kes siis lõpuks andis talle õiguse selleks? [Õigupoolest pole tema suhted ka nüüd mingil määral muutunud: senini olid alistussuhted kasvatuses ja õpetuses, nüüd on täpselt samasugused suhted teenistuses ja ühiselus. Missugune pea võib siis seedida säärast järeldust: piir on viisteistkümmend, kakskümmend aastat, — kuni selleni talutatakse sind, sundides vastuvaidlemata ja t i n g i m u s t e t a t e i s t e s õ n a k u u l m a; seda tehakse õigupoolest selleks, et selle piiri ületanud, sa oskaksid v õ i d e l d a teistega. Sootu loomulikum] on järeldada, et ka järgnevas elus peab inimene käituma nimelt nii, nagu teda senini sunniti.

Mõistagi peavad kõik need kaalutlused silmas [tingimusteta käsutäitmise] süsteemi täielikku edu. Kuid on iseloomusid, kelle puhul selletaoline süsteem ei või kuidagi õnnestuda. Need on uhked, tugevad, energilised iseloomud.

Saades normaalse, vaba arengu tõusevad nad rahvahulgast kõrgemale ja hämmastavad maailma oma vaimsete jõudude rikkuse ja hiiglaslikkusega. Need inimesed sooritavad suuri tegusid, kujunevad inimkonna heategijaiks. Kuid olles takistatud oma individuaalses arengus, kokku surutud mingisuguse väga piiratud õpetaja labase rutiini ja kitsa arusaamise tõttu, saamata ruumi oma tiivalöökidele, olles sunnitud lonkima kitsast jalgteed mööda, mis kasvatajale näib täitsa mugavana ja kohasena, need inimesed kas langevad apaatsesse tegevusetusse, muutudes tarbetuiks maailmas, või kujunevad nimelt nende põhimõtete ägedaiks, pimedaiks vastaseiks, millede järgi neid kasvatati. Siis muutuvad nad ise õnnetuks ja hirmuäratavaks ühiskonnale, kes on sunnitud nad endast ära tõukama. Asjade selletaolise pöörde eredaimaks näiteks on Voltaire, keda kasvatati [jumalakartuses], mis oli rajatud jesuiidikoolide põhimõtete rangele, surnud kuuletamisele. Jõudnud korra juba veendumuseni oma õpetaja õiglusetuses, ei jää selline õpilane enam peatuma... Ja mis võikski teda peatada? Nii hea kui halb, nii vale kui tõde on tal tingimusteta käskudes segi paisatud ja paistab talle tema isiksuse kitsendamise prisma läbi. Kõlbeline tunne pole temas arenenud, mõistust pole õpetatud oma tegude rahulikuks, aeglaseks arutlemiseks; kõik, mis ta teab ja mida usub, on temale vägivaldselt pähe tuubitud, ilma tema oma tahte ja tunde igasuguse osavõtuta. Seepärast paistab talle kogu sisemine maailm, mis pole tema enese arendatud, vaid väljastpoolt peale sunnitud, mingi võõrana, välisena ja kõik langeb ilma suurema vaevata korraga kummuli, eriti siis, kui seejuures end vahele segab veel mingi mõju, mis on täitsa vastupidine kasvatajate mõjule. Kibestuses [oma rõhujate vastu] arendab ta endas vastuolude vaimu ja ei kujune üksnes kuritarvitamiste, vaid ühiskonnas vastuvõetud aluste endi vastaseks. Muidugi ootab teda kiire häving või elu täis kibedat rahulolematust iseenda ja inimestega, elu, mis hääbub viljatuis otsinguis, oskamata millelgi peatuma jääda. Ja kui palju õilsaid, andekaid iseloomusid on hävinud sel viisil õpetaja näpunäidete ohvrina, mõnikord kaebliku käraga, aga sagedamini lihtsalt sõnatu vihaga maailma üle, kärata, jäljetult.

Kuid mida te tahate? küsitakse meilt. Kas on tõesti võimalik anda lapsele täielik vabadus, takistamata teda milleski, andes kõiges järele tema kapriisidele?

Hoopiski mitte. Meie kõneleme vaid, et last pole vaja dresseerida nagu koera, lastes tal teha neid või teisi vigureid, kasvataja selle või teise märguande järgi. Meie tahame, et kasvatuses valitseks arukus ja et see arukus poleks mõistetav üksnes õpetajale, vaid oleks selge ka lapsele endale. Meie kinnitame, et kõik kasvataja abinõud peab esitatama sel viisil, et need oleksid täiesti ja selgesti õigustatud lapse enda teadvuses. Me nõuame, et kasvatajad ilmutaksid suuremat austust inimlikule loomusele ja taotleksid oma kasvandikes seesmise inimese arendamist, aga mitte ta mahasurumist ja et kasvatus püüaks teha inimest kõlbeliseks — mitte harjumuse, vaid teadvuse ja veendumuse järgi.

«Kuid see on veider ja absurdne pretensioon,» ütlevad sügavmõttelised pedagoogid, põlglikult naeratades vastuseks meie argumentidele. «Kas võib väikeselt lapselt nõuda kõrgete kõlbeliste küsimuste õiget arutlemist, kas on teda võimalik veenda, kuna ta pole sedavõrd arenenud, et mõista veenmist? Oleks pöörane poissi jalutama saates lugeda talle ette terve füsioloogiakursus, et tõendada, miks ja kui kasulik on jalutamine, täpselt niisamuti, nagu oleks absurdne, andes üles ükskordühe, võtta läbi kõik matemaatilised tehted, kus see on tarvilik, ja juba siit tuletada selle õppimise kasulikkus... [Kasvatuse peaülesanne seisneb selles, et saavutada iga hinna eest kõrgemate käskude vasturäägimiseta täitmist kasvandiku poolt, ja kui seda ei ole võimalik saavutada veenmise teel, siis tuleb see saavutada hirmu varal.].»

Kõigis neis arutlusis on üks puudus — nüüdse *status quo* pidamine asjade normaalseks seisundiks. Ma olen teiega nõus, et lapsed pole veel arenenud oma kohustuste selge mõistmiseni; kuid selles seisnebki meie kohustus, et arendada neis seda arusaamist. Selleks neid kasvatataksegi. Kuid selle asemel, et sisendada neile teadlikke veendumusi, teie surute maha isegi need, mis neis iseendast tekivad, ja püüate teha neid üksnes oma tahte ebateadlikeks, kuulekaiks tööriistadeks. Jõudnud veendumusele, et lapsed ei saa teist aru, panite te käed ülirahulikult kokku, kujutelles, et teil polegi vaja midagi rohkem teha kui istuda mere ääres ja oodata paremat ilma: vahest kuidagiviisi tulevad nähtavale võimed, kui laps kasvab, — siis on võimalik temaga ka keskustella, kuid nüüd las teeb seda, mis on kästud. — Sel juhtumil, milleks te olete siis ametisse pandud, oo sü-

gavalt targad pedagoogid? Milleks siis veel kasvatus? ... Ometi on teie otsene kohus — saavutada, et teid mõistetaks! ... Teie olete lapse jaoks, aga mitte tema teie jaoks; teie peate kohanema tema loomusega, tema vaimse seisundiga, nagu arst kohaneb haigega, nagu rätsep sellega, kellele ta õmbleb rõivaid. «Laps pole veel arenenud», — aga kuidas ta siis areneb, kui te selle eest mingil määral ei hoolitse, vaid vastupidi, takistate veel tema iseseisvat arengut? Teie loogika järgi tähendab ei saa õppida võõrast keelt vähegi arukal viisil, sest õppima hakates teie ei oska seda, — aga asja on vaja korraldada, sundides õpilast lihtsalt kordama ja pähe õppima tundmatuid häälikuid, teadmata nende mõtet; pärast, kui palju sõnu on mälus, siis saavat kuidagiviisi vähehaaval ka nende mõte selgeks! ... Vaevalt ilmneb kõigis neis vastuväiteis midagi muud nii eredasti kui soov varjata oma laiskust ja mitmesuguseid omakasupüüdlikke väljavaateid kõige hea pühimate aluste katte all. Kuid alandades mõistlikke veendumusi, sundides kasvandikku ebateadlikult tegutsema, võib neid võrratult kiiremini ära õõnestada, kui lapse arengule [kõige] laiema vabaduse võimaldamisega ... Kõik need lühinägelikud arvamused lapse loomuse arenematusest meenutavad väga noid isandaid, kes astuvad Gogoli ja tema pooldajate vastu sellepärast, et need kirjanikud ajavad lihtsalt tühist juttu, et nad kedagi ei õpeta ja et inimesi, kelle kallale nad tungivad, võib mõjustada üksnes malakaga, ent mitte kuidagi veenmisega ... Nagu saaks malakas kellelegi midagi õpetada! Nagu inimest läbi pekstes teeksite teda seeläbi kõlbeliselt paremaks või nagu võiksite sisendada temale mingisugust veendumust, vahest ehk peale veendumuse, et teie nii või teisiti olete temast tugevam! ... Tõsi küll, dresseerimiseks on *argumentum baculinum*[1] väga küllaldane: sel viisil õpetatakse hobuseid sõitma, karusid tantsima ja inimestest tehakse vilunud spetsiaalseid osavuskunstnikke. Kuid kogu osavuse juures oma meisterlikkuses ei muutu sel moel kasvatatud hobused, karud ega paljud inimestest mitte põrmugi seetõttu targemaks! ...

Ja oleksid kaebusedki laste ebaarukuse kohta õiged! Kuid needki osutuvad puhtaimaks laimuks, mille on välja mõtelnud oma eesmärkideks saamatute pedagoogide jõudeaja fantaasia. Eelkõige võib märkida, et mitte kasvatus ei anna

[1] Sõna-sõnalt: kepiargument.

meile arukust, niisamuti nagu näit. loogika ei õpeta mõtlema, grammatika — kõnelema, poeetika — luuletajaks saama jne. Kasvatusel on täpselt niisamuti nagu kõigil teoreetilistel teadustel, mille aineks on inimese sisemaailm, ülesandeks teadvuses üksnes selle äratamine ja selgitamine, mis juba kaua elab hinges, elab ainult spontaanset elu, ebateadlikult ning aru andmata. Andke ahvidele arukust juurde oma [t i n g i m u s t e t a käsutäitmise] süsteemi kaudu, ja siis kummardub kogu maailm harduses selle süsteemi ees ja kasvatab selle järgi edaspidi oma lapsi. Kuid te ei suuda seda teha ja peate seepärast alandlikult tunnustama arukuse õigust lapse loomuses endas ja mitte põlgama seda, vaid targu kasutama neid paremusi, mida see teile pakub.

Ent arukust on lastes sootu rohkem kui arvatakse. Nad on väga arukad ja terased, kuigi nad tavaliselt ei oska kindlalt ja täpselt kaalutella ja väljendada oma arusaamisi. Lapse loogika avaldub väga selgelt tema elu kõige varasemal ajal, ja selle parimaks tõenduseks on keel. Võib jaatavalt öelda, et kolme- või nelja-aastane laps pole kuulnud pooligi neid sõnu, mis ta tarvitab; ta ise koostab ja loob neid kuuldute eeskujul ja loob peaaegu alati õigesti. Sedasama tuleb märkida vormide kohta: laps, kel pole aimugi grammatikast, ütleb teile täitsa õigesti kõik temale tundmata sõna käänded, ajad, kõneviisid jm. mitte sugugi halvemini, kui teie seda ise teete, õppides juba täiseas mingisugust võõrkeelt. Sellest järgneb, et vähemalt võime induktsiooniks ja analoogiaks ja oskus klassifitseerida arenevad lapses väga vara.

Sedasama tuleb öelda seose mõistmisest põhjuse ja tagajärje vahel. Põletanud ühe sõrme küünlatulel, ei haara laps teine kord juba küünalt käega; nähes, et talvel on lumi, suvel aga mitte, taipab laps kevadel lume sulamisel, et suvi läheneb jm., jm. Iga laps hoiab selle ligi, kes teda hellitab ja eemaldub sellest, kelles kohtab jämedat kohtlemist jm.

Vähe sellest: lapsed oskavad luua mõisteid juba väga vara. Saanud teada, mis on maja, raamat, laud jne., tunneb laps eksimatult ära kõik muud majad, raamatud, lauad, olgugi et need ei sarnane nendega, mida ta nägi varem. See tähendab, et tal on kujunenud peas juba mõiste, kuid mõistete loomiseks, nagu teada, tuleb osata teha nii otsustusi kui ka järeldusi . . .

Kust tuli siis paljuõpetatud pedagoogidele pähe, et laps

pole võimeline mõistma arukat veenmist, vaid on juhitav üksnes hirmuga, pettusega jm.? Ma ei suuda kuidagi aru saada, mistõttu siis see vale veendumus peaks kiiremini juurduma lapse hinges kui õige. Rahustada last mõistlikult, kui ta nutab, — ei tohi; aga öelda: «ära nuta, muidu koll sööb su ära», või: «jäta järele, muidu — annan vitsu», — võib. Tahaksin teada, mis suhe on lapse nutu ja kolli või vitsakimbu vahel ja missugust loogikat eeldatakse lapses selletaoliste manitsuste puhul?

«Kuid,» öeldakse, «laps ei oska veel õigesti arutada üksikjuhtumeid, sest tal pole andmeid: ta on näinud ja teab veel nii vähe.» See on ülimal määral õige ja kasvataja kohus selles nimelt seisnebki, et anda lapsele võimalikult kiiremini, võimalikult suuremal hulgal iga laadi andmeid, fakte, hoolitsedes seejuures eriti nende tajumise täielikkuse ja õigsuse eest lapse poolt. Põhjust selletaoliseks faktide pakkumiseks võib anda lapse enda vasturääkimine, millele õpetaja võib jätta vastamata üksnes oma laiskusest või argusest, ent mitte kuidagi arukast veendumusest. Teie sunnite oma kasvandikku midagi tegema; ta ütleb, et seda ei saa teha; — kuid te näidake talle, kuidas seda teha. Ta tahab ise midagi korda saata, aga teie ütlete, et see on võimatu ja küsite temalt, kuidas ta tahaks teostada oma kavatsust. Ta jutustab teile oma unistuslikest plaanidest; teie tõendate samm-sammult ja üksikasjaliselt tema ürituse teostamatust. Ja kui palju pakutakse teile juba sellega suurepäraseid võimalusi anda lapsele suur hulk õigeid, elavaid teadmisi loodusseadustest, inimese vaimse elu nähteist, ühiskonna ehitusest! Ja uskuge, et laps suudab aru saada teie selgitustest ja võtta need teadmiseks.

Üldse võib öelda, et laste taipamatuses on enamjaolt süüdi täiskasvanud ise. Harilikult kõigutavad meil igapäevased elujuhused mõnevõrra puhta loogika kindlust; *de jure* ja *de facto*[1] põimuvad lahendamatult ja meie lubame sageli harjumusest kõrvalekaldumiste vastu põhiprintsiipide säärast rakendamist või sääraseid üldisi järeldusi üksikfaktidest, mida puhas mõtlemine kuidagi ei saa vastu võtta. Lapsepea puhas neitsilik loogika ei salli seda ja seepärast kõigist ebaloogilisustest, mida meile endile märkamatult oleme lubanud delikaatsest austusest *status quo* vastu, ei saa lapsed kangekaelselt aru. Kui te täitsite lapse mõistuse

[1] Juriidiliselt ja faktiliselt.

õigete andmetega, siis on teil juba raske taguda talle pähe vale järeldust, mis on tuletatud neist andmeist; kui teie sundisite teda algul omandama vale aluse, siis teie ei saavuta kaua, et ta vaataks õigesti teie tehtud järeldustele, mis ei vasta loogiliselt algul võetud alusele. Range kinnipidamine neist ebaloogilisustest ilma neid põhjustanud asjaolude üksikasjalise ja avameelse selgituseta viib vältimatult loomupärase terve mõistuse moonutamisele lapses, ja kahjuks sünnib meil säärast moonutamist liiga sageli.

Niisama palju kahjustab laste taiplikkust ka ebaloomulik kord, mis on meil üldiselt vastu võetud õpetuses. Teadmisi võib omandada üksnes analüütilisel teel; teadus ise arenes sel viisil; aga samal ajal alatakse meil isegi algõpetuses sünteesist! Kord on täiesti moonutatud, millest tekib õppetöös ebaselgus, sassisolek, elutus. Iga teadus algab näit. sissejuhatusega, milles kõneldakse teaduse olemusest, tähtsusest, kasust, jaotusest jms. Küsin teilt, kuidas te siis tahate, et poiss kõike seda mõistaks, enne kui ta õpib teadust ennast? — Ajalugu jaotatakse vana-, kesk- ja uusajaks: iga osa jaguneb järgmisteks ajajärkudeks jm. Millele rajaneb see jagunemine, millega liitub see poisi peas, kel pole ajaloost aimugi? Geograafia on teadus, mis näitab jne.; ta koosneb kolmest osast: matemaatilisest, füüsilisest ja poliitilisest. Esimene kõneleb sellest, teine sellest jm. Kas võib oodata, et alates sellest geograafiat, võiks laps omandada endale midagi arukalt?

Kuid vaadake samal ajal, kui palju teadmishimu, kui palju ablast püüdu tõe uurimiseks ilmutavad lapsed. Tõeinstinkt kõneleb neis erakordselt tugevasti, võib-olla isegi tugevamini kui täiskasvanud inimestes. Nad ei huvitu viirastustest, mille lõid endile inimesed ja millele nad omistavad erakordset tähtsust. Nad ei tegele vapiteadusega, ei lasku filoloogilistesse ja metafüüsilistesse peensustesse, ei püüdle aukraade ja auavaldusi (mõistagi, kui neile ei sisendatud seda juba peaaegu sündimispäeval). Kui meeleldi nad seevastu pöörduvad looduse juurde, missuguse rõõmuga õpivad kõike tõelist, ent mitte viirastuslikku, kuidas neid huvitab iga elav nähtus. Nad ei armasta abstraktsusi ja selles on nende pääs vägivaldselt nende hinge tungivaist targutustest, mida tõestada ja selgitada ei suuda sageli isegi too, kes näeb vaeva nende juurutamisega kasvandike hinge. Jah, lapsed on veel õnnelikud, et loodus ei kaota korraga nende üle oma õigusi, ei jäta neid jalamaid

moonutatud, erapoolikute, ühekülgsete teooriate ohvriks. «Kuid,» öeldakse, «lastes on tugev tung halva poole; on vaja aktiivselt vastu töötada laste loomu poolest halbadele kalduvustele.» Arvustamata üksikasjaliselt seda arvamust lubame endale vastata sellele hr. Pirogovi sõnadega, keda võib muidugi täielikult uskuda, kui jutt on inimloomuse omadusist. Siin tema sõnad: «Hea ja halb on meis küllaltki tasakaalustatud. Seepärast pole mingit põhjust arvata, et meie sünnipärased kalduvused, isegi kui kasvatus on neid vähe arendanud, kisuksid meid rohkem halva kui hea poole. Kuid hästikorraldatud ühiskonna seadused, sisendades meile veendumust valitsejate õigushooldesse ja terasesse silma, võiksid kõrvaldada ka viimase sümpaatia halva vastu.»

Ent kui see ongi õige, et meie loomuses on sünnipärane tung halva poole, kas te võite asuda siis tema hävitamisele? Kas teie, kes olete lakkamatult iseendaga vastuolus, kes oma tegudega lükkate ümber omaenda põhimõtted, mõistate teoreetiliste põhimõtetega omaenda teod hukka, kes igal sammul komistate, ohverdate kõrgema loomuse käsud jämeda egoismi omakasupüüdlikele nõudmistele, — kas teie viskate kiviga süütut last ja astute variserliku kõrkusega selle pisku vastu välja, mida temas märkate? Ei, enne kasvatage iseendid ümber ja asuge siis juba inimese loomuse parandamisele teile usaldatud lastes.

Kui lastes ei ole võimalik näha kõlbelise täiuslikkuse ideaali, siis vähemalt ei saa jääda nõustumata, et nad on täiskasvanuist võrratult kõlbelisemad. Nad ei valeta (kuni neid ei viida selleni hirmuga), nad häbenevad kõike halba, nad säilitavad endis inimarmastuse pühad tunded, mis on vabad igasuguseist argipäeva eelarvamustest. Nad sobitavad sõprust omavanusega, küsimata, kas ta on rikas, kas ta on võrdne päritolu poolest; nende juures on tähele pandud koguni erilist kalduvust — sõbrustada saatuse poolt solvatutega, teenijatega jms. Ja nende tunded väljenduvad alati tegudes, ega jää ainult keelele nagu täiskasvanute juures; laps ei söö kunagi temale antud õuna oma vennata või õeta, keda ta armastab; ta toob alati külast oma armastatud hoidjale külakosti; ta nutab kaastundest ema vastu, nähes tema pisaraid. Üldse on arvamus, nagu oleks lastel domineerivaks tundeks loomalik egoism, täitsa aluseta. Kui neis pole märgata armastuse tugevat arengut isamaa ja inimkonna vastu, siis seda muidugi sellepärast, et nende

mõistete ring pole veel niikaugele laienenud, et mahutada endasse tervet inimkonda. Seda nad veel ei tunne, aga mida sa ei tunne, seda ka ei armasta.

Ei, mitte asjatult pole lapsi seadnud meile eeskujuks isegi see, kelle ees kummarduvad harduses rahvad, kelle õpetus kostab nii palju sajandeid maailmas. Jah, me peame õppima, vaadates lastele, peame ise ümber sündima, muutuma lasteks, et saavutada tõelise headuse ja õigluse juhtimist. Kui me juba tahame pöörata tähelepanu kasvatusele, siis on vaja alata sellest, et loobuda põlgamast laste loomust ja pidamast neid võimetuiks mõistuse veenmiste tajumiseks. Vastupidi, on vaja kasutada neid sisemisi aardeid, mida pakub meile lapse loomus. Paljud neist sünnipäraseist rikkustest on meile veel täitsa tundmatud, palju on evangeeliumi sõnade järgi varjatud ülitarkade ja arukate eest, ja avatud väeteile! . . .

Sel lapse loomuse õiguste apoloogial pedagoogilise omavoli vastu, mis pidurdab loomulikku arengut, oli eesmärgiks viidata meie kasvatuse ühele tähtsaimale puudusele. Me ei laskunud üksikasjadesse, vaid tõstsime esile vaid üldisi põhimõtteid lootuses, et arukad kasvatajad, kui nad nõustuvad meie arvamusega, näevad isegi, mida ja kuidas on vaja teha ja mida mitte teha. Kunsti lastega käituda ei saa edasi anda didaktiliselt; on võimalik vaid näidata aluseid, millele see võib toetuda, ja eesmärki, millele tuleb püüda. Ja me arvame, — peamine, mida peab kasvataja silmas pidama, — see on austus inimliku loomuse vastu lapses, temale vaba, normaalse arengu võimaldamine, püüe sisendada temale enne kõike ja kõige rohkem — õigeid arusaamisi asjadest, elavaid ning kindlaid veendumusi, — panna ta tegutsema teadlikult, austusest hea ja õiglase vastu, ent mitte hirmu ega kiituste ning autasude omakasupüüdlike eesmärkide pärast.

Seda on raske, kuid mitte võimatu teostada. Algus selletaoliseks pöördumiseks laste loomuliku mõistuse poole pandi juba enam kui pool sajandit tagasi ülla ja omakasupüüdmatu filantroobi-kasvataja — Pestalozzi poolt. Tema kooli kohta ongi teinud pr. Staël paljutähendava märkuse, et «laste mittemõistmine tuleneb alati enam käsitluse ähmasusest kui teaduste endi raskusest» («De l' Allemagne»). Tuhanded kogemused on kinnitanud seda märkust sest ajast saadik, kui see tehti, ja me peame murega tunnistama, et ta pole tänini kaotanud oma õigsust. Ja mitte üksnes

intellektuaalne, vaid — mis on veelgi kurvem — isegi laste kõlbeline kasvatus kannatab meil samasuguse paljasõnalisuse, välispidisuse, surnutaolisuse all. Vabaneda sellest haletsemisväärsest seisundist, pöörata tähelepanu mitte surnud tähele, vaid elavale hingele, — mitte välise vormi täitmisele, vaid seesmise inimese arendamisele, — siin on ülesanne, mille täitmine seisab ees kaasaja vene kasvatusel.

LASTE HARJUTAMISEST.[1]

Lapsed unustavad väga kergesti nõuanded ja ettekirjutused selle kohta, kuidas ennast üleval pidada; seepärast, kui tahame lapsi panna midagi tegema, on vaja taotella, et nad teeksid seda alati, kuni nad lõpuks sellega harjuvad. Selle juhtmõtte õigsust võib iga kasvataja järele proovida iga päev praktikas, veendudes kindlalt selle tähtsuses ja vajaduses järgida seda praktilises kasvatuses. Kes seisab lastele lähedal ja vaatleb tähelepanelikult nende elu ja vajadusi, eriti nende arenemise ja hariduse käiku, see teab hästi, et väikestelt lastelt ei saa nõuda, et nad teeksid head ja väldiksid halba üksnes oma sügava teadlikkuse ja järelemõtlemise tõttu. Väike laps ei küüni veel vaimse arengu säärase astmeni. Kas ei tuleks siis lastelt nõuda, et nad teeksid head ja väldiksid halba seni, kui nad on saavutanud vaimse arengu selle astme, kus juba ärkab eneseteadvus?

Kuna aga väike laps juba esimestest eluaastatest peale on paratamatult ümbritsetud kõige mitmekesisematest mõjudest ja iga laadi kiusatustest, siis võib seesugune pedagoogiline katse olla küllaltki ohtlik. Lapse loomus kaldub väga jäljendamisele ja, jäetuna iseenda hoolde, võib lühikese ajaga omandada seesuguse vaimse ja kõlbelise suuna, et pärastpoole kõige tugevamadki mõistuse mõjutused, parimadki õpetused ja au- ja kohusenõuded ei suuda enam sissekasvanud halbu harjumusi minema kihutada. Ei, mõistlik kasvatus nõuab, et juba kõige varasemast east alates, veel enne kui lapsed hakkavad ennast hästi mõistma, sisendataks neile püüdlus kõige hea, tõelise, ilusa ja õilsa järele; nad peaksid sel ajal just kui instinktiivselt harjuma kõlbelise eluga. Kui inimestes, kes sel viisil on harjunud

[1] N. Dobroljubov. Kogutud teosed Lebedev-Poljanski toimetusel, III köide, lk. 431—433.

tegema, head, ärkab hiljem eneseteadvus ja nad hakkavad täitma oma kohust haritud inimestena oma veendumuse, armastuse, oma parema äratundmise järgi, siis ka sel juhtumil on varased harjumused aluseks, millel rajaneb kõlbluse ja õilsuse eluline hoone. Harjumuse vajalikkust ja heategevat mõju tõendab veel see asjaolu, et lapsed, olles juba võimelised mõistma ja arutlema, ei tee siiski sageli kergemeelsusest ja uisapäisusest seda, mis on vaja, kuni neid ei sunnita väliste vahenditega; parim vahend selleks ongi püsiv harjutamine. Varajane õpetamine loob otsekohe harjumuse; aga missugune jõud on harjumusel inimese üle, seda võib näha isegi vanasõnast: harjumus on teine loomus. Seepärast peavadki õpetajad ja kasvatajad, kes soovivad, et nende töö kannaks mingisugust vilja, tingimata abiks võtma harjutamise, eriti kui nende juhtimisel on palju õpilasi ja pole võimalik igaühega neist arutella iga üksikjuhtu. Et seda olemuselt kasulikku abinõu ei tarvitataks vääralt, on vaja kinni pidada järgmisist reegleist:

1. Õpetaja peab kasutama laste õpetamisel harjumuse jõudu, ta peab eriti kindlalt jääma selle juurde, mida ta tahab ja nõuab lastelt, mida tahab juurutada nende hinge; ta peab laskma lastel nii sageli, nii püsivalt korrata üht ja sama, et see muutuks lõppeks nende harjumuseks, läheks nende loomusesse.

2. Lapsed peavad täpselt ja kindlalt teadma õpetaja või ülema tahet, s. t. mida neil tuleb teha ja korda saata; seepärast peab ülema tahe väljenduma selgesti ja varjamatult kõigis käskudes klassile ja kogu õpetuse korras.

3. Ülem peab hoiduma, et tema käskudes poleks erandeid ega sagedasi muutusi; muidu võib see anda lastele põhjust kapriisideks, ja, soovides õpetada lapsi kõigeks, järjekindlusetu kasvataja lõpetab sellega, et ta ei õpeta millekski.

4. Ülem peab püüdma alati näidata lastele, et ta paneb kõike tähele, näeb kõike ja teab alati, kas tema käsk on niiviisi täidetud, nagu ta tahtis.

5. Ta peab püsivalt ergutama ja virgutama lapsi, et nad meelsasti ja valmisolekuga täidaksid kooli reegleid kogu rangusega. Selleks peab ta kõigi oma käskude puhul kohtlema lapsi lahkelt ja sõbralikult, kaotamata siiski tõsist ja valju ilmet, näidates kõigega lastele, et miski pole võimeline muutma tema tahet või nõrgendama tema otsustavust.

6. Lastelt, kellele veenmine ei mõju, kes jäävad kangekaelselt oma halbade harjumuste juurde ja talitavad jonnakalt käskude vastu, tuleb nõuda ranget, pimedat käsutäitmist. Kuid lapsi, kes ilmutavad arukust ja head tahet, tuleb ergutada vabale käsutäitmisele, mis on rajatud mõistlikule veendumusele, mida pole neisse raske sisendada.

7. Kui ka ülem näeb, et lastel on raske ja koormav täita tema käske, isegi sel juhtumil, kui nende täitmine on tarvilik, ei või ta taganeda ülesande raskuste ees, vaid peab kindlalt jääma oma nõudmiste juurde: ainult vähehaaval, teatud tegevuse pideva jätkamise ja kordamisega on võimalik ületada selle raskus, mis kohutas esimesel korral.

8. Ülem peab olema kõigi laste vastu ühesugune, ilma vahet tegemata: kõigilt tuleb võrdselt nõuda selle täitmist, mis on ette kirjutatud. Seepärast ei või ülem näida ühtede vastu vali, teiste vastu aga nõrk ja leebe. Kõiki tuleb ühtlaselt suunata ja õpetada heale.

9. Ülem peab vaatama, et need õpilased, kes juba pikka aega on koolis, annaksid käitumises head eeskuju neile, kes on uustulnukad, ja et noored, järgnedes vanade eeskujule, harjuksid kõige heaga.

10. Iga asja õpetamisel on eriti tähtis hoolitseda selle eest, et mitte muuta laste sõnakuulmist mõttetuks. Kui väike laps ei suuda veel selgesti aru saada, miks ja milleks ta teeb seda või teist, siis peab ta vähemalt teadma, m i s ta teeb; muidu tulevad inimestest masinad.

Kui õpetajad ja kasvatajad peavad kinni neist reegleist lastele mitmesuguste heade harjumuste sisendamisel, siis muidugi ei või nende kohta öelda, et nad on halvasti kasutanud seda suurepärast kõlbelise kasvatuse vahendit.

(Väljaandest «Die Zucht in der Volksschule», V. R. Hermanus.)

ÕPETAJA PEAB OLEMA ÕPILASTELE IDEAALIKS.[1]

Noorus kaldub üldse vaimustatult idealiseerima. Seepärast armastavad lapsed koguda ühte kõik mõisted täiuslikkusest, mida neil on õnnestunud omandada oma lühikese elu jooksul, ja kannavad need üle mõnele teatud inimesele, kelles nad näevad oma ideaalide kehastust. Kõige sageda-

[1] N. Dobroljubov — Teosed (venekeelne väljaanne), k. III, lk. 433—434.

mini on nende ideaaliks õpetaja, ja temas tahavad nad näha kõigi vooruste ühendust. Kui kõik, kes last ümbritsevad, petavad ja valetavad, aga õpetaja seda ei tee; kui isegi lapse isa ei ole alati kaines olekus, aga õpetajal pole seda nõrkust; kui perekonnas endas valitseb tüli, aga õpetaja on alati vaga ja lahke, siis juba mõtleb laps oma õpetajast kui kellestki kõrgemast ja suudab vaevalt kujutella, et õpetajal on niisamasugused vajadused nagu teistel, et ta joob ja sööb niisamuti nagu teised inimesed. Jah, õpetaja on õpilasele inimliku täiuse kõrgeim eeskuju, kes äratab harrast imetlust. «Vaat, seda kohta puudutas meie õpetaja sõrmega,» kõneles mulle väike tüdruk, näidates aupaklikult oma raamatus kohta, mille ümber ta oli pliiatsiga joone tõmmanud.

Õpetaja seisund on selles mõttes väga soodus, et ta pole alati õpilaste silma all, nagu näiteks on nende vanemad. Kuid selles on ka suur miinus: teda jälgitakse iga kord rangemalt ja tähelepanelikumalt. Õpetajail tuleks mõelda sellest tõsisemalt ja seda igal hommikul enne klassi minekut meeles pidada. Nad peavad alati meeles pidama, et nende näol pakutakse lastele kõikvõimalikku täiuslikkust; ei tohi unustada ka seda, et see noorte ideaalne uskumine kergendab õpetaja tööd ja muudab tema eeskuju heategevaks. Maailm jõuab välja kiskuda laste hingest palju neist suurepärastest uskumustest; mis saab siis, kui ka õpetajad ise kaalumatult ning kergemeelselt seda soodustavad, õõnestades aluse, millele rajaneb peamiselt kogu kasvatus?

Mida rohkem õpetaja peab meeles, et õpilased vaatavad temale kui kõrgemale olevusele, seda tugevam on tema mõju lastele, seda suuremat lohutust pakub iga tema kiitus, seda sügavamalt õpilase südamesse tungib iga tema etteheide, ja seetõttu muutub kogu kasvatus võrratult heategevamaks. Kuid häda õpetajale, kes oma ettevaatamatu käitumisega, oma kirgede avaldamisega õpilaste ees on purustanud selle võlu, millega ta oli ümbritsetud õpilaste silmis. Nüüd vaatavad nad temale juba nagu tavalisele inimesele, tema korraldustes nähakse tujukust, tema karistusi peetakse kättemaksuvahendeiks; temast kõneldakse perekonnas pead vangutades kahtluse märgiks tema kõlbelise väärikuse suhtes. Keegi ütles: «õnnetuim vahekord õpetaja ja õpilaste vahel on see, kui õpilastesse hiilib kahtlus õpetaja teadmiste suhtes». Meie lisame sellele, et veel õnnetum on õpetaja seisukord siis, kui see laste kahtlus puudutab

tema kõlbelist väärikust. Niipea kui kõlbeline usaldus on kaotatud või löönud kas või mõnevõrragi kõikuma, kaotab õpetaja sõna jalamaid oma mõju — tema kiitusel ja laitusel ei ole tähtsust, ja seda, mida varem tehti meelsasti ja rõõmuga — üksnes armastusest ja austusest tema vastu, ei saavutata nüüd enam teisiti kui kooli türannia, karistuste ja sundimistega.

Jah, palju on vaja selleks, et olla õpetajaks selle sõna täies, õilsaimas mõttes, ja meie tunnistame meelsasti, et meie kõik oleme kaugel sellest ideaalist. Meie töö on *inimeste kätetöö*, ning kahjuks vastavad tulemused sageli väga vähe meie siiraile püüdlustele. Aga kui meie julgeme jääda ise lootma kõrgeima kohtu armule, siis ei tohi kunagi unustada, et eriti meie kohta käivad sõnad: «*hädа sellele, kes ahvatleb üht väetitest*» Head on sõnad, aga eeskuju on veel parem, ja kuigi meie tegevus ei saa kunagi olla vaba puudustest, kuid võime ja peame vähemalt püüdma, et selles pisutki peegelduks jumalik kuju, mida me kanname oma hinges.

(Väljaandest «Die Pädagogik der Volksschule».)

RAHVAKASVATUSEST HR. APPELROTI ARTIKLI PUHUL.[1]

Viimasel ajal on meil väga palju vaieldud aine üle, mille üle, näikse, polegi midagi vaielda — kirjaoskuse üle. Hr. Karnovitš tõstis selle küsimuse üles hr. Dali sõnade puhul, mis juba 1856. a. libisesid täitsa märkamatult läbi ajakirja «Russkaja Besseda» veergude. Osutus, et küsimus polnud ilmaaegu üles tõstetud: hr. Dal avastas endas talurahva kirjaoskuse ägeda vaenlase ja ähvardab nimestikkude varal tõestada selle kahju. Tema vastu astusid paljud välja; ajalehes «Sankt-Peterburgskije Vedomosti», kus oli avaldatud tema viimane märkus, ilmusid mõni päev tagasi hr-de Solovjovi ja A. T. Terneri kirjad tema vastu; hr. Karnovitš esitas oma vastuväiteid — «Sovremennikus»; samal ajal trükiti ära hr. Nikitenko artikkel hr. Dali arvamuse vastu; isegi «Molva», kes on nii lipitsev kõige ees, mis on trükitud «Russkaja Bessedas», tõstis häält kirjaoskuse kaitseks. «Besseda» ise ei võtnud kaitse alla oma korrespondenti (hr.

[1] «Sovremennik», 1858, 1. raamat.

Dali mõtted olid avaldatud kirjas hr. Košelevile), ja viimases, hiljuti ilmunud numbris avaldas otsustavat veendumust kirjaoskuse kasust rahvale. «Meie veendumuse järgi,» kõneleb väljaandja oma märkuses hr. Appelroti artikli «Põhilisest rahvaharidusest» puhul, on kirjaoskus seesugune hüve, et isegi selle ebaküllaldane, vähemõistlik omandamine pole enamasti inimestele ainult kasulik, vaid isegi tõeliselt heategev.» Teises märkuses sellesama artikli juurde toob «Besseda» väljaandja isegi fakte, mis kummutavad hr. Appelroti vaated, kes mõnevõrra läheneb hr. Dali arvamusele. Ta kõneleb, et tema mõisas elavad kirjaoskajad talupojad kirjaoskamatuist palju paremini, palju korralikumalt, olles vähem joomise ja ulakuse mõju all jm. Oma märkuse lõpul avaldab «Besseda» väljaandja järgmise mõtte: «Ja ilma selletagi püüavad paljud inimesed omakasupüüdlikkuse tõttu hoolitseda pimeduse eest; rõõmuga haaravad nad kinni meie kallaletungidest väärharidusele, kui meie ei ütle positiivselt, et ka mehaaniline, ebaküllaldane kirjaoskus on ometi samm edasi.» Säärane märkus oli väga vajalik, sest hr. Appelroti artikkel võib anda põhjust väga veidraiks järeldusteks. Autori otsustav arvamus kirjaoskusest üldse ja selle levikust vene rahva keskel ei avaldu kuskil. Kuid kogu artikkel on täis kõige ägedamaid kallaletunge talurahva algõpetuse praegusele moodusele. Väljaandja märkuse järgi on hr. Appelrot kogenud pedagoog, «kes on tutvunenud vene rahvaga külades, maakonnalinnades ja pealinnades, talumajades, mittejõukais peredes ja toredais lossides». Autori vilumus on näha juba artiklist, kuid vilumus ei päästnud teda ühekülgsest vaatest. Ta jutustab terava huumoriga fakte kirjaoskuse mõttetust õpetamisest meie rahva keskel; ta märgib ka nähtusi, mis leiavad aset rahva hulgas selle mõttetu õpetuse tulemusel, nähtusi, mis on tõepoolest kurvad. Kuid, kõik selle jutustanud, esitab hr. Appelrot endale küsimuse: kus on selle äbariku kirjaoskuse juur, kus on selle moonutatud ja ebaloomuliku kooliõpetuse algus? Kust tuli meile see surmav skolastika? Et küsimus on esitatud „Russkaja Bessedas", siis on vastus kergesti mõistetav; välismaalastelt. «See mõtestamatu kirjaoskus ja skolastiline formalistika, mis sugugi ei vasta vene inimese tervele ning laiahaardelisele iseloomule, ei võinud loomulikult tulla meie tugevast ja ausast rahvaelust, vaid on toodud meile juhuslikult, m e r e t a g a n t, nagu räägitakse.» Kahju, et hr. Appelrot ei ütle, missuguse mere tagant tuli

meile kirjaoskuse skolastika. Kui Musta mere tagant, siis oleme valmis temaga nõustuma, sest oleme ise veendunud paljude mõistete kahjulikus mõjus, mis vanal ajal suruti peale vene rahvale kärsitult ning formaalselt ühes kreeka-slaavi keelega ja bütsantsi kirjandusega.[1] Kui Appelrot mõtleb mingisugust teist merd, siis ei saa temaga nõustuda, sest kirjatundjate kooliõpetus on meil üks ja seesama Jaroslavi poolt asutatud koolidest saadik. Välismaalased, kes tulid meile Lääne-Euroopast, pole hoopiski süüdi selles, et meil nimetatakse tähti az, buki, vedi, et poisikesi sunnitakse nende nimesid pähe tuupima ja seejärel samal viisil pähe tuupima silpe — vedi, zemlja, dobro, rtsõ, jerõ-vzdrõ. Arvatavasti pole välismaalased süüdi ka neis kõlbluse sisendamise viisides, mida hr. Appelrot leiab talurahva koolides ja kirjeldab järgmisel viisil:

«Ei saa öelda, et nendes koolides ei sisendata kõlblust; ei, seda sisendatakse ja taotakse tugevasti pähe vitsade ja muude peksuvahenditega, aga kõige sagedamini kistakse see juuste abil pähe ja sealt siirdub see otse südamesse. Neis karistusviisides endis on juba palju kõlbelist; näiteks: erilise eksekuutori puudumise tõttu käsib õpetaja üht õpilastest karistada teist, oma süüdlast seltsimeest; sellega õpetatakse üht alandlikkusele ja kannatlikkusele, aga teisele sisendatakse armastustunnet ligimese vastu, kaastunnet ja halastust. Üldse aga piirdub see koolikõlblus ainult vagaselt istumisega ühel kohal tunni jooksul. Igasugune jutuajamine on korrarikkumine, ja seepärast ei kõnele ka õpetaja ise millestki, vaid lihtsalt annab üles ja küsib tundi, ja sellega asi lõpebki.»

Kõik see on kahjuks väga õige; kuid sellest hoolimata pole välismaalased siin karvavõrdki süüdi. Siin on süüdi meie oma ajaloolised olukorrad, mis on arendanud meis mõttetut kiindumust vormi vastu. Rahvakooliõpetajana on väga hõlpus jälgida selle esinemist, ja asjatult ei juhtinud hr. Appelrot tähelepanu küsimuse igale küljele. Tema poolt esitatud faktid kõnelevad väga palju selle selgitamiseks, miks rahva õpetamine läheb meil nii halvasti. Külakooli-õpetaja mäletab harilikult oma kasvatust ja õpetust ega pea vajalikuks käituda teistega teisiti kui temaga käituti. Sakutamist, rusikatega löömist ja vitsu ei pea ta üksnes väga tavaliseks ja mingil määral taunitavaks asjaks, vaid isegi paratamatult õpetuse juurde kuuluvaks. Talle ei tule ealeski pähe, et võiks läbi saada ka ilma vitsadeta. Ja kui tulekski kuidagiviisi, siis arutleb ta kohe järgmiselt: «Meie

[1] Vihje meie elukorrale, mis on laenatud Bütsantsist. (Lemke märkus.)

oleme neist paremad ja ometi kannatasime; miks ei pea siis nemadki kannatama.» Veendumus oma üleolekust areneb tugevasti meie küla- ja kreiskoolide õpetajais. Talulastele vaatavad nad tavaliselt kui madalamat tõugu inimestele, aga endid püüavad nad asetada nende kohtlemises «aadli jalale». Hr. Appelrot süüdistab üldse õpetajaid selles, et nad asuvad õpetama, olles selleks küllaldaselt ette valmistamata. Kuid meie pole nii valjud õnnetuile, kes võtavad endile õpetajakohustused igapäevase leivapala pärast. Nad ei tea, mis nad teevad, sest keegi pole sisendanud neile paremaid vaateid inimese olemusest, hariduse tähtsusest, rahvakooliõpetaja kutse suurest tähtsusest. Nad näevad vaid, et rahvakooliõpetaja amet on vilets koht, mis ei anna mingit kasu, mingeid paremusi, ei oma lugupidamist, mille võtavad vastu vaid need, kel mujal pole midagi peale hakata. Loomulik loogika sunnib neid arvama, et, tähendab, selle kohaga seotud kohustused pole üldse suured ega keerulised: miks siis sellest mitte kinni hakata, kui on soodne juhus? Hiljuti olid «Zemledeltšeskaja Gazetas» mõned artiklid sellest, «kust võtta õpetajaid külakoolidele?» Soovitati muide valida neid mõnekaupa talulaste endi keskelt õpetajakutsele ettevalmistumiseks. Sellele vaieldi vastu, et mõisnikud ei nõustu töökätest ilma jääma ja pealegi hoolitsema poiste hariduse eest, kes nagu oleks võetud neilt ülesande jaoks, mille kasu peab ilmnema jumal teab millal, võib-olla mõnede põlvede pärast. See pole ometi nekrutite võtmine, mille puhul mõisnik saab vähemalt aru, milleks ta oma talupoegi ohverdab. Seda laadi vastuväitel, missugune polekski selle kõlbeline kvaliteet, oli faktiline tähtsus mõni aeg tagasi. Kuid vahekordade muutumisel võib see takistus kaduda. Seejärel on tähtsaimaks asjaoluks see, et talulastel pole kuskil õppida, et valmistuda oma tulevaseks kutseks. Gümnaasiumides, arvesse võttes elanike arvu kubermangudes, suurendaks talulaste õppima võtmine tohutult õpilaste arvu, mistõttu oleks vaja gümnaasiume laiendada. Tõepoolest, kui võtta üks poiss t u h a n d e hinge kohta, siis tuleb kubermangu ühe miljoni talurahvast elanikkonna kohta tuhat poissi, kellele on vaja anda gümnaasiumiharidus. Meie gümnaasiumides muutuvad aga juba kolmsada õpilast (seitsmes klassis) õpetajaile koormavaks ja nõuavad paralleelklasse. Seega ükskõnes juba see on tähelepandavaks takistuseks õpetajate üldisel ettevalmistamisel talupoistest. Saksa pedagoogiliste se-

minaride taolisi erilisi pedagoogilisi rahvakoole meil pole. Tõsi küll, pedagoogiline instituut meil on, kuid selle ülesandeks on valmistada ette gümnaasiumi-õpetajaid ja professoreid, mida muide teevad palju suurema eduga ülikoolid. Õpetajaiks alamais koolides määratakse inimesi igasuguse intellektuaalse ja kõlbla ettevalmistuseta, inimesi, kes sageli neavad oma kutset ja peaaegu alati tunnevad tema pärast ühiskonnas häbi.

Aga miks nad häbenevad ja mida nad õigupoolest häbenevad? Muidugi mitte oma elukutset, vaid oma seisundit, kus pristavikirjutaja amet näib neile hüvangu tipuna. Seda seisukorda kardavadki korralikud, võimetega inimesed, kes võiksid olla headeks õpetajaiks külakoolis. Seepärast arvame meie, et on õieti ilmaaegu karjuda inimeste puudusest sel juhtumil; tuleb kõnelda vaid sellest, et luua neile inimestele korralik olukord. Seadke külakooliõpetaja amet kas või sellele üldise austuse astmele, millisel see asub Saksamaal, kindlustage seda paremini majanduslikus suhtes, ja uskuge, et seda ei pea halvaks korralikud seminari- ja gümnaasiumilõpetajad. Astuvad nad ju tsiviilteenistusse viie rubla eest kuus, võttes arvesse viit-kuut tundi mehaanilist tööd päevas, mis on üldse palju väsitavam õpetaja omast. Tõsi küll, tsiviilteenistuses võib mõne aasta pärast saada sooja kohakese. Kuid näib, et pärast kõiki viimaseid sündmusi meie ühiskondlikus elus ja kirjanduses võib pisut loota meie noorele sugupõlvele. Arvatavasti leidub palju noori inimesi, kelles tõuseb tahtmine teenida pigem ausalt ühiskonda mitterikkaliku, kuid küllaldase tasu eest kui taotella juhust ajada endale varandusi kokku varguse ning pettuse teel.

Sääraseist õpetajaist võib oodata ka midagi korralikku, kui ainult mitte siduda nende käsi tarbetute formaalsustega. Vahekordade formaalsus, millesse on asetatud nüüdne külakooliõpetaja, võtab võimaluse tegutsedä edukalt isegi parimail nende hulgast. Õpetaja kohused on määratletud selgelt: õpetada talulastele lugemist, kirjutamist, jumalasõna ja esimest nelja aritmeetilist tehet temale antud aabitsate, kirjaproovide ja käsiraamatute järgi. Selle üle kuidas ta oma kohustusi täidab, pole peaaegu mingisugust järelevalvet. Kuid ometi sõidab aeg-ajalt mitut laadi ülemusi, kes heidavad pilgu ka kooli; aga kui mõnel aastal kedagi ei tule, tuleb siiski esitada aruanne, milles teatada, et õpilasi on nii- ja niipalju, läbi on võetud nii- ja niipalju

— «siit siiani». Vähe pööratakse tähelepanu sellele, missugune on poiste areng, millele on suunatud nende õpetus; ent kergesti võib juhtuda, et poistele tahetakse teha eksam, s. t. panna neid lugema silpe, kirjutama mõni viis tuhat kvadriljonit numbritega tahvlile või öelda peast käske, palveid jne. Kui vastatakse on hea: ülemusele meeldib, õpetajale on see hea ja poisidki on rahul; kui ei vastata, suvatseb ülemus vihastuda, õpetaja saab noomituse ja annab poisikestele nahatäie. Arusaadav, et üldiseks hüveks on vaja tähed, silbid jm. pähe tuupida; õpetaja korraldabki nõndaviisi kogu õppetöö käigu, meenutades seejuures, et ta ise õppis ju samal viisil. Kuid siin toome huvitava lehekülje hr. Appelroti artiklist, mis kujutab kogu õpetuse korda külakoolides.

«Külakupjad koguvad tavaliselt õpilased kooli või, nagu öeldakse, saadavad nad õ p p u s e l e, kus õpetaja, harilikult seminarist, paneb need lapsukesed reas pinki istuma ja jalamaid ilma jututa annab neile kätte aabitsa ja käseb pista nina sellesse aabitsasse. Istub õnnetu poisikene aabitsa kallal, silmitseb mõttetult neid musti konksukesi ja pomiseb neid vihatud azisid, bukisid, vedisid ja tšervisid,[1] aga kui keegi nimetab tšervi tšervjak'iks[2], saab ta selle eest veel karvustada, aga tema, vaenekene, pole hinge ega keha poolest süüdi: temale on üks ja seesama, mis on tšerv ja mis on tšervjak — üks ja sama reo, mõtleb ta. Ja nõnda istub laps nende tähtede kallal kenakese aja ja jõuab siis lõpuks kauaoodatud ižitsani, olles tublisti kortsutanud ja rasvaseks teinud oma raamatukese, nii et ei saa enam aru kõigist neist konksukestest ega eralda ühte tähte teisest. Ja poisike, kuigi ta ei saa millestki aru, vahib siiski sellesse ja kordab tähtede nimetusi. Muidugi teeb ta seda vastumeelselt, hooletult, kuidagiviisi, et ainult vältida karistust, — ent samal ajal mõtleb see poisike endamisi: milleks sunnitakse teda selles vastumeelses koolis käima, seda raamatut vahtima ja neid azisid tuupima? Kunas küll lõpeb see piinamine ja kas teda lastakse varsti koju? Oma fantaasias uitab ta põldudel ja metsades: seal on lõbus ning vaba ja seal ei ole rumalaid konksukesi, vaid kõikjal on lilled ja puud, õitel mardikad ja liblikad, linnud teevad puudel pesi ja vidistavad rõõmsalt, — ka tema laulaks seal koos nendega, — siin aga sunnitakse teda tähti veerima, aga milleks see temale? Hoopis teine asi, mõtleb ta, on minna jõekesele, kalu püüda või paate ujutada või ojakesel tammi ja veskit ehitada või kepikestest ja savist maju ehitada ja mitmesugustest taimedest ja põllulilledest aeda asutada. Siin aga sunnitakse teda istuma ühel kohal, vahtima raamatusse ja pomisema mingisuguseid arusaamatuid häälikuid ja veel tutistatakse ka vahetpidamata. Ta ei vaatakski sellele raamatule, ja nüüdki, kuigi ta vaatab sellesse, ei näe seal aga mitte midagi, pomiseb ainult endamisi ebateadlikult; ta on tegevuses omade mõtetega, mõtted aga jalutavad väljal, vabaduses, kaugel aabitsast ja tähtedest. Nõnda harjub see värske ja terve

[1] Tähtede muinasslaavi nimetused.

[2] Tšerv, tšervjak — uss, vagel. (Toimet. märkused.)

poiss tähelepanematusele ja teesklusele, sest teda sunnitakse ebateadlikult tegelema niisuguse asjaga, mis teda sugugi ei huvita ja milles ta ei näe eesmärki ega kasu. Tema looduslikud jõud paluvad tegevust — elavat, energilist, siin aga vaevatakse teda nüristava tegevusetusega; seepärast, et seda mehaanilist, mõttetut pomisemist ei saa nimetada tegevuseks. Selle tagajärjel nõrgenevad pikkamisi terve poisi värsked jõud, energia muutub apaatiliseks ükskõiksuseks, loomulik elav teadmishimu ja tähelepanu nõrgenevad ja lõpuks harjub niisugune poiss vaatama härja silmadega mitte ainult raamatusse, vaid kõigele teda ümbritsevale. Kaotanud kenakese hulga juukseid ja saanud ergutuseks õige mõnegi müksu ja hoobi, õpib poiss lõpuks ära kõik need huvitavad azid, siis antakse temale üles õpetlikke silpe ja ta tuubib neid järgemööda, alates buki-az-ba; vedi-az-va, kõik, nii palju kui neid on aabitsas, seal aga leidub niivõrd keerukaid, et raske on hääldada. Muidugi vits pole sõber, see õpetab mitte ainult keerukaid silpe lugema, vaid isegi linnumoodi karjuma. Ainult kuidas tähtedest: slovo, tverdo, rtsi, on — saab silp stro või mispärast vedi, zemlja, dobro, jerõ hääldatakse vzdõ, sellest ei saa poiss kuidagi aru, kas peksa või viis kimpu vitsu tema nahal puruks; õpetaja aga kunagi ei mõtlegi temale seda seletada, vaid annab 'lihtsalt üles teatav arv silpe ära õppida; ja poiss õpibki pähe täiesti ebateadlikult nagu mõne tundmatu keele häälikuid. Mõnedes koolides, tõsi küll, on need azid kõrvale heidetud, ja nende asemele on astunud a, be, ve, jm., muidu aga on õpetuse protsess üks ja sama. Parandamine piirdub ainult tähtede nimede muutmisega.

«Veerimisele järgneb lugemine, mis arendab mõistust ja südant. Hariliku kirja lugemine arendab peamiselt vaimseid võimeid, lühendusmärkidega kiriku-slaavi kiri aga soodustab rohkem kõlbelist arenemist. See lugemine toimub harilikult niiviisi: õpilasele antakse mõned read, mis ta peab ette valmistama, s. o. neid vaatlema, istudes koolis, hiljem ka kodus; mälu on poisil hea — ta tuubib õppepala pähe ja pärast ütleb üles, nagu loeks. Kuid juhtub, et vahel ta paigutab sõnad ümber ja moonutab kõne; mõnikord pole sellest häda, sest õpetaja ei kuulagi teda, vaid laseb lugeda ainult korra nõudel; kuid mõnikord kukub vaeseke ka sisse, ja siis ära pane pahaks, sarjamine tuleb põhjalik.» («Russkaja Besseda». Mitmesugust, lk. 67—68.)

Kõik see on õnnetuseks liiga õige. Enamgi: selletaolist õppeviisi ei kasutata üksnes külakoolides; sageli kantakse see koguni maakonnakoolidesse, kasutatakse isegi gümnaasiumide ja seminaride alamais klassides. Ja muuseas, siin on üks põhjusi, miks koolidest, v a a t a m a t a kirjaoskusele (aga muidugi mitte kirjaoskuse t õ t t u), tulevad sageli lurjused ja võrukaelad. Sel põhjusel hr. Appelrot astubki välja tolle mõttetu, mitte kuhugi viiva kirjaoskuse vastu, mida nüüd meil õpetatakse rahvale. Pole teada, mida soovib hr. Appelrot — kas head kirjaoskuse õpetamist talurahvakoolides või hoopis kirjaoskuse ärajätmist ja mingisuguse teise viisi kasutamist talurahva harimiseks, näit. lihtsalt — laste näitlikku tutvustamist loodusega jne. Ar-

tikli mõnede kohtade puhul võib arvata, et viimane meeldib talle enam. Ta ütleb, et meie lihtinimene oma terve mõistuse ja taktitunde tõttu võõristab koolitarkust, «nagu instinktiivselt mõistes, et see ei vasta tema sisemisele vaimsele loomusele ega tema otsesele kutsumusele». See märkus ei ole täiesti selge, sest pole teada, mida mõistab siin autor «koolitarkuse» all. Kui kirjaoskust sel kujul, nagu seda õpetatakse eespool kirjeldatud viisil, siis, iseenesestki mõista, ei vasta säärane tarkus mingisugusele vaimsele loomusele maailmas. Peab liiga alatult mõtlema endast ja teistest, et kirjutada enda arvele eelisena — jälkustunnet ebateadliku pähetuupimise vastu rusikalöökide ja sakutamisega. Kui autor mõtleb siin üldse kirjaoskust, siis meie juba otsustavalt loobume nägemast mingisugust mõtet sõnades, et «kirjaoskus ei vasta rahva vaimsele loomusele». Võimalik, et hr. Appelrot ei tahtnudki seda öelda. Kuid mida tähendab siis jälle, et koolitarkus, s. t. ikkagi lugemis- ja kirjutamisoskus — ei vasta talupoja otsesele kutsumusele? Mida tahab autor sellega öelda? Kas seda, et talumehele on vaja majanduslikku haridust, mõningaid teadmisi, mis on kohased tema elus, mõningaid mõtteid kõlblusõpetusest ja pisut igapäevast filosoofiat — ja kaugemale pole talupojal vaja tikkuda, järelikult pole vaja ka kirjaoskust? Siin võtab küsimus teise kuju ja kaldub sellele, missugune haridus on tähtsam, üld- või eri-haridus? See küsimus on ammu lahendatud, ja kahtlemata ei sõanda hr. Appelrot hüljata üldhariduse paremusi igale kutsele, soole ja vanusele. Hr. Appelroti enda sõnade järgi peab see haridus «andma suuna kogu lihtinimese elule, selgitama talle tema ülesande ja kutsumuse, inimliku, kristliku ja kodanikukutsumuse».

Küsime, kas seda on võimalik saavutada ilma kirjaoskuse abita? On ilmne, et kui ongi vahendeid, siis kaugeltki mitte nii kohaseid ja täiuslikke kui kirjaoskus. Võib muidugi suuliselt paljugi talumehele selgeks teha; kuid, esiteks aheneb siis õpetuse mõjuring: häälega ei ulata nii kaugele kui raamatuga; teiseks on raamat siiski enam talupoja käsutuses kui elav õpetaja. Raamatuga tuleb ta alati toime, võib alati seda lugeda, kui vaid ise leiab võimalust ja tahtmist; kuigi ka õpetajat kuulaks heameelega, kuid proovi teda kutsuda enda juurde. Ja kui see õnnestubki, siis võib-olla ei tunne sellest rõõmu. Järelikult, andes talupojale kirjaoskuse, anname talle vahendi pidevalt õppida ja haridust saada

juba nende õpetajate abita, kes ei oska isegi korralikult aabitsat õpetada, kõnelemata sellest, et selgitada talupojale tema tähtsust ja kutsumust. Harilikult kaevatakse selle üle, et meil pole talupoegade jaoks häid raamatuid; aga kellel siis on tahtmist kirjutada kirjaoskamatuile? Vene ühiskonnal polnud üldse mingisuguseid raamatuid, kui Peeter õpetas teda lugema uue tähestiku järgi; kuid nüüd ometi on raamatuid ja üsna häid. Ärge vaid takistage talupoegade nii vaimset kui ka majanduslikku arengut ja te näete, et talupojad oskavad ise leida ja isegi teha endile kasulikke raamatuid. On märkimisväärne, kui kiiresti kaob rahva keskelt too vastikus koolitarkuse vastu, millest seesuguse kiitusega kõneleb hr. Appelrot. Kirjaoskajad talupojad viivad oma lapsed juba ise kooli ilma igasuguse sundimiseta. Võib-olla tähendab see, et Lääne hävitav mõju jõudis juba kirjaoskuse varal rikkuda talupoja siira ja terve loomuse. Aga olgu kuidas tahes, see on peaaegu kõikjal Venemaal tähelepandav fakt ja tõendab, et kui halvasti ongi talupoeg õpetatud ja kui kallilt ongi ta maksnud õpetuse eest, kuid ometi läks kirjaoskust temale vist tarvis ja see hüvitas tema silmis nood kõlbelised ja füüsilised kannatused, mida tal tuli taluda õppimise ajal. On õige, et kirjaoskus ei avalda nüüd liiga märgatavat mõju talumeeste elujärje paranemisele, ja osalt võib isegi nõustuda hr. Appelrotiga, et iga laadi lurjusi tuleb võrdselt kirjaoskajate ja kirjaoskamatute kohta. See arvamus on palju mõõdukam kui hr. Dali oma, kes tõendab, et kirjaoskajate hulgas on lurjusi r o h k e m. Kuid ka kirjaoskuse mõju nõrkus, kui otsustada isegi hr. Appelroti artiklis esitatud faktide järgi, seletub osalt sellega, et õpetatakse halvasti, osalt sellega, et oma seisundi tõttu pole talupoja laps suuteline oma haridust jätkama ja lõppeks, osalt paljudel kõrvalistel põhjustel, mis takistavad talupoega kasutamast kirjaoskust kasulikult, nagu ta ise sooviks. Kui kuni nõrkemiseni tuleb töötada igapäevase leivatüki ja mitmesuguste maksude pärast, siis on selge, et talupoeg ei võta raamatut kätte; tal on pakilisemaid füüsilisi vajadusi, mida tuleb rahuldada. Kui kirjaoskus on juba liiga sööbinud talupojasse, nii et ta ei suuda sellest enam loobuda, siis on loomulik, et selle sündmatu kiindumuse pärast, mis ei vasta ta seisusele, läheb tal mõnikord halvasti; ka see on loomulik, et, soovides saada kirjaoskusest praktilist kasu ja peaaegu mitte omades võimalust seda ausal viisil saada, võtab ta sageli abiks ka mitte

päris puhtaid tempe. Ajada see kõik kirjaoskuse kaela on niisama ebaõiglane, kui näha selle põhjust vene inimese loomuses endas, kes paistvat silma kõigi teiste rahvaste hulgas kavalusega. Hr. Appelrot teatab meile oma tähelepanekuist, mis on küllaltki huvitavad. Ta ütleb, et õpetas rahvakoolides nii lihtinimeste kui ka niinimetatud haritud perekondade lapsi. Vaadeldes tähelepanelikult neid ja teisi, ei leidnud ta talulaste hulgas üksnes rohkem andekaid, vaid ka rohkem o m a k a s u p ü ü d m a t u l t virku poisse. Haritud perekondades õpetatakse lapsi mitmesuguste maiste arvestuste või auahnuse pärast, ja lapsed ise, saades sellest aru, mõtlevad vaid õnnestumisest eksamil ja koolitunnistusest, mis on vajalik karjääriks. «Mingisuguse talumehe või vaese tööline poeg,» märgib hr. Appelrot, «ei mõtle kunagi ei esiletõstmisest ega koolitunnistusest, vaid õpib meelsasti ja taibukalt, kui osatakse teda vaid õpetada mõistusega ja huvitada õpetuse elavuse ja näitlikkusega.» Pole ülearune seda tähelepanekut kindlamini meeles pidada neil, kes oma hariduse kõrgustelt kõnelevad põlgusega jämedast talupojaloomusest ja taluinimeste täielikust võimetusest mõista midagi kepi abita. Üldse — paljud hr. Appelroti artiklis esitatud faktid tõendavad suurepäraselt, et rahvas pole hoopiski süüdi selles armetus seisukorras, milles on tema haridus. Kuni pole teadmiste tagavara, pole materjali arutlemiseks, seni ei saa kujuneda isiklik vaade. Niipea, kui materjal on kogutud, ei või see jääda surnud kapitaliks, pisutki värskes peas tekivad arvamus ja vaade iseendast. Kuid millele võis meie lihtinimene seni toetuda? Elukogemusi tal oli, kuid need möödusid temast, jätmata jälge tema hinge, sest talupojal tuli harva mõelda oma elu igapäevaste nähete tähtsusest, seosest ja põhjustest. Selles olukorras võis kujuneda üksnes pime austus vana vastu, kiindumus rutiini, ja see, nagu paratamatu pahe, juurdus tõepoolest vähehaaval meie rahvas. Ei tule imestada, et temale näib ka kirjaoskus nagu kõik uued korraldused kuidagi metsikuna ning tarbetuna, sest vanasti elati ka ilma selleta. Kuid ebamõistliku harjumuse jõud pole vallutanud meie lihtrahvast veel sel määral, et lämmatada tema tervet mõistust. Meil oskab rahvas väga kiiresti aru saada heade uuenduste kasust ja oskab väga kiiresti neid kasutada, kui ei takista kõrvalised asjaolud. Kuid meil, eriti nüüdisajal, mitte ainult ei takistata rahva arengut ja hariduse levikut kõikjale, vaid, vastupidi, hoolitsetakse kõi-

giti selle eest. Selles suhtes on vene rahval suur paremus teiste slaavi hõimude ees. Takistusi hariduse alal on muidugi ka meil, kuid need sõltuvad rohkem juhuslikest vahekordadest, üksikuist isikuist, mõnedest ebanormaalseist suhetest ühiskonna klasside vahel, kuid hoopiski mitte printsiibist, mis peaks silmas harimatuse kaitsmist. Meie elus pole seda printsiipi, ja meie ei saa isegi imestlemata kuulata jutustusi sellest, et teistes kohtades püütakse hoida rahvast harimatuses põhimõtteliselt. Selles mõttes on väga huvitav hr. Košelevi artikkel: «Kuus nädalat Austria slaavi maadel», mis leidub samas «Besseda» numbris, milles hr. Appelroti artikkelgi. Hr. Košelevi artikkel väärib vene publiku erilist tähelepanu. Tema märkmeid ei saa lugeda hämmastuseta: nii uus ja võõras on see kõik meile; nii ebakohane näib meile seisukoht, millelt tuleb vaadelda Austria elu, kõiki Austria suhteid. Kui siin leidubki mõningaid fakte, mis on sarnased meie omadega, siis igal juhtumil seisukoht, millelt meie vaatleme võrdseid nähteid meil ja Austrias — peab olema paratamatult täitsa erinev. Seda nimelt seepärast, et meie peame kõiki oma ühiskondliku elu kurbi nähtusi juhuslikeks ebaõnnestumisteks, üksikute kuritarvituste tulemuseks jne., kuid seal on kõiges selgesti näha printsiip, mis juhendab nende tegevust, kelle kätes on maa saatus.

INIMESE ORGAANILINE ARENEMINE ÜHENDUSES TEMA VAIMSE JA KÕLBELISE TEGEVUSEGA.[1]

Orgaaniline kasvatus rakendatuna eneseharimiseks ja kasvandike tervise arendamiseks. K. F. Schnelli teos. F. Bemeri tõlge saksa keelest. SPb, 1857. Raamat tervest ja haigest inimesest. Doktor K. E. Bocki teos. I. Paulsoni ja F. Bemeri tõlge saksa keelest, SPb, 1857, kaks osa.

Mõlemad meie poolt nimetatud teosed ilmusid venekeelses tõlkes juba üsna ammu, kuid, näib, ei tõmmanud endale vene publiku erilist tähelepanu. Kuid ometigi on need raamatud väga tähelepanuväärsed, ja eriti meile, kes oleme eksiteele viidud õpetatud pedagoogide ülespuhutud teooriast, kes jutustavad inimese vaimsest arengust sääraseid

[1] N. Dobroljubov. Teosed (venekeelne väljaanne), k. III, lk. 90—113.

asju, et lihtsalt juuksekarvad tõusevad püsti. Otsimata tuge kavalaist arutlusist kõneleb Schnell lihtsalt, et «kasvatuse kõrgeimaks eesmärgiks peab olema tervis». (Lk. 1.) Selle määratlusega ta alustab oma raamatut ja sellesamaga ka lõpetab, see on rangelt läbi viidud kõigis tema teose peatükkides. Doktor Bock kinnitab samuti, et kõige tähtsam on kasvatuse juures hoolitseda tervise ja kõigi tunnete püsiva harjutamise eest, kohastades neid mitmesuguseile muljeile (lk. 469).

Pole kahtlust, et Schnelli määratlus oma äärmise lihtsusega on igale lugejale arusaadav juba esimese korraga. Kuid koos sellega on kaheldamatu ka see, et paljud ruttavad seda tõlgendama väga piiratud tähenduses ja astuvad seetõttu hästikavatsetud pilkega välja Bocki ja Schnelli vastu, ent samuti meie vastu, kes tunnustame nende põhialuse täiesti mõistlikuks. «Teie idee,» öeldakse meile salvavalt, «pole hoopiski uus; teil on au jagada seda proua Prostakovi, härra Skotinini ja Osnovjanenko poolt kujutatud pan Haljavski sugulastega, ja üldse kõigi mammakeste ja papakestega, kes peavad sõna k a s v a t u s samatähenduslikuks sõnaga n u u m a m i n e. Kahjuks on teie t e r v i s e j a o k s k a s v a t a m i s e teoorial veel palju esindajaid oma aja ära elanud sugupõlve provintsi stepivanaemade, -tädide, -lapsehoidjate keskel, kes kõnetavad oma ülikoolist koju sõitnud kasvandikku sõnadega: «Oh, sa meie isake! Kuidas nad on sind seal vaevanud! Kui läksid — oli nii armas vaadata; aga nüüd — nagu piitsavars. Vaat, mida teeb teie neetud teadus!» Teie idee üle rõõmustuvad kõik loikamid, kes enne 15. eluaastat midagi ei õpi, kuid on seevastu — punased nagu õunad, sest et hommikust õhtuni ajavad koeri taga» jne., jne.

Meie haritud vastaste kõigile neile vastuväiteile võime vastata, et mitte iga haigus ei tee inimest kõhnaks ja mitte iga tüsedus ei tähenda tervist. Me palume meenutada paksu tööinimese poeetilist kaebust, kes tõendab: inimesed

mitte teades

minu paksu kere järgi
otsustavad minu üle valesti;
..et see,
keda õnnelikuna tuntakse välimuselt
pole kaugeltki nii õnnelik
kui punetav ja ümar.

Jah, proua Prostakovi ja temasuguste viga ei seisnud selles, et nad hoolitsesid laste tervise eest, vaid selles, et nad

ei mõistnud, mis on tarvis. Emakene nuumab oma Mitrofanuškat, aga see, söönud enne magamaminekut soolaliha tükki kolm, siis ahjupõhjal küpsetatud pirukaid viis või kuus, heidab voodisse ja nukrutseb terve öö, aga varahommikul käib nagu pöörane . . . Kas see on tervis? Kui tervis seisneb selles, et inimeses toimuksid takistamatult vegetatiivse elu funktsioonid ja et kehas poleks pidevalt tunda mingisugust teravat valu, siis võib ju nõustuda, et kõik paksud idioodid on täitsa terved. Kuid sel juhtumil tuleks ka halvatud inimest lugeda terveks inimeseks ja joomahullu — samuti terveks. Kuid ometi peame nii üht kui teist haigeks, ja isegi väga raskesti. Vähe sellest, meie ju peame haigeks, vähemalt mitte täitsa terveks inimeseks, kes kannatab lakkamatu hüsteerika, krampide ja peavalu all, igat laadi närvirikete all jne. Mitut laadi vigasused — kõrvakuulmise ja silmanägemise puudumine jne. kuuluvad ka haiguslike nähete hulka. Täpselt niisamuti tulevad arvata haiguste hulka ka erilised ebanormaalsed seisundid, millesse satuvad mõned inimesed, nagu näiteks unitõbi või apaatia kõige vastu maailmas, täielik mälukaotus, igasugused monomaaniad, organismi üldine nõrgenemine ja võimatus sooritada kasvõi kõige väiksemat jõupingutust jne. Ühe sõnaga — tervise all ei tule mõelda üksnes keha välist heaolu, vaid üldse kogu organismi loomulikku harmoonilist arengut ja selle kõigi funktsioonide õiget sooritamist.

Selle vastu on võimalik jällegi vastuväide, ja sedapuhku juba üsna põhjendatud. Võidakse viidata rahva alamale klassile, kes füüsiliselt on harilikult tervem kõrgemaist klassidest; võidakse viidata metsinimestele, kes omavad suurepärast tervist ja määratu suurt füüsilist jõudu; ent teiselt poolt — võidakse ette tuua palju suuri teadlasi, poeete, riigitegelasi, kes on kõhnad, haiged ning nõrgad . . . Sellest kõrvutusest võib teha seda laadi järelduse, millel esimesel pilgul ei puudu oma alus: kui kogu inimese areng suunata üksnes sellele, et ta oleks terve, siis tuleb seada ideaaliks irokeese, kes, nagu räägitakse, ei tunne mingisuguseid haigusi, — ja heita kõrvale kogu suurte inimeste tähtsus, kes on kuulsad oma intellektuaalse ja kõlbelise tegevusega.

See vastuvaidlemine tuleb pärast tähelepanelikku läbivaatamist tunnistada täitsa tühiseks paljudel põhjustel. Eelkõige peame kordama, et organismi tervise all meie ei mõtle hoopiski mitte ainult keha füüsilist heaolu. Meile näi-

vad naljakaina ja armetuina toore materialismi võhiklikud pretensioonid, mis alandab inimese vaimse külje kõrget tähtsust, püüdes tõendada, nagu koosneks inimese hing mingisugusest kõige peenemast materjalist. Selletaoliste targutuste absurdsus on juba nii ammu ja nii ümberlükkamatult tõestatud, need kõnelevad nii otseselt loodusteaduste endi tulemuste vastu, et nüüdisajal vaid mahajäänuim ja võhiklikem inimene võib veel mitte põlata selletaolisi targutusi. Meie ei taha hoopiski öelda, et kehaline tegevus on vaimsest tähtsam, hoopiski ei taha füüsilist rahulolu esile tõsta meie elu eesmärgina. Vastuoksa, meie kavatseme kõnelda sellest, et sageli meie keha, nagu vaimse tegevuse tööriist, on rikutud mitmete nõrkuste ja haigustega ega ole võimeline täitma oma ülesannet. Meie astume välja selle vastu, et sageli me hoolitseme üksnes sõnades vaimse täiustamise eest, aga tegelikult ei taotle me hoopiski alistada keha vaimule ja, andudes tundelikkusele, rikume ka oma keha ja võtame vaimseilt võimeilt võimaluse õigesti avalduda; sest rikutud kehaorganid on kõlbmatud üleva vaimse tegevuse teenindamiseks. Seda kõneleb meile alatine kogemus, kõneleb meie siseteadvus, meie uskumus; ja seda tõendavad ka uusimate uurimuste tulemused loodusteaduse alal.

Nimelt seda vajadust — kasvatada keha õige vaimse tegevuse teenindamiseks, seda tõde, mis sagedasest kordamisest on isegi ära kulunud, tõde, et *mens sana,* terve vaim, peab olema *in corpore sano,* s. t. peab ühinema terve kehaga, — seda meie kavatsemegi kinnitada, viidates loodusõpetuse kaheldamatuile faktidele.

Nimelt selles mõttes tuleb mõista kõiki meie märkusi katkematust seosest vaimse ja kehalise tegevuse vahel.

Kuid pöördugem meie poolt esitatud vastuväite juurde. Peale ühekülgse, kitsa tervise käsituse patustab ta veel sellega, et kasutab võrdluseks asju mitte täitsa võrdseis tingimustes. Tõulised erinevused ja seejärel ka erinevused inimese tegevuses omavad palju mõju tema võimalikule arenemisastmele igas suhtes. Kui oleks võimalik võtta tervist abstraktselt, siis polekski vaja pöörduda inimeste poole, vaid tuua otsemaid eeskujuks loomi. Milleks on teil veel tugevamat ja tervemat organismi vaja kui kas või näiteks elevandi või lõvi või isegi härja oma? Mitte asjata ei kõnelda meil: «Terve kui härg.» Kuid neil loomadel pole organismi ehitus ise see, mis meil, ja seepärast jätame nad

rahule. On vist ussikesi, keda lõikad pooleks, ja kumbki pool hakkab roomama eri külge — nagu poleks midagi juhtunud; need pole meile eeskujuks. Täpselt nii pole ka irokeesid eeskujuks Euroopa teadlastele. Peale selle tuleb märkida, et haiglane olek ei aidanud hoopiski kaasa kasulikele avastustele ja uurimustele, mis need teadlased on teinud. Enamikel juhtumeil haigus ei puudutanud üldse neid organeid, mis olid tarvilikud nende kutsetööks (erandina võib tuua Beethoveni: kuid ka temal polnud kuulmiselundi vigastus sellal nii tugev, kui ta lõi oma parimad teosed); kohalikku vigastust ei tule sel juhtumil võtta arvesse. Muidugi, Byron oli lombakas, kuid see ei takistanud teda olemast suur luuletaja, täpselt niisamuti, nagu näit. nägemise nõrkus ei takista paljusid teisi olemast suured õpetlased, filosoofid jne. Kuid igaüks muidugi nõustub, et välist vigastust võib kõige vähem nimetada organismi haiguseks. Teiselt poolt aga igaüks tunnustab, et iga haigustunne kehas häirib, olgu või minutikski, meie vaimset tegevust ja et järelikult, kui suured õpetlased oleksid olnud täitsa terved, siis oleksid nad teinud veel rohkem, kui nad tegid oma haiguste juures.

Räägitakse, et, vastupidi — keha haigus virgutab tugevamini vaimset tegevust. Näiteid tuuakse palju. Viidatakse mitmele luuletajale, kes tunnetasid ja avastasid maailmale oma ande jõu pärast seda, kui nad jäid pimedaks. Mõistagi olid nendeks Homeros ja Milton, siin tuuakse ka Puškini luuletus pimedale vene luuletajale:

Певец, когда перед тобой
Во мгле сокрылся мир земной,
Мгновенно твой проснулся
гений, jne.

Viidatakse ka Ignatius Loyolale, kes haiguse aegu tundis kutsumust ordu asutamiseks; Muhamedile, kes langetõvehoogudes kuulis Allahi kutsumust; askeetidele, kelle vaimsed kaemused tekkisid nimelt nende ihu kurnamisest jne. Näiteid sellele teemale võib tuua tuhandeid; juhtumeid, milles ilmneb antagonism vaimse ja kehalise loomuse vahel inimeses on samuti palju. Kuid kõiges selles valitseb arusaamatus; algul olid selles süüdi toored materialistid; aga pärast tegid unistavad idealistid, väärates materialiste, ise sama vea.

Meie kavatseme selgitada seda asja üksikasjalisemalt, pidades nimelt selle punkti selgitamist kõige vajalikumaks, et

veenda terve organismi tähtsuses mitte üksnes inimese kehalisele, vaid ka kõlbelisele tegevusele.

Alustame kas või sellest, et märgata antagonismi esemete vahel on täitsa loomulik ja paratamatu asi, kui inimeses tuleb ilmsiks teadvus. Seni kuni me ei märka erinevust asjade vahel, oleleme teadvusetult. Esimene teadvuse akt seisneb selles, et me eraldame ennast teistest kehadest, mis olelevad maailmas. Juba selles vahetegemises seisneb ka mõnesugune vastandamine, ja see vastandamine on seda tugevam, mida rohkem iseseisvust anname oma olendile. Tunnetanud ennast nagu midagi lahusolevat kõigest muust, peab inimene tulema paratamatult järeldusele, et tal on õigus omaette tegutseda ja elada eraldi ja iseseisvat elu. Kuid tegelikult kohtab ta ühtesoodu ületamatuid takistusi oma isiklike taotluste teostamisel ja tunnetades oma jõuetust, kuid veel mitte selgesti tunnetades oma seost looduse üldiste seadustega, asetub ta vaenulikku vahekorda loodusega. Temale näib, et looduses on mingisugused inimesele vaenulikud ja igavesti temaga võitlevad jõud. Siit võrsub vähehaaval tumedate, inimest püsivalt kahjustavate jõudude mõiste. Siiski ei saa ka looduse heategev jõud jääda märkamatuks inimesele, kes juba kord on eraldunud temast, ja niiviisi ilmub koos tumedate jõudude mõistetega ka teadvus helgest ning heast jõust, mis kaitseb inimest. Siin on selle dualismi algus, mida leiame kõigi looduslike uskude aluses: Višnu ja Šiva, Ormuzd ja Ariman, Belbog ja Tšernobog jt., jt. on inimese algeliste mõistete kehastuseks loodusjõududest. Oma edaspidises arengus, vastavalt suuremate kogemuste omandamisele inimkonna poolt, laguneb üldine idee paljudeks üksikideedeks ja rakendatakse iga üksiknähte kohta. Sel viisil tekivad mõisted võitlusest valguse ja pimeduse, soojuse ja külma, mere ja maismaa (maa ja paganate taeva) vahel jne. Lõpuks pöördub inimene välismaailmast iseenda juurde ja hakkab märkama oma loomuses samuti mingisuguste vastandlike impulsside võitlust. Oskamata veel tõusta üldise ühtsuse ja harmoonia ideeni, oletab ta niihästi endas kui ka looduses mitmesuguste, teineteisele vaenulike algmete olemasolu. Juureldes, kust nad ilmusid, paneb tema, kes on veel peaaegu täielikult välismaailma muljete mõju all, nende päritolu nendesamade vaenulike jõudude arvele, milliseid ta juba on märganud looduses. Leides endas mingisuguseid ähmaseid tunge, mingisugust rahulolematust välisega, järeldab ta loomuli-

kult, et temas on mingi eriline olevus, kõrgem kui too, kes avaldub tema välises tegevuses. Siit otsene järeldus, et inimeses on kaks vaenulist olevust — üks, kes pärineb heast algmest, seesmine, kõrgem; teine, kelle on loonud kuri jõud, väline, toores, tume. Niiviisi ilmub sünge arusaamine kehast kui hinge vanglast; see arusaamine esines ristiusueelsete rahvaste juures. Ristiusu aegadest peale hakkab iidne dualism vähehaaval kaduma ja kaotab teatud määral oma jõu üldises teadvuses. Kuid keskaja skolastilistel filosoofidel oli kahju heita kõrvale vanu mõisteid ja nad haarasid dualismi kui dialektiliste vaidluste ammendamatu allika järele. Tõepoolest, kui kõik on lihtne, loomulik ja harmooniline, mille üle siis vaielda? Sootu parem, kui on kaks algust, kaks jõudu, kaks vastandlikku teesi, millest on võimalik sofismidega varustatult lähtuda tühise dialektika võitlusväljale. Need ülitargad skolastikud pidurdasidki üldist tervet arusaamist, millel oleks muidugi ammu aeg mõista, et teadmise viimne eesmärk pole võitlus, vaid leppimine, mitte vastandlikkus, vaid ühtsus. Keskaja õpetlased taotlesid lahutada vaimu kehast ja vaadeldes vaimu kui kehale täitsa võõrast olevust, hakkasid seejärel mõistatama: kuidas siis vaim on kehaga ühendatud? Vanal ajal juurdles ka Aristoteles selle kallal; temale oli see mõistagi andestatav. Ta kujutles, et keha on jäme mateeria, kuid vaim on samuti mateeria, üksnes väga peenike ja järelikult võib tema poolt asetatud küsimust mõista mõnel määral keemilises tähenduses. Sellest siis kujuneski temal hea teooria — *influxus physicus,* vaimu ja keha seose selgitamiseks. Keskaja teadlastel ei võinud eksisteerida Aristotelese oletust vaimu materiaalsusest. Kõik nad olid kristlased, enamalt jaolt vaimulikud, kõik uskusid hinge vaimsusse ja surematusse, kuid samal ajal uurisid küsimust, mis oli võimalik üksnes Aristotelese oletuse puhul. Mil viisil hing ühineb kehaga, küsisid nad, milline koht on tal kehas? Missuguste sidemete kaudu antakse hingele edasi kehale tekitatud valu? Missugused on juhtmed, mis annavad kehale edasi tahte mõtted ja soovid? ... Sepitsedes kõiki neid küsimusi ei mõistnud skolastikud, et pidades hinge mehaaniliselt kehasse paigutatud ideaalseks olendiks, langesid nad sellesamaga kõige jämedamasse materialismi. Kui hing võtab enda alla teatud kohakese kehas, siis on ta mõistagi materiaalne; kui ta mõnesuguste väliste sidemetega on ühendatud kehaga — jälle seesama paratamatu järeldus.

Selle eksitusega liitus veel teine, samuti paganlik, et keha on paha jõu mõju all ja et temast tuleb hinge kõik ebapuhas. Selle arutluse alusel keskaja askeedid talusid isegi noid karme ja veriseid piinamisi, mida sooritavad enda kallal hindud oma usuhullustuses. On teada, missuguse mõttetuseni läksid enesepiitsutajad oma kehasuretamises. On teada ka see, kuipalju õnnetuid, niinimetatud «märatsejaid», põletati tollal veendumuse tagajärjel, et nende kehasse oli asunud kurat...

Meie ajal on loodusteaduste edusammud, mis on vabastanud meid juba paljudest eelarvamustest, andnud meile võimaluse luua tervem ja lihtsam vaade inimese vaimse ja kehalise tegevuse suhetele. Antropoloogia on meile selgesti tõendanud, et eelkõige kõik meie pingutused kujutleda abstraktset hinge ilma igasuguste materiaalsete omadusteta, või positiivselt määratleda, mis ta on oma olemuselt, olid ja jäävad alati viljatuiks. Siis seletas teadus, et inimese poolt avastatud iga tegevust võime vaid sedavõrd märgata, kuivõrd see tuli ilmsiks kehalistes, välistes avaldustes ja et järelikult hinge tegevuse üle võime otsustada üksnes selle ilmnemise põhjal kehas. Ühes sellega saime teada, et iga lihtaine, mis kuulub meie keha koosseisu, ei oma iseendast elu, järelikult ei sõltu meie poolt avastatud elu ühest või teisest ainest, vaid kõigi nende teatud ühendusest. Säärase täpsa uurimise puhul polnud enam võimalik jääda püsima jämeda, pimeda materialismi juurde, mis peab hinge mingiks peenima, eeterliku aine tükikeseks; nüüd polnud enam võimalik asetada küsimust inimese orgaanilisest elust nõnda, nagu seda tegid vanaaja paganlikud filosoofid ja keskaja skolastikud. Oli vaja avaramat ja selgemat vaadet, oli vaja viia ühtsusele see, mida senini meelega lahutati; oli vaja üldistada seda, mida siiamaani kujuteldi mingisuguste üksikute (mitte millegagi seotud) osadena. Selles näilike vastuolude viimises loomuliku ühtsuseni on uusima teaduse suur teene. Üksnes uusim teadus heitis kõrvale inimese skolastilise jagamise ja hakkas vaatlema teda täies lahutamatus koosseisus, kehalises ja hingelises, mitte püüdes neid lahutada. Ta nägi hinges nimelt seda jõudu, mis tungib läbi ja hingestab inimese kogu kehalist koosseisu. Seesuguse arusaamise alusel ei vaatle teadus nüüd enam kehalist tegevust vaimsest lahus ja ümberpöördult. Vastupidi, kõigis, ka pisemais kehalistes avaldustes näeb teadus sellesama jõu mõju, mis võtab teadvusetult osa veretekkest,

seedimisest jm. ja mis saavutab teadvuse kõrguse närvisüsteemi ja esijoones aju talitlustes. Paistes silma lihtsuse ja truudusega elufaktide vastu, kooskõlas kõrgeima ristiusu vaatega inimese isikule üldse kui iseseisvale individuaalsele olendile, erineb tõelise teaduse vaade veel ühe eelise poolest. Selles leiab kinnitamist kahtlemata see tõde, et hing pole kehaga ühendatud välise sidemega, pole temasse juhuslikult asetatud, ei võta enda alla mingisugust nurgakest temas, vaid sulab temaga tingimata, lahutamatult ning kindlalt ühte, täidab keha tervenisti ja kõikjal nii, et ilma temata, ilma selle hingestava jõuta pole võimalik kujutella elavat inimorganismi (ja ümberpöördult).

Süvenedes sellesse vaatesse pole raske mõista, mis mõttes võib tervist võtta inimese arenemise kõrgeimaks eesmärgiks. Kui iga vaimne tegevus avaldub tingimata väliseis tunnuseis ja kui tema avaldumise tööriistaks on tingimata meie kehaelundid, siis on selge, et vaimse tegevuse õigeks avaldumiseks peame omama õigesti arenenud, terveid elundeid. Kõige parema tahtmise korral kuulata häid nõuandeid ja näha häid eeskujusid ei saa pime ja kurt täita oma soovi niisama, nagu jalutu ei saa käia, tumm kõnelda jne. Täpselt niisamuti, kui meil on närvid rikutud, ei saa me olla rahulikud ja kannatlikud; kui aju on vigastatud, ei saa me hästi arutella jne. Kõigil neil juhtumeil pole me terved, kuigi me ei tunne teravat kehalist valu. Samuti ei saa nimetada täitsa terveks organismi, milles mingisugune üksik külg areneb liiga tugevasti, teiste kahjuks. Seega areneb organism, milles peaaju funktsioonide areng neelab endasse kõik teised, ebanormaalselt, haiglaselt. Täpselt niisama ebanormaalne on ka selle organismi areng, kus intensiivne lihaste tegevus piirab ja lämmatab närvisüsteemi ja eriti peaaju arenemise. Selles mõttes, järelikult, nii kahvatud kurnatud õpetatud lapsed kui ka kohutava füüsilise jõuga metslased, kuid toored ja harimatud, on arenenud ühtviisi ühekülgselt, ja seda ühekülgsust võib nimetada organismi täie tervise puuduseks. Mõistagi ei takista see puudus mingil määral nende elundite õiget tegevust, mis on hästi arenenud, kuigi takistab organismis täielise harmoonia jaluleseadmist. Seepärast siis näemegi nii palju palavikulist ja kramplikku entusiastide tegevuses, kellel tunnete ja kujutluste jõud valitseb mõistuse üle. Seepärast siis leiamegi säärast arusaamise piiratust ning ähmasust inimeste juures, kes on pühendanud kogu elu füüsilisele tööle; loomalikult terve ke-

haehitus on ebaküllaldane inimesele: talle on vaja inimlikku tervist, tervist, milles keha areng ei takistaks hinge arengut, vaid soodustaks seda. Vastasel korral tekib ühekülgne, ebaterve areng, mille puhul — täitsa loomulikult — ühtede elundite haiglane seisund ergutab tugevamale tegevusele teisi. Õieti öeldes on võimalik iga haigust määratleda õige suhte rikkumisena meie organismi koosseisu kuuluvate osade vahel. Järelikult näiteks see fakt, et keha väljakurnatuse korral haiguse tõttu tugevneb kujutluse tegevus, ei eita mingil määral organismi üldist harmooniat, vaid, vastupidi, kinnitab seda. Juba ammu on tähele pandud, et loodus justkui püüaks korvata inimese ühtede elundite puudusi teiste suurema täiuslikkusega. Nii on pimedail hea kuulmine ja kompamine; kurdid, vastupidi, paistavad silma terava nägemisega jne. Seesama peab aset leidma peaaju vahetul osavõtul sooritatavate tegevuste puhul. Need võivad areneda seda jõulisemalt, mida vähem arenevad muud tegevused. Nii sunnib nägemise kaotus inimest paratamatult loobuma mõnedest ühiskondlikest tegevustest ja võtab temalt peale selle võimaluse omandada uusi muljeid silmade abil. On väga loomulik, et selles seisundis olles pöördub inimene rohkem oma subjektiivsesse maailma ja tegeleb nende muljete läbitöötamisega, mis olid temal juba varem saadud. Täpselt nii võis ka keegi Loyola arendada oma kujutluses mistahes suuri plaane, hoolimata oma keha nõrkusest tervenemise ajal. See fakt on väga loomulik: nii on teada, et keha nõrgenemine kestva nälja tagajärjel lõpeb sonimisega, ja üldse tekib sonimine kõige sagedamini haiguste puhul, mis kurnavad organismi. Selletaolistes nähtustes peame nägema pigem vastavust kui antagonismi.

Vaadeldes inimest ühe tervikliku, jagamatu olendina, tõelise indiviidina, kõrvaldame need loendamatud vastuoksused, mida leiavad skolastikud kehalise ja vaimse tegevuse vahel. Mõistagi, kui jagada inimene osadeks, siis on võimalik leida määratu palju lepitamatuid vastuoksusi, nii nagu neid võib leida kõiges säärasel tingimusel. Mis oleks siis, kui me võtaksime nõuks otsida, näiteks, missuguses viiuli osas istub sellest väljuv hääl — keeltes, tugipulgas, soppides või kaanes endas?... Missuguseisse veidraisse arutlustesse viiks meid katse lahendada selletaolist küsimust, mis on võimatu sisuliselt. Midagi täitsa selletaolist juhtus skolastikutega, kes taotlesid vastandada keha hin-

gele. Kuidas võib, kõnelesid nad, meie hing rõõmustuda, kui keha tunneb valu? Kuidas hing ei saa märgata eset, kui silm vaatab sellele? Kuidas hing võib tunda külma, kui käed kombivad sooja eset vahetult pärast kuuma? Jne. Vastuoksused olid lõputud ja neist tegid skolastikud — muide igasuguse õiguseta — küllaltki veidra järelduse, nimelt: hing olevat inimeses omaette ja keha omaette; esimene tegutsevat oma seaduste järgi, ent teine oma, täitsa isesuguste seaduste järgi. Seda järeldust, kui absurdne see polnudki, võeti kaua aega sõna-sõnalt, kuni loodusteaduste edusammud polnud aidanud täpsemalt määratella inimese orgaanilise loomuse. Nüüd ei kahtle keegi enam selles, et kõik katsed tõmmata inimese hingeliste ja kehaliste funktsioonide vahel piirjoont on asjatud, ja et inimlik teadus ei suuda seda ealeski saavutada. Ilma ainelise ilmnemiseta ei suuda me teada saada seesmise tegevuse olemasolust, kuid aineline ilmnemine toimub kehas; kas on võimalik lahutada eset selle tunnuseist ja mis jääb üle esemest, kui me hävitame kujutluse kõigist tema tunnuseist ja omadustest? Inimloomuse näiliku antagonismi faktide täitsa lihtne ja loogiline seletus saabub siis, kui me vaatleme inimest lihtsalt ühtse lahutamatu organismina. Siis näiteks see fakt, et me mõnikord vaadates ei näe, seletub täitsa lihtsalt. Nägemise akt ei seisne üksnes selles, et vaadatav ese peegelduks meie silmas; peamine on siin selles, et nägemisnärvi ärritatakse ja see annaks ärrituse esemest peaajju edasi. Nägemine ei teostu silmas, vaid peaajus, nagu kõik meie aistingud; kui näiteks nägemisnärv läbi lõigata, siis peegelduvad esemed silmas endiselt, kuid me ei näe neid. Seepärast pole midagi võõrastavat, et kui oleme tegevuses mingisuguste tähtsate mõtetega, s. t. kui peaajus toimub intensiivne tegevus, siis nägemisergu nõrk ärritus, mida tunneme teistel juhtudel, kujuneb ebaküllaldaseks ja ei ärata peaajus teadvust endast. Kuid niipea kui närvi ärritus muutub liiga tugevaks, pöördub meie tähelepanu viibimatult esemeilt, mille üle mõtlesime, ja suundub ärritust tekitavale esemele. Säärasel loomulikul teel seletab füsioloogia ka kõik vastuoksused, mis olid välja mõelnud skolastikud.

Andnud need esialgsed selgitused, arvame, et lugejail ei jää enam arusaamatusi selle suhtes, mida me mõtleme organismi terve arenemise all ja miks omistame sellele säärast tähtsust.

Meie ajal on saanud üldse tavaks tõsta kõrgelennuliste

poeetide häälel kaebust materialismi ja ajastu praktilise suuna peale. Kuid meile näib, et sootu suurema õigusega heidavad arstid ja füsioloogid meie ajale ette ühekülgsust, lühinägelikku idealismi. Vaadake tõepoolest, kui põlglikult vaatame me kehalisele tööle, kui vähe pöörame tähelepanu kehaliste jõudude harjutamisele. Tõsi küll, me armastame ilu, osavust, painduvust; kuid ka siin väljendub sageli meie põlgus organismi lihtsa, terve arengu vastu. Nägudes meeldib meile sageli unistav, pilvetagune ilme ja kahvatu värvus, «kurbuse tunnus»; kehaehituses — talje, mida võib ühe käega ümber haarata; väikestest käekestest ja jalakestest juba kõnelemata. Seda ei saa nimetada muidugi täiesti pahaks, ei saa väita, et suur jalg on väikesest tingimata parem; kuid ometi on meie eelistus, mis ei tugine inimese kõigi organite arenemise sümmeetrilisuse mõistele, vaid mingisugusele ebateadlikule kapriisile, ühekülgse, väära idealismi tõenduseks. Lihaselised, tugevasti arenenud käed ja jalad äratavad meis mõtte füüsilisest tööst, mis, nagu teada, arendab neid elundeid; ja see ei meeldi meile. Vastuoksa, väikesed õrnad käekesed tõendavad, et nende omanik ei tee rasket tööd, vaid harrastab mingisugust kõrgemat tegevust. Just seda ongi meile vaja ... Idealismi moonutatud püüdlused avalduvad meis pidevalt. Me oleme näiteks väga valjud teiste inimeste tegude üle otsustamisel ja kaldume väga nõudma igaühelt, et ta oleks vooruse sangariks. Harva, harva pöörame tähelepanu inimese olukorrale, tema elukorrale, mitmesuguseile kergendavaile asjaoludele (see-eest kõneleme väga sageli hämmastava sangarlikkusega: «Ta luiskas; sellest piisab; ma pean teda ebaausaks inimeseks.»). Kuid kas see pole ideaalne mõtteviis? ... Aga meie lõbud? Me korraldame heategevaid balle, loteriisid, anname õilsaid etendusi, samuti heategevaid: kas selles pole näha kõrgeid püüdlusi, millele on võõras materiaalne arvestus? Meie vaimustume kõigist kunstidest ja kinnitame, et Verdi ooperite helid, Kalama maastikud häälestavad meid millekski ülevaks, puhtamaks, ideaalsemaks. Tõepoolest aga peitub kõige selle taga vahest lihtsalt kõrvadele ja silmadele meeldiv nauding, aga vahest isegi soov igavust surnuks lüüa; kuid ometi ei võta me seda omaks ja selles siis avaldubki meie püüdlus mingi idealismi poole. Me häbeneme kujutleda asju nii, nagu nad on; me püüame ilustada, õilistada neid ja võtame endale sageli säärase koorma, mida me ei suuda kanda. Kes meist poleks püüdnud vahel

anda oma lihtsaimale teole, mis on sooritatud mõnikord täitsa juhuslikult, sangarlikkuse, suurmeelsuse või peene kaalutluse nüanssi? Kes poleks ehtinud idealismi roosiõitega — lihtsat, väga arusaadavat kalduvust naise vastu? Kes lõppeks haritud inimestest — viidakem lugejaile endile — pole kõnelnud veendunult, sageli isegi vaimustusega Homerosest, Shakespeare'ist, võib-olla Beethovenist, Rafaelist ja tema madonnast, kuid ometi, kas paljud ka ise oma hinge põhjas mõistsid seda, mida kõnelesid? Ei, rääkige mis tahes, kuid soov ideaalitseda on meis väga tugev; arstidel ja naturalistidel «on alust».

Kuid kuskil ei avaldu see väär ja viljatu idealism nii selgesti ja ei too nii palju kahju kui kasvatuses. Kus hoolitsetakse nüüd kasvatuse rakendamisest vastavalt laste individuaalsele organismile? Kus tegeldakse näitliku õpetusega varases lapseeas? Kes otsib oma lastele pigem organismi tervet arendamist kui neile igasuguste, sageli väga loomuvastaste abstraktsuste sisendamist? Vanasti armastati lapsi nuumata; nüüd armastatakse neid näljutada, et nad ei rasvuks ega muutuks ogaraks. Vanasti ei asutud enne 15. eluaastat õppima selles mõttes, et las laps jookseb, ega õppimisega hiljaks jää; nüüd ei lasta lastel joosta, sunnitakse neid vagusalt istuma ja õppima. Lapsed aeti varakult magama, et nad ei kurnaks ennast ära, ja nad magasid pool ööd-päeva; nüüd lastakse lastel istuda õppetöö kallal niikaua, kuni nende raskeks muutunud pea ise langeb lauale. Kaheaastasele poisikesele kõneldakse juba õppimisest, kuid viiest aastast alates, mõnikord varemgi, püütakse talle tuupida juba pähe kõrgeid ideid tema ülesandest — saada arhitektiks, inseneriks, kindraliks, õigusteadlaseks jne. Võib-olla peitub selles jämedaim materialism; kuid selle tulemused pole hoopiski soodsad laste kehalisele tervisele ja arengule. Nüüd pole enam harulduseks kohata ema, kes uhkuse ja salajase naudinguga jutustab sellest, kuidas tema poeg öösiti ei maganud, kaotas isu, kõhnus ja kuivas eksamite aegu ära kui tikk. Hoobelda usinuse ja armastusega teaduse vastu on erakordselt kiiduväärt asi — selle kohta pole midagi öelda; kuid lastest on ometi kahju.

Edaspidises õpetuses ei saa samuti jätta märkimata väär-aatelist suunda, mis on ühendatud hoolimatusega laste orgaanilise arengu vastu. Vanemad soovivad näiteks, et nende pojast tuleks kuulsaim väejuht. Nad mõistavad muidugi, et seda eesmärki nad ei saavuta, kui laps sureb, ja

püüavad seepärast hoida teda surmast, s. t. ei lase joosta ega vallatella, hoiavad külmetuse ja tõmbetuule eest, mässivad riietesse, peavad arstlikul dieedil jne. Laps on mõistagi nõrk ja ebaterve, kuid juhuslikud haigused hoitakse ära, kuigi mitte alati. Tuleb õppimise aeg ja poisil on nüüd —sangarlikud sugestioonid ja suured ajaloolised eeskujud. Nõrkus ja argus on häbiväärsed, sisendatakse talle; on vajalik alatine mehisus ja meelekindlus. Vaat missugune oli Sparta Leonidas, Makedoonia Aleksander, Julius Caesar jt. Vaat missuguseid raskusi talus Suvorov; vaat missugustes ohtudes oli Napoleon, vaat mis tegid Mucius Scaevola, Horatius Cocles jt. Nende isandate väga kiiduväärsed omadused ja kangelasteod samuti kui ka vanemate ilukõnelised sugestioonid avaldavad lapsesse tugevat mõju. Ta on valmis kas või nüüdsama minema sõtta ja tegema vapruse imesid. Kuid p r a e g u ei tohi kahjuks minna õuegi: eile sadas pisut vihma ja seepärast on veel niiske. Poiss oleks samuti rõõmus jäljendama Mucius Scaevolat, kuid teda hoiab tagasi mälestus sellest, missugune kära tõusis neil päevil kogu majas, kui tulevane sangar kirja pitseerides tilgutas sõrmele kirjalakki. Ta ise röökis üle kogu tänava, ema langes minestusse, joosti arsti järele, seoti, pandi sangar magama ja hoiti kaks päeva voodis. Ja näeb poiss, et Mucius Scaevolaks saada on pisut raske ja kas pole asjatud kõik kõrged sugestioonid, mis talle tehakse, püüdes mõjustada a i n u l t hinge ja põlates täielikult keha.

Nii talitatakse meil kõiges, mis puutub laste arengusse. Eriti sageli kannatavad selle all lapsed, kelle ülesanne on üldse õppida, saada (h a r i t u d) inimesteks. Nendega alatakse sellest, et pannakse nad raamatu taha istuma ja lastakse raamatust õppida seda, mida tuleks teada saada elavalt, tegelikult. Nii poiss, kes elab Peterburis, vaevalt asunud õppima mitmesuguseid teadusi, saab teatmeid paljust, mis teda ümbritseb. Maateadusest kuuleb ta, et Peterburi asub Neeva kaldal, mis jookseb Soome lahte moodustades seejuures mõned saared; ajaloos tutvub ta Peterburgskaja Storonaga, Peeter Suure majakesega jm.; loodusõpetuses saab ta teada graniidi olemasolust jne. Kuid mõelge, kas jõuab kiiresti, järgides meie õpikute süsteemi, kõigi nende õppeaineteni? Pole imestada, kui meil juhtub anekdoote mis on sarnased sellele, mida hiljuti kuulsime, mille toome siin selle kurioossuse tõttu. Väga h a r i t u d poiss toodi gümnaasiumi; ta sooritas eksamid otse teise klassi ja jäi elama

onu juurde. Teisel päeval pärast vanemate ärasõitu hakkas ta lõuna aegu kaebama, et ta ei või midagi süüa, sest Trifon on onul paha (ja et Trifonile tuleb vitsu anda). Onu majas polnud mingisugust Trifonit ja seepärast ei võinud keegi mõista, mis poisile vaja; aga ta ei osanud kuidagi selgitada, korrates vaid sõimu ja halinat Trifoni peale. Nii jäigi asi lahendamata. Kuid teisel päeval kordus sama lugu ja siis alles selgus, et külakokka poisi vanemate juures hüüti Trifoniks, ja h a r i t u d poiss, kes oli ettevalmistatud gümnaasiumi teise klassi, ei mõelnud kunagi sellest, mis on see Trifon, ega teadnud, mis tähendab kokk!

Kõik see tõendab väga selgesti, kui vähe on meil levinud arusaamine orgaaniliste talitluste seose hädatarvilikkusest sisemiste vaimsete võimete tegevusega. Me tuubime lastele pähe tohutu hulga mitmesuguseid abstraktseid mõisteid, mis on neile täitsa võõrad (jumal teab, kelle poolt ja kuidas välja mõeldud ja sageli tegelikult sootu tarbetud), samal ajal aga ei taha me hoolitseda nende elundite õige, mõistliku kasvatamise eest, mis on tingimata tarvilikud selleks, et vaimne ja kõlbeline tegevus võiks toimuda õigesti. Meie unustame oma ebapraktilistes, aga võibolla ka juba liiga praktilistes unistustes, et inimorganismil on oma füüsilised tingimused iga vaimse tegevuse jaoks, et keeleta ei saa kõnelda, kõrvadeta kuulda, ilma ajuta ei saa tunda ega mõtelda. Eriti viimane asjaolu unustatakse sageli, ja seepärast ei hoolitseta meil sugugi selle eest, et anda peaaju tegevusele õige areng kasvatuses. Kuid ometi ongi see tähtsaimaks takistuseks edukate tulemuste saavutamisel meie kasvatuses, mis on kindlasti väga tark ning kõlbeline, kuid ühekülgne oma abinõudes. Vaat mis kõneleb sellest muuseas doktor Bock, õpetlane, kes on väga tuntud Saksamaal:

«Intellektuaalsete võimete nõrkus ja aju haigused,» ütleb ta, «võivad tekkida mitte üksnes looduslike defektide tagajärjel, vaid ka aju halva toitmise ja ülemäärase vaimse pingutuse tõttu. See viimane asjaolu oma kurbade tagajärgedega on eriti hukatuslik lastele, kelle aju on veel liiga pehme ja ebaküllaldaselt arenenud, et taluda rasket tööd. Kuid siiski, kui sageli piinatakse neid abstraktsustega, mis on rasked nende vanusele ja arusaamisele, kui sageli nõutakse kidurailt, verevaeseilt lastelt teaduste alal võrdseid edusamme tervete lastega! Lisage sellele veel ebaõige puhkus ja lapse eale mittevastav toit, ja te saate aru, et miski ei saa olla kahjulikum sellest intellektuaalsest treeningust!» (Bock, lk. 468.)

Täpselt samasuguse arvamuse leiame Schnellil, teise raamatu autoril, mille pealkirja tõime artikli alguses. Temal on ses küsimuses säärane mõttekäik (lk. 162.):

«Teadmised saavutatakse hoopis kergemini loomulikul teel kui kunstlikul, s. t. raamatute lugemisega. Raamat koormab vaimu võõra materjaliga ja seepärast pole sellest sageli mingisugust kasu ja see rikub vaimu tervist. Peaaju haigused (vesipea, peaajupõletik), mida leiame lastel noores eas, ei tulene sageli niipalju enneaegsest õppimisest, kuivõrd halbadest, ebaloomulikest õppemeetodeist; selletõttu et ei alata, nagu oleks vaja, näitliku õpetusega, vaid pea tuubitakse täis vorme, abstraktsusi, ideid, mis hiljem lähevad niiöelda mädanema ja mürgitavad kogu aju koetise. Ja hilisemail aastail võib abstaktsete vormide pealiskaudne omandamine nüristada täielikult vastuvõtlikkuse terveile, meelelisile muljeile, s. t. loodusele ja elule.

Me juba teame, et poolikust või ebatäielikust muljete tajumisest loodud väliste meeleelundite kaudu tekivad pettepildid, s. t. subjektiivsed muljed või meelepetted. Täpselt samal viisil tekivad fantaasia ja mõistuse fantastilised kujud abstraktsete vormide ebatäielikust omandamisest (seedimisest) hinge poolt või vaimse toidu piisamatusest, ebaselgusest ja nõrkusest. Sel juhtumil ei kujutle mõistus välismaailmas tõeliselt eksisteerivaid esemeid, mitte tõsiolu, vaid oma (subjektiivseid) fantaasiasaadusi, mõttetusi, mis vähehaaval vallutavad täielikult mõistuse jõud. Ja kui ogarate ja poologarate inimeste arv, kelle meeltesegadus avaldub kas ohjeldamatuses ja isemeelsuses või orjalikus, apaatses ning mõttetus kuulekuses, tõepoolest päev-päevalt kasvab, nagu tõendavad arstid-psühholoogid, siis pole see kaasaja asjade korrast tulenev ajalooliselt paratamatu nähtus, vaid parasiitliku vaimse elu tagajärg.»

Viimase märkusega võib mitte nõustuda, sest kasvatuse puudused ise on muidugi ajalooline nähtus, mis tuleneb kaasaja asjade korrast. Kuid autori nördimus meie ajal valitseva kasvatuse abstraktsuse vastu on täiesti õiglane. Kõigis kaasaja kasvatuse nõudeis ja võtteis ilmneb täielik põlgus inimese kui inimese, aga mitte kui arvepidamise, uljaste kangelastegude, ehitustöö, sangarlikkuse, aususe, piiritu eruditsiooni jne. erilise masina orgaanilise elu vastu. Tuupides laste pead igat laadi abstraktsusi täis ergutame sellega muidugi nende peaaju tegevust, kuid ühekülgset ja haiglast tegevust nimelt seepärast, et me ei taha pöörata tähelepanu peaaju talitluste seosele kogu organismi seisukorraga. See asjaolu avaldab ebasoodsaimat mõju inimese vaimsele ja kõlbelisele tegevusele. Füsioloogia on viimaste aegade vahetpidamatute uurimuste ja avastuste reaga juba küllalt selgelt näidanud inimese kõlbelise tegevuse kaheldamatut seost peaaju ehituse ja arenguga, ja väga kahju, et meie haritud publik tunneb senini nii vähe huvi loodusteaduste abil saavutatud tulemuste vastu. Seda

silmas pidades otsustasimegi esitada siin mõne üldtuntud fakti, mis puutuvad meie ainesse.

Üks uusaja kõige tuntumaid loodusteadlasi Moleschott jõudis oma uurimustega otsesele järeldusele, et mõte omab mõju peaaju materiaalsele koostisele ja ümberpöördult, peaaju koostis mõttele. Seda järeldust on ta arendanud ühes oma teoses mõnede üksikasjadega, mida peame siin liigseks. Me meenutame siin lugejale vaid ammutuntud teesi võrdlevast anatoomiast, et loomade katkematus astmestikus, alates kõige madalamaist organismidest ja lõpetades inimesega, on peaaju kaal võrdeline vaimsete võimetega. Kõige madalamail loomadel pole tõelist aju, vaid ainult närvisõlmed, mis on mingisugused ajualged. Väikseim kogus aju on kahepaikseil ja kaladel; suurim on leitud koertel, elevantidel ja ahvidel, s. t. nimelt neil loomadel, kes paistavad silma oma taiplikkusega. Inimesel on ometi rohkem aju kui kõigil loomadel. Aju kogus on siin mõeldud muidugi suhtelisena, võrreldes kogu keha massiga, ja peale selle — siin ei võeta arvesse aju neid osi, kus asuvad liikumise ja meelte keskorganid. Vaimsete võimete samasugune suhe kehtib ka peaaju koostise ja ehituse suhtes. Nii tõendasid Bibra[1] uurimused, et mõtlemisvõime talitlus on loomas seda täiuslikum, mida rohkem on tema ajus rasva ja fosforit. Teise looduseuurija uurimuste järgi on mõtlemise taiplikkus ja kergus võrdelised peaaju kaaluga. Huschke vaatlused tõendasid, et mida kõrgemal seisab loom mõistuslikult arengult, seda käärulisemad ja sügavamad on tal ajupiima vaod, ja seda vähem on neil silmaga märgatavat korrapärasust ja sümmeetriat. Inimese suhtes rakendatuna osutub see kõik täiesti õigeks. Tema ajurasv sisaldab suurema hulga fosforit kui kõigil teistel loomadel; selle kaal on suurem, vaod sügavamad ja omapärasemad. Erinevusi kõigis neis suhetes ei märgata üksnes inimese ja loomade vahel, vaid isegi eri tõugu, erineva eluviisiga, erinevat kasvu ja sugu inimeste vahel. Nii on vastsündinud lastel peaajus rasva suhteliselt vähem kui täiskasvanuil; üldse on lapse aju vedelam, pehmem, sisaldab rohkem valget ollust kui halli, mis suureneb juba pärastpoole, koos vaimsete võimete arenguga. Focht kinnitab, et vaimsete võimete areng laste juures käib rangelt rööbiti ajupoolkerade arenguga. Üldse jätkub inimesel ajuolluse arenemine ja suu-

[1] Ernst Bibra (1806—1877) — saksa looduseuurija.

renemine kuni 40—50 aastani; vanaduses hakkab see juba vähenema, kokku tõmbuma, muutub venivaks ja vesisemaks. Vastavalt sellele pannakse kõrges vanaduses tähele mälu, kiire ning kindla taibukuse jms. nõrgenemist.

... Viitame veel tähelepanuväärseile faktidele, mis näitavad katkestamatut seost aju ja mõistuse või üldse inimese vaimse elu vahel. Inimese tegevuse laad avaldab mõju peaaju seisundile. Vaimne tegevus suurendab selle mahtu ja teeb seda tugevamaks, nagu võimlemine tugevdab meie lihaseid. Mõnede loodusteadlaste vaatluste järgi on õpetlaste filosoofide jt. peaaju kõvem, sisaldab rohkem halli ollust ja omab rohkem vagusid. Üldse pannakse tähele haritud klassi inimestel kolju esiosa suuremat arengut kui lihtrahval. Iga mõistuslik häire peegeldub peaaju seisundis. Nõdrameelsete laipu uurinud arstide kinnitused tõendavad, et peaaju vigastused esinevad tingimata iga nõdrameelsuse puhul. Peale selle on tähele pandud palju kaheldamatuid mälukaotuse juhtumeid kohalike ajuvigastuste korral ja — mis eriti märkimisväärt — sageli ei kadunud mälu tervikuna, vaid üksnes mälestus mõnedest asjadest. Mõned näiteks unustasid oma elu teatud aastate sündmused, teised unustasid mõne neile hästi tuntud keele, mõned ei tundnud enam oma tuttavaid näo järgi jne. Igaüks neist juhtumeist oli peaaju kohaliku vigastuse tagajärjeks.

Üldse leiab seos vaimse tegevuse ja peaaju talitluste vahel kaheldamatult tunnustamist kõigi parimate ja ausameelseimate loodusteadlaste teoseis. Valentin ütleb, et kui me hakkame mõnel imetajal peaaju vähehaaval ära lõikama, siis nõrgenevad tema sisemise tegevuse avaldused sel määral, kuidas väheneb aju kogus; kui seejuures jõutakse juba niinimetatud ajukoobasteni, siis vajub loom täielikku tundetusse. See asjaolu saab täitsa silmnähtavaks Flourensi katseis, kes mõnede ajuvigastusi taluda suutvate loomade juures lõikas peaaju ülalt lõikude viisi maha. Sedaviisi tegi ta katseid kanadega, ja peaaju järk-järgulise äralõikamisega viis ta nad niikaugele, et neil kustusid igasugused kõrgeima elutegevuse avaldused. Nad kaotasid isegi tahtelise liikumisvõime ja igasuguse vastuvõtlikkuse muljeile väliseist esemeist. Kuid seejuures nende elu ei lõppenud; seda hoiti alal kunstliku toitmisega, ja kanad jätkasid sel moel mõne kuu jooksul vegeteerimist, võttes kaalus isegi juurde.

Pärast kõiki neid fakte ei saa jätta tunnustamata peaaju õige arendamise tähtsust vaimse tegevuse enda korrapäraseiks talitlusteks.

Ja kuna inimene ületab loomi kõige enam täiuslikema peaaju ehitusega, siis peab sel vaimse tegevuse organil tema jaoks olema eriti suur tähtsus. Sel juhtumil võib korrata doktor Bocki sõnu (venek. tõlge, lk. 171):

«(Üksnes) kõrgeim ja täiuslikem peaaju areng eraldab inimest loomadest; peaaju defektid, selle puudulik areng või haiguslik muutus nõrgendavad rohkem või vähem teadvust, vaimseid võimeid ja võimet tunda ning tahteliselt liikuda. Peaaju tähelepandavaimad puuded asetavad inimese mõnikord loomadest palju madalamale. Järelikult on inimese hing eelkõige tingitud tervest peaajust.»

Kuid selleks, et peaaju oleks terve ja areneks õigesti, on tingimata vaja mõningaid erilisi tingimusi. Inimkehas pole ühtki osa, mis oleleks omaette, ilma igasuguse seoseta teiste osadega; kuid ükski teine meie keha osa pole seotud nii oluliselt kõigi teistega kui peaaju. Laskumata mingisuguseisse üksikasjadesse piisab, kui öelda, et siia on koondatud liikumis- ja tundeergud. Seepärast on mõistetav, kui lähedases seoses on peaaju tegevus keha üldise seisundiga. On ilmne, et igasugune muutus organismis peab mõjuma ka ajule, kui mitte selle mõtte-, siis tundekeskustele. Senini pole füsioloogilised uurimused veel täielikult selgitanud ajuosade mikroskoopilist ehitust ja aju keemilist koosseisu, ja järelikult ei saa veel öelda, missuguseist organismi materiaalseist muutustest on nimelt tingitud peaaju tegevuse see või teine külg. Sellest hoolimata teame juba kindlasti, et peale peaaju hoidmise vigastustest on tema arenguks tingimata vaja kaht peatingimust: tervislik toitmine ja õige harjutamine. Peaaju toitmine teostub vere kaudu. Järelikult on tema õigeks toitmiseks tingimata vajalik, et organismis toimuksid õigesti vereteke, vereringe ja verepuhastus. Näited sellest, et vere riknemine mõjub kahjulikult peaaju talitluste korrapärasusele, on sagedased. Nii on näiteks sapi ülevoolamisel, närvipalaviku ja nõndanimetatud marutõve puhul jne. Peale toitmise on peaaju arenguks hädatarvilik veel harjutamine välismuljete tajumise teel.

«Terve aju,» ütleb doktor Bock (lk. 171), «peab arendama oma vaimseid võimeid pidevalt viie meele ja välismuljete abil. Sellel rajaneb kogu kasvatusprotsess. Inimene, kes eraldatakse kohe pärast sün-

dimist täielikult ühiskonnast, ei omaks inimliku mõistuse jälgegi; olles aga ümbritsetud neilsamadel tingimustel ainult loomadest, omandaks ta paratamatult kõik nende harjumused, mõistagi sedavõrd, kuivõrd seda võimaldab inimlik kehaehitus.»

Inimese vaimse arengu ajaloo vaatlus kinnitab kaheldamatult Bocki arvamust, näidates, et mida vähem on inimene saanud välismuljeid, seda väiksem, seda kitsam on ta mõistete ring, ja seetõttu — piiratum ka otsustusvõime.

Selle väite vastu vaidlevad paljud kinnitades, et mõisted ja otsustused olelevad inimeses kohe sündimisel, ja et muidu ei erineks ta millegagi loomadest, kellel on välismeeled niisama täiuslikud, ent mõnikord veel paremadki kui inimesel. Peale selle öeldakse, et kui kõik mõisted omandataks välismaailmast, siis lapsed, kes kasvavad üles ühesuguse mõju all, peaksid olema võrdselt targad. Säärane vastuväitlus on täitsa alusetu; selle juures jäetakse tähele panemata see asjaolu, et välismuljete aistmine ei toimu meeleelundeis endis, vaid ajus; aju aga pole ühesugune inimestel ja loomadel, ja mõnesugune erinevus esineb isegi eri inimeste juures. Et mõningad iseärasused kehaehituses, temperamendis, dispositsioonides kanduvad pärilikult vanemailt lastele, see on fakt, mida loodusteadus pole veel selgitanud, mis on aga täitsa usaldusväärne. Seepärast mõjuvad sageli ühed ja samad muljed mitteühesuguselt eri inimestesse. Seejuures võib võrdluseks meenutada tähelepanuväärset fakti, mida pakub meditsiin. Haigele antavad ravimid ei mõju kõigisse kehaorganeisse ühesuguselt, vaid peamiselt neisse või teistesse, millede jaoks need on määratud. Nende omastamisprotsess organismis on täitsa ühesugune kõigil juhtumeil; nad lähevad verre ja koos sellega kantakse kogu keha mööda laiali. Kuid selles ringlemises toimub vahel mõningate tuntud, kuid vahel ka meile tundmatute keemiaseaduste alusel nende koondumine sellesse või teise kehaossa. Niiviisi võib arvata, et ka peaaju tegevuses toimub ühede muljete vastuvõtmise eelistamine teistele, ja et need muljed, mis läbivad nagu märkamatult ühe inimese meeleelundid, avaldavad tugevat mõju teisesse.

Et inimene ei arenda mõisteid endast, vaid saab need välismaailmast, see tõestub kahtlemata väga paljude vaatlustega inimestest, kes asuvad mingisuguseis erilistes olukordades. Nii näiteks pole pimedaina sündinuil mingisugust kujutlust valgusest ja värvidest; sündimisest saadik kurdid ei suuda luua endale kujutlust muusikast. Inimesed, kes

on üles kasvanud metsades, loomade ühiskonnas, ilma inimestega kokku puutumata, paistavad silma metsikuse ja mõistete arenematusega. Mõnikord küünib see arenematus peaaegu kuni arukuse tunnuste täieliku puudumiseni, nagu näiteks tuntud Kaspar Hauseri, selle «ebaõnnestunud katse arukaks oleluseks» puhul, nagu väljendab üks saksa kirjanik.

Sedasama kinnitatakse vaatlustega isegi normaalses olukorras asuvate laste kohta. Elu alguses ei ole väikelapsel teadlikku tegevust.

Füsioloogide arvates ei tunne ta isegi valu ega nälga; ta võtab ema rinda, kuid täitsa ebateadlikult, mehaaniliselt, lihtsalt teatud füsioloogilise protsessi tagajärjel tema erkudes. Ta häälitseb ja hullab, sest tundeergud ärrituvad ja annavad ärrituse liigutuserkudele. Selletaolise tahtetu liikumise näiteid avastatakse sageli ka laipade juures ja taimeriigi esindajail. Mis puutub teadvusse, siis seda vastsündinud lapsel ei ole ega võigi olla.

«Välismuljed,» ütleb Bock (lk. 506), «ei tekita väikelapsel aistinguid või valu, sest aistmise ja teadvuse elund, see tähendab aju, pole veel suuteline tegevuseks. Lapse häälitsus toimub igasuguse teadvuseta selle tagajärjel, et ärritatud tundeergud mõjuvad hääleelundi erkudele. Alles hiljem, peaaju arenedes, ilmuvad teadvus ja aistingud.»

Mis viisil toimub vähehaaval teadliku elu arenemine inimeses, seda kujutatakse küllaltki üksikasjaliselt doktor Bocki raamatus lk. 521—529. Meie ei pea liigseks esitada siin tema peaväiteid.

Teadlikkuse ilmumine lapsel algab doktor Bocki arvates küllaltki vara.

«Kahjuks,» ütleb ta, «arvab suur osa lastevanemaid, et aru, s. t. peaaju võime tunda, mõelda ja soovida ei tärka väikelapse eas, vaid sootu hiljem; seepärast ei tule neil pähegi, et juba rinnalaps vajab õiget kasvatust.»

Doktor Bocki poolt soovitatav kasvatus pole muide see abstraktne kasvatus, mille eest meil hoolitsetakse, vaid dieetiline. Alguses on vastsündinu tunded erakordselt tõntsid, nii et esimestel päevadel ei suuda ta vahet teha isegi emapiima ja kõige kibedamate ainete vahel ja üksnes harjumine magusaga õpetab teda vähehaaval vahet tegema magusa ja mõru maitse vahel. Täpselt niisama järk-järgult, harjumise tõttu teatud laadi muljetega arenevad ka kõik

muud meeled, järelikult on juba sellal kerge kasvatada lapses palju harjumusi ja tarbeid, mis võivad temas pärastpoole juurduda. Enne teisi meeli ilmub lapsel kompimismeel huultel, millega ta otsib ema rinda; pärastpoole arenevad nägemine, kuulmine jne.

Esimesel elukuul on lapse silmad täitsa tegevusetud ja seepärast on ka ta vaade täiesti tuim ning keskendamatu. Viiendal või kuuendal nädalal hakkab laps juba vaatlema ümbritsevaid esemeid ja selle tagajärjel toimuvad tema ajus esimesed meelelised muljed, s. t. mõistuslikud kujud, mis pikkamisi muutuvad üha selgemaks. Vähehaaval jõuavad nad säärase selguse astmeni, et võivad ilmuda lapse teadvusse isegi siis, kui esemeid endid pole tema silmade ees. Sellest algab kujutlusvõime tegevus. Kuulmine areneb rööbiti nägemisega, ja mõlemad elundid aitavad oma arengus teineteist, nii et näiteks kuulmismulje sunnib juba last silmi avama ja sinnapoole vaatama, kust hääl tuleb. Kolmandal elukuul ilmneb lapses juba soov haarata eset, mida ta näeb; kuid seejuures pannakse tema juures tähele arusaamise täielikku puudumist kaugusest ja suurusest, niisama nagu oskamatust kasutada oma lihaseid. Laps sirutab käekese tavaliselt asjast m ö ö d a, ja kui temale antakse kätte, siis ei oska ta kinni hoida. Kuid vähehaaval areneb temal ka kompimismeel. Kolmekuine laps hakkab juba lällama. Kui laps kuuleb sageli üht ja sama sõna, mis on seotud mingisuguse eseme nägemisega, siis lähenevad mõlemad kujutlused — nii nimetusest kui ka esemest endast — tema peas, nii et asja nimetamisel võib ta meenutada selle kuju ja mõista, millest on jutt. Üksnes seos esemete vahel ja tegevuste järjestus jääb temale veel võõraks; seotud kõne on veel temale täiesti arusaamatu. Samal ajal (s. t. viie- või kuuekuiselt) hakkab laps eristama lahket kõnetooni tigedast. Paari kuu pärast tekivad temas juba ähmased kujutlused sellest, missuguses järjekorras ja milleks tehakse seda või teist. Saavutanud vaimse arengu säärase astme püüab laps juba ise kõnelda; selle oskuse omandab ta varem või hiljem vastavalt sellele, kuivõrd arenenud on tal liikumiselundid. Tahe areneb kõige hiljem, alles teisel aastal, kui laps suudab joosta kõrvalise abita ja kui tal on juba muljete tagavara, mis on piisav selleks, et teha omi otsustusi ja järeldusi. Sellest nähtub, kui tähtsad on esimesed muljed, mis lapse aju vastu võtab, tema tulevasele iseloomule ja tegevusele. On tähele pandud, et lapsed, kel-

lega ema või amm esimestel kuudel lõbusasti vadistas ja naljatles, omandavad hea ning rõõmsa iseloomu. Paljudel lastel, keda on kaua talutatud, lubamata neil liikuda kõrvalise abita, jääb alatiseks iseloomu püsima kõhklemine ja usaldamatus oma jõududesse. Lapsed, kes esimesel eluaastal harjusid vaid meeldivate aistingutega ja kelle juurest juba nende esimese nutu puhul kõrvaldati kõik ebameeldiv, taluvad pärastpoole suuri vaevu rahulolematust ja pahandavad kõige pisemagi ebaõnnestumise korral. Suurem osa lastest, keda õpetatakse kõnelema, s. t. kellele tuubitakse sõnu ilma eset ennast näitamata, ilmneb pärastpoole suur pealiskaudsus.

Veel suurem tähtsus on välismuljeil lapsele, kes on astunud juba kolmandasse, neljandasse eluaastasse. Kuni selle ajani võib Bocki arvates veel lubada tasusid ja karistusi, isegi kehalisi; kuid hoopiski mitte mõistliku kasvatusvahendina, vaid üksnes seda arvesse võttes, et lapses pole mõistusliku tegevuse organid veel arenenud ja vahetu loomalik olek on ülekaalus. Nii sõidab laisk hobune tüdinematult terve tee, kui tema ees sõidab heinakoorem; nii kannustab ratsanik ratsut, et see jookseks kiiremini. Lapse varasel, peaaegu ebateadlikul eluperioodil sallitakse tasusid ja karistusi nimelt selles mõttes. Neljandast eluaastast peale muutuvad need tarbetuks ja asendatakse veenmisega. Doktor Bocki arvates (lk. 543) «tavalise tasu ootus kombelisuse eest võib sisendada lastele omakasupüüdmise, müüdavuse, egoismi alged». Karistused muidugi hirmutavad lapsi, aga «hirm on,» Bocki sõnade järgi (lk. 550), «arguse, ebasiiruse ja alatuse algus». Viiendast ja iseäranis kuuendast eluaastast peale on lapsi tingimata vaja harjutada arutlema kõike ja selgusele jõudma kõiges, mis nad teevad. Seepärast ei tule kunagi sundida lapsi tegema seda, mis ületab nende arusaamise ja milles nad ei suuda selgelt veenduda oma väikese teadmiste tagavara juures, mille nad on välismaailma vaatlemisest ammutanud. On vaja võimalikult rohkem ja õigemini harjutada lapse meeli, et suureneks muljete tagavara tema ajus, ja siis tekivad tema peas paratamatult juba iseendast kirkamad vaated ja otsustused asjade mitmesuguseist suhteist. Tuupides lapse pea täis mitmesuguste mõistetega, mis on tema arusaamisest kõrgemal, me teeme vaid seda, et laps ei suuda endale aru anda oma aistinguist, ei suuda alistada neid oma tahtele ja neist vabaneda.

«Paljud kasvatajad,» ütleb doktor Bock, «arvavad muidugi, et säärane kasvatus arendab lastes õilsaid ning ülevaid tundeid, kuid nad eksivad. Tegelikult tuleb välja hoopis midagi muud, s. t. ei kujundata inimesi õilsate tunnetega, vaid sentimentaalseid fantaseerijaid, kes on praktilises elus täitsa kõlbmatud ning kasutud endale ja teistele» (lk. 551).

Mitmed meie toodud andmed, nagu näib, võivad anda mõnesugust aimu närvi- ja ajutalitluste seosest inimese vaimse tegevusega. Kahtlematud faktid näitavad meile selgesti, et meie mõtete õigeks liikumiseks ja ilmsikstoomiseks on tingimata vaja omada tervet ning õigesti arenenud aju. Järelikult, kui me tahame, et meie olemuse m õ i s t u s l i k külg areneks, siis ei tohi jätta tähele panemata ka aju füüsilist arengut.

Kuid lugejal võib veel tekkida küsimus: «Mis on siis vaja teha k õ l b e l i s e k s arenguks, millele aju ei pea avaldama otsest, vaid kaudset mõju?» Ses asjas me juba tõime mööda minnes mõned doktor Bocki märkused; kuid siin võime lisada veel mõned kaalutlused. Need on väga lihtsad ja seetõttu ka mitte pikad.

Kui järgida inimese vaimsete võimete vana (ja senini üldiselt omaks võetud) jaotust, siis jääb peale mõistuse veel tunne ja tahe. Tunnete tegevus pannakse tavaliselt südame arvele ja lahutatakse täiesti ajust. Seda arvamust ei saa nimetada täiesti põhjendatuks. Õieti öeldes pole süda meie tundeis ja tungides mingil määral süüdi. Kõik, mida me oleme harjunud kirjutama südame arvele, sünnib jällegi ikka sellessamas peaajus. Kuid ajust lähevad südamesse erilised s ü d a m e n ä r v i d, mis on ühenduses keha kõigi teiste närvidega; seepärast kandub igasugune pisutki tunduv ärritus, kus ja millest see ka poleks tekkinud, viivitamatult pea- ja seljaaju kaudu südamenärvidele ja põhjustab südame tugevdatud tuksumise. Kuna see tuksumine on meile kergemini märgatav kui ajunärvide tegevus, siis me kirjutamegi igasuguse tunde südame arvele. Kuid et kõikide tunnete algpõhjuseks on siiski aju, selles pole raske veenduda näiteks säärase kaalutluse varal. Tunded tekivad meis välismaailma esemeist saadud muljete tagajärjel. Kuid meie saame neid muljeid tunnetada üksnes siis, kui nad mõjuvad ajule. Vastasel korral me vaatleme eset ja ei näe; läbilõigatud närvi ärritatakse kõigi võimalike vahenditega, kuid me ei tunne valu, sest erk on lahutatud ajust. Siit on ilmne, et igasugune tunne peab enne oma kajastumist sü-

dames tekkima mõttena või mulje tajumisena ajus ja juba sealt mõjuma organismile ja avalduma südame tuksumises. järelikult on tundele jälle vaja mõjuda mõtte abil. Ühed tunded arenevad meis tugevamini kui teised; ühed inimesed tunnevad teistmoodi kui teised — kõik see on õige. Kuid selle erinevuse põhjus ei seisne hoopiski südame, selle õõnsa lihase arengus, mis paiskab verd kehha. Põhjus peitub enamasti meie aju poolt tajutud esmaste muljete erinevuses. Kui inimene oma lapsepõlve esimestest päevadest saadik on näiteks harjunud pidevalt kuulma meloodilisi hääli, siis on loomulik, et temal areneb muusikaline kuulmine; kui inimene lapsepõlves pole harjunud taluma ebameeldivaid tundeid, siis on arusaadav, et väikseim ebameeldivus viib ta endast välja; kui lapses püüti edukalt pidurdada vaba mõttetegevust, siis tekib temas paratamatult vastikus vaimse tegevuse vastu jne. Üldse tuleb öelda, et meie pahad tunded tulenevad tingimata muljete ebatäielikust, ebaõigest või täitsa moonutatud vastuvõtust aju poolt. Nagu pärast tugevat häält me ei kuule keskmist, kuid küllaltki kuuldavat häält, või nagu meie midagi ei näe, minnes ereda valguse käest nõrgalt valgustatud, kuid siiski küllalt valgesse kohta; täpselt niisamuti esineb selletaolisi ebaõigeid tajumusi ja selle tagajärjel tundeidki ka asjades, mis kuuluvad otseselt meie vaimse tegevuse juurde. Alatiste kiitustega harjunud inimene pole rõõmus ja isegi pahandab, kui teda kiidetakse tavalisest vähem; see, kes on harjunud logeleva eluga ja on vähe tundnud tugevaid muljeid, kardab tühist tööd kui teostamatut; inimene, kes on lapsest saadik harjunud inetute ja jämedate stseenide tajumisega, tunneb rõõmu isegi labases seltskonnas, mis on kas või pisutki korralikum ta endisest seltskonnast. Seega on kõik meie halvad ja head tunded ja kihud täielikus sõltuvuses aju arenguastmest ja tervisest või haigusest. Sümpaatiliste tunnete areng koos kultuursusega ja egoistlike tunnete ülekaal harimatuse puhul on kõigile teada.

Nende andmete alusel võib kindlasti öelda, et paljude kasvatajate püüdlused *mõjuda lapse südamele*, sisendamata temale terveid mõisteid, on täitsa asjatud. Selletaolise «südamele mõjumise» tulemuseks on tavaliselt harjumuslik heasüdamlikkus ja veendumuste täielik ebakindlus ning jõuetus. Võib kindlasti väita, et üksnes see headus ja tunnete õilsus, mis rajanevad kindlale veendu-

musele, hästi väljatöötatud mõttele, on täiesti kindlad ja võivad olla tõesti kasulikud. Muidu pole mingit tagatist h e a südamega inimese kõlbluse suhtes, aga seda vähem tema kasulikkuse suhtes teistele: meenutame, et «abivalmis karu on vaenlasest ohtlikum».

Järelikult arenevad tunded kasvatamisel iseendast, kui vaid intellektuaalsed tajud on õiged, järjekindlad ja selged. Laste juures võib sageli tähele panna, missugust heameelt valmistab neile selge arusaamine mingist uuest asjast, uuest mõttest. Nagu mingi valgus valgustaks neid, nende silmad säravad, kogu nägu justkui hiilgab, nad hakkavad kõnelema tunnete ülevoolavuse tõttu, koostavad oma kaalutlusi, plaane jne. See tähendab, et nad on omandanud mõtte täielikult ja selgesti, millest jätkub selleks, et äratada neis sisemist tunnet, ja õnnelik on õpetaja, kes oskab viia oma õpilasi sagedasti niisugusesse seisundisse. Selles suhtes ütleb hr. Schnell täiesti õigesti (lk. 146): «Õpetamisel pole tarvis pateetilisi kõnesid, deklamatsioone jne. selleks, et mõte avaldaks mõju ka õpilase tunnetele. Iga tõeline õpetamine pakub iseendast tunnetele rikkalikku materjali, sest tunnetamine valgustab mitte üksnes mõistust, vaid ka südant, elustades ja rõõmustades teda. Tunnetamine ja rõõm on omavahel lähimas suguluses.»

Mis puutub tahtesse, siis sõltub see veelgi enam kui tunne muljeist, mida tekitab välismaailm meie ajus. Meie ajal mõistab juba igaüks, et inimesel pole absoluutset tahteavaldust ja et inimene nagu kõik looduse asjad on sõltuvuses looduse igavestest seadustest. Peale «Füsioloogilis-psühholoogilise vaatekoha» autori hr. Bervi ei saa nüüd enam keegi öelda, et inimene eksisteerib väljaspool ruumi ja aja tingimusi ja võib meelevaldselt muuta üldisi loodusseadusi. Igaüks saab aru, et inimene ei saa teha kõike, mida ainult tahab, järelikult on tema vabadus suhteline, piiratud vabadus. Peale selle võib pisemgi mõtisklus veenda igaüht, et täiesti vabu tegusid, mis ei sõltuks mitte millestki peale meie tahte, pole iialgi. Oma otsustes juhindume alati mingisugustest tunnetest või kaalutlustest. Oletada vastupidist tähendab lubada põhjuseta tegevust.

Õigupoolest ei saa tahet kui eraldi olevat, iselikku võimet, mis on teistest võimetest sõltumatu, pidada võimalikuks. Kõiki tahte tegevusi tingib ja koguni viib täide see teadmiste varu, mis on korjunud meie ajusse, ja too ärrituvusaste, mis on meie närvidel. Meie soovide täideviimise töö-

riistaks on liigutusnärvid, mis lähevad ajust kõigisse lihaseisse. Seepärast tingib lihaste arenemisaste samuti meie tegevust. Niisamuti on tarvis, et lihaste närvid oleksid seotud ajuga; muidu nad ei kuule meie sõna ja me pole võimelised liigutusi tegema.

Et soovid ilmuvad alguses ajus, selle tõenduseks võib olla juba üksi see, et neil soovidel on alati mingi objekt, mingi eesmärk. Tähendab, sooviks on tarvis, et objekt avaldaks alguses meie ajule mõju, sest ei saa soovida seda, millest meil pole mingit kujutlust. Edasi on tarvis, et objekti mõju oleks meie loomusele meeldiv, s. t. rahustav, aga mitte purustav; nagu kõik maailmas, püüab inimene ainult selle poole, mis vastab mingis suhtes tema loomusele, ja hoidub eemale sellest, mis käib loomusele vastu. Seega tähendab niinimetatud valikuvabadus oluliselt just meie mõistuses olevat võimalust võrrelda mitut asja ja teha kindlaks, missugune neist on parem.

Siin on väga kohane meelde tuletada tuntud aforismi, et «iga kurjategija on eelkõige halb arvutaja». Tõepoolest sooritatakse suur osa kuritegusid ja ebakõlbelisi tegusid harimatusest, terve arusaamise piisamatuse tõttu asjadest, oskamatuse tõttu aru saada asjade tõelisest seisundist ja teo tagajärgedest; ja ainult vähesed ebakõlbelised teod pannakse toime kindla, kuid väära veendumuse tagajärjel. Selle järgi on võimalik eraldada kergemeelseid vääratusi tõsistest eksimustest. Mõned kõlbluseta inimesed õigustavad ennast, pidades oma mõtteviisi õigeks ja sidudes sellega oma tegevuse. Kuid niisuguseid pole liiga palju. Suur osa inimesi teeb iga liiki eksimusi seepärast, et neil pole õigupoolest millestki kindlat arusaamist, aga kõiguvad niisama hea ja halva vahel. Tuleb hea tuju, siis paistab, et see on kõlblusetu, aga järgmisel minutil näib vahest seesama kõlbelisena. Inimene tahab võtta napsi viina kõhu pärast ja mõistab väga hästi, et palju ei tule juua; kuid seltskonna tõttu ei keeldu ta joomast veel üht ja teist klaasi, ja siis läheb tal juba arusaamine täiesti segi. Kuni inimesel on raha ja mitte millestki pole puudu, ei taha ta mingisugust meelehead vastu võtta, pidades seda ebaausaks. Kuid seesama inimene vahest koguni küsib meelehead, kui kibe puudus teda pigistab. Nii omandavad vähehaaval kõik altkäemaksuvõtjad, petised, rõhujad harjumuse ja saavutavad mõnesuguse meisterlikkuse oma alal. Mõnikord tuleb koos praktikaga ka sellele vastav teoreetiline veendumus. Kuid

kõige sagedamini jääb kõlbeline veendumus peas omaette, abstraheeritult, aga asjad lähevad omaette. Kõik see on selle tagajärg, et paljude inimeste peades ei arene arusaamine kõlblusest iseliselt, vaid satub pähe mööda minnes, teiste inimeste sõnadest sel ajal, kui me ei suuda veel mõista niisuguseid mõjutusi. Paljude inimeste arusaamist kõlblusest võib võrrelda meie arusaamisega näiteks tubakasuitsetamise, tee- või kohvijoomise jne. kahjulikkusest. Me kõik oleme kuulnud midagi niisugust kõige selle kahjust; kuid paljugi mis me oleme kuulnud. Omandada selget ja õiget arvamist selle kohta, kas tubakas ja tee on kahjulikud ja missugustel juhtumitel, on üsna raske; seepärast rahuldumegi kuuldustega ja sageli unustame needki. Ei saa ju iga paberossi ja iga tassi tee järele meelde tuletada tervishoidlikke eeskirju, mis pole võib-olla õigedki. Täiesti niisama unustavad paljud ka kõlbluse oma igapäevastes toimingutes. Vastuoksa, üldse omavoli, mille nii paljud segavad ära tõelise vabadusega, tähendab inimese kõige orjalikumat sõltuvust esimesest ettejuhtuvast muljest. Seetõttu siis kasvavad lapsed, kelle kõik tujud vastuvaidlemata täidetakse, hoolimata nende absurdsusest, kõlbeliselt niisama vähe vabadeks, nagu needki lapsed, kellel esimestest elupäevadest peale suruti maha kõik tahteavaldused, s. t. kõik katsed arutleda iseseisvalt asjadest. Selle kohta ütleb hr. Schnell täiesti õigesti (lk. 222):

«Esijoones peame kaitsma ennast ja teisi omavoli eest. Kes järgib pimedalt hetkelist tuju, see juhindub oma tegudes ainult omavolist, allutamata oma tahet mõistuse ja õigluse kõrgeimale võimule, tollest saab kas nõrk, iseloomutu inimene või iseenda ja teiste rõhuja ning türann, ja seda juhtub isegi lastega. Julmad inimesed, inimkonna piinajad, kõik kasvatatakse sel viisil. Need on õnnetuimad ja ohtlikemad inimesed. Neid ei tohi usaldada, kuigi nad ise jutlustaksid vendlust ja seaduslikku kodanikuvabadust, sest omavoli, mis on kõigi nende tegude hoovaks, on samuti ebaõigluse, julmuse ja kuritegevuse allikaks».

Orgaanilise arenemise kaheldamatu mõju inimese intellektuaalsele ja kõlbelisele tegevusele sai juba väga ammu loodusteadlaste uurimisobjektiks. Selle mõju viis ja olemus selguvad päevast päeva üha enam uusimate füsioloogiliste uurimustega. Tuginedes neile uurimustele võime nüüd juba julgesti öelda, et organismi kõigi jõudude loomulik, õige ja terve arenemine tähendab sootu enam intellektuaalsele tegevusele, kui igasugused kunstlikud mõjutused.

AEGLASE ARUSAAMISEGA ÕPILASED.

(Õpetaja märkmeist.[1])

Ühelgi õpilasliigil ei lähe meie koolides nii halvasti, kui neil loidudel raske arusaamisega poistel, keda õpetajad nimetavad sageli andetuiks ja juhmideks. Suhtumises nendesse patustab kaasaegne kasvatus kõige rohkem. Aga ometi peaksid nad pälvima kõige hoolikamat tähelepanu ja hoolt kasvataja poolt. Enamasti peituvad neis seesugused vaimsed jõud, mis kaugelt ületavad niinimetatud andekate, teraste õpilaste võimed; neis võib alati leida kõlbelist kindlust ja täpsust, aga see on sedavõrd tähtis, et peaks meile sisendama erilist hoolitsust nende eest. Meie kiirustamatu rahvas mõistis selle pikatoimelisuse väärtust, luues vanasõna: «aeglaselt sõidad, kaugele jõuad», kuid meie kasvatuses rakendatakse seda vaadet veel väga vähe, ja aeglase arusaamisega poisid langevad sageli kasvatajate kannatamatuse ohvriks.

Meie koolides läheb õpetamine suuremalt jaolt erakordselt kiiresti; üks teadus vaheldub lakkamatult teisega. Süüdi pole selles muidugi mitte sedavõrd koolid ise, kuivõrd kaasaja hariduse nõuded; kuid siiski seisneb selles peamine ebakohasus õpilastele, kelle arusaamine areneb aeglaselt. Nad ei jõua järele õpetuse kiirele käigule; läbivõetust jääb neile vaevalt mingi ähmane mulje, ja kogenematule vaatlejale paistavad nad andetute lollpeadena, kellega ei tasu raisata tööd ja aega. Liigse raskusena heidetaksegi nad kõrvale. Õpetaja arust on nad laisad, flegmaatilised, nürimeelsed, mitte millestki huvituvad, apaatselt ükskõiksed ja seejuures veel segase ning juhmilt sassiaetud arusaamisega. Kõik need järeldused on sageli väärad, kuid meie praeguse pedagoogikatundmise juures pole selles midagi imeks panna. Üldse peetakse meil pedagoogikat ja didaktilisi võtteid õpetamise juures tarbetuiks asjadeks; ja seepärast pole ime, et kodukasvanud pedagoogid, otsustades üsna sageli vaid välimuse järgi, patustavad otsustusis oma õpilaste üle.

Aeglase arusaamisega õpilasi on kerge ära tunda mõnede eriliste tunnuste järgi. 1) Nad jälgivad usinalt õpetamist, kuid see ei ärata neis isetegevust. Kas pakutakse midagi nende nägemisele, kuulmisele või kompimismeelele, nende oma osavõtt piirdub sageli peaaegu ainult vahtimise-

[1] N. Dobroljubov. Teosed, III, lk. 437—452, (venekeelne väljaanne).

ga, s. t. nad lihtsalt näevad eset ilma igasuguse arusaamiseta. On tarvis, et mööduks palju aega, et eset näidataks neile palju kordi, ja ainult siis võib sellele puhtvälisele vaatamisele liituda sisemine, mõistlik osavõtt. 2) Neid on raske sundida edasi minema. Igakord, kui neil on vaja teha järeldus, võrdlus, uus kombinatsioon või jaotus, reegli rakendamine jne., nad tavaliselt takerduvad ja satuvad ummikusse. Kui neid sunnitakse vägivaldselt arutlema, satuvad nad kindlasti segadusse ja kõnelevad kohutavat jama, kutsudes välja õpetaja viha ja seltsimeeste naeru. Läheb tavaliselt küllaltki palju aega, enne kui võidad nende aegluse ja paned nad liikuma vabalt ja lõbusalt ilma arguseta ja raskusteta. 3) See-eest ilmutavad nad väga tugevat kalduvust korralikkusele ja täpsusele. Seda on märgata nende raamatuis ja vihikuis, nende kirjas ja joonistuses, nagu ka kogu nende käitumises, kui neile usaldatakse klassis mingi eriline amet. Seepärast peetakse nende tegevust sageli mehaaniliseks. 4) Nad hämmastavad sageli oma praktilise mõistusega neile tuntud elusfääris, kuna igas uues eluolukorras, näiteks uues klassis, uues ametis, uues töös pole nad algul sageli nagu õppimiseski justkui omal kohal. Seepärast peetakse neid peaaegu alati eriti kohaseiks praktiliseks tegevuseks elus. 5) Kõlbelisest küljest, mida siin ei või samuti jätta tähele panemata, on nad harilikult kuulekad, järeleandlikud ja heasüdamlikud, kuid vahel muutuvad nad järsku leppimatuiks, kangekaelseiks ja täiesti ligipääsematuiks. Vahel lubavad nad teha enda üle nalja, kuid hiljem haavuvad nad äkki ja muutuvad jämedaiks, trotslikeks. Missugune neist külgedest areneb neis hilisemas elus esijoones, see sõltub peamiselt sellest, kuidas nendega käitutakse koolis. 6) Kui koolis ja üldse kasvatuses koheldakse neid nagu tarvis, siis vastavad nad kõigile küsimusile, mis neile esitatakse, kas õigesti või ei vasta mitte midagi; seepärast, võrreldes teiste õpilastega, kes sageli umbropsu vastavad hästi, näivad nad mitteteadjaina. 7) Neil on raske aru saada ja seda, millest nad on aru saanud, raske meeles pidada, kuid nende mälu paistab silma täpsusega ja mõistus — selgusega.

Kuivõrd on võimalik otsustada kogemuste põhjal, on seesugused aeglase arenemisega pead pärit kõige sagedamini lihtsaist perekondadest, kes elavad vaikselt ja tagasihoidlikult ja kus laps pole kõigi koduste üldise meelitamise ja kiitlemise objektiks. Ta on siin väga lihtsas olukorras: vaik-

selt ja takistamatult, ilma igasuguste erutusteta ja tagant-tõukamisteta harjub ta nende lihtsate vahekordadega, kuhu ta on asetatud saatuse poolt, ja oskab neis hästi jalul püsida. Kuid koos sellega on ta siin piiratud ja asetatud kaugele mitmesuguseist, tema elu-olust enam või vähem kaugeist mõjudest, paljudest muljeist ja erutusist, mis on võõrad ja mitteomased juba tema eluolukordadele. Võib isegi öelda, et seesugused lapsed kuuluvad enamjaolt neisse perekondadesse, kuhu veel pole tunginud kasvatusmeetodid, mis seavad ülesandeks vaimsete võimete arendamise, kus vaikselt arenevat, tagasihoidlikku, kuulekat ja kõlbelist last hinnatakse sootu kõrgemalt kui väledat ja teravmeelset. Seda laadi õpilasi kohtame kõige sagedamini küla- ja kihelkonnakoolides. Linnades on aeglase arusaamisega lapsed tavaliselt samuti lihtsais perekondades. Siin on eriti tugev perekonnaisa enda mõju. Mitte eriti arenenud intellektuaalsete püüdluste mõttes, ta ei andu harilikult kaugeile unistusile ja tunneb end täiesti rahuldatuna oma mitte väga kõrges ametis ja ausa elu püüdluses ja endale ning oma perekonnale hädatarviliku toiduse muretsemises. Sellest seisukohast näeb ta oma laste kogu vaimset kasvatust selles, et teha neist endale tublisid abilisi majapidamises ja käsitöös. On loomulik, et laste arenemine sel viisil ei lähe kiiresti.

Mis puutub aeglase arusaamise sisemisse põhjusse, siis võib seda otsida osalt vaimu looduslikust, sünnipärasest omadusest, osalt tema arenemise käigust. Esimesel puhul võib selle vaimse sisundi olemust määratella järgmisel viisil: aeglase mõistusega inimestel on nõrk seesmine vastuvõtlikkus; teisiti öeldult, neis avaldub nõrgalt too vaimne jõud, mille varal me liidame ühe kujutluse teisega ja loome sel viisil paljudest üksikkujutlusist ühe harmoonilise terviku. Seepärast on neile vaja sootu rohkem aega mitte üksnes tajumisakti sooritamiseks, vaid ka selleks, et oma vaimus uuesti esile kutsuda mõned samasugused kujutlused. Aeglases mõistuses on iga kujutlus kõigist teistest eraldi; õpilane on tegevuses ainult sellega ega hoolitse teiste lähedaste kujutluste eest, sest need kas ei paista talle lähedastena või ei tule seejuures sootu mõttessegi. Just seepärast kiinduvad säärase mõistusega inimesed tavaliselt üksikkujutlusisse ja õpivad neid tundma igast küljest. Võib öelda, et mõistuse poolest aeglane õpilane ei rahuldu üldise kujutlusega, vaid otsib üha selgust. See üksikkujutluste sel-

gus juhibki teda juba tunnetama ühe antud kujutluse erinevust kõigist teistest. Sellal kui kärmeil õpilasil on asja mitmesuguste külgede paremaks selgitamiseks alati valmis sünonüümsed sõnad ja kujutlused, pole mõistuse poolest aeglastel õpilastel midagi selletaolist, sest kujutluste üksiolek ning eraldatus nende peades ei võimalda seda.

Sedaviisi saavad meile aeglaste mõistuste iseloomustavad jooned selgemaks. Iga uue esineva mulje puhul püüavad nad eelkõige ainult märgata seda ja teevad seda pingelise tähelepanuga, hoolitsedes peamiselt selguse eest. Tegeldes vaid selle üksikkujutlusega ei hoolitse nad sugugi selle eest, et oma hinges esile kutsuda teisi, sellele lähedasi kujutlusi. Sellest tulebki see tähelepanelik eseme silmitsemine, mis jätab mittearusaamise ja mõistmatuse mulje. Sellele liitub meie poolt eespool osutatud armastus korralikkuse, täpsuse vastu ja hoolikus kõigil üksikjuhtumeil. Lõpuks, saavutanud ükskord täpsuse üksikkujutluses, omandavad aeglased mõistused selle kõik küljed, tunnused ja suhted; sellega seletubki meie poolt eespool nimetatud praktiline suund, samuti kui nende kõlbelised vahekorrad. Oma aeglase tajumisega ei suuda nad kiiresti jõuda iseseisvuseni; nad ei koosta kaua oma tegevuseks omaenda reegleid, mis rajaneksid juba nende poolt tajutud kujutlusile. Seepärast jäävad nad pikaks ajaks loomulikku sõltuvusse oma kasvatajaist ja tunnevad endid täitsa rahuldatuina ja õnnelikena selles neist kõrgemal seisva autoriteedi sõltuvuses. Niisama meelsasti ja vabatahtlikult loovutavad nad eesõiguse ka seltsimeestele, kes on neist enam arenenud, sest nad ise tunnevad oma vaimset nõrkust nendega võrreldes. Kuid niipea kui nad enda kohtlemises märkavad tegusid, mis käivad vastu mingile nende poolt selgesti tunnetatud kujutlusele õiglusest või kõlblusest, samuti ka nende isiklikust väärikusest, siis astub see kujutlus jalamaid täiel määral oma õigustesse vastavalt nende üldisele meelelaadile. Ja see kujutlus on sedavõrd tugev, et kõik muud kujutlused pole suutelised sellele vastu mõjuma. Sellega seletuvad näivad vasturääkivused aeglase arusaamisega inimeste elus ja sageli nende äkilised siirdumised alandlikkuselt jonnakusele jne. Meile on selge ka see asjaolu, miks seesugused õpilased kas hoopis ei vasta küsimusile või vastavad õigesti. Ebamäärased ja ainult pooleldi õiged vastused tulenevadki sellest, et õpilane kas sugugi ei suuda mõista kujutluse iga üksikasja või tuleb talle antud ku-

jutluse puhul mõttesse palju muid lähedasi kujutlusi; nii ühel kui teisel juhul ei suuda ta saavutada kindlust vastuseis ja oma väljendusis. Aeglase mõistuse puhul seda ei esine; see-eest on ta määratud alati vaikimisele, kui õpetaja seesuguses õpilases pole varem äratanud kõiki üksikkujutlusi, mille üle on vaja otsustada. Nõrga tajumisvõimega seletub lõpuks meelespidamise aeglus ja seejärel mälu õigsus. Võib öelda, et õpilane mäletab seda või teist, kui ta on suuteline oma tahtmist mööda äratama hinges kujutlusi sellest, s. t. reprodutseerima seda mälus. Säärastel õpilastel, kellel kujutlused hõlpsasti assotsieeruvad, nii et üks teatud laadi kujutlus äratab kohe teised samataolised, on meelespidamine sootu kergem. Kuid aeglastes peades toimub üksikkujutluste seostumine omavahel palju aeglasemalt ja seepärast üks kujutlus ei ärata sageli sugugi teist, aga selle tagajärjel toimub ka meelespidamine aeglaselt. Sedasama üksikkujutluste eraldatust võime tähele panna ka selles, et säärased õpilased vastavad alati õigesti küsimustele, mis on muutunud juba tüübilisteks, mida saab moodustada ühe ja sellesama vormi järgi ja mis koonduvad ühe ja sama kujutluse ümber. Aga kui seesama küsimus esitatakse teisel kujul, mis nõuab uut kujutluste kombinatsiooni, siis satub aeglase aruga õpilane segadusse ja vaikib. Säärast õpilast on vaja algul justkui õpetada, missugune kindel vastus nimelt peab järgnema teatud küsimusele, s. t. on vaja vältida seesuguseid küsimusi, mis sisaldavad temale tundmatuid kujutlusi. Vastasel korral peab õpilane vastuse enda ajal tegema uusi kujutluste kombinatsioone; kuid selleks ei piisa tal veel arusaamist. Mälu õigsus aeglastes peades sõltub sellest, nagu ütlesime, et nende kujutlused on alati täielikud, selged, kindlad kõigis üksikasjus, ja seepärast ei rajane neil kõik võimalikud kujutluste kombinatsioonid mitte asjade juhuslikele, vaid olulisile tunnuseile. Ühes sellega on neil säärane selgus, et kujutluste vastastikune elustamine muutub hädavajalikuks ja need jäävad muutumatult hinge seniks, kuni hingele on omased need kujutlused ise.

Vaadelnud arengu seesmist protsessi aeglastes peades, me võime selgemini mõista ka järgnevat asjaolu. Elavalt ja põhjalikult omandanud mingi kujutluse, ilmutavad nad selle arengus nende poolt tehtud tähelepanekute hämmastavat ja sageli ka täitsa ootamatut rikkust. Nad on enam-

jaolt sõnakehvad, kuid see-eest väljenduvad nad väga kindlalt ja jõudes pikkamisi otsuste õigsuseni, hämmastavad sageli originaalsusega oma iseseisvais töis. Nad on kõige enam võimelised mitmesuguseiks teravmeelseiks vempudeks, mis selles nimelt seisnevadki, et kujutlused liituvad üksikute tunnuste järgi; neid tunnuseid ei märka tavalised pead kunagi nii kindlalt. Arusaadav on ka see, miks need aeglased pead — kui nad ainult pole koolis täiesti unustatud — tegelevad sageli ainult mingi ühe asjaga. Nad nagu otsiksid endile varjupaika vaimse elu ühel teatud alal ja siin nad ilmutavad niisama palju viljakust kui originaalsustki. Sel põhjusel vajavadki nad eriti tähelepanelikku hoolitsust ja ettevaatust. Rohkem kui kunagi varem on meie ajal vaja tähelepanelikult neid jälgida, sest üksnes väga vähesed neist suudavad tungida läbi koolilaburindi, mis koosneb 10—13 õppeainest, aga suur osa neist eraldatakse juba alamais klassides kõlbmatu ballastina ja jäetakse kõrvale kui õpetaja hoolt täiesti mitte vääriv.

Nüüd räägitakse väga palju intellektuaalsete jõudude arendamisest, kuid siiski kannatame me üldse originaalsuse ja viljakuse puuduse all; aga koos sellega ilmneb ka teadmiste põhjalikkus üksnes väga väheseis päis, mis moodustavad just kui erandi. Siin pole ülearune veel märkida seda, et väga paljud kuulsad inimesed, kes hiljem paistsid välja teadustes, etendasid koolis sageli sääraste taibutute peade osa ja sundisid hiljem sageli oma endisi õpetajaid hüüdma: kes oleks võinud neis seda oletada! Sellest vist ei maksa rääkida, et seda liiki õpilasi ei tohi ära vahetada keskpärasusega. Keskpärased õpilased on hea leid koolile; neile pole vaja ei pedagoogikat ega erilisi didaktilisi võtteid; nendega võib õnnelikult sooritada eksamid ja lõpuks jõuavad nad arusaamise seesugusele kõrgusele, et võivad kõnelda isegi asjust, millest nad ei saa sugugi aru.

Peale looduslike võimete omab esialgse kasvatuse käik ise mõju mõistuslikult aeglaste õpilaste arenemisele. Seda teist asjaolu ei tohi kuidagi jätta tähele panemata. Vastupidi, seda on vaja vaadelda võimalikult hoolikalt, et sellest tuletada reegleid, kuidas tuleb koolis kohelda raskevõitu arusaamisega lapsi. L i h t n e elukord, alati ühed ja needsamad olutingimused ja vahekorrad, mis last ümbritsevad, puudus kõigist vahendeist, mida annab loodus ja kunst laste vaimse tegevuse äratamiseks ja pingutamiseks: kõik see koos loomupärase iseloomuga sünnitab aeglase arusaamise. Laps

harjub peatuma ühel ja selsamal muljel ega rutta kiirustama oma kujutluste seostamisega; see viib isegi selleni, et ta üksikuid esemeid tajub ja märkab väga aeglaselt. Sel viisil tekib vaimne seisund, mida võib nimetada vaimseks flegmaks. Igapäevase elu ja kõigi vahekordade lihtsus ei ärata iialgi hinges tarvet kiiresti siirduda ühelt kujutluselt teisele ja ei nõua isegi, et peas leiduks alati tunduv hulk kujutlusi. Sellega seletubki sääraste õpilaste äkiline kohmetus koolis mõõdapääsematu vajaduse korral kiiresti siirduda ühelt ainelt teisele või erilaadse ning uue mõtete kombinatsiooni puhul. Selle ainus tagajärg on: aeglus, kohmakus ja oskuse puudus kujundada antud kujutlusist otsustus ja antud tingimusist järeldus. Sedaviisi osutuvad need õpilased kindlaiks usaldatavaiks lasteks; ent ühes sellega lähevad nad kergesti segi ja võivad sageli paista taibutuina ning rumalaina.

Selles, mis me ütlesime, sisaldub piisavalt vihjeid sellele, kuidas on vaja kohelda sääraseid lapsi. Siiski pole kasutu vaadelda lähemalt noid nende hulgast, kes on muutunud ebaõige kasvatuse ohvriks, ja koputada sellega pisut pedagoogide südametunnistusele. Säärased lapsed astuvad harva kõrgemaisse koolidesse enne kuskil õppimata. Tavaliselt saavad nad alghariduse ja -kasvatuse kas mees- või naisõpetajailt, kel on väga ähmane käsitus niihästi õpetuse kunstist kui ka kasvatusest üldse ja kes õpetavad oma õpilasi täpselt niisama, nagu nad ise õppisid gümnaasiumides. Teatud klassis on vaja läbi võtta ja teada nii- ja niipalju, teises nii- ja niipalju; selle olukorraga kohastuvad need õpetajad ka oma õppetöös. See on neile ainsaks juhendiks õpetamisel, ja et eksimatult saavutada oma eesmärki, kasutavad nad oma õpilaste suhtes kõiki neist sõltuvaid vahendeid ja isegi rohkem kui vaja. Seejuures teeb lihtsameelne veendumus, et nad täidavad oma kohust, nad pimedaks ja kurdiks didaktika ja pedagoogika nõuannete vastu. Ja kui südametunnistus kuidagi ärkabki ning hakkab neile ette heitma, siis võib seda rahustada tavalise arvamusega, et ega ometi pedagoogilisist teoseist pole midagi õppida.

Peaaegu seesama esineb mõnedes koolides, kus inspektori või ülemuse poolt kinnitatud programm moodustab ainsa pedagoogilise ja didaktilise juhtnööri. Kui lapsed, kellest me siin kõneleme, satuvad sääraste õpetajate kätesse, siis lähevad nad sageli tõepoolest rumalaks. Nad ei

saavuta siis üheski aines teadmiste kindlust ja seetõttu neid valdab meelehärm, meeleheide ja vastikus igasuguse õppimise vastu; see teeb nad tõepoolest väga haletsemisväärseiks, seda enam, et väga sageli neid omadusi pole neist võimalik enam millegagi hävitada. Ja kui palju vaimseid jõudusid närvutatakse, kui palju talente hävib sel viisil!... Muide, milleks need sentimentaalsed kurtmised? Mõnede võimeliste ja andekate õpilastega võib neist laipadest üle astuda ja lohutuda õhuliste teooriate unistuslikus riigis. Siirdume sellele, mis õigupoolest moodustab meie ülesande, — selle kindlaksmääramisele, kuidas on vaja talitada, et mitte kahjustada aeglaste arude loomulikku arengut.

Parim vahend selle kurva asjaolu ärahoidmiseks seisneb selles, et mitte saata sääraseid poisse õppeasutistesse, mis, omades liiga üldist õppekursust, kihutavad õpilast kõigi teaduste alal kiiremini taga, kui ta võib ja peab minema ja kus õpilase huvi ja tähelepanu jookseb laiali mitmesuguseile õppeaineile, mis lakkamatult üksteisega vahelduvad. Muidugi, jätta lapsed neisse koolidesse saatmata tähendaks päästa neid ebaõigest arenemisest; kuid kahjuks pole teisiti korraldatud koole; aga kui ei ole, siis pole midagi teha ja ettepandav vahend peab seni jääma paljaks ettepanekuks. Seepärast on meile sootuks tähtsam küsimus: kuidas on vaja ümber käia aeglaste peadega praegustes õppeasutistes, ilma igasuguse kahjuta neile.

Eelkõige on koolis sääraseile lastele hädavajalik aeglaseim ja lihtsaim õpetuse käik. Koolid ja eriti iga õpetaja peavad selle poole püüdma; mitte seepärast, et nad on sunnitud selleks kõigi kasutatud ergutus- ja karistusvahendite ebaedu tõttu, ja mitte nii, nagu oleks poisi loomus neist võitu saanud ja nad teevad sellele järeleandmisi. Ei, nad peavad seda ise tahtma kui ainsat vahendit, millega võib veel saavutada õpilase õiget arenemist. Vaevalt on siin vaja kõnelda sellest, missugune erinevus esineb neis kahes juhtumis, s. t. kui kool annab järele paratamatuse tõttu, olles võidetud poisi loomuse poolt, või kui ta arukalt ja teadlikult tahab tegutseda vastavalt õpilase loomusele. Esimene suhtumine on täiesti ebakõlbeline ja mõjub demoraliseerivalt ja kahjulikult; teine on vastupidi täitsa loomulik ja sellele juhib poisi loomus ise: selle suhtumise ees peavad vaikima kõik koolide erieesmärgid ja

ettekirjutused. Kuid selletaolise tegevuse puhul on hõlpus sattuda teist laadi eksitusse, nimelt: juhtida õpilase jõud temale vähem jõukohasele alale ja kurnata need sel teel viljatult ära. Et seda vältida, on vaja leida vaimse tegevuse ala, kus õpilase üksikkujutlused mõnevõrra liituksid üheks harmooniliseks koguks; kui seda veel pole, on vaja järele vaadata, kus on kõige kohasem teostada säärast liitmist. Ei tule ainult taganeda selle ülesande raskuse ees. Erilise raskuseta võib algul märgata, kuidas õpilane taipab kiiremini, kas kuulmisega või nägemisega, s. t. mis jätab temasse elavamalt pilte ja kujutlusi, kas kuuldu või nähtu. Tunnuseid, mille järgi on küllaltki hõlpus selle üle otsustada, võib leida ilukirja, joonistamise, keelte ja laulutundides. Kui säärased lapsed kirjutavad küllalt õigesti, peavad meeles seda, mis lugesid, kergemini kui toda, mida kuulsid; kui nad meelsasti joonistavad, maateaduses saavad kergesti aru maade asukohast ja nende suurusest ja, vastupidi segavad ja moonutavad võimatult hääli, toone ja kuuldud nimetusi, kordavad sõnu kohmakalt ja ebatäpselt: siis võib sellest juba järeldada, et nägemismeel suudab neile pakkuda sootu elavamaid kujutlusi kui kuulmismeel. Vastavalt sellele võibki arukas õpetaja korraldada oma tegevust. Teine asi on selgusele jõuda õpilase mõistuses juba kujunenud kujutluste gruppide suhtes. Neid peab otsima kõlbluse maailmas, kui näiteks laps suudab kergesti ja õigesti leida valmi moraali; või ka esteetilisel alal, kui näiteks talle meeldivad luuletused ja ta huvitub poeetilisist jutustusist; või lõpuks loogilistes arutlustes, kui näiteks (nagu sageli juhtub) õpilane oskab leida mingi lause süntaktilised suhted, kuna keelevormide äratundmine või isegi nende reprodutseerimine valmistab talle erakordseid raskusi. Üldiselt kuulub siiasamma ka oskus jutustada. Harilikult on nii, et kui lapsed on perekondlikus elus harjunud täitma mingisuguseid ülesandeid ja kohustusi, siis kujuneb nende peas teatud ülevaade koha, aja, põhjuse ja tegevuse vahekordadest. Siin nad ei tunneta sageli nähtuse üksikuid momente, kuid sellest hoolimata on neil täiesti selge ülevaade terviku kõigist seoseist. See tuleb sellest, et siin nad tajuvad juba nähtust või fakti kogu selle tervikluses ja ühtsuses justkui üht üksikut kujutlust. Sedaviisi võivad nad ühes ühtses kujutluses ühte sobitada kõik olukorrad, tegevuse arengu, põhjuste ja tagajärgede seose jm. Õpetaja võib alati kergesti märgata seda võimet, lastes näiteks õpi-

lasel korrata loetud jutustust. Sel juhtumil ei anna õpilane tavaliselt kuigi palju edasi oma vaeses keeles ja väljendub sageli kohmakais või ebatäpseis fraasides, milledes, kui neid vaadelda ligemalt, võib siiski alati ära tunda, et ta on haaranud jutustuse üldised peajooned, mitmesuguste momentide seose ja sõltuvuse sündmustikus. Seejuures on alati täheldatav järgmine asjaolu: kui õpetaja peatab õpilase tema mittesorava jutustamise pealt, käseb tal minna üksikasjadesse või meenutab kannatamatult mitmesuguseid pisiasju, siis jääb aeglase mõistusega õpilane tavaliselt hoopis vait ja satub ummikusse selle palumata abi tõttu, mis sunnib talle peale sääraseid üksikkujutlusi, mis näivad talle täitsa võõraina.

Leidnud õpilases neid ja teisi selletaolisi tunnuseid, peab kool kindlaks tegema ja otsustama, missuguses õppeaines ja nimelt mis suunas on vaja õpilast eriti harjutada ja mida võib jätta tähele panemata. Ütleme otseselt ilma pikemate seletusteta, et siin talitab õpetaja enamasti üldiselt õigesti, kui ta lihtsalt valib selle või need õppeained, milles õpilane osutab kõige kergemini ja kõige enam edu, mis teda järelikult kõige rohkem huvitavad. See ei tähenda veel, et seda õppeainet oleks nii hõlpus leida. Sageli ilmutab õpilane ilmset vastumeelsust või armastust õppeaine vastu; aga kui vaadelda asja lähemalt, siis osutub, et tema tundmused ei käi sugugi asja enda kohta, vaid üksnes tolle õpetamisviisi kohta, mis teda tutvustab selle õppeainega. Selgitame seda kasvõi ühe näitega. Paljud lapsed ilmutavad tugevat vastumeelsust nende jutustuste ja anekdootide vastu, mis neil tuleb seletada ja lugeda keelte õppimisel. See tuleneb nimelt sellest, et nad siin peavad kas lihtsalt kuuldud või loetud jutustuse kohe meeles pidama või jälle seda mitu korda kordama, jutustades ja liigendades seda jutustuses sialduvate üksikkujutluste järgi. Nii see kui teine on lastele väga raske; aga mida rohkem kohtavad nad raskusi mingis tegevuses, seda enam hoiavad nad eemale õppeainest endast, mis nõuab seda vaeva. Seepärast on vaja talitada neil juhtumeil suure ettevaatlikkusega, et mitte teha ülepeakaela järeldusi esimesest pilgust. On vaja võimalikult rohkem mitmekesistada poisi tööd teatavas õppeaines, harjutada teda suuliselt ja kirjalikult, anda talle jäljendamis- ja ümbertegemisülesandeid, mõjutada tema mälu ja mõistust. Kui kõige selle juures ei esine ühtki külge, mille puhul oleks võimalik märgata õpilases elavat huvi aine vastu, — alles

siis ja üksnes siis oleme õigustatud loobuma üldse selle aine õpetamisest.

Kui sel viisil on leitud lapsi huvitavad õppeained, siis on õpetaja ja üldse kooli asjaks — kindlaks teha, milles nimelt seisneb see õpilaste huvi. Seda seepärast, et koolis ei huvita tavaliselt mitte sedavõrd õppeaine ise, kuivõrd see või teine õppeviis. Selle äratundmiseks avaldage lapsele heakskiitu, kui märkate, et ta jõuab ses õppeaines edasi; kiitke teda, et äratada temas omaenda jõudude tunnetamist ja tugevdada jõude endid. Mida vabamalt hakkab ta liikuma oma õppetöö ringis, seda lõbusamalt hakkab ta selle juurde asuma ja seda tegema, seda selgemini võib avalduda tema vaimne suund, ja just siis avaneb õpetajal ja üldse koolil võimalus täita oma teine ülesanne, s. t. täitsa täpselt kindlaks määrata, nimelt missugune õppeaine külg huvitab ja paelub õpilast rohkem. Õige teguviisi puhul kaob kiiresti too õpetajate võõrastav eelarvamus, et see liik lapsi tunneb huvi vaid mehaanilise õppimise vastu. Vastupidi, enamasti osutub, et sääraseid lapsi huvitavad palju enam õppeainete sügavamad küljed. Mehaanilisus õppetöös ja väline täpsus, mida neis märkasime, seletuvad väga lihtsalt. Need on nende mõistusele ainult nagu peljupaigaks ja kaitseks õpetuse kiire käigu vastu, mis lakkamatult vaheldub ja on täis järske üleminekuid, mis neile ei meeldi ja millega nende sisemised jõud ei suuda kuidagi toime tulla. Aja jooksul ilmneb nendegi õpilaste juures teatud taiplikkuse aste ja mõtte rahulikkus ning selgus, mis peavad neid otsustavalt vabastama süüdistusest nürimeelsuses või vähemalt mõistete ähmasuses.

Tundides ja kooliõpetuse kogu käigus on vaja võimalikult sagedamini pöörduda õppeaine selle külje poole, mis huvitab sääraseid õpilasi, ja küsida nimelt neid ja seletada ainult neile. Kõik küsimused, mis käivad õppeaine sääraseid õpilasi huvitava külje kohta, on vaja eriti hoida nende jaoks ja isegi sihilikult otsida veel küsimusi ja juhtumeid, mis võiksid neid huvitada. Seejuures ei tule põlata ka koduülesandeid, vaid anda selleks kõik võimalikud abinõud ja juhtida neid kõiges, et igati aidata kaasa nende edule. Sel viisil, hakanud huvi tundma õppeaine vastu, saavad õpilased kiiresti võimeliseks võitma sääraseid raskusi ja omandama sääraseid asju, mis senini paistsid neile ligipääsematuina ja esinesid ületamatute takistustena. Niipea kui eesmärk paelub, siis omandab ka vahendite omandamine ees-

märgi jaoks ise erilise huvitavuse. Õpilane, kel varem polnud huvi õppimiseks, kasutab nüüd kõiki jõupingutusi selle teadasaamiseks, mis on talle hädavajalik armastatud aine edukaks õppimiseks. Siis sõltub ainuüksi õpetajast kinnitada õpilases mõtet, et edaspidiseks eduks on tal tingimata tarvis õppida veel seda ja seda. Sel viisil, äratades huvi ühe õppeaine vastu, õnnestub tõepoolest äratada vaimu tegevust ka teiste külgede alal ja, mis on peaasi, aidata ühendada üksikuid kujutlusi gruppideks ja neid gruppe endid seada vastastikuseisse suhteisse omavahel.

Kuid see pole veel kõik. Õpilast on vaja edasi viia ka teiste õppeainete suhtes. Kuidaviisi talitada siis sel juhtumil? Kui on juba kindlaks tehtud, missugused elemendid huvitavad õpilast ühes õppeaines, siis on vaja *üles otsida needsamad elemendid teistes õppeainetes ja püüda nende varal äratada huvi õpilases*. Peaaegu kõigis õppeaineis ilmnevad ühed ja needsamad vaimsed funktsioonid. Mõnede didaktikute üldiselt vale printsiip, kes väidavad, et iga õppeainet on vaja õpetada nii, et sellega üksi kujuneks terviklik inimene, on erandlikult rakendatav aeglaste peade suhtes, keda on eriti vaja säästa ja hoida mitmesugusest ja kiirest õppetöö vaheldusest. Neis on tõepoolest võimalik ühe õppeainega äratada kõik vaimsed jõud ja seepärast võib nende suhtes kasutada seda õppeviisi; kuid *üksnes nende suhtes* võib see kasulik olla. Selgusele jõudnud, missugune tegevuse külg nimelt huvitab õpilast, peame harjutama tema tegevust nimelt nende külgede najal kõigis tema õpinguis. Et tuua näide, kujutelgem õpilast, kel on nähtavasti arenenud esteetiline tundmus, kuid keda harilikus mõttes peetakse andetuks. See tundmus avaldub tal eriti ilukirjas, tema vihikute korralduses või isegi luuletuste ja poeetiliste jutustuste meelsas kuulamises ja kergeimas meelespidamises jms. Me võtame siin esimese juhtumi, mida koolides võib kõige sagedamini kohata ja mida on kõige hõlpsam tähele panna. Säärast õpilast on vaja eelkõige täiustada ilukirjas eraldi kõigist teistest kaasõpilastest ja lõpuks võib viia tema edusammud sel alal niikaugele, et tema kiri oleks nagu jooniskiri. Seejärel laske tal *kirjutada ilukirja näidis klassile*. Seejuures võib tal lasta ilukirja näidiseks otsida sobiv sisu selle hulgast, mis ta *klassis on kuulnud*, jättes õppeaine enda valiku õpetaja hoolde. Missugused õppeained on siin vaja valida,

see sõltub muidugi erilistest asjaoludest. Ent kuna me siin kujutleme õpilast, kes kergemini tajub nägemisega kui kuulmisega, siis on vaja püüda kiiremini siirduda säärase seile õppeaineile, kus tajumine toimub rohkem kuulmisega, näiteks keeltele, ajaloole. Selleks on tingimata vaja lasta õpilasel iga ilukirja näidise jaoks, mis ta peab kirjutama, kuulata hoolega tundi ja meeles pidada 3 kuni 5 fraasi, mis ta seejärel esitab õpetajale valikuks. Säärase meetodi hea tagajärg on see, et õpilane hakkab tunnis tähelepanelikumalt kuulama ja eriti oma kuulmist harjutama, et häälikuid kiiremini tajuda. Sellest õppetööst ei lülitata sugugi välja ka grammatilisi reegleid. Ajaloos, kui pole ette nähtud käsiraamatut, nagu tõenäoliselt on kõikjal alamais klassides, võib säärasele õpilasele üles anda järgmiseks tunniks korrata ajaloolist jutustust ja kirjutada kõik selles esinevad nimed suurte tähtedega: need võib pärast riputada tahvlile, et abistada jutustaja mälu õppetunni kordamisel. Las ta valmistab kirjelduste näidiseid loodusloolise tabelite kujul; las kirjutab luuletusi ümber nii, et kõik pikad silbid oleksid kirjutatud suurte silmapaistvate algtähtedega; las ta seab kirjalikult korda geograafilised nimed, paigutab häälikute erinevuse järgi antud sõnad ühest võõrkeelest või isegi vene keelest jms. Sel viisil areneb vähehaaval kuulmine ise, aga seejärel võib minna juba keelepeensustesse endisse. Las õpilane algul loeb tema poolt klassis kirjutatut; seejärel, edasiste edusammude korral, laske juba loetut vabalt jutustada klassi ees; lõpuks katsuge nõuda, et ta jutustaks kõik, mis ta peab veel meelde tuletama ja üles kirjutama temale antud ülesande puhul. Kõige kasulikum on siiski sääraseile poistele katseline õpetus. Tühist vaeva nõuab selgusele jõuda, mis poissi eriti huvitab ja milleks on tal rohkem kalduvusi. Seejärel võib asja korraldada nii, et kõik, mis esineb kas koolis õpetuse raamides või ümbritsevas elus, ühineks tema mõistuses nende kujutlustega, mis tal olid juba varem. Siin võib lasta õpilastel teha võrdlusi ja tõmmata paralleele selle vahel, mis nad alles äsja kuulsid või lugesid, ja selle vahel, mis nad on juba kogenud või ise tundnud. On vaja väsimatu püsivusega neid kuulda võtta, on vaja osutada alati kannatlikkust ja viisakust nendega arutelles, on vaja kannatlikult taluda nende aeglust kujutluste reprodutseerimisel. Säärase õpilase poole on vaja pöörduda järelejätmatult, küsida teda, puudutades kõige mitmesugusemaid külgi,

missuguseid aine võib vaid pakkuda, kuni õnnestub äratada koos uutega ka muud kujutlused, mis juba varem olid tema mõistuses. Üksikute kujutluste hajuvil olekus seisnebki aeglaste peade peamine puudus ja seepärast on siin vaja eriti rünnata seda puudust ja püüda seda parandada. Selleks ongi õpetamisel vaja läheneda katsele; kõik teised vahendid ilma selle katselise õpetuseta ja oskuseta osavasti katset kasutada suudavad väga vähe kaasa aidata võime arendamisele asju tähele panna ja neisse süveneda; aga selle võime puudulikkus on aeglaste peade nõrkuse peamisi põhjuseid. Koolis on vaja tingimata juurutada õpilase hinges seda mõtet, et tema omaenda vaimne maailm ja kooli õppekursus ei moodusta kaht täitsa eraldiseisvat sfääri, mis oleksid nagu üksteisest sõltumatud; vaid, vastupidi, et need kumbki ei saa üksteiseta läbi. Sääraseile õpilasile on vaja tingimata anda ülesandeid, mis on lähedased elukogemustele. Näiteks on mingi luuletuse või jutustuse arutlemisel vaja pöörata erilist tähelepanu neile kohtadele või külgedele, mis võivad katselises õpetuses tarvis minna. On samuti hea, kui poiss õpib lisama siia jutustuse sellest, mis ta ise on kogenud, oma elujuhtumeist ja isiklikest tähelepanekuist. Klassitundides tuleb talle pöörata erilist tähelepanu; on vaja rahulduda isegi tema katselise tegevuse kõige nõrgema avaldusega, võimalikult kannatlikult kuulata teda ja täiendada tema sõnades toda mõtet, mida ta vahest ei oska selgesti väljendada. Ja kõige selle juures ei tule kunagi silmist lasta peaeesmärki — liita õpilase kujutlused gruppidesse ja siduda üksikud grupid omavahel. Selleks on vaja kasutada isegi tunde, mis on õigupoolest pühendatud teistele õppeainetele, näiteks kui tõlgiti prantsuse- või ladinakeelset muinasjuttu, on vaja õpilasel lasta seda jutustada ja veel midagi lisada tema omaenda kogemustest. Vaevalt on siin vaja kõnelda sellest, et õpetaja peab eriti hoolitsema selle eest, et seltsimehed ei naeraks aeglase mõistusega õpilase üle. Seda peatada pole muide sugugi raske, sest lapsed, juhindudes loomulikust kaastundest, hindavad väga kõrgelt õpetaja kannatlikkust säärase õpilase suhtes. Edaspidises töös peab õpilane mitmesugustes kohtades ja mitmesuguseil juhtumeil vähehaaval reprodutseerima vajadust mööda neid kujutlusi, mis on temas juba kindlalt meelde sööbinud eelmise õpetusega. Õpetaja peab lõpuks täpselt teadma, mida nimelt õpilane juba kindlasti teab ja võib hõlpsasti reprodutseerida ja mida ta valdab täielikult,

on see siis luuletus, laul, jutustus, reegel, sentents vm. Õpetaja peab püüdma alati meenutada seda, mis on õpilasele juba tuttav ja oma küsimustega välja kutsuma juba õpilase poolt omandatud kujutlusi. Tuletades neid mitmesuguseil juhtumeil meelde harjub siis õpilane hoidma alati valmina kõiki kujutlusi koos uuesti lisatavatega; see kergendabki tal kujutluste ühendamist. Õppeaine enda suhtes näib see õpetus vahest otsituna, tarbetuna, võib-olla näevad külastajad ja revidendid selles õppekursuse ebakohast ja tarbetut laiendamist, kuid õpetajale peab õpilase isiksus seisma kõrgemal õppeainest endast.

Siin kirjeldatud õppeviis pole hoopiski säärane, et minna kõrvuti tavaliselt kogu klassile määratud õppeviisiga. Vastupidi, siin nõutakse erilist tähelepanu õpilase suhtes, ja seejuures on kasvataja õige tegevus aeglase mõtlemisega õpilaste suhtes saavutatav üksnes palju väiksema õppeainete hulgaga kui hariliku kursuse puhul. Seepärast tõuseb siin otseselt küsimus: millest on vaja alata siis aeglase mõistusega õpilastega teistes õppetundides, mis ei kuulu ühe nende jaoks valitud õppeaine tundide hulka? Kas on vaja jätta nad täiesti tähele panemata? Kuid sellega võidakse ka mitte nõustuda, kuigi praktikas lugu lõpebki sageli nimelt sellega. Muide, kuna teoreetiline eitamine väga vähe aitab praktilistes küsimustes, siis lubame endale esitada siin mõned praktilised reeglid, kas või ainult selleks, et anda mõningaid juhtnööre vähemkogenud õpetajaile.

1) Iga õppeaine omab teatud materjali, mille omandamiseta õpilane ei suuda teha edusamme. Kuid peale selle sisaldub siin alati veel muud materjali, mis on rohkem vaimseks harjutuseks, meelelahutuseks ja elustamiseks. Aeglased pead peavad eelkõige mõistma ja õppima võimalikult kindlasti kõike, mis on tingimata hädavajalik, ja õppima nimelt sel kujul, kuidas neil on kõige hõlpsam õppeainet omandada, s. t. kuulmise või nägemisega, ümberkirjutamise ja ärakirjaga või teiste poolt öeldu kordamisega.

2) Sääraseil õpilasil on vaja kõige vähesema materjaliga lasta teha võimalikult palju harjutusi ja rakendusi. Isegi töös teiste õpilastega, kui nende tundide materjal pole aeglastel peadel veel täielikult omandatud või kui selles esineb neile tundmatuid sõnu, vorme, reegleid, — on tingimata vaja alati pöörduda niisuguste õpilaste poole küsimustega ja ergutada neid, andes seejuures nende mõistu-

sele harjutuse, mis oleks rajatud neile tuntud sõnadele, vormidele ja reegleile.

3) Sääraseid õpilasi ei ole vaja kunagi küsida *ex abrupto*. Kui nad peavad küsimusest aru saama, siis on vaja ühele seltsimeestest esitatud eelküsimustega samast ainest äratada neis varakult vastavad kujutlused ja kujutluste rühmad. Seejuures on vaja neid lakkamatult veenda, et nad oleksid tähelepanelikumad, kui nende seltsimehele esitatakse niisuguseid küsimusi, mille vastused peavad neile endile andma võimaluse õigesti vastata seejärel vahetult järgnevale küsimusele.

4) Nende õpilaste küsitlemine ei või kunagi kiire olla: neid ei ole vaja sundida vastusega kiirustama. Muidugi, kui peabki olema seesuguseid õpetuse etappe, kus üksnes kiire küsitlemine ja kiire vastus suudab viia mõistuse pingutuseni ja elavuseni. Üksnes sel viisil suudab mõistus kiiresti reprodutseerida tuntud kujutlusi ja järelikult omandada nende täielik valdamine (mille poole endastmõistetavalt püüabki kogu õpetus). Seepärast peavad isegi aeglased pead jõudma lõpuks selleni, et kujutlusi kiiresti reprodutseerida. Ent seda pole võimalik kuidagi saavutada, kui neis kiirustamisest tekib hämmeldus ja kujutlused lähevad segi. Seda on neis otsekohe märgata, niipea kui õpetuse käik muutub neile liiga kiireks. Nad kuulavad enamjaolt tähelepanelikult, kui õpetaja seletades või ette näidates läheb aeglaselt edasi ja hoiab kogu klassi tagasi uute kujutluste kiirel ühendamisel. Kuid nad jäävad kohe norgu ja muutuvad tähelepanematuiks, kui kõige andekamail peadel algab kiire küsitlemise tõttu õpetuse tõeline nauding. Siin siis peaaegu alati juhtubki, et õpetaja kaotab kannatuse aeglase mõistusega õpilaste suhtes. Oma agaruse ja tööga sunnib ta kogu klassi olema elavas tegevuses ja pingutuses; ainult üht või teist ei saa liikuma panna niisuguste vahenditega, ja õpetaja vihastub. Kuid pigem peaks ta iseendale ütlema: «See on poisi loomuse vastu; ta ei suuda osa võtta nii kiirest üleminekust ühelt kujutluselt teisele ja kui ta siin tõepoolest püüakski ilmutada elavat osavõttu, siis oleks see vale». Kahjuks mõned seda liiki õpilased laskuvadki sellesse väära seisukorda ainuüksi seepärast, et mitte tõmmata endale õpetaja meelepaha; kuid hoolimata neile pakutud ergutusest suudavad nad selletaolisil juhtumeil vastata vaid rumalasti. Vastupidi, niisuguseid poisse on vaja kiirustamisest võimalikult rohkem tagasi hoida.

Kui juba õpetuse säärase kiire käigu juures on tingimata vaja esitada küsimusi ka aeglastele õpilastele, siis ei jää siin midagi rohkem üle kui, hüüdnud nende nime, anda neile algul aega mõtete kogumiseks ja seejärel juba esitada küsimus. See mõtete koondamine enne küsimust on neile tingimata tarvilik selleks, et uuesti äratada mõistus, mis oli enne seda, nagu me märkisime, kas väsinud või liiga hajuvil. Aga kui õpilane on juba tegevuses, siis on vaja temal veidi aega peatuda ja püüda vähehaaval teostada temas äratatud kujutluste kiireimat reprodutseerimist, mitte katkestades temaga kõnelust küsimuste esitamisega teistele õpilastele. Mõnikord möödub mitu aastat, enne kui õnnestub viia niisuguseid õpilasi selleni, et nad suudavad seltsimeestega võrdselt edasi jõuda õpetamismeetodi puhul, mis hüpleb õpilaselt õpilasele ja ainelt ainele. Seepärast ei armasta aeglase mõistusega õpilased kogu koolisoleku vältel kunagi säärast küsitlemismeetodit. Kuidas pedagoogikaveltveeblid neid ka ei drilli, nad ei suuda sel viisil midagi selgeks õppida; kuid sageli, jäänud õpetajaile mõistmatuiks ja kannatades enda ebaõiglase kohtlemise all, nad väsivad, muutuvad tuimaks, lähevad meeleheitele ja tunnevad meelepaha kasvatajate vastu. Muist kõlbelistest tagajärgedest ei maksa kõneldagi.

5) Vaevalt on veel vaja nimetada seda, missugused küsimused sobivad eriti niisuguseile õpilastele. Kõige vähem on kohased labased, igapäevased küsimused, kuigi õpetajana tunned kõige sagedamini soovi esitada neile õpilastele nimelt seesuguseid küsimusi. Kõige paremad on neile küsimused, mis ergutavad mõtlemistegevust, eriti kui õpetuse käik klassis on andnud neile juba tunduva hulga kujutlusi ja muutnud nad küllalt kindlaks teatud mõistete-vallas.

6) Kuid kõige ettevaatlikum peab õpetaja olema nende õpilaste suhtes, kõigil õpetuseastmeil ja kõigis õppeaineis, sellal, kui ta siirdub nendega uutele kujutlustele. Üldse peab ta püüdma järjestada oma küsimused nii, et õpilasel oleks võimalikult vähem võimalusi ebaõige vastuse andmiseks. Seepärast ei tohi ta kunagi pöörduda aeglase mõistusega õpilase poole nõudmisega parandada teise õpilase ebaõige vastus. Tavaliselt on see aeglane pea sellal ülimal määral iseendaga tegevuses, nii et ta on vaevalt suuteline kuulmagi ebaõiget vastust. Parandust tegema pole aeglane pea kindlasti võimeline, kuna tema vaimne nõrkus nimelt taipamise aegluses seisnebki. Täpselt niisama ei tohi sää-

raste õpilaste poole pöörduda küsimustega äsja läbivõetu kohta, küsimata enne seda teistelt. Parem on lasta neil korrata seltsimeeste täitsa õigeid vastuseid või õpetaja enda sõnu. Alles mõne aja pärast, vahel mõne tunni pärast, aga sageli isegi alles teisel või kolmandal kordamisel suudavad niisugused õpilased uusi kujutlusi omandada. Aga kui õpetuse käik ei luba õpetajal kaua peatuda ühe ja sellesama juures; kui endiste teadmistega peavad kiiresti liituma uued ja vanadest peab tehtama uusi järeldusi; kui lõpuks kujutlused ise, millele aeglane aru jääb peatuma, pole tervele klassile nii tähtsad, et tervete tundide kaupa nende ümber mitmesugusel moel keerelda: niisugusel juhtumil on juba tingimata vajalikud eraldi tunnid, kus oleks võimalik aeglase arusaamisega õpilasi eriti silmas pidada.

7) Juhtumil, kui õpetaja tahab korrata läbivõetud ainest mõnd osa mis pikka aega on jäänud erilise tähelepanuta, on nagu unarusse jäetud, — ei tohi ta seda kunagi aeglase mõistusega õpilastega teha *ex abrupto;* ta peab enne laskma neil valmistuda küsimusteks niihästi mõistuse sisemise ergutamisega kui ka välisel teel, aine kordamisega kodus. Ja koguni pärast seda peab õpetaja siiski algama teiste õpilaste küsitlemisega ja alles hiljem juba pöörduma ka nende poole. Seejuures peab ta laskma neil korrata kogu tunni sisu selle arengus ja järjestikus, s. t. nii, nagu oli käsiteldud õpetamise enda puhul. Aeglastes peades püsivad kujutlused alati nagu ühes ja sellessamas muutumatus korras. Üksnes see õpilane, kes on juba võitu saanud oma mõistuse nõrkusest, suudab reprodutseerida endisi kujutlusi, isegi pärast pikki ajavahemikke mõnevõrra vabamalt ja sõltumatumalt sellest korrast, milles ta tajus neid esimesel õppimisel. Seda väidet kinnitavad kogemused, mis näitavad, et aeglased õpilased igasugusel kordamisel pöörduvad alati päris asja alguse juurde ja kui neid vägivaldselt kistakse sellest eemale, siis jäävad nad täiesti vait. Samuti on tähele pandud, et kordamisel korduvad nende õpilaste juures alati ebatäpsus, piisamatus, ebaselgus ja ebamäärsus, mis jäid neisse pärast aine esimest õppimist.

8) Seesuguseile õpilasile on väga kasulik, kui vastastikusel õpetamisel on neid võimalik kasutada monitoridena. See ergutab neis kujutluste kiiremat liikumist ja vabamat reprodutseerimist. Tugevasti mõjub siin samuti ka teiste õpetamise protsessi enda veetlevus. Kaheldes aeglastes peades kardab suur osa õpetajaid usaldada neile niisugust

tööd ja ametit ja haarab sel juhtumil palju sagedamini kiire arusaamisega õpilaste järele. Kuid õpetajad võivad olla veendunud selles, et kui juba aeglase mõistusega õpilasel õnnestus mistahes kujutluste osas saavutada aine täielikku valdamist, siis pole võimalik leida seltsimeestele paremat, teadlikumat ja truumat õpetajat. Need õpetajad tunnevad ise erilist seesmist rõõmu sellest, et tunnevad endid nüüd vabadena ning osavatena seesuguses aines, mis valmistas neile varem niipalju raskusi. Nad hämmastavad sageli leidlikkusega abinõudes, mida nad kasutavad oma seltsimeeste harjutamiseks ja mida nad mõistagi katsetasid iseendi juures. Missugused ained ja missugused osad neist on vaja välja valida sel juhtumil, — see on ilmne eespoolöeldust. Selle vahendi kasulikkuse suhtes oleme veendunud pedagoogide üldises nõusolekus; sest kes pole märganud seda, et nimelt need õpilased kalduvad rohkem kui teised oma seltsimehi juhatama ja õpetama selles, mida nad ise hästi teavad ja mõistavad. Mõnedel on isegi kirg õpetamise vastu ja nad omavad seltsimeeste keskel arukate vanameeste kuulsust.

Lõpuks tuleks meil veel tähelepanu juhtida vahendeile, kuidaviisi parandada niisuguseid õpilasi, kui nad on juba rikutud ebaõige õpetusega. Kuid selleks on meie vilumus veel ebapiisav. Kõige sagedamini paranevad selletaolised õpilased ise aja jooksul. Niipalju kui küünivad meie tähelepanekud, võime märkida veel, et parandamine või, paremini öelda, niisuguste õpilaste taastamine õnnestub üksnes siis, kui nad satuvad niisugusesse klassi, kus tunnid on neile kerged ja õpetaja väga kannatlik. Edu saavutamiseks selles asjas on vaja igal juhtumil eelkõige õigemini tundma õppida säärase õpilase vaimset seisukorda ja tutvuda selle õpetamisviisiga, mille mõju all ta oli enne. Kuid esimene on väga raske õpilaste suure hulga puhul koolis ja teiseks pole sageli juhust. Ainus kohustus, mida siin võib panna õpetajale, seisneb selles, et mitte jätkata ekslikke meetodeid aeglase mõistuse suhtes ja mitte rikkuda seda veel rohkem.

VENE TSIVILISATSIOON, KOOSTANUD HR. ŽEREBTSOV.

(Essai sur l'histoire de la civilisation en Russie, par Nicolas de Gerebtzoff, Paris, 1858. Kaks köidet)[1]

Kuu tehakse harilikult Hamburgis,
ja tehakse ülihalvasti.
Gogol («Hullumeelse päevik»)

... Patriotism oma puhtas tähenduses inimese armastuse avalduste ühe vormina inimkonna vastu on täitsa loomulik ja põhjendatud. Hämara, ebateadliku tundmusena ilmub ta lapses koos mõistete esimese arenguga, otsekohe, niipea kui ta hakkab ennast eraldama väliseist esemeist. Sellest lapsepatriotismist ei maksa muidugi kõnelda kui millestki tähtsast ja suurepärasest, kuid ei tohi ka jätta tunnustamata tema tähtsust inimese elu lapse- ja poisikesepõlve ajajärgul. Esimesil eluaastail ei oska inimene veel mõelda abstraktseist asjust; seda vähem on talle arusaadavad üldised alused ja maailma elu igavesed seadused. Temas on egoism, mis õhutab teda otsima paremat, ja, nagu kõigil karjana elavail loomadel, tume instinkt, mis ütleb, et head ei leia üksinduses, iseendas, vaid teiste seltsis. Edaspidised elukogemused kinnitavad ja selgitavad iga päevaga üha enam seda lapse ähmast oletust ja ta hakkab juba mõistma seost oma ja teiste heaolu vahel. Algul ta andub püüdlusele haarata võõrast heaolu iseendale ja leiab selles lõbu, mis jätkub rohkem või vähem, olenedes sellest, mil määral ümbritsev olukord soodustab temas kiskjatõu instinktide arengut. Kuid lapse loomuliku arenemise puhul tema egoism ei pöördu kauaks võõra isiku ja omandi vastu oma isiku kasuks. Ta tunneb peatselt, et toites ennast teiste arvel, muutub ta jälle üksikuks, kõigele võõraks, nagu eri tõugu ainsaks olendiks, kel on üks eriline kutsumus — ära süüa kõik ümbritsev. Säärase seisundi tunnetamine on raske, sest see käib vastu inimese ja üldse looma sünnipäraseile instinktidele. Seepärast püsibki pedagoogide tähelepanekute järgi laste egoism väga lühikest aega toorel kujul, mispuhul on vajalik üksnes isiklike, ainult loomalike tarvete rahuldamine. Niipea kui tärkab mõte ja hakkab töötama

[1] N. Dobroljubov, Teosed (venekeelne väljaanne), k. III, lk. 224—230.

aru, võtab ka egoism teise suuna: tema rahuldamiseks saavad vajalikuks sümpaatilised suhted teistega. See vajadus areneb veel rohkem lõpmata paljude teenete ja igat laadi abi tõttu, mida vanemad inimesed paratamatult osutavad lapsele. Nende vastu ongi eelkõige suunatud too armastustundmus, mis loomulikult on iga inimese loomuses ja mis oma edaspidisel arenemisel peab hõlmama kogu inimkonna. Siit on vajalik väike üleminek, et üle kanda seesama armastus ka neile esemeile, neile harjumusile, mõisteile jne., mis kuuluvad armastatud inimestele. Siit pärinebki too võlu, mida jätavad paljudele elu lõpuni

Kodupõllud, -künkad,
kodutaeva kallis valgus,
tuttavad ojad
lapseaastate kuldsed mängud
ja esimeste aastate õppetunnid.

Selle tundmuse pärast ei või laita ka täiskasvanud inimest, kui ta jääb üksnes tundmuse piiridesse ega hakka resoneerima. Kellelgi pole õigust minu isiklikule elule kallale kippuda. Kes võib mind näägutada selle eest, et minus tärkavad lapsepõlve helged mälestused lauda nähes, mida katab Jaroslavli trükitud mustriga lina, millel seisab kahisev samovar, — või sentimentaalse laulu «Lähen ma jõekesele» helisid kitarri saatel kuuldes? Ma võin paista teile veidrana, kui need esemed avaldavad minule sügavamat muljet, kui see on sünnis teie arvates; kuid isegi pilge teie poolt on ebahumaanne sel juhtumil, kui ma tagasihoidlikult andun oma subjektiivsele meeleolule, kedagi häirimata. Iseasi, kui ma hakkan teistele oma tundmusi peale suruma, hakkan nõudma, et kõik ümberolijad neid jagaksid. Siis on juba igaühel täielik õigus mind hukka mõista ja naerda minu fantaasiate üle, sest need omandavad objektiivse tähenduse, mis kuulub üldise kohtu alla. Kui ma esitan pretensiooni, et ka teised tundku seda, mida mina, siis ma juba järelikult tunnustan, et ese, mis äratas minus need või teised tundmused, on tõepoolest võimeline neid äratama, iseendast, aga mitte juhuslike suhete tõttu, millel on ainult minu kohta tähtsust. Ent seda tunnustades väljendan ma juba arvamust, millega teised ei tarvitse nõustuda ja mille eest nad võivad mind tunnistada idioodiks. Kui ma näiteks tahan, et teised tingimata vaimustuksid mõttetust

laulust, mis on mulle meeldiv lapsepõlve mälestuste tõttu, siis ma paljastan seega, et ma ei tunnusta selle mõttetust, vaid näen selles tõelikku väärtust. Selle eest tunnistatakse mind mõistagi inimeseks, kel pole esteetilist maitset, — mida ei saa minust öelda ainult sel alusel, et mulle isiklikult meeldib kuulata seda laulu. Igal inimesel, missugusel arenguastmel ta ka seisab, on alati mõnesugused harjumused, kalduvused, mälestused, millest tema süda ei suuda täiesti vabaneda, kuigi oma mõistusega ta saab aru nende absurdsusest. See väike ebakõla inimese sisemuses on vältimatu inimliku loomuse nõrkuse tõttu ja sellele ei tule vaadata liiga karmilt, kuni see ei avaldu inimese välises tegevuses. Aga kui see avaldub pretensiooniga sellele, et ka teised inimesed käsitaksid lapselikke unelmaid tõena, siis tuleb teda paljastada ja taga kiusata.

Ja selle paljastamise puhul on meil juba kõhklemata täielikem õigus öelda, et selletaolisi pretensioone esitanud isand on nürimeelne, tema pretensioonid ise aga kahjulikud, sest neis sisaldub katse pookida oma nürimeelsust ka teistele külge.

Pöördudes nüüd selle juurde, mida meil tavaliselt mõeldakse patriotismi mõiste all, võime temalegi lisada palju sellest, mida ütlesime üldse lapsepõlve muljeist. Oma esimestes avaldustes patriotismil polegi teist kuju peale kiindumuse põldude, kodukinkude, esimeste eluaastate kuldsete mängude jm. vastu. Ent ta kujuneb küllalt kiiresti kindlamaks, sisaldades endas kõik ajaloo ja tsivilisatsiooniga seotud mõisted, mida laps jõuab ainult omandada. Teatud ajani paistab see patriotism silma täieliku ja piiritu andumuse poolest k õ i g e o m a vastu, — ükskõik, kas see on hea või halb. Säärase mittevahettegemise põhjus seisab selles, et laps ei mõistagi veel hästi erinevust hea ja halva vahel, sest tal on vähe või pole sugugi materjali võrdlemiseks. Kuidas võib laps avaldada rahulolematust oma linna ehituse vastu, kui tal pole kujutlust teistest linnadest? Elades vahetut elu, juhindudes kõiges üksnes soovist laiendada niipalju kui võimalik oma egoismi piire, seostanud oma egoismi teiste omaga, — vaimustub laps kõigest, mida ta võib, ükskõik missuguses mõttes, nimetada o m a k s. Edaspidisel arenemisel, kui ta vaade laieneb uute mõistete omandamisega, algab töö heade ja halbade külgede eraldamiseks asjas, mis varem näis täitsa täiuslikuna. Sedaviisi, siirdudes järk-järgult ühelt teisele loobub

inimene ilmtingimatust kiindumusest ja omandab õige vaate algul oma perekonnale, oma külale, oma maakonnale, pärastpoole oma kubermangule, teisele, kolmandale kubermangule, pealinnale jne. Tulemuseks on lõpuks loobumine maanurga eelarvamustest ja huvi üksnes selle vastu, millel on juba üldrahvalikud või riiklikud jooned. Kuid normaalselt arenev inimene ei või jääda peatuma ka patriotismi avaldumise sellele astmele. Ta tunnetab, et tema tundmustel kodumaa vastu kogu nende jõus ja elavuses pole veel toda arukat selgust, mis saadakse üksnes asja uurimisel seoses kõigi ühetaoliste nähetega. Inimene, kes ei jää oma arengus seisma, tõuseb niiviisi oma rahva ja riigi ideelt võõraste rahvuste tundmaõppimise kaudu rahva ja riigi mõisteni üldse ja saab lõpuks aru inimkonna abstraktsest ideest, nii et igas inimeses, keda ta näeb, näeb ta eelkõige inimest, aga mitte sakslast, poolakat, juuti, venelast jt. Sel arenguastmel peab inimeses tingimata kaduma see, mis oli lapselikku unistlevat tema patriotismis, mis äratas vaid lapsikut, tegelikkusega ja terve mõistusega ühtesobimatut fantaasiat. Kõik erandlikud eelistused, kõik utoopilised unistused ühe või teise rahvuse kõrgemast kutsumusest selleks ja selleks, kõik rahvuslikud nääklemised vastastikuseist paremustest kaovad õigesti ja täielikult arenenud inimese mõttes. Temal pole enam küsimusi nagu: kas upsakas poolakas või ustav venelane? jt. Kas saksa või vene rahvas seisab kõrgemal järgnevate sajandite ajaloos? jt. Selletaolisi vaenulikkusi peab ta juba fraasitamiseks ja naerab nende üle, nagu meie peame naljaks näiteks nääklemisi Moskva ja Peterburi vahel, mis aeg-ajalt algavad uuesti meie noores kirjanduses. Kuid sellest teoreetilisest indiferentsusest ja ükskõiksusest ühismaisuse vastu ei tule sugugi järeldada, et inimese kõrgeim arenemine tegi ta võimetuks patriotismiks. Vastupidi, üksnes see suudabki teha inimese tõeliseks, tegelikuks patrioodiks, — ja vaat kuidaviisi.

Omandanud mõiste üldisest, s. t. alatistest seadustest, mille järgi läheb rahvaste ajalugu, laiendanud oma maailmavaadet inimkonna üldiste tarvete ja vajaduste mõistmiseni, tunneb haritud inimene vältimatut soovi kanda oma teoreetilised vaated ja veendumused praktilise tegevuse valdkonda. Kuid inimese tegevuse ulatus, nagu ka tema jõud, ja isegi soovid ei suuda küündida ühesuguselt üle kogu maailma ja seepärast peab ta valima endale mingi

üksiku, piiratud ringi ja seal rakendama oma üldisi veendumusi. See ring on kõige tõenäolisemalt, kõige loomulikumalt — isamaa. Me oleme temale kõige lähemal, tunneme teda kõige enam ja seetõttu tunneme temale rohkem kaasa. Ja see kaastunne ei kahjusta hoopiski armastust ja austust teiste rahvaste vastu; see on lihtsalt selle tagajärjeks, et üht tunneme lähemalt kui teist. Me loeme ülirahulikult ajalehtedest, et selle ja selle kokkupõrke tagajärjel on nii ja niipalju surnuid; kuid seesama teade avaldab meisse sügavaimat muljet, kui mõned surmasaanuist on meile tuttavad; ja see võib tuua meile sügavat muret, kui surmasaanute hulgas on meie parim sõber. Meie leiname teda, kuigi me sugugi ei arva, et teised olid temast halvemad ega vääri meie leina. Kui me oleksime nendega kokku puutunud, siis võib-olla nutaksime nende puhul veel rohkem; kuid saatus ei viinud meid nendega kokku, aga kõiki võõraid kadunuid ei jõua tagaleinata. Seesama on ka patriotismiga: me tunneme rohkem kaasa oma isamaale, sest tunneme rohkem tema hädasid, suudame paremini otsustada tema seisukorra üle, oleme temaga tugevamini seotud üldiste huvide ja püüdluste mälestustega, ja lõpuks — tunneme endid võimelisematena olema kasulikumad temale kui muule maale. Seega pole tubli inimese patriotism midagi muud, kui soov töötada oma maa kasuks ja ei võrsu millestki muust, kui soovist teha head, — võimalikult rohkem ja võimalikult paremini. Ja seepärast siis ei või keegi ette heita silmapaistvatele tegelastele, kui nad viivad oma tegevuse ühelt maalt teise, leides, et nad saavad seal olla kasulikumad kui oma kodumaal. John Law teostas oma rahandusteooriad Prantsusmaal, La Fayette võttis osa sõjast Ameerikas. Byron võitles kreeklaste eest: kes heidab neile sellepärast ette patriotismi puudumist? Väga loomulik, et üks otsis endale keskkonda, kus oleks kohasem olnud rakendada oma plaane, teised ruttasid sinna, kus oli ohtlikum. Elav, tegus patriotism sellega nimelt erinebki, et ta on üle igasugusest rahvuste vahelisest vaenust, ja inimene, keda hingestab seesugune patriotism, on valmis töötama kogu inimkonna heaks, kui vaid suudab olla talle kasulik. Oma tegevuse piiramine oma maa piiridega on temal äratundmise tagajärjeks, et nimelt siin on tema tõeline koht, kus ta võib olla kõige kasulikum. Seetõttu siis tõeline patrioot ei või kannatada kiitlevaid ja vaimustatud hüüatusi oma rahva kohta, seetõttu vaatabki ta põlgusega neile, kes püüa-

vad tõmmata eralduspiire hõimude vahele. Tõeline patriotism kui armastuse üksikavaldus inimkonna vastu pole ühendatav vaenuga üksikute rahvaste vastu, vaid kui elav ja aktiivne avaldus ei salli ta kõige pisematki retorismi, mis alati meenutab kuidagi laipa, kellele peetakse matusekõnet. Mõistes patriotismi sel viisil me saame aru, miks ta areneb erilise jõuga neil maadel, kus igale isikule antakse suured võimalused tuua teadlikult kasu ühiskonnale ja võtta osa selle üritustest. Me kurdame sageli, et meil on patriotism nõrgalt arenenud; see tuleb sellest, et üksikisikute massi tegevus on meil peaaegu täielikult lahutatud asjade üldisest voolust ja järelikult igaühe huvide ring paratamatult aheneb. Öelge oma voorimehele, et me vallutasime Amuuri; ta algul isegi ei mõista teid. Tehke talle selgeks, missugust tähtsust omab see maale: ta nõustub teiega, kuid siiski ei avalda teie jutustus temale tugevat muljet. Tõepoolest, mis asja on temal Amuuriga? Mis on tal tegemist Amuuri-äärse kraiga? Teda huvitab palju rohkem kaalutlus, kas te sõidu lõpul annate talle viis kopikat hõbedat lisaks või tasute taksi järgi... Reisijate juttude järgi on näiteks Austrias nii, et patriootiliste fraaside küllus pole takistuseks veel suuremale küllusele igat laadi kuritegude alal isamaa hüvangu vastu. See pole juba igal juhul patriotism, mis temast ka ei kõneldaks ja mis temast Austria ajalehed ka ei kirjutaks. Tõeline patriotism on kõrgemal kõigist isiklikest suhteist ja huvidest ja on tihedaimas seoses armastusega inimkonna vastu.

...Täitsa teissuguseid tagajärgi annab pseudopatriotism, mis mõnikord hämmastava jultumusega poeb tõelise isamaa-armastuse nime varju. See on täielik vastand tõelisele patriotismile. Too on üldise armastuse piiramine inimkonna vastu; see on vastupidi endale ja omale suunatud mõistmatu armastuse laiendamine võimaliku astmeni ja piirneb seepärast sageli inimestevihkamisega. Too ilmub oma ja maailma vahekorra aruka kindlaksmääramise ja isikliku tegevuse teadliku valiku tagajärjel; see aga ilmub äbarikkudes, kes pole jõudnud aruka kindlaksmääramiseni, kes ei oska mõista oma kohta maailmas ja kes püüab kuidagi ja kuhugi ennast sobitada, et kanda võimalikult auväärset tiitlit ja logelda. Selletaolise patriotismi avaldusi pannakse ka lapseeas juba tähele, kui lapsed arenevad vääralt. Nii avaldub inimesevihkamisega ühendatud patriotism neis tavaliselt mingi juhmi sõjakusena, soovina nottida ja pekst

vaenlasi oma isamaa kuulsuseks, sellal kui sõjakas poisikene ei saa veel arugi, mis on isamaa ja kes on tema vaenlased. Samasugust erandlikkust, mis on ühendatud omaenda jõuetuse tunnetamisega, on näha poisikeste patriootilisis ja rühmatülides, kui nad astuvad kooli. Kui koolis on poisikesi eri rahvustest, siis hakkavad nad tingimata üksteise ees hooplema ja ilmutama ebasõbralikke kalduvusi, mis kaovad alles poisikeste suurema arenemisega. Sealsamas esineb teine nähe, eelmisega väga sarnane: poisikesed hurjutavad üksteist, kiideldes, et üks oli selles ja selles pansionis, teine õppis selle ja selle juures, kolmas võttis tunde nende ja nende õpetajate juures jne. Kõigil neil riidudel on üks allikas: poiss tahab millegagi kiidelda oma õppimise suhtes; kuid ise on ta liiga nõrk ja tühine, et omada võimalust toetuda omaenda teadmistele ja arutlustele; ja ta seabki end õpetaja või kooli autoriteedi kõrvale ja püüab neid kiita kõigi teiste ees, et nende kuulsuse kiirtega valgustada iseennast. On märkimisväärne, et mida arukam ja aktiivsem poiss, seda kiiremini kaob temal huvi kiidelda oma endiste õpetajatega. Pärast mõneajalist ühist viibimist ühes koolis jääb säärane huvi püsima üksnes kõige tühisemate ja lootusetumate laisklejate juures. Selletaolist nähet esindasid vanad teenijad, kelle tüüpi nii palju kordi on kujutatud meie romaanides ja jutustustes.

Leidmata endas mingit oma, isiklikku tähtsust, nägemata võimalust toetuda milleski iseendale, kaotanud omapärase isiksuse õilsa egoismi, kuid olles haaratud väiklasest ja jämedast enesearmastusest, püüdsid nad alati lisada endile tähtsust oma isandate ülemäärase ülistamisega. Ja on tähelepandav, et nende ülistuslauludel oma härrastest, mis on loodud puhtorjameelselt vaatekohalt, oli tavaliselt iseloom, mis nii väga ei kiitnudki ülistatavaid isandaid koraliku inimese silmis. Kuid vana teenija ei aimanud seda: ta jutustas haruldase naiivsusega oma isanda seiklustest, olles veendunud nende laitmatus ülluses ja mõttega, et vaadake, missugusele isandale meie kuulusime! . . .

Inimesed, esinedes kogenematu, upsaka koolipoisi või elatanud, kasina aruga teenija osas, ilmutavad muidugi väga madalat kõlbelise ja intellektuaalse arengu taset.

Selletaoliselt ka pseudopatrioodid, kes ohtrasõnaliselt kirjeldavad pikalt ja laialt oma armastust kalli kuulsa suure isamaa vastu, tõendavad ainult, et neil peale fraaside pole midagi teha. Nende areng pole nii kõrge, et mõista oma

kodumaa tähtsust teiste rahvaste hulgas; nende tunded pole nii tugevad, et avalduda praktilises tegevuses; nende isiksus pole sedavõrd algupärane, et oma jõududes otsida õigust mingisugusele tähtsusele. Ja vaat need kõlbelised äbarikud, need orjalik-laisad ja orjalik-nurjatud iseloomud muutuvad mõne tuntud nime parasiitideks, et selle suurusega täita tühisust. Sageli on see kõlav nimi — isamaa, kodumaa, rahvas, ja siis pole enam lõppu värvikail fraasidel ja retoorilisil kujundeil, millel puudub igasugune seesmine mõte. Tegelikult pole neil isandail muidugi patriotismist jälgegi, mida nad nii väsimatult kuulutavad sõnades. Nad on valmis ekspluateerima oma kaasmaalast nii palju kui võimalik, mitte vähem, kui mitte veel rohkemgi kui välismaalast; nad on samuti valmis teda hõlpsasti petma, hukutama oma isiklike väljavaadete heaks, on valmis tegema igasugust alatust, mis on kahjulik ühiskonnale, võib-olla tervele maale, kuid kasulik neile isiklikult... Kui neile avaneb võimalus näidata oma võimu kas või pisikeselgi maatükil oma isamaal, siis nad toimivad seal nagu vallutatud maal... Aga isamaa kuulsusest ja suurusest karjuvad nad ikkagi... Ja seepärast nad ongi pseudopatrioodid!...

VITSAHIRMUGA PURUSTATAVAD ÜLEVENEMAALISED ILLUSIOONID.[1]

Tu quoque, Brute...[2]

Vene elus tekivad mõnikord rõõmustavad nähtused, mis on suutelised tegema härdaks isegi mitte täitsa lihtsameelse inimese, — tulevad ilmsiks mõtte- ja sõnasangarid, kes astuvad otse ja kartmatult surmavõitlusse vananenud eelarvamuste ja ühiskondliku ebatõega. Silmitsed neid, vaatad enda ümber ringi — ja tahtmatult langetad pea nende vapruse ees. Nende ümber tunglevad igal pool vaenlased, neid piirab ümber igat laadi rutiiniharrastajate, võhikute, närukaelte, igasuguste banaalsete inimeste loendamatu vägi, ja sellest hoolimata heiskavad õilsad sangarid julgesti uue, õelusele vaenuliku lipu ning astuvad ennastohverdavalt ebavõrdse võitluse kõigisse ohtudesse. Isegi vaenlased on taht-

[1] «Sovremennik», 1860, 1. raamat, N. Dobroljubov, Teosed (venekeelne väljaanne), k. IV., lk. 174—193.

[2] Ka sina, Brutus!...

matult hämmastunud vägilaslikust mehisusest ja vaenlase leeri mõnes osas ilmneb isegi liikumine julgete sangarite kasuks ja soov astuda nende lipu alla. Veel pisut — ja näib, et teostub üks noid imetaolisi võite, millest jutustatakse meile muinasjuttudes vägilastest...

Kuid vägilasmuinasjuttude aeg on ammu möödas, ja me eksime alati rängalt, kui meil tuleb pähe rakendada nende maailmavaadet nüüdisajal. Meie kujutlusvõime, olles juba varases lapseeas rikutud lapsehoidjate fantastiliste sonimistega, kallab sageli tegeliku elu lihtsad nähtused üle mingi nõidusliku valgusega; kuid see-eest, kuidas tuleb meil punastuda ja häbeneda, kui need nähtused järsku paistavad meile oma tõelises valguses!!

Meile isiklikult ei saa teha etteheiteid erilises kalduvuses kiinduda roosilistesse lootustesse. Me oleme korduvalt suhtunud külmalt ja isegi muigega sääraseisse nähteisse, millest teised lootsid peaaegu üldise hüvangu maksvuselepääsu. Kuid meiegi ei jäänud täiesti puhtaks lapsikust vaimustusest. Häbi ja kurbusega tuli meil hiljuti meenutada üht neist, ja me ruttame ennast puhtaks pesema avaliku patukahetsuse ja asja avameelse esitamisega.

Algame mõningaist üldistest selgitustest.

Teadupärast on Venemaal viimasel ajal tulnud ilmsiks palju häid literaate kõigil ühiskondliku-politseilise, meditsiinilise, komissariaadi-, kohtu- jne., jne. tegevuse alal. Kaasaja Famussovid, kes arvavad, et

on kirjutatud — ja siis on kaelast ära,

panid neile literaatidele kindlaid lootusi vene elu kõigi eelseisvate täiustamiste suhtes. Meie vaatasime juba algusest peale üsna umbusklikult neile lootusile, ja tõepoolest, kui jõuti milleski tegudeni, siis osutusid spetsiaalsed literaadid enamjaolt kas täitsa sobimatuks oma teoreetiliste veendumuste jaoks või vähemalt väga järeleandlikuks. Neid järeleandmisi võiksime siin näidata palju, kuid me ei pea seda ainet nii vähetuntuks, et sellest maksaks palju kõnelda. Seejuures pole ägedate teoreetikute praktiline järeleandlikkus iseendast midagi ebaharilikku: vastupidi, see on täiesti harilik asi. Inimene astub lahingusse ja näeb äkki, et tema vastu on tuhat vaenlast: loomulik, et ta peab — kas täitsa põgenema või tegema mõned säärased järeleandmised, mille järele kasvõi osagi vastaseid siirduks tema poolele. See-eest jääb tal lootus võita kõige paatunumad

vaenlased. Ülem, kes jälitab altkäemaksu, kuid tunneb ennast jõuetuna selle väljajuurimiseks, lubab lõpuks *tänuavaldust* ja piirdub sellega, et keelab vaid *väljapressimise.* Säärasele ülemusele ei tohi väga tugevasti kallale tungida; võib ainult vaielda, kas tema oletatav piirjoon *sunnitud* ja *mittesunnitud* tänuavalduse vahel on tegelikult rakendatav ja praktiline. Ja võib veel kahju tunda selle keskkonna üle, mis sunnib heasoovlikku ülemust tegema selletaolisi järeleandmisi... Aga muide ei maksa ka sellele *keskkonnale* eriti kallale tungida: selle areng sõltub paljudest välistest tingimustest, mida ta pole senini suutnud ära hoida ega muuta. Järelikult, missugusest küljest asja ka võtta, — ei maksa ärrituda, vaid tuleb ainult nagu vanal kirjutajal uue oskamatu ülema määramisel lausuda täitsa rahulikult: «Meie sangar tahaks nagu käbedasti töö kallale asuda, aga otsi ta kokku ei saa; jookseb juba alguses sarved maha, rahuneb, ja kõik läheb jälle vanaviisi...»

Nii kõnelesimegi enamjaolt, kui uued Famussovid näitasid meile mingisugust artiklikest ja hüüdsid: «Vaadake, *mis on kirjutatud!* Vaadake, *kuidas on kirjutatud!* Nüüd läheb meil sel alal suurepäraselt: sellest on juba nii palju *kirjutatud*...» jne. Kuid kord olime ka meie Famussovi sarnased: see oli käesoleva aasta algul, kui meie kirjanduses suri juba välja üks meie kirjanduse palavaid küsimusi, mida saatis «svistok» (vile), — küsimus *vitsahirmust,* sellest, *kas peksta või mitte.*

Nagu teada arutas seda küsimust juba 1857. a. «Zemledeltšeskaja gazetas» hr. Orlov-Davõdov ja otsustas jaatavalt: *peksta!* «Sovremennikul» oli tollal naiivsust imestuda säärase nähte üle kirjanduses, mis pidas oma peateeneks oma humaanseid püüdlusi. Kuid teistele ei paistnud hr. Orlov-Davõdovi artiklike sugugi veidrana, ja kohe pärast seda hakkasid ilmuma teised artiklikesed, mis targutasid selle üle,

Kuidas inimest siruli panna
Teaduse rangete reeglite järgi...

On teada, et vitsahirmu kaitsmises paistsid muuseas välja hr-d Petrovo-Solovovo ja Roštšakovski, et kogu vastutus aga langes vürst Tšerkasskile, kes pani ette 18 hoopi... Tema vastu kirjutati väga värvikaid *märkusi* ja *kirju,* mis teda sedavõrd veensid, et ta trükisõnas loobus oma väiteist. Aga hr. Aksakov deklareeris peale selle, et vürst

Tšerkasski kaheksateistkümne vitsahoobi nõudmine polnud midagi muud kui *järeleandmine* tema poolt, — heatahtlikust suhtumisest enamuse (aadlike) valitsevaisse vaateisse. Muidugi, asja käigus osutus see *järeleandmine* tarbetuks ja juba liiga kaugelt ettenägelikuks; kuid sellest hoolimata oli vürst Tšerkasski käitumine ses küsimuses pärast *juttu järeleandmisest* samasugune — ei halvem ega parem — kui peaaegu kõigi meie publitsistide ja meie kirjanduse eesrindlike inimeste käituminegi — peaaegu kõigis muis küsimusis.

Kohe pärast säärase järeleandmise eeskuju talupoegade kehalise karistuse asjas nägime ühe meie eesrindliku inimese samasugust järeleandlikkust — lastele vitsahirmu andmise küsimuses. Möödunud aasta veebruaris, arvustades hr. Kittara aruannet Moskva Kaubandusakadeemia kohta, märkisime, et ta, kiitmata õigupoolest vitsahirmu heaks, peksis siiski Akadeemia kasvandikke — «*kahtluse minuteil oma vaate eksimatusse.*» Meid hämmastas tollal väga see veider asjaolu, et mõned kasvandikest pidid maksma oma nahaga selle eest, et sattusid üleastumistega inspektori nina alla noil minuteil, kui ta «kahtles oma vaate eksimatuses». Meid kurvastas tollal väga mitte ainult avastus ise, et lapsi pekstakse veel õppeasutises, mis ülemuse poolt on usaldatud juhtida säärasele inimesele nagu hr. Kittara, vaid ka too, et see inimene nii kergesti ja naiivselt kõneleb sellest ainest... Nende muljete mõju all lugesime läbi hr. Pirogovi brošüürikese, milles muuseas oli artiklike: «Kas lapsi on vaja peksta?» — ja olime tulvil vaimustatud imestusest kuulsa kirurgi ja pedagoogi vaadete kindluse ja selguse üle. Me ruttasime avaldama oma vaimustust, kõrvutanud hr. Kittara kahtlustega hr. Pirogovi kindla ja selge kõne, kes oli tollal veendunud ja veenis teisi, et vitsahirm on alati ja igaühele kahjulik, häbistav ja kõlblusetu. Viidates hr. Pirogovile kui kõrvalekaldumatu järjekindluse eeskujule oma veendumustes, kui ühele isikuist, kellele võib tõepoolest panna ühiskonna lootused, meie kõnelesime:

«Meie muidugi ei aseta hr. Pirogovi eksimatuse pjedestaalile; meie ei viita temale seepärast, et tema autoriteediga kedagi alandada. Hoopiski mitte: hr. Pirogovil võib olla muidugi nii tulisust kui ka eksimusi, nagu igal teiselgi... Kuid me näeme temas *toda vaate julgust ja erapooletust,* toda siirust vigade tunnustamises, *toda iseseisvust ühiskonna suhtes,* missuguseid omadusi leiame teiste juures sootu nõrgemal määral»... («Sovremennik», 1859, Nr. 2, lk. 282).

Sellele hinnangule lisasime veel järgmise märkuse: «Endastmõistetavalt sõltub siin palju positsiooni ja olukorra erinevusest ja meie ei julge kunagi kedagi süüdistada vaadete näiva ebajärjekindluse pärast, *kuni selgemad faktid ei otsusta asja.*» Oleks tulnud lisada: «ja kunagi ei julge me kedagi ülistada vaate näiva kindluse ja järjekindluse eest, kuni see ei avaldu otsustavalt praktilises tegevuses.» Kuid siis meie oma vaimustuses ei taibanud seda. Meile näis, et hr. Pirogov teostab oma suurepäraseid pedagoogilisi veendumusi praktikas niisama kõrvalekaldumatult nagu oma artiklikestes. Meie lootsime, et oma seisundi järgi, olla võrdlemisi väga soodsas olukorras, on ta võimeline jõudma väga lähedale oma kasvatusideede teostamisele. Kuid kõige enam olime veendunud selles, et õppeasutistes, mis on usaldatud hr. Pirogovi hoolde, ei peksta lapsi ...

Oma kergeusklikkuse eest karistati meid hiljuti kibeda pettumusega!

Ajakirja «Žurnal dlja vospitanija» 1859. a. 11. numbris on trükitud «Määrused Kiievi õpperingkonna gümnaasiumiõpilaste eksimuste ja karistuste kohta», välja antud hr. Pirogovi poolt 22. juulil 1859. a. Need määrused on koostatud selleks, et kõrvaldada mitmekesisus ülemate vaateis gümnasiastide eksimustele ja karistuste endi tähtsusele. Selle eesmärgi on hr. Pirogov väljendanud järgmistes ridades:

«Pole hea, kui ühes ja samas õpperingkonnas (kus mõnikord õpilased siirduvad ühest õppeasutisest teise) ühe ja sellesama eksimuse eest üks direktor annab peksa või heidab õpilase välja, aga teised annavad talle armu või karistavad nõrgalt. Sääraste vasturääkivuste ja minnalaskmiste puhul ei saa *areneda seaduslikkuse tundmus* õpilastes. Kasvandikud, nähes kasvatajate vaadete ja tegude säärast mitmekesisust, tulevad tingimata järeldusele, et nende tegevust ei juhi seadus, vaid juhus, kapriis ja omavoli. Sel juhtumil rikutakse usaldus tegude seaduslikkusse ja koos sellega kaob ka igasugune tõe- ja seaduslikkusetunne.»

Säärase kurva nähte vältimiseks ei pea hr. Pirogov hädavajalikuks üksnes ühiste reeglite koostamist kõigile gümnaasiumidele, vaid ka õpilaste endi tutvustamist nende reeglitega nende gümnaasiumisse astumise algul, selleks «et õpilased oleksid veendunud, et ükski nende eksimus ei jää varjatuks ja arutamata ja et iga karistus tuleneb nagu iseendast, üleastumise olemusest ja iseloomust».

Lugedes seda «Karistusmääruste» sissejuhatust tundsime veel endist imestust hr. Pirogovi kõrvalekaldumatuse ja kindluse üle oma üldiste põhimõtete elluviimisel. Nägime

eespool meie poolt rõhutatud fraasides vitsahirmu täielikemat eitamist, mis kuidagi ei või soodustada lastes *seadustikkusetunde* arenemist ega kuulu kuidagi ratsionaalsete karistuste hulka, *mis tulenevad üleastumise enda olemusest.* Lugedes edasi muutusime veelgi kindlamaks oma veendumuses, olles näinud, et «Karistusmäärused» on koostatud hr. Pirogovi eesistumisel terve komitee poolt, mille liikmeiks olid: Kiievi õpperingkonna kuraatori abi, gümnaasiumide direktorid, kroonukoolide inspektor, mõned professorid (ajaloo alalt — V. Šulgin, pedagoogika alalt — Gogotski) ja mõned õpetajad. Komitee säärane koosseis ei võinud sisendada mingeid kartusi, ja me lugesime «Määrusi» edasi kindlas usus leida neis vaid ratsionaalseid, loomulikke, humaanseid vahendeid, millede kasust hr. Pirogov on alati jutlustanud. Seda raskem oli meie pettumus.

Meid hämmastas väga ebameeldivalt juba tabelgi Kiievi ringkonnas 1858. a. vitsahirmu saanud gümnasiastide arvu kohta. Hr. Pirogovi poolt mitmeist gümnaasiumidest nõutud andmeil selgus järgmist:

1858. a. oli karistatud vitsadega:

Kiievi 2.	gümnaasiumis	625-st —	43
žitomiri	„	600-st —	290
Nemirovi	„	600-st —	67
Podolski	„	400-st —	37
Poltaava	„	399-st —	39
Rovno	„	300-st —	6
Nežini	„	260-st —	20
Novgorod-Severski	„	250-st —	8
Tšernigovi	„	240-st —	18
Belotserkovi	„	220-st —	38
Kiievi 1.	„	215-st —	3

Juba üksi see tabel on suuteline veenma tähelepanelikku pedagoogi, kui asjatult ja ebamõistlikult kasutatakse vitsahirmu meie kasvatuses. Üksi nende andmete võrdlemine võib õigustada vitsahirmu kõige otsustavamat minemakihutamist gümnaasiumist. Meie näeme näit., et Žitomiri gümnaasiumis antakse vitsahirmu *seitse* korda sagedamini kui Kiievi 2. gümnaasiumis ja 35 korda sagedamini kui Kiievi 1. gümnaasiumis. Kiievi esimeses gümnaasumis oli ainult *kolm* juhtumit, kui tuli vaja vitsakimpu, Žitomiri gümnaasiumis oli neid juba 290, s. t. pool kogu gümnasiastide arvust oli saanud vitsahirmu! Aga kui me meenutame 1828. a. Koolide põhimäärustiku § 205, mille kohaselt vitsu

lubatakse kasutada *üksnes kolmes alamas klassis,* siis osutub, et *iga* poiss (keskmiselt arvestades) oli aasta kestel saanud tingimata korra vitsahirmu, aga kui keegi jäi sellest mõnust ilma, siis tähendab, et tema asemel tuleb arvestada teistele kahe- või kolmekordne jne. manitsus vitsakimbuga ... Ja «Määrustes» kasutatud väljendustest pole veel näha, kas selles tabelis arvestatakse *iga korda,* või ainult *iga inimest.* Pole öeldud: «Esines nii ja niimitu vitsahirmu andmise juhtumit», vaid kõneldakse ainult: nii ja niimitu õpilast on saanud vitsahirmu» ..., s. t. võib-olla kui üks ja seesama õpilane sai aastas 50 korda vitsahirmu, siis loetakse see *üheks ühikuks* ... Ent kui see isegi pole nii, siis ometi — mäherdust õudust ja süngust peab endast kujutama Žitomiri gümnaasium! Aastas on vähem kui kakssada koolipäeva, aga seal saab 290 inimest keretäie; tähendab, Žitomiri gümnaasiumis antakse naha peale iga jumala päev ja pealegi veel mitte ühe inimese kaupa ... Ja seda kõike tehakse 1858. a., mis peale selle, et see kuulub üldse *käesolevasse aega,* on tähelepandav veel selle poolest, et selle aasta teise poole kestel (augustist peale) oli Kiievi õpperingkond hr. Pirogovi hooldusel! Ja pange tähele, et arv «290» seisab aruandes, mis on esitatud kuraatorile direktsiooni enda poolt. Aga kes siis ei tea, et kus karistused on nii igapäevased ja sagedased, seal peaaegu polegi võimalust pidada nende õiget arvestust terve aasta eest. Iseasi on Kiievi 1. gümnaasium, Rovno ja Novgorod-Severski gümnaasium: seal tuli terves aastas anda vitsahirmu esimeses — 3, teises — 6, kolmandas — 8 inimesele. Seal on kerge kokku arvata ja meil pole põhjust otseselt kahelda andmete õigsuses. Kuid 290 aastas — seal on väga kerge arvus eksida! Ja vaevalt võis kellelegi Žitomiri gümnaasiumi ülemustest eriti tähtsana paista pidada kehaliste karistuste täpset arvestust, mis ta jagas nii helde käega ja millele, nagu näha, ei omistatud sugugi mingisugust erakordset tähtsust.

Kuid hr. Pirogov peatub kergeusklikult direktsiooni poolt näidatud arvul ja esitab järgmised kaalutlused: «Lahkuminekut kehaliste karistuste arvus ei saa seletada õpilaste erineva arvu ja nende kõlbla arengu erineva astmega; me näeme, et gümnaasiumides võrdse õpilaste rohkusega ja ühetaolisis tingimusis polnud kehaliste karistuste arv kaugeltki üks ja seesama; seepärast *ei saa seda fakti teisiti seletada kui ebamäärasusega hr-de direktorite ja õpetajate*

vaateis õpilaste üleastumistele ja karistamisele. Kas tõesti on näiteks Kiievi 2. gümnaasiumi ja Žitomiri gümnaasiumi õpilaste kõlbeline areng nii lahkuminev, et üksi sellega saaks seletada, miks peaaegu võrdse õpilaste arvu juures (625—600) ühes neist anti möödunud aastal vitsahirmu *ainult* (!) 43, aga teises 300 õpilasele!»

Nagu näete vaatab hr. Pirogov erakordselt kergelt ja soosivalt kisendavaile õudusile, mis on talle esitatud andmeis vitsahirmu saanud poiste arvu kohta. Teda ei häiri regulaarselt sooritatavad kuriteod õnnetute poiste kallal temale alluvas asutises; tal on julgust öelda koguni *«ainult»* tolle gümnaasiumi puhul, kus antakse vitsahirmu mõnevõrra vähem. Kõige rohkem tekitab talle muret too asjaolu, et mitmesuguste direktorite vaated pole ühtsustatud. Võtame omaks, et mitte säärast tooni, mitte sääraseid (kroonuametniku) targutusi ei oodanud meie «Eluküsimuste» autorilt.

Kuid lõplikult olime häbistatud oma endise vaimustuse tõttu hr. Pirogovi üle, kui jõudsime «Määruste» selle kohani, kus auväärne pedagoog jõuab oma teoreetiliste ja praktiliste kaalutluste käsitlemiseni kehalise karistuse suhtes. Seal toimub «Määrustes» niisugune piinlik ja kohmakas kõietants vitsahirmul, et süda jääb tahtmatult seisma hirmust kõietantsijate kõikuva seisukorra pärast. Algul kõneldakse, et vitsahirm on «vastik, kahjulik», et see *on tarvis* hoopiski minema kihutada; seejärel, et seda *ei saa* minema kihutada; seejärel, et see *on raske,* lõpuks, et seda tuleb kasutada, ainult harva ... Kõik see on nii halvasti kooskõlas «Eluküsimuste» autori varemate veendumustega, nii absurdne iseendast, on nii vastuolus «Määruste» koostamise põhieesmärgiga, et meie täielikule selgusele jõudmiseks lugesime mitu korda seda võigast punkti ja lõpuks, olles veendunud kurvas tões ja meenutanud laste endist kaitsmist vitsahirmu eest hr. Pirogovi poolt, võisime ainult iseendale hüüda: *tu quoque Brute!!*

Kuid püüdkem mõnesuguse põhjalikkusega jälgida seda hr. Pirogovi fantaasia ja teravmeelsuse võõrastavat mängu. Püüame oma märkused esitada võimalikult rahulikena ja mõõdukaina. Aine ise on õigust öelda niisugune, et sellest rahulikult kõnelda on peaaegu võimatu: siin on vaja — kas taga nutta inimese ja põhimõtte hukkumist või kõige lihtsameelsemalt naerda inimkonna illusioonide ja pettumuste üle. Me kalduksime pigemini viimase poole; kuid

meid peab osaliselt kinni järgmine lõppsõna, millega lõpeb hr. Pirogovi «Määruste» esimene osa:

«Ma pean teatama direktsioonidele, et komitee poolt läbiarutatud tabelit ja arvamusi eksimustest ja karistustest ma ei pea sugugi juba täiesti lõplikuks ja mitte kuuluvaks edaspidi parandamisele ja muutmisele, millele võib juhtida aeg ja kogemus. Seepärast *palun ma kõiki ja igaüht kasvatajaist* teatada mulle pedagoogikanõukogu kaudu või üksikarvamuste näol oma tähelepanekud, märgatud puudused ja näidata igaühe poolt mõeldud parandustele.»

Seega palub hr. Pirogov ise, et tema «Määruste» kohta teeksid märkusi kõik kasvatajad. Nende arvamusi ja näpunäiteid soovib ta teadmiseks võtta. Kuid peale selle avaldab hr. Pirogov ise oma «Määrused» ajakirjas ja esitab nad järelikult mitte üksi juba kasvatajaile, vaid kogu publikule arutlemiseks. See on säärase haritud ja õilsa vaate tunnuseks oma ürituse kohta, et juba üksi selle tõttu rahuneb tähelepandavalt ärritus, mida on suutelised paljudes asjades tekitama «Määrused» ise. Hr. Pirogov ei eksinud, kui ta otsustas tuua avalikkuse ette kõik, mida ta ka ei ürita Kiievi õpperingkonna administratsioonis. Nüüd saab paljusid tema korraldusi kritiseerida, võib ilmneda vigu, ilmsiks tulla kõrvalekaldumisi tema isiklikest vaateist jm. Kuid kallaletungimised temale ei suuda kunagi saavutada ägeduse ja krampliku raevu toda astet, milleni need oleksid tingimata jõudnud, kui kogu asja oleks aetud tasapisi, ja kirjandus oleks pidanud otsima kõrvalisi ettekäändeid, et jõuda hr. Pirogovini. Nüüd on asi vähemalt puhas ja kedagi pole võimalik petta. Publik näeb, mis hr. Pirogov on trükkinud, näeb ka seda, mis trükitakse tema vastu. Järelikult, kui ägedad polekski rünnakud, saab hr. Pirogov siiski üldise arvamuse järgi vaid selle, mis ta on tõepoolest ära teeninud.

Toogem originaalis «Määruste» saatuslik lehekülg, mis käsitleb vitsahirmu, et lugejad, kel pole käepärast ajakirja «Žurnal dlja Vospitanija», võiksid ise kontrollida meie märkusi. Siin «Määruste» mõtteterad:

«Kogemused on tõestanud, et kuritegude arvu vähenemine ühiskonnas ja kõlbluse paranemine ei sõltu *sedavõrd karistuste karmusest, kuivõrd veendumuse levikust, et ükski kuritegu ei jää avastamata ja karistamata.* Sedasama veendumust peab püüdma levitada ka õpilaste hulgas ja tõestama neile seda tegelikult. Seda silmas pidades määravadki siin esitatavad määrused eksimuste ja karistuste kohta üksnes väheseil, erandlikel juhtumeil *karme kehalisi karistusi.* On teada, et kui julm ja alandav polekski karistus, sellega võib harjuda. Inimene harjub külmavereliselt vaatama ka surmanuhtlusele. Niisamuti kaotab

ka sageli kasutatav vitsahirm oma kõlbeliselt parandava toime. Seepärast on palju kindlam ja võrratult kohasem mõistliku pedagoogika reeglitele võtta aluseks *mitte karmust, vaid karistuse vastavust eksimuse iseloomule.* Õiglase karistuse ideaal on see, et see tuleneks niiöelda iseendast *eksimuse enda olemusest.* Oleks vaja vitsahirm meie vene kasvatusest täiesti välja kihutada. Kui tema hädavajalikkuse ja kasu tõestamiseks tuuakse näitena kasvatust Inglismaal, siis on selle kohta vaja märkida, et vitsakimbul on inglise pedagoogi kätes sootu teine tähendus. Kus seaduslikkusetunne on tunginud sügavale kõigisse ühiskonnakihtidesse, seal pole absurdseimadki abinõud kahjulikud, sest need pole omavolilised. Aga seal, kus alguses on vaja seda tunnet veel levitada, on vitsahirm kõlbmatu. Alandades kõlblustunnet, asendades süüdlases ülestunnistamise vabaduse orjaliku hirmuga, selle harilike kaaslaste: vale, kavaluse ja silmakirjalikkusega, purustab vitsahirm lõplikult kõlbelise seose kasvataja ja kasvandiku vahel; ta pole sealgi kindel, kus eksisteerivad veel patriarhaalsed suhted. Ja kui toores kehaline karistus isegi lihase isa käest muutub mõnikord talumatuks, siis muutub see administratiivsele alusele rajatud kasvatuses alandavaks. Kuid meil ei saa veel vitsahirmu korraga tarvituselt kõrvaldada. Kuni kodus vitsahirmu saanud lapsed astuvad meie kasvatusasutistesse, on raske välja mõelda veel midagi muud nende karistamiseks (vähemalt alguses) juhtumeil, mis ei kannata edasilükkamist. Senini ei jää meil midagi muud üle, kui võtta reegliks: kasutada seda abinõu äärmise ettevaatlikkusega ja ainult seal, kus häbistav süü nõuab kiiret, tugevat ja silmapilkset põrutust. Kuid see põrutus võib üksnes siis saavutada oma eesmärgi, kui seda kasutatakse harva, kuid edasilükkamatult, järgnedes vahetult eksimusele, mille ilmsuses pole mingisugust kahtlust.» («Žurnal dlja Vospitanija», 1850, Nr. 11. lk. 115.)

Viige see punkt «Määruste» üldeesmärgiga ühendusse, jälgige sellesama tiraadi üksikuid teese ja teile avaneb mõistete hämmastav segadus, vastukäivate mõtete mõistmatu ebakõla. Teie nagu loeksite retoorika õppimist algava seminaristi absurdset kõnet, kus kõik põhjendused on valitud järelduse tõestamiseks, mis on täielik vastand tema poolt tehtud tegelikule lõppjäreldusele vastavalt antud teemale. Võtke näiteks kas või «Määruste» järgmised eeskirjad:

Esimene eeldus. «Administratiivse aluse domineerimisel meie õppeasutistes võib olla esimeseks sammuks kasvatuse kõlbelise külje parandamisel *ainult seaduslikkuse- ja õigluse-tunde arendamine õpilastes*» («Žurnal dlja Vospitanija», lk. 115).

Teine eeldus. «Kus seaduslikkusetunne on tunginud sügavale kõigisse ühiskonnakihtidesse, seal pole ka absurdseimad abinõud kahjulikud, sest need pole omavolilised. Aga seal, kus algul on veel vaja levitada seda tunnet, on vitsahirm kõlbmatu.» (2 lk. 115.)

Teise eelduse vastu võib muidugi vaielda, võib küsida: mispärast annab siis seaduslikkusetunde areng privileegi vitsahirmuks? Ja mis veider reegel see on: senikaua kui inimeses pole seaduslikkusetunnet, ei tule talle naha peale anda; aga niipea kui see suurepärane tunne on ilmunud — anna talle kere peale: *polevat kahjulik*... Kuid jätame selle kõrvale, asume vastuvaidlematult hr. Pirogovi seisukohale ja kordame tema sõnu:

«Seaduslikkusetunne, mis on veel nii vähe märgatav meie ühiskonnas, pole ometigi kuskil sedavõrd vajalik, kui meil Venemaal» (lk. 110). Seepärast on ühiskondlikus kasvatuses *vaja võimalikult rohkem püüda arendada seaduslikkusetunnet.* Selle tunde arendamiseks vitsahirm ei kõlba».

Järelikult on selge, rõõmustume: Kiievi õpperingkonnas ei anta lastele peksa, sest vitsahirm on täiesti vastuolus nende õilsate eesmärkide saavutamisega, mis olid hr. Pirogovil oma «Määruste» koostamisel... Kas pole nii?

Tuleb välja, et mitte!... Tõestanud väga värvikalt vitsahirmu-teaduse vastikust ja pöörasust, hämmastab meid hr. Pirogov äkki järsu pöördega: *«kuid meil ei saa veel vitsahirmu korraga tarvituselt kõrvaldada».*

Miks siis ei saa? — küsite teie hämmastuses. — Seepärast *ei saa,* et *«raske* on välja mõelda midagi muud gümnaasiumiõpilaste karistamiseks, kes on juba enne kodus vitsahirmu saanud...».

Kuid öelge palun, kas see on rahuldav vastus? Ja esiteks, kas *raske* ja *ei saa* on üks ja seesama? *Raske* on välja mõelda midagi muud, — kuid tähendab on siiski *võimalik?* Noh, võtke siis vaevaks. Selleks ometi ongi [kõik need] pedagoogikanõukogud, inspektorid, direktorid, kuraatorid jne. Ega nad ole ometi pandud nööpide korrasolekut jälgima, ega nad oma tegevuses või ometi piirduda vana rutiini mehaanilise rakendamisega uuele sugupõlvele... Ega siis nende ülesanne ei seisne ometi üksi selles, et koostada politseilisi ettekirjutusi: mille eest jätta õpilane ilma pirukata, mille eest ilma supita ja mille eest ilma terve lõunasöögita; missuguse eksimuse eest pidada teda arestis üks päev, missuguse eest — kolm. Kõik need kangelasteod kasvatuse kasuks on liiga armetud, et nende pärast vabastada ennast muist muredest — näiteks sellest, et otsida uusi karistusviise koolides, mis on ratsionaalsemad ja vähem häbistavad [eriti karistajale] kui vitsad...

Edasi — mis see tähendab: «ei saa vitsahirmu *korraga*

minema kihutada»? Missugune järkjärgulisus saab siin siis olla? Kas vähendada löökide arvu? Aga asi ei seisa siin ju löökide arvus, vaid karistusviisis endas. Või tahate teie järkjärgulisust sellega silmas pidada, et mitte määrata vitsahirmu isegi mõnedel juhtudel, mille eest varem anti halastamatult naha peale? Kuid üksikjuhtumite kindlakstegemisel peate juhinduma juba üksikuist pedagoogilistest kaalutlustest, mis igal juhul peavad olema kooskõlas meie koodeksisse võetud põhimõtetega. Kui te oma kasvatusprintsiibis sallisite vitsahirmu, siis tunnustasite sellega juba vitsade kui kasuliku pedagoogilise vahendi seadusliikkust. Tähendab teie peate sellest alati kinni pidama, kuni teie vaade pole muutunud eksimuste endi olemusele, mis on teie arvates vitsahirmu väärilised ... Seega ei oma teie «*korraga*» mingit praktilist mõtet, sest ükski inimpea pole suuteline teostama mõistlikku järkjärgulisust, mida teie nähtavasti taotlete vitsahirmu kaotamisel ... Näib, et see on selge ...

Meile võidakse öelda, et hr. Pirogov või Kiievi komitee, mis on üks ja seesama, — ei tunnusta hoopiski *vitsade kasu,* vaid näeb ainult *võimatust* nendest vabaneda. Aga meie ei saa sellega kuidagi nõustuda. Minge nüüd, missugune võib olla siis *võimatus — mitte peksta*? ... Kui poistepeksmine oleks niisamuti hädatarvilikuks, loomulikuks vajaduseks ja paratamatuks elutingimuseks, nagu näiteks söök ja jook, siis võiks kõnelda võimatusest. Mitte süüa, mitte juua on tõepoolest võimatu; kuid mitte peksta — on vist küll väga võimalik! Aga ringkonna kuraatoril on väga hõlpus ka teisi peatada peksmast. Tarvitseb vaid võtta reegliks, et gümnaasiumides ei tule mingil juhul vitsahirmu anda, — ja ei antagi vitsu ... Ja ilma igasuguse kahtluseta olekski hr. Pirogov nõnda talitanud, kui ta oleks otsustavalt tunnustanud, et vitsahirm ei kõlba millekski. Aga kui ta lubas sel veel jääda püsima gümnaasiumides, siis muidugi sellepärast, et tunnustas nende kasu kas või teatud määranigi. Teisiti öeldes — ta tunnustas, et mõningail juhtumeil on vitsahirm parim karistus, mis on vaid võimalik *nüüdisajal.*

Ja järelikult tuleb välja, et vitsahirm võidutseb kiievi pedagoogikas sellepärast, et selles osutus mingi mugavus, aga hoopiski mitte sellepärast, et seda oleks olnud võimatu kaotada.

Aga muide siin polegi midagi järeldada: hr. Pirogov

võtab ise õigeks, et vitsahirmu võiks ju asendada, kuid et on ainult raske selle asemele midagi välja mõelda! . . .

Milles siis seisneb Kiievi pedagoogilise komitee arvates see vitsahirmu mõnusus? Ta ei selgita oma vaateid, kuid asi on iseendast selge. Selles nimelt seisnebki vitsahirmu headus, et ta vabastab auväärsed pedagoogid uute, humaansemate ja arukamate pedagoogiliste võtete leiutamisest. «Ei saa ometi korraga», öeldakse «Määrustes», ja selles hüüdes ilmubki teie ette oblomovluse kogu võlu, kogu härraslik õndsus . . . Teie mäletate, kuidas Oblomov kõneleb: «Aga kuidas see siis korraga?» kui tal on vaja korterit vahetada. Ta kujutleb oma härraslikus naiivsuses ja laiskuses, et korterit on võimalik vahetada pikkamisi, vähehaaval, — algul teha esik teise majja, seejärel viia köök uude korterisse, nii et lõunasöök tuua sealt vanasse korterisse jne. Selletaoliselt mõtlevad ka meie pedagoogid, et vitsahirmu võib kaotada ka kuidagi pikkamisi, mitte korraga . . . Võib-olla ei anta järgmisel aastal Žitomiri gümnaasiumis vitsahirmu enam 290, vaid ainult 289 inimesele, seejärel 288-le jne. Vaatad — kolme sajandi pärast jõuab asi niikaugele, et lakatakse hoopiski peksmast. Tähendab asi kaob iseendast! Aga muidu — kas see on nali! — istu ja mõtle, millega ja kuidas vitsahirmu asendada! Aga see on nii *raske*! . . .

Öeldakse, et meie liialdame, — et hr. Pirogov ise koos oma komiteega ei taha sugugi vitsahirmu, et ta jätab selle püsima vaid ajutise, paratamatu pahena, et «korraga» tähendab — «nüüdsama kohe, sel minutil», — s. t. seniks, kuni teised vahendid vitsahirmu asendamiseks pole veel välja mõeldud . . . Jah, meie ise sooviksime nõnda mõelda; kuid kahjuks ei sobi midagi «Määrustega» — välja arvatud see, et Kiievi komitee ise tõepoolest ei taha vitsahirmu . . . Asi, näete, on selles, et hr. Pirogov loobub igasugusest algatusest ses asjas mitte ainult nüüd, vaid ka tulevikus, määramatuks ajaks. Ta ütleb, et vitsahirmu ei saa õppeasutistest senikaua minema kihutada, «kuni kodus vitsahirmu saanud lapsed astuvad meie kasvatusasutistesse». Tähendab, need asutised ei anna head eeskuju, vaid peksavad lapsi endiselt edasi enam-vähem tolle ajani, kuni see peksmine pole hävitatud Venemaa kõigis nurkades ja kolgastes. Missugune lohutav perspektiiv! Ja kui hästi vastab see neile lootusile, mis meil on lähemaks tulevikuks rahvahariduse arenemise suhtes! Nüüd, nagu teada, kasuta-

vad gümnaasiumiharidust peaaegu eranditult mõisnike, ametnike ja kaupmeeste lapsed. Koos tööstuse arenemise ja talurahva vabastamisega võib loota, et gümnaasiumides on tunduv arv linnakodanike, kaupmeeste, iga laadi käsitööliste ja põlluharijate lapsi. Kui nüüd astuvad gümnaasiumidesse ühiskonna eesõigustatud klasside lapsed, kes on kodus juba peksa saanud, siis ei saa muidugi loota, et vitsahirm alamais klassides kõrvaldatakse väga kiiresti perekondlikust kasvatusest. Järelikult astuvad juba kodus vitsahirmu saanud lapsed veel väga pikka aega meie õppeasutistesse ja sel põhjusel jääb meie kodumaine pedagoogika vitsahirmule truuks! ... [Aga võib-olla keelatakse vitsahirmu väljakihutamise võimaluse kiirendamiseks käsitööliste ja üldse alamate klasside lastel astuda gümnaasiumidesse! ...

Mis siis? Otsustades põhjalikkuse ja kaugelenägelikkuse järgi, mida Kiievi komitee on üles näidanud, võib arvata, et ka see abinõu lastakse kunagi käiku — kui mitte vitsahirmu väljakihutamiseks, siis mingeil muil kaalutlusil ...]

Aga mis alusel, küsime veel, otsustasid Kiievi pedagoogid, et lastega, kes on juba korra vitsahirmu saanud, ei saa teisiti läbi kui vitsakimbu abil? ... Seda nad jälle ei selgita oma «Määrustes». Aga see on juba näha — kui varem anti naha peale, siis on ka pärastpoole vaja naha peale anda ... Vaateviis, nagu näete, on seesama, mille järgi kõnelesid vahel teised mõtlejad: «Talupoega ei tohi vabaks lasta, seni kui ta upub oma tooruses ja ei oma seaduslikkuse ning omaenda väärtuse tunnet.» Kallid mõtlejad ei tahtnud sellest kuuldagi, et talupoeg ei omandagi neid veetlevaid asju senikaua, kuni ta pole vaba. Täpselt niisamuti ei taha ka Kiievi pedagoogid, nagu näha, mitte mingil juhul nõustuda, et «kodus vitsahirmu saanud laste» loomus pehmeneb ja muutub tundlikuks inimlikumate karistuste suhtes alles siis, kui vähemalt kooliski neid enam ei peksta, vaid koheldakse neid inimlikult. Aga nii, mõistagi — kodus tehakse tuupi, gümnaasiumis tehakse tuupi, kõikjal ollakse vitsahirmu suhtes vastastikku kokku lepitud — nii muutud tahtmatult tooreks! ...

Ja oleks selle meeltliigutava vitsahirmu-lubamisega [Kiievi kasvatajate] pedagoogikas ometi midagi lahendatud ja tagatud! Aga kindlasti mitte midagi peale «Määruste» otsese eesmärgi purustamise («vitsahirm takistab arenemast seaduslikkusetundel», mille jaoks on koostatud «Määru-

sed») ... Arvatavasti jäid need praktikud, kes 600-st gümnasiastist andsid aastas 290-le vitsahirmu, väga rahule oma püsivate vaadete kasuks tehtud järeleandmistega, ja tõtt öelda — üksnes sooviga teha nende meele järgi võimegi seletada hr. Pirogovi poolt Kiievi õpperingkonna pedagoogide hulgale lubatud vitsahirmu triumfi. Üksnes täieliku vastuoluga hr. Pirogovi tõeliste veendumuste ja vastuvõetud abinõu vahel võib mõningal määral õigustada [toda hirmsat kergemeelsust ja] vasturääkivusi, mis esinevad «Määruste» igas reas seal, kus kõneldakse kehalisest karistusest.

Heidame pilgu eksimuste ja karistuste *tabelile,* mis hr. Pirogovi sõnade järgi peab olema ülesriputatud Kiievi õpperingkonna gümnaasiumide kõigi klasside seinale ja mille juurde peab viima süüdlase õpilase ja vaikides näitama talle toda kohta, kus on nimetatud tema eksimus sellele vastava karistusega. Selles tabelis leiame täielikult hävitatuna kõik hr. Pirogovi lausutud üldised fraasid vitsahirmu kasust gümnaasiumides.

Hr. Pirogov kinnitab, et juba kodus vitsahirmu saanud lapsi tuleb tahtmatult peksta ka gümnaasiumides — *«vähemalt alguses».* Neist sõnadest võib järeldada, et gümnaasiumides kasutatakse vitsahirmu õigupoolest selleks, et üleminek julmast kodusest kasvatusest humaansele kohtlemisele gümnaasiumis poleks liiga järsk. Algul antakse poisile vitsahirmu vähehaaval, aga pärastpoole hakatakse järkjärgult sellest mõnusast harjumusest loobuma ... Kui lugu oleks nii, — siis oleks selles teguviisis veel mõningane järjekindlus. Kuid vaadake tabelisse ja te ei näe hoopiski seda: iga poissi võib karistada vitsahirmuga *ainult üks kord ja* seejärel, pärast uuesti sooritatud eksimust *heidetakse õppeasutisest välja.* Tähendab, mis mõte on siis hr. Pirogovi reservatsioonil, et peksta *on vaja — vähemalt alguses?* Mis *«vähemalt»* siin veel on, kui on määratud: vitsu anda poisile üks kord, aga järgmisel korral — kihutada juba õppeasutisest välja? «Alguses» — tore algus!

Üsna kena on samuti ka juhtumite üldine kindlaksmääramine, millal vitsahirm on tingimata vajalik. See on, näete, tingimata vajalik «juhtumeil, *mis ei kannata edasilükkamist* ja peab järgnema *vahetult* üleastumisele seal, kus häbistav *süü* nõuab *kiiret, tugevat ja silmapilkset põrutust».*

Andku meile auväärseim filosoofiliste teaduste kandidaat N. A. Miller-Krassovski andeks, kellele meie möödu-

nud aastal tegime nii teravalt etteheiteid tema leiutatud *momentaanse tegevuse* eest. Meil on ilma naljata häbi tema ees... Meie pidasime tema tendentse äärmiselt haruldaseks nähtuseks meie pedagoogide keskkonnas; meil oli naiivsust avaldada arvamust, et juba ülikooli kandidaadi kraad peaks teda kaitsma selletaoliste lolluste eest. Tunnistame kahetsedes: meil oli tollal liiga roosiline, liiga hea arvamus meie pedagoogidest üldse. Nüüd me näeme, et hr. Miller-Krassovski oli vaid selle auväärse ja ülitarga seisuse üks esindajaid — mitte rohkem. Ta oli mõnes suhtes koguni järjekindlam oma paljudest kaasvendadest. Nii näiteks teostades oma «momentaanse põrutuse» ideed leiab ta, et peksmine võtab siiski võrdlemisi küllalt palju aega ja seepärast on selle asemel sootu parem kasutada kõrvakiilu. See on vähemalt loogiline. Kiievi õpperingkonna «Määrustes» pole sedagi. Seal on määratud, et vitsahirmu (mis peaks õigupoolest järgnema *vahetult* eksimusele *kiire, tugeva ja silmapilkse põrutuse* avaldamiseks) ei määrata teisiti, kui «pedagoogikanõukogu määramisel kolme neljandiku häälteenamusega kinnisel hääletamisel». Öelge nüüd, kas kogu seda lugu saab gümnaasiumis kiiresti läbi viia? Ja kas iga selletaolise eksimuse puhul on võimalik pedagoogikanõukogu viivitamatult kokku kutsuda? Ja seejuures võivad paljud vitsahirmu alla kuuluvad süüteod oma olemuselt vajada eelnevat juurdlust, mille kestel hr. Pirogovi koodeksi järgi määratakse süüalusele arest. Kus on siin siis *vahetu* järgnemine? Ei, parem juba tõesti hr. Miller-Krassovski kõrvakiil!

Aga kas teie ei taha imetleda, missuguseid eksimusi karistatakse vitsahirmuga? Me loendame nad kohe; märgime ainult enne, et kõigil karistustel on kolm astet, mis määratakse kindlaks arvestades eksimuste mitmesuguseid olukordi. Vitsahirmuga karistatakse: *vargust, mille hulka loetakse ka koeravargus* [1] — teise astme järgi. Seejärel on määratud vitsahirmu — kolmanda astme järgi — kõrvaliste ja õppeasutiste juurde kuuluvate isikute (s. t. ülemate, järelevaatajate, ametnike ja teenijate) haavamise eest väljaspool nende teenistust sõnas, kirjas või teoga, — seltsimeeste haavamise eest sõnas, kirjas ja teoga; teise astme järgi — ülemuseks olevate isikute haavamise eest teenistuskohuste täitmisel — sõnas, kirjas ja teoga». Lõpuks ka-

[1] Nii on «Määrustes» öeldud. (N. Dobroljubovi märkus.)

ristatakse samuti vitsahirmuga — mis teie arvaksite? ... See poleks vist isegi hr. Miller-Krassovskile iialgi pähe tulnud! — vitsahirmuga karistatakse — seda on metsik korrata! — «*seltsimeeste haavamist usu pärast (fanatism)*»!!! Me ei tahtnud kaua oma silmi uskuda; kuid lõpuks ei saanud jääda veendumata. Tabeli eksimuste lahtris seisab nr. 27 all: «seltsimeeste haavamist usu pärast»; sulgudesse on pandud: «*fanatism*». Karistuste lahtris seisab selle kohal märkus: «*karistatakse, nagu kõrvaliste isikute haavamist* — vt. nr. 14». Vaatame nr. 14; seal seisab: «*kõrvaliste isikute haavamist*» jm. — karistatakse: esimese astme järgi — *noomitusega,* teise astme järgi — *noomitusega vitsahirmu ähvardusel,* kolmanda astme järgi — *vitsahirmuga*! ... «Määrused» näevad niisiis tõepoolest ette vitsahirmu *religioosse fanatismi eest!*

Jätame esialgu kõrvale viimase juhtumi kogu inkvisitsiooni-jõleduse ja küsime üht: missuguseid nimetatud kuritegudest on võimalik viia nendele alustele, millega hr. Pirogov põhjendab vitsahirmu vajadust? Miks nimelt peab vargusele, mille hulka arvatakse ka koeravargus, mitmesuguste ülemuste haavamisele ja fanatismile järgnema edasilükkamatu, silmapilkne põrutus vitsadega? Ja meenutage veel, et vitsahirmu määratakse vaid kolmes alamas klassis, ja isegi siin tehakse juba erand 16-aastastele, kui seesuguseid leidub. Tähendab enamikul juhtumeil antakse vitsahirmu poistele, kelle eksimused ei sisalda endas veel midagi tõsist. Kord poiss näppas seltsimehe pliiatsi — noomitus nõukogult; teine kord tõi ta enda juurde võõra koera — talle antakse naha peale. Poiss tülitses guvernööriga, kes ise selle välja kutsus — poiss aresti alla, tülitses veel, ilma et teine pool oleks seda väljakutsunud — talle antakse vitsu. Aga peksasaamisele — ei tule unustada — järgneb tingimata gümnaasiumist eemaldamine pärast uut üleastumist! Ja see võib kõrgekultuuriliste «Määruste» puhul juhtuda mõne gümnaasiumiguvernööri, -õpetaja või -ametniku pahuruse või sobimatu iseloomu tagajärjel. «Määrused» ilmselt seaduspärastavad selle pahuruse ja kõik ülemuse kapriisid, kui asjaolude lahtrisse, *mis määravad süü ja karistuse kolm astet,* pannakse ülemuse haavamise vastu, — väljakutse *ülemuse* poolt!! Seda muidugi kvalifitseeritakse kui circontance attènuante[1] ja *vähendab karis-*

[1] Pehmendav asjaolu.

tust. Mäherdune suurmeelsus! Poissi ei peksta selle eest milleks teda ise sunniti! [Aga meile näib, et kui juba tingimata tahetakse kedagi peksta, siis oleks selletaolisil juhtumeil sootu põhjendatum — läbi peksta see ülemus, kes nii osavasti oskab kasvandikega käituda. Just temale oleks väga kasulik silmapilkne põrutus, et sundida teda mõistust pähe võtma. Ja seejuures, nähes säärast erapooletust «Määruste» poolt, läheneksid gümnasiastid tõepoolest seaduse austamisele. Kuid muidu] tarvitseb vaid korrata sellesama hr. Pirogovi sõnu neissamades «Määrustes», et näha, kuidas see nuhtlus ülemuse poolt väljakutsutud solvamise eest purustab kogu seaduslikkuse hoone, mida hr. Pirogov tahtis ehitada oma eksimuste ja karistuste koodeksile. «Kasvataja omavoli ja kapriis», kõneleb hr. Pirogov, «kutsub vastuolude seaduse põhjal välja samasuguse omavoli ja kapriisi ka kasvandikus.» Järelikult, kui palju kasvandikke teie ka paneksite aresti alla, kui paljudele ka annaksite vitsahirmu, kui palju ka heidaksite välja, kuid senikaua kui teil on kapriisseid ja toorusi väljakutsuvaid kasvatajaid — niikaua avaldub ülejäänud kasvandikes (kuigi neid pärast teie laastamist jäi järele vaid kümnes osa) paratamatult nii jõhkrus [kui ka ülemuse solvamine] ja omavoli.

Ja kummaline asi! — «Määrused» *on plaanitsetud* selleks, et arendada kasvandikes *täpsete, positiivsete ja ühesuguste üleastumis- ja karistusmääruste* kindlaksmääramisega seaduslikkuse- ja õiglustunnet; aga ülemuse omavolile on seejuures kõikjal jäetud kõige rohkem ruumi, ja nimelt võib kasvandiku isiksuse avaldumise eest, tema mittetahtmise pärast alluda omavolile gümnaasiumi iga ülemus sobival juhtumil teda läbi peksta, ja siis ilma pikema jututa minema kihutada. Igat laadi ülemuste ja õpetajate kohustused gümnasiastide vastu pole kindlaks määratud; vastuoksa, koodeks ise kõneleb, et ülemus võib olla järelemõtlematu ja toores — *võib ise solvamise välja kutsuda.* Kujutlege nüüd poisi seisukorda, keda kasvatatakse ühes [Kiievi õpperingkonna] gümnaasiumis. Tema klassi seinal ripub *eksimuste ja karistuste tabel;* selle tabeli kõrval seisab või istub sõge õpetaja (või sääraseid ehk enam ei leidugi?) kes pealetükkivalt provotseerib jämedust, solvates õpilast igal võimalikul viisil. Kuid õpetaja *täidab* samal ajal siiski *oma teenistuskohustust:* jämeduse eest tema vastu — vali arest, vitsad, väljaheitmine... Poiss teab seda, mis tal

teha? Teha süda kõvaks ja taluda kõik nurisemata. Aga missugused mõtted, missugused tundmused lõikavad sel ajal läbi tema noore pea ja südame? Vististi areneb temas neil minuteil hardus hr. Pirogovi koodeksi vastu, seaduslikkuse- ja õiglustunne?!

Määratelles oma koodeksi tähtsust kardab hr. Pirogov, et õpilased ei kujutleks, et nende saatus sõltub nüüd surnud kirjatähest, ja lausub seepärast: «Vastupidi, kogemus peab neid kiiresti veenma, et kõige tähtsam asi — *täpne juurdlus* ja koodeksis sisalduvate määruste *õiglane* rakendamine igal üksikjuhtumil *on siiski jäetud kasvatajate hoolde.*» Märgime, et koodeksis pole kasvatajate hoolde jäetud üksnes *õiglane, vaid ka täiesti ebaõiglane* määruste rakendamine: nad pole millegagi seotud oma tegevuses, nende isik on rangeimal viisil kaitstud iga [gümnasiastide] protesti eest. Aga oletame, et kõik kasvatajad on ideaalselt head; meie siiski ei mõista, kuidaviisi saab hr. Pirogovi koodeks sel tingimusel saavutada oma eesmärgi — seaduslikkusetunde arenemise. Hr. Pirogov ometi ise tunnistab, et tõeliselt õiglane karistus on üksnes see, mis loomulikult, iseenesest tuleneb eksimuse olemusest... Aga missugusest eksimusest tuleneb siis loomulikult naha peale andmine? Ja kuidaviisi juhtus, et enamus kehalisi karistusi määratakse ülemuse haavamise eest? Kas pole kasvandikel õigust näha juba selles määramises endas — mitte seaduslikkust, vaid kõige põhjendamatumat, kõige pöörasemat omavoli? Näib, et ülemusel on ka ilma vitsahirmuta küllalt palju vahendeid oma isiku kaitsmiseks kasvandike solvamise eest. Ja lõpuks, kes takistab siis iga gümnaasiumi ülemust asetamast kasvandikku niisugusesse olukorda: «Sa tulid meile, nüüd austa meid ja ole sõnakuulelik: kui sa ei taha seda tingimust täita, siis kasi minema.» Me teame, et paljud head õpetajad kasutavad seda abinõu klassis. Kui õpilane teeb vallatusi ja mürab, ütlevad nad talle: «Kui te ei taha kuulata, kas poleks teil siis parem klassist lahkuda!» Ja pärast seda jääb õpilane harilikult vait... Öeldakse, et gümnaasiumist väljaheitmine pole hoopiski see, mis klassist välja saatmine; koolist kõrvaldamine võib anda poisile paljudel juhtudel surmahoobi, kui tal pole võimalust teise õppeasutisse astuda. Ent me ju eeldame esiteks ideaalselt head ülemust, kelle mitteaustamine pälvib täielikult selletaolist korraldust; teiseks järgneb ka hr. Pirogovi koodeksi kohaselt vitsahirmu saamisele tingimata õpilase eemalda-

mine gümnaasiumist — ja pealegi mitte lihtsalt kõrvaldamine, vaid väljaheitmine, mis on alati seotud käitumise mitterahuldava hinnanguga ja selle teatamisega ringkonna kõigile gümnaasiumidele. See tähendab — kui kohaldada seda õpetajale — meie arvates saadab õpetaja õpilase lihtsalt klassist välja, aga koodeksi järgi — algul peksab läbi, pärast kihutab minema ja tõstab pedagoogika nõukogus veel kaebust. Mõistagi näitab õpetaja säärase teguviisiga ainult oma kättemaksuhimulist iseloomu ja igasuguse austuse puudumist iseenda vastu.

Aga missugune on karistuste vastavus «Määrustes»! . . . Vargust, nagu nägime, karistatakse esimeses astmes — *noomitusega õppenõukogu poolt vitsahirmu ähvardusel,* teises astmes — *vitsahirmuga,* kolmandas astmes — *väljaheitmisega. Liigkasu ja altkäemaksu võtmist aga musta tahvliga, musta raamatuga* ja lõpuks *palve peale koolist eemaldamisega*! . . . Aga ometi pole liigkasuvõtmine muud kui kõige kõlvatum vargus? Ja kas ei tule seda karmimalt karistada juba sellepärast, et iga gümnasiasti elus, kui ta hakkab teenima, esineb sootu rohkem võimalusi altkäemaksu võtmiseks kui lihtsaks varguseks; järelikult on vaja juba kasvatuses, kõige nooremail eluaastail, võimalikult hoolikalt jälgida selle pahe esinemist ja hävitada selle kõige esimesed eod. Missuguseist kaalutlusist juhindus hr. Pirogov oma komiteega, kui ta vargust karistas nii julmalt võrreldes liigkasuvõtmisega? Täpselt niisamuti nõuab ülemuse solvamine *vitsahirmu ja väljaheitmist,* aga «ülemuse kirjalike korralduste hävitamine» — ainult *kartserit* ja *koolist eemaldamist,* mida võidakse näiteks määrata ka *tubakasuitsetamise* eest, mida «Määruste» järgi karistatakse «kui väärikuse ja korra rikkumist koolis». Vaat missugune on seaduslikkus, mille toovad «Määrused».

Sääraseid absurdsusi on «Määrustes» palju, kuid me ei hakka neid enam üksikasjaliselt arvustama, sest «Määrused» tervikuna moodustavad kõige hämmastavama ebakooskõla terve mõistusega. Jätame nende arvustamise tuntud pedagoogidele. Me peatume ainult sellel, mis puutub otseselt vitsahirmusse, millega meil on spetsiaalselt tegemist selles väikeses artiklis . . . Selle aine kohta on «Määrustes» veel väga huvitavaid asju.

Kuidas teile meeldib näiteks see, et hr. Pirogov sunnib nooremate klasside gümnasiaste peksma oma seltsimehi s. t. mitte kätega peksma, vaid määrama neile vitsanuhtlust.

On veider, kuidas kurikuulsa Ehrengerichti [1] asutamine võis vitsahirmu mõistega kokku sobida; kuid see ühtesobitamine on kaheldamatu fakt. Seltsimeeste solvamise eest on nr. 15 all peale solvatu käest andekspalumise, kui see viimast rahuldab, määratud esimesel astmel kõigile klassidele *õppenõukogu noomitus,* teisel astmel — õppenõukogu noomitus vitsahirmu ähvardusega — alamaile klassidele, aga väljaheitmise ähvardusega — kõrgemaile klassidele, kolmandal astmel — vitsahirm alamaile klassidele, aga kõrgemaile — väljaheitmine. Selle numbri alla on juurde kirjutatud: «*süü- ja karistusastme kindlaksmääramine usaldatakse seltsimeestele*». Seega on vaesed poisid sunnitud valima ühe kolmest nuhtlusest oma seltsimehele, ja kui nad on väga ärritatud, siis, määrates *kolmanda* astme, määravad nad seltsimehe peksmisele! . . .

Mäherdune rahu ja üksmeel peavad pärast seda valitsema klassis! . . . [Ja vaat kuidas sisendatakse meie lastele humaanseid tundmusi! . . .]

Ei tule veel unustada, et seltsimeeste solvangute hulka on pärast arvatud ka *fanatism.* Meenutame ka seda, et säärane määrus on tehtud Kiievi õpperingkonnas, kus katoliiklasi on gümnaasiumides vaevalt vähem kui õigeusklikke. Vähemalt oli Kiievi ülikoolis möödunud aastal õigeusklikke ainult 376, aga katoliiklasi 525, ent on teada, et suur osa ülikooli astujaist tuleb gümnaasiumidest (sel aastal on Kiievi ülikoolis — 864). Religioossed vaidlused ja kokkupõrked võivad olla järelikult väga sagedased; neid oleks vaja kõrvaldada, lepitada. Aga hr. Pirogov sunnib õpilasi endid otsustama, kas peksta oma seltsimeest religioosse fanatismi eest või anda talle ainult noomitus. Iseendast mõista jaguneb seejuures klass kaheks vaenuliseks leeriks: katoliiklased väidavad oma, venelased — oma ja keda on rohkem, need võidavad. Kaks-kolm niisugust juhtumit — ja seltsimeeste ärritus üksteise vastu saavutab uskumatu astme . . . Väga hea!

Noh, piisab. Meil endil hakkas kuidagiviisi halb, kui me sukeldusime sellesse porisesse ja süngesse mülkasse, mida nimetatakse «Määrusteks eksimuste ja karistuste kohta». Kardame, et sedasama ei juhtuks ka lugejaga . . . Igal juhul näeb lugeja, et hr. Pirogovi koodeks on täielikus vastuolus selle eesmärgiga, mida on deklareerinud tema koostaja.

[1] Aukohus.

ise. Surunud kõik laste üleastumised 27 numbrisse ja kolme astmesse, reserveerinud igaühele 2—4 pehmendavat ja raskendavat asjaolu, loodab hr. Pirogov sellega kõrvaldada eri gümnaasiumide ülemuste omavoli ja vaadete mitmepalgelisuse eksimuste kohta. Mäherdune naiivsus, mis väärib pigem mõnd Moskva publitsisti kui «Eluküsimuste» autorit! Nagu oleneks karistuste erinevus koolides peamiselt ülemuse vaadete lahkuminekuist sellele üleastumiste *liigile,* mille alla antud juhtum kuulub! ... Hoopiski mitte. Kõik ülemad võivad olla ühel meelel näiteks jultumuse kuritegelikkuse teoreetilises käsituses. Kuid üks võib näha jultumust kooli põhimääruste rikkumises õpilase poolt, teine — vastuoksuslikus vastuses, kolmas — selles, et poiss vaatab talle otse silma ... Niisamuti kõigil muil juhtumeil. Ja uskuge, ka teie koodeksi puhul pole hoopiski kõrvaldatud võimalus, et gümnaasiumides antakse vitsu 40 kuni 300 inimesele 600-st! ... Uskuge, et mitte üksi karistused ei sõltu karistajaist, aga mitte karistatavaist, vaid ka tähelepandav osa eksimusi endid. Mitte üksi seepärast ei anta ühes gümnaasiumis rohkem naha peale kui teises, et ühes vaadatakse eksimustele teisiti kui teises ... Ei, neis ka juhitakse kasvandikke erinevalt: milleks ühes gümnaasiumis ei anta kõige väiksematki põhjust, millest seal pole aimugi, sellega põrkavad teise gümnaasiumi õpilased iga päev kokku ja peavad sageli tahtmatult muutma oma käitumist. Rahuliku, aruka ja heatahtliku inimesega on raske tülitseda, minna jämedaks ja solvavaks. Kuid jäme, tujukas, arusaamatu inimene — katkestab igaühe kannatuse ja kutsub välja jõhkruse ja isegi tõsisema solvamise ... See on koolis esinevate eksimuste üks liik; kuid kooli elus on palju teisi liike, mida tingib täpselt niisama kooli üldine organisatsioon ja see olukord, milles on kasvandikud ... Vaat sellele oleks tulnud hr. Pirogovil tähelepanu pöörata. Õpperingkonna kuraatorina oli tal selleks täielik võimalus.

Kuid jätame hr. Pirogovi tema «Määrustega» ja ütleme nüüd mõni sõna endast ja tollest ühiskondlikust moraalist, mis järeldub Kiievi vitsahirmust. Selleks pöördume meie artikli alguse juurde ja kordame: «Muinasjutuvägilaste aeg on ammu möödas! Meile pole vaja ei muinasjutte ega vägilasi! Häbi sellele, kes veel senini paneb oma lootused mingeile kaasaja Dobrõnjadele ja Jeruslanidele!»

Jah, kaasaja ühiskonna inimesel on häbi olla sedavõrd arg ja naiivne, häbi — seda me tajume ise esimestena ja

kuulutame avalikult. Mitte see pole meile valus, et ülistades mullu hr. Pirogovi näitasime endid kergeusklikena ja kaasakistuina, mitte see pole valus, et meie kiituste hulgas kuulsa pedagoogi aadressil osutus mitu teenimatut liialdust. Ei, meid hämmeldab sootu teine asi. Kiita hr. Pirogovi artikleid, vaimustuda tema loogika jõust, tema järjekindlusest ja kindlusest oli meil täielik õigus ja selles suhtes pole meil millegi üle kahetseda. Kuid me ilmutasime äärmist nürimeelsust ja vene elu täielikku mittemõistmist, kui julgesime väljendada midagi lootustetaolist ülistatud kirjaniku praktilise tegevuse peale. Me ise hakkasime rakendama meie aega vanu muinasjutte vägilasest, kes lõi surnuks terve sõjaväe ... Me ise ei mõista, kuidas me tollal ei taibanud, et nii juhtub ainult muinasjuttudes ... ja meil on tänini häbi selle imelise kangestuse pärast, mis meile tookord peale tuli ...

Kuid ka see kõik poleks midagi: pole raske avalikult tunnustada oma viga, mida sa ise esimesena märkasid, kuigi hiljavõitu. Vaat milles on peamine mure: meie läinudaastane vaimustus tegi meist osavõtja selle tarkuse-pjedestaali loomises, millel seisab nüüd hr. Pirogov. Meie seadsime tema tegelikele pedagoogidele eeskujuks, meie osutasime ühele neist, kes kahtles vitsahirmu vastikuses, hr. Pirogovi paindumatuile, kõikumatuile veendumustele, mis hülgasid otsustavalt kehalise karistuse pedagoogilise vahendina ja naelutasid vitsahirmu häbiposti rea energiliste ümberlükkamatute süllogismidega ... Nüüd ütleb see kahtlev pedagoog meile võidurõõmsalt: «Teie toetusite Pirogovi autoriteedile: vaadake nüüd, milleni ta jõudis, niipea kui puutus praktikaga kokku ... Vitsahirmu on võimatu gümnaasiumides kaotada! ...» Ja sajad, tuhanded seesugused kahtlevad pedagoogid lõpetavad oma kahtlemise ja otsustavad asja vitsahirmu kasuks, saanud teada, et *Pirogov ise* tunnustas selle tarvilikuks ja kasulikuks ... Aga sajad ja tuhanded teised, kes ammu olid veendunud igasuguse kehalise karistuse heategevas mõjus, tõstavad pea ja sööstavad raevukalt Pirogovi nime kaitse all nende [poisikeste] kallale, kes karjuvad peksaandmise vastu — seni, nagu öeldakse, kuni tunnevad veel peksasaamisest valu ... Ja need *poisikesed* ise pole kogu oma enesekindluses samuti vähe hämmeldunud, kui nad näevad, et nende vastu on seatud nende armastatud autoriteet, et neile antakse pihta nende oma relvadega ... Võib-olla paljud *[poisikesed]* ei leiagi, mis

öelda, ja võib-olla — mõned kaotavad julguse ja nõustuvad auväärsete taatide-vitsahirmujagajatega.

Vaat mis tegid ülistused ja lootused, mis kõlasid kõikjal hr. Pirogovi auks «Eluküsimuste» ilmumisest saadik. Ja meie, meie saime selles kaasosalisteks! Öelge, mis tahate, aga see on väga valus! . . .

Tarve puhastada ennast sellest raskest patust on meile kõlbeliseks vajaduseks. Vaat miks me ruttasime pöörama oma lugejate tähelepanu hr. Pirogovi uutele tendentsidele, mis tulid ilmsiks juba praktilisel alal. Vaat miks me peame tingimata vajalikuks edaspidiste selletaoliste arusaamatuste ärahoidmiseks avaldada siin veel mõned mõtted selle kohta, kuidas meie arust terve mõistusega inimesel tuleb vaadata niinimetatud ühiskondlikele tegelastele ja kuivõrd ühineda oma tegevuses nendega.

Inimene, kes on teinud või isegi ainult öelnud midagi head, on ilma igasuguse kahtluseta inimene, kes on teinud või öelnud midagi head. Sõidelda teda selle eest ei tohi; vastupidi, on vaja öelda, et tema tegu on hea või tema sõnad on head. Kuid neid sõnu ei või tuulest võtta, mitte kergemeelselt öelda, vaid täie teadlikkusega sellest üldisest ideest, mille alusel teie kinnitate, et see ja see sõna või tegu on hea . . . Ärge reetke oma siirast mõtet, oma seesmist veendumust mitte mingisuguste üldrahvalike heategude, mitte mingisuguste ülemaailmsete kangelastegude pärast, mis inimene on korda saatnud. Kui inimene, kes on päästnud surmast tuhanded nälginud vaesed, hakkab teid veenma, et võõra töö vilja tuleb kasutada isiklikuks rikastumiseks — ärge uskuge teda, ärge pidage neid mõtteid õigeiks ainult seepärast, et te kuulete neid *sääraselt inimeselt.* Ärge olge lapsed ega metslased ja ärge muutke seesmist ilusat tõde näotuks ebajumalaks. Mõtelge järele: teie austasite seda inimest selle eest, et nägite temas *armastust* vaeste vastu, soovi *anda* neile elatisvahendeid; ainult selle tõttu omandas ta oma autoriteedi teie silmis, sisendas teile austust enda vastu. Ärge unustage ometi seda. Niipea kui näete temas vastupidiseid jooni, niipea kui osutub, et ta astub välja töötavate kehvikute *vastu,* et ta tahab neilt *võtta* nende endi poolt muretsetud elatisvahendid, — siis teie ei vaata temale enam kui autoriteedile jne., vaid mõistate tema nagu tavalise inimese üle kohut. Siin võib üle jääda veel isiklik küsimus: mis tähendab see vastuoksus — kas muutust, iseloomu nõrkust või isegi endist ebasiirust?

Ja kui osutub, et kõik endine oli ebasiiras, siis tuleb seda inimest karistada kui silmakirjateenrit ja närukaela, kui ta aga osutub lihtsalt nõrgaks või muutlikuks, siis võib teda kahetseda... Kuid kõik see on puhtisiklik asi, mida ei või segada kohtuga ühiskondlikus asjas, mille kaitsjaks või vastaseks ta on... Seal tuleb otsustada ainult asja üle, hoolimata sellest, kes seda kaitseb või kes sellele vastu vaidleb. Kõik isiklik austus tuleb siin kõrvale jätta! Kui võimalik, tuleb hoiduda ka igasugusest kiindumisest hiilgavasse vormi, millega mõni oskab varjata tumedat asja. Kuid mõistagi, kellel jätkub selleks oskust... Väga paljud võivad sattuda vaimustusse halvast muusikapalast, mille suurepärane muusikamees kunstiliselt ette kandis, ja selle eest ei tohi sääraseid muusikaharrastajaid karmilt süüdistada. Aga kui tuleb otsustada muusikapala enda kohta, siis on muidugi parem lahutada ettekandja isik muusikapala olemusest, sest kui hea polekski ettekandja, kuid pala ise ei muutu sellest paremaks kui autor on ta loonud...

Mis aga puutub isikliku tegevuse kindlaksmääramisse vastavalt tuntud ühiskondliku autoriteedi tegevusele, siis näib, et siin on vaja veelgi rohkem ettevaatlikkust ja rangust kui asja lihtsa arutlemise puhul. Mõistagi pole täiuslikke ja eksimatuid inimesi ja seepärast, kui me ise ei tunne endid võimelistena uut teed rajama ja teisi seda mööda juhtima, siis on meil, et mitte seista kasutult kohal, vaja minna kellegi järel ja selleks valida endile juht. Kuid minnes tema järel on meil endil siiski vaja kõige enam hoolitseda selle eest, et meil endil oleks käsitus teekonna eesmärgist ja teest endast. Peale selle ei tohi me mõelda, et sellel teekonnal meie juht meid ka söödab, joodab, riietab jne. Seepärast on tingimata vaja ise töötada enda heaks, mitte hetkekski käsi rüppe panna ja teraselt vaadata ette ja kõrvale. Kõneldes lähemalt käsiteldavast ainest pole vajadust näha oma pääsu mõne tuntud isiku tegevuses ja teda pimedalt uskuda, vaid asi tuleb teha ühiselt, senikui saab teha ühiselt ja jätkata üksi, kui teised põikavad kõrvale, kuigi need *teised* oleksid ülistatud kõigi kiitustega ja ehitud kõigi pärgadega. Väga andestatav ja vahest isegi mitte kasutu oli kõigel värskel ja korralikul Vene pedagoogide ringkonnas liituda hr. Pirogoviga ja tegutseda tema lipu all. Kuid asi ise peab olema siiski esirinnas. Niipea kui ilmub ettepanek anda lastele vitsu fanatismi eest ja veel pealegi seltsimeeste otsust mööda, siis on juba üks-

tapuha, kes polekski selle ettepaneku tegija — hr. Miller-Krassovski [hr. Orlov-Davõdov] või hr. Pirogov. Hämmelduda siin ei maksa ja see, kes austatavast inimesest ei tee endale ebajumalat, ei hämmeldu sellest kunagi...

Kuid (viimane märkus) meile võidakse öelda, et mõnikord tuleb auväärseile isikuile andestada nende üksikud puudused ja isegi mitte häirida nende vigu austusest selle hea vastu, mis nad on teinud ja teevad... Tõsi küll, mõnikord on see võimalik, kuid erakordselt harva ja sedagi kõige väiksemas ulatuses ja siis, kui vead ja puudused käivad enam isiku, kui üldise asja kohta. Igal juhul, enne kui julgeda säärast liigsallimist, on vaja rangelt ja rangelt järele kaaluda: kas selle ja selle auväärse isiku tegevus on selle määrani tähtis ja mõjuv asjade üldises käigus ja kas meie ise oleme selle määrani tähtsad ühiskondlike nähete keskel, et meie enam või vähem silmakirjaliku ja järeleandliku selle ja selle isiku kohtlemise tõttu võiks muutuda sündmuste käik... Siin võiks pikalt kõnelda üldse isiku tähtsusest ajaloos, kuid see viiks juba liiga pikale ja poleks vahest kohane. Rahuldume selle kordamisega, et muinasjutuliste vägilaste aeg on möödas, et ühiskondlik elu ei kujune havi käsul, Ivanuška palvel ja et ümbritseva keskkonna mõjust ei suuda vabaneda ka kõige paremad isikud. Järelikult ei maksa panna lootusi teiste tegevusele, vaid on vaja muretseda selle eest, et ise asjast aru saada ja osata seda jõudu ja võimalust mööda ajada. Siis omandame kaks paremust: meie ei muutu valelikuks iseenda ees ega tunne piinavaid kahtlusi hr. Miller-Krassovski ideede pärast isegi sel juhul, kui neid hakkab meile jutlustama hr. Pirogov ise.

VIHMA KÄEST RÄÄSTA ALLA.[1]

«Edaspidi kiidan hommikut,
kui õhtu jõuab juba kätte.»
I. Dimitrijev.

N. I. Pirogovi lahkumise puhul Kiievi õpperingkonnast käesoleva aasta 4. aprillil pidas Vene ajakirjandus tarvilikuks meenutada ka mind minu artikliga «Vitsahirmuga

[1] N. Dobroljubov, Teosed (venekeelne väljaanne), lk. 185—226. «Sovremennik», 1861, 8. raamat.

purustatavad ülevenemaalised illusioonid», mis ilmus möödunud aasta «Sovremenniku» esimeses raamatus. Puhastades kuulsa kirurgi ja pedagoogi lahkumisteed leidsid nad, et tema triumfaalse lahkumise hetk on väga kohane selleks, et heita mõned porikambad kahtlase ajakirjaniku pihta, kes julges kunagi teravalt arvustada hr. Pirogovi üht korraldust.[1]

---

[1] Muide, nagu kartes mitte tabada sellist väikest märki, mõtlesid mõned härrased välja lisada minu artikli allkirjale -b o v veel kolm silpi ja ei pöördunud seega enam nime poole, mis oli artikli alla kirjutatud, vaid hr. D o b r o l j u b o v i poole. Nii toimis näiteks härra Dragomanov ajalehe «Russkaja Retš» 54 numbris. Hr. Dragomanov (nagu nähtub brošüürikesest «N. I. Pirogovi lahkumine Kiievi õpperingkonnast») on esimeste kursuste üliõpilasi ja seepärast pole tal ülearune oma edaspidiseks tegevuseks kirjanduse alal (milleks tal on nähtavasti kalduvust) tundma õppida üht-teist kirjanduslikest viisakuskombeist. Vaadake, milles asi seisab. Meie kõik soovime muidugi kõige otsustavamat ja täiuslikumat avalikkust kõigis ühiskondlikes asjus ja kaevata neil juhtumeil avalikkuse peale pean ma ebaväärikaks inimesele, kes vähegi endast lugu peab. Kuid era-, perekondlikes ja isiklikes suhetes peab minu arust avalikkuse õhinat pidurdama mõnesugusest delikaatsustundest. Kui hr. Pirogovi pooldajad leidsid minu sõnades kaelakohtulise kuriteo, las nad algatavad kohtulikku nõuet — ma ei peida end oma poolallkirja taha, ma ilmun kohtusse ja ei vaidle vastu protsessi ja minu täie nime avaldamisele. Kui härrade arvates, kes relvastuvad minu vastu, minu tegu ei kuulu seesuguste hulka, mida karistatakse seadusega, kuid sellest hoolimata jääb neile pahameelt tekitavaks ja talumatuks — las nõuavad minult ükskõik missugust isiklikku hüvitust: ma ei keeldu jällegi teatamast oma nime ja aadressi. Aga kuni asi jääb kirjandusliku vaidluse piiridesse, ei saa ma tunnustada oma oponentide õigust nimetada mind meelevaldsete nimedega. Peale selle on see tülinorijate harjumus juba iseendast halb kui tõendus politseilikust lugupidamatusest inkognito vastu. Ma leian selles minu isikule kaks järgmist sobimatust. Esiteks, kui on kord võimalikuks peetud kirjaniku perekonnanime omavolilist asendamist, ei saa enam peatada ajakirjandusliku teravmeelsuse puhanguid... Hr. Dragomanov näiteks, olles meenutanud vististi üht Fonvisini komöödiat («Brigadir»: D o b r o l j u b o v — S o f i a a r m u k e), nimetab mind Dobroljuboviks, aga keegi teine härra, olles nähtavasti vaimustuses Fonvizini teisest komöödiast («Äbarik»: Skotininid on kõik sünnipäraselt kõva peaga)[2], kinnitas vist ajakirjas «Sõn Otetšestva» või vahest «Illustratsija's», et minu nimi olevat Krepkolobov. Kolmas ütleb pärast seda, et ma olen D e r i z u b o v, neljas P o d l o l j u b o v jne. See kõik pole arusaadavalt põrmugi teravmeelne, ja see ongi paha... Teine asjaolu on niisugune: senikui te kõnelete -bov'ist, kõnelete tema artiklist ja sellest, mida võib artiklist järeldada! — ja ainult. Siin ma teid ei karda: teie võite

---

[2] Sõnademäng: kõva peaga — vene keeles *крепколобый*.

Olles viibinud pikka aega Peterburist eemal sain alles neil päevil läbi lugeda mõned artikleist, mis on kirjutatud minu vastu Kiievi «Üleastumis- ja karistusmääruste» puhul. Mitte nende liiga kergete ja põhjendamatute artiklite pärast ja mitte hr. Pirogovi enda pärast, kes arvatavasti kõige paremini mõistis minu vastuväitluste olemust, vaid asja enda pärast, mis nüüd, pärast hr. Pirogovi taandumist, on suuremas ohus, kui oli tema ajal, söendan ma uuesti üles tõsta vana küsimuse, kasutades oma selgitusteks minu vastu kirjutatud poleemilisi artiklikesi.

Ma ei tea, kas ma pean tõestama süüdistuste põhjendamatust, nagu oleksin ma kirjutanud oma artikli kavatsusega hr. Pirogovi alandada ja solvata. Võib-olla, et ongi vaja: eks ju harva tahab keegi hakata süüdistusi kontrollima ja selleks uuesti läbi lugema artiklit, mis on ilmunud poolteist aastat tagasi — selle poolest on minu seisukord süüdistajate suhtes väga ebasoodne. Pealegi on «Sovre-

---

mind mitte mõista, moonutada, minu peale valetada — seda halvem teile. Publikul on silmade ees minu artikkel, meie protsessime avalikult, kõigi kuuldes, meil on võrdsed võimalused. Aga kui teie minu allkirja asemel nimetate täielikku perekonnanime (õigesti või valesti — ükskõik), siis näeb publik, et teil olid mõnesugused eraandmed autori kohta peale selle, mis on kõigile teada ajakirjandusest. Ja kui teie -bovi artiklist kõneldes kinnitate, et hr. Dobroljubov on arukas inimene, kuid liberaalse despotismi kaitsja, aga pärast annate mõista, et ta on kergemeelne ja ebalojaalne, siis on ometi lugejal õigus mõelda, et teie kõnelete kõike seda kas isikliku tutvuse tõttu hr. Dobroljuboviga või usaldusväärsete eraandmete järgi. Ja selle põhjal võib lugeja otsustada: «Muidugi, -bovi artiklist ei nähtu seda, mida järeldab autorist hr. Dragomanov, kuid nagu näha on tal muid andmeid hr. Dobroljubovi iseloomustamiseks — vaja teda uskuda ...» Ja teil polnud häbi, hr. Dragomanov, sel teel võita lugeja usaldust, kui teil endalgi vististi on minust vaid kõige ähmasemaid andmeid, mis on käinud jumal-teab kui paljudest kätest läbi! ... Publiku hoiatamiseks teietaoliste härrade eest märgin siin muuseas (võites vastumeelsuse endast kõnelda), et peale kolme või nelja literaadi, kellega üksi ma oma töös pean pidevalt sidet, olgugi et mul on tulnud kokku puutuda ka paljude teistega, kuid meie kõnelused on piirdunud harilikult vastastikuste viisakusavaldustega ja arutlustesse minust ja minu kirjanduslikust tegevusest pole ma ühegagi neist kunagi laskunud. Trükitud hinnanguist minu kohta (mis on viimasel ajal küllaltki sagedased) näen ma, et neil härradel pole aimu mitte üksnes minu iseloomust, vaid isegi mõtteviisist. Seepärast on mulle väga võõrastav, et hr. Dragomanov, kelle olemasolust ma sain teada tema artikli kaudu, ja «Russkaja Retš», kelle ainustki toimetajat ma pole oma silmaga näinud, käitusid minu suhtes nii viisakusetult. (N. A. Dobroljubovi märkus.)

mennik» üldse kuulus selle poolest, et ta leiab õelat naudingut igasuguste teenete jalge alla tallamises, kõige püha ja üleva teotamises, igasuguse õilsa isiksuse peale «haukumises»! Sellest on nii sageli ja agaralt karjutud, et argu inimesi pandi võib-olla ka uskuma ... Seepärast pole imestada, kui mõned lugejad võtavad väga tõsiselt näiteks niisuguseid vaenulikke väljaastumisi: «Otetšestvennõje Zapiski» ütleb, et hr. Pirogov oli «solvava artikli objektiks «Sovremennikus»» ja annab mulle siis nõu: «Ärge rutake, pööramata tähelepanu keskkonnale, kus nad (hr. Pirogovi taolised inimesed) tegutsevad, loopima neid kivide ja poriga» («Otetšestvennõje Zapiski», IV, lk. 62.) Sellessesamasse «Otetšestvennõje Zapiski» nr. VI paigutatakse «siira tänulikkusega» kellegi E. Sud. kiri, kes väljendub nii: «Liberalismi ja humaansuse nimel suhtus hr. -bov hr. Pirogovisse kõige ebadelikaatsemal viisil» (lk. 138). «Kas pole valus, kui mõni ajakirjanduse kisakõri liberalismi ja humaansuse nimel otsustab kallale tungida seesugusele isikule nagu Pirogov?» (Lk. 142). Hr. Dragomanov loeb mulle samuti üleolevalt manitsusi: «Poleks ülearune omada rohkem tõelist austust isiksuse vastu ja kaua järele mõelda, enne kui ristida inimest plantaatori solvava hüüdnimega. Aga meie kõik teeme kuidagiviisi palju sõnu humaansusest, kuid samal ajal ruttame liiga ebahumaanselt kohtlema inimesi, eriti humaanse idee nimel. See hakkab lõpuks tüütama. Aeg on sellest lahti saada.» («Russkaja Retš», nr. 54, lk. 29.)

Noh, ühe sõnaga, ma olen solvaja, kisakõri, valetaja; minu kutsumus seisneb selles, et tungida kallale õilsaile isikuile ja loopida neid pori ja kividega ... Mis mul sellega siis teha? Kaitsta end? Väga vastumeelne ja tõenäoliselt ka kasutu; sest keda puudutatud küsimus huvitab, see võib selgust saada minu mullusest artiklist, aga keda ei huvita, milleks niisuguse pärast siis jannata? Mind isiklikult ei häiri need süüdistused põrmugi: kisa ajakirja kirest, milles ma kirjutan, teotada kõike ülevat on muutunud juba nii vältimatuks kulunud fraasiks igas poleemikas meie vastu, et ma oleksin väga imestunud, kui ajakirjanikud poleks kasutanud nii suurepärast juhust, nagu minu artikkel «Ülevenemaalistest illusioonidest».

Ja muide, mis on publikul tegemist minu salajaste ka-

vatsustega? Ma võiksin tõestada, oletame, et kirjutasin oma artikli parimate kavatsustega; aga kui see tuli välja ebaõiglasena, solvavana, tuleks mul siiski tunnustada rumalat tegu ja paluda andestust. Kuritahtlikkuse puudumine võiks olla vaid kergendavaks asjaoluks. Kuid ma võtan fakti enda ja tõendan, et minu artikkel ei sisalda midagi solvavat ausale ja õiglasele tegelasele, kellena kujutatakse meile hr. Pirogovi, ja hoolimata kõigest vastupidisest kisast, hoolimata mõningate asjaolude järgnevast selgitusest, hoolimata esimeste muljete jahtumisest — ma ei saa sellest artiklist midagi tagasi võtta.

Mul on tulnud kuulda sageli etteheiteid, et ma pöördun austusväärsete isikute poole lohakas ja pilkavas toonis; hr. Pirogovist kirjutatud artikli toonile ei saa teha isegi sellist etteheidet. Tooni tõsiduse ja ägedusega ma nimelt väljendasingi toda sügavat austust, mis ma tundsin hr. Pirogovi vastu, ja toda meelehärma, mis ma tundsin kahetsusväärse fakti puhul, mille tema autoriteet oli võimalikuks teinud ning pühitsenud. Mitte ammu enne seda, olles vaimustuses «Eluküsimuste» autori kõikumatust loogikast ja tema helgeist vaateist, andusin ma koos teistega vastu oma harjumust meeletule illusioonile, et vaat just see inimene suudab oma vaated kõrvalekaldumatult ellu viia ja võita keskkonna vastupanu. Seda väljendasin ma tollal ka trükisõnas professor Kittara manitsemise puhul, kes kogu oma humaanse reputatsiooni juures näis mulle praktikas väga nõrgana. Kuid kibe kogemus purustas vaimustatud illusioonid: ka hr. Pirogov osutus nõrgaks keskkonna suhtes ja ta andis järele, andis järele mitte pisiasjas, vaid põhimõttes, andis järele selles, mille vastu ta enne kindlalt ja selgelt deklareeris oma arvamuse. Ma nägin, et koos paljude teistega ma puhusin üles oma lootused, nägin, et ma asjatult pidasin võimalikuks ühe inimese võitu meid kõiki ümbritseva sünge keskkonna üle ja pidasin tarvilikuks öelda seda oma arvamuse väljendamiseks nende ees, kelle ma võib-olla olin viinud eksitusse, mis sarnanes minu eksitusele. Seepärast oli kogu artikli mõte niisugune: me jookseme mitmesuguste autoriteetide järele, kujutelles saada neilt kõik, mida soovime: vaimustus, mis on naiivse lapsepõlve vääriline! Karmid kogemused kõnelevad meile alati, et meie keskkonna survele ei suuda vastu panna ka kõige õilsamad isiksused; vaadake, üks parimaist — N. I. Pirogov; aga ometi oli ta ühes oma komiteega sunnitud tegema seadu-

seks selle, mille ta ise varem oli kuulutanud ebaõiglaseks ja metsikuks. On valus, kui ka selle õnnetu kõrvalepõikamise puhul järgnevad talle need, kes sammusid tema järel sirgel teel... Ja artikli lõpposa koosnes hoiatusest, mille luban endale siin välja kirjutada:

«Pole vajadust näha oma pääsu mõne tuntud isiku tegevuses ja teda pimedalt uskuda, vaid asi tuleb teha ühiselt, senikui saab teha ühiselt, ja jätkata üksi, kui teised põikavad kõrvale, kuigi need t e i s e d oleksid ülistatud kõigi kiitustega ja ehitud kõigi pärgadega... Muinasjutuliste vägilaste aeg on ammu möödas, ühiskondlik elu ei kujune havi käsul ega Ivanuška palvel, — ümbritseva keskkonna mõjust ei suuda vabaneda isegi kõige paremad isikud; järelikult ei maksa panna lootusi teiste tegevusele, vaid on vaja muretseda selle eest, et ise asjast aru saada ja osata seda jõudu ja võimalust mööda ajada. Siis omandame kaks paremust: meie ei muutu valelikuks iseenda ees ega tunne piinavaid kahtlusi hr. Miller-Krassovski ideede pärast isegi sel juhul, kui neid hakkab meile jutlustama hr. Pirogov *ise*.»

Millest võiks hr. Pirogov siin siis solvuda? Ega ometi sellest, et temast ei tehta ja ei soovitata teha ebajumalat? Ega ometi sellest, et tema arvamusi veendakse võtma teadlikult ja kriitikaga? Ega ometi sellest, et kutsutakse üles värskeid jõude — kas nad ei vasta sellestsamast keskkonnast, mille suretavale mõjule pidi järele andma hr. Pirogov ise, kes oli tõepoolest omandanud Venemaal kindla ja paindumatu iseloomu kuulsuse?

«Ei,» ütlevad meile meie vastased, «mitte see polnud solvav artiklis, aga vaat mis; selles tungiti Pirogovile kallale, nagu oleks ta reetnud oma veendumusi, aga ometi ta ei reetnud neid hoopiski, vaid ainult andis järele — esiteks komitee enamusele, teiseks — koolide põhimääruse paragrahvidele, mida ta polnud õigustatud muutma.» Hr. Prazdnošatajuštši arvamist mööda ajakirjas «Otetšestvennõje Zapiski» vabandab see asjaolu hr. Pirogovi täielikult, aga hr-de E. Sud.-i ja M. Dragomanovi kinnitust mööda — koguni ülendab eriliselt. Hr. Dragomanov arutleb pikalt ja laialt, et «see alistumine kolleegiumile pole ainult negatiivselt hea fakt, mitte ainult patt, vaid voorus. Pirogov mitte ainult ei alistunud tema poolt loodud kolleegiumi otsusele, t a e i t a h t n u d t e i s i t i t e g u t s e d a k u i k o l l e e g i u m i k a u d u.[1] Kogu tema tegevus oli rajatud kollegiaalsuse põhimõttele, selles on tema peateene...» jm... Sedasama kõneleb

[1] Autori sõrendus. (N. Dobroljubovi märkus.)

ka hr. E. Sud.: «Pirogov andis enamusele järele. Sääraste järeleandmiste eest hakkasid teda veel rohkem austama inimesed, kes jälgisid arukalt tema ühiskondliku tegevuse käiku. Me nägime Pirogovis ülemust, kes austab üldist arvamust, ei suru kellelegi oma peale,» jm. jm.

Sellest mõistagi järgneb, et ma olen liberaalse despotismi pooldaja, et minu arvates pidi Pirogov meelevaldselt hülgama komitee arvamuse ja sundima kõiki vägisi olema humaansed. Minu suunda iseloomustades jõuavad hr-d E. Sud. ja M. Dragomanov hämmastava ja meeltliigutava *üksmeelsuseni*. Üks lausub:

«Meil on aeg aru saada, et vähe toovad kasu ja on talumatud Kalinovitšid, kes, pidades endid «kõige kõrgemaiks organismideks kogu selle massi suhtes», lõhuvad seda võrukaela moodi *pour leur bien,* et need härrad tsiviliseerijad pole kaugele jõudnud käsitöölistest, kes peksavad õpilasi öeldes: «sind, lollpead, õpetatakse hea pärast».» («Russkaja Retš», lk. 30.)

Täpselt niisamuti kuulutab ka hr. E. Sud., et minu arust pidi Pirogov «osutuma liiga liberaalseks või vahest Štšedrini võrukaelaks, kõrgeimaks organismiks kogu selle massi suhtes, kelle väsimatu hooldamise tõttu talumees saab aru, et ta ise pole midagi ja talurahva koosolek pole midagi . . ., et ainult administraatori haritud vaade suudab seda kaost valgustada jm. («Otetšestvennõje Zapiski», lk. 140.).

Kõige selle trükkis auväärt hr. E. Sud. suurema veenvuse pärast koguni kursiivis.

«Meie teeme palju sõnu humaansusest, aga ise ruttame liiga ebahumaanselt käituma inimestega, eriti humaanse idee nimel; aeg on sellest vabaneda!» hüüab hr. Dragomanov. Jah, hr. Dragomanov, on aeg: kas teil või hr. Sud.-il, enne kui lennutate minu pihta oma kõnekunsti nooli, minu artikkel kas või läbigi lehitseda! . . . Siis näeksitegi, et teie ilukõne on asjata kulutatud, enamgi — et see lõhnab koguni ebaaususe järele. Kes teid loeb, see ju mõtleb, et ma tõepoolest tungisin ainult hr. Pirogovi kallale, et ma komiteest ja kollegiaalsuse printsiibist võib-olla ei teadnud ega mõelnudki hoopis . . . Aga minu artiklis pole ometi kallaletungid suunatud eranditult ainult hr. Pirogovi pihta: mõnikord öeldakse: «hr. Pirogov», aga teine kord — «Kiievi komitee», «Kiievi pedagoogid» või lihtsalt «Määrused» või siis — «hr. Pirogov oma komiteega».

Vähe sellest — seisis ju ometi kogu artikli mõte selles, et «vaat kuidas meil isegi kõige paremate inimeste tegevus alistub ebasoodsa keskkonna mõjule». Tuleb välja, et hr.

Pirogovi õilsa isiksuse kaitsjad ruttasid täitsa asjatult nimetama mind võrukaelaks, Kalinovitšiks (ja jandavad selle Kalinovitšiga nagu mõne surematu tüübiga) jm. Tuleb välja, et ma ei tunginud kallale isikule, vaid komiteele ja Pirogovile kui selle esimehele, järelikult kui ühele kõige mõjukamaist liikmeist, kes pealegi vähe aega enne seda deklareeris kogu Venemaa ees oma vastumeelsust nende abinõude suhtes, mida komitee lubas. Meelepaha ähmis jätsid minu ägedad vastased selle asjaolu silmapaari vahele ja ei osanud leiutada minu artiklile paremat motiivi kui «liberaalse despotismi teooria». Vaat tabasid ka märgi!

Aga muide, ma annan põhjust kahtluseks, et ma põiklen kõrvale: minu artikkel hindab ju tõesti väga karmilt hr. Pirogovi kui inimest, kellel oli võimalik talitada teisiti, kui ta talitas. Kuid teisiti talitada sai ta ainult «liberaalse despotismi teooriat» või, mis on seesama, «hr. Dobroljubovi põhimõtteid» järgides, kelle hr. Dragomanov on toonud päevavalgele. Järelikult on selge, et ma vihastusin õilsa isiksuse üle nimelt seepärast, et ta ei osutunud samasuguseks «võrukaelaks» nagu mina ...

Sellele võiksin ma vastata, et mitte kõik ei mõista mind nii kitsalt; näiteks taipas «Otetš. Zapiski», et minu nõudmiste kohaselt oleks hr. Pirogov pidanud erru minema, nähes võimatust viia ellu oma veendumusi. Seepärast vaidleb ta vastu: «Mis saab meist, kui ausad tegelased seepärast, et neil pole võimalik korraga täielikult teostada oma õilsaid püüdeid, jätavad ürituse maha ja eemalduvad tegeliku töö alalt, kuhu nad kahjuks selletagi ei jää kauaks?» Vaat seep see just ongi, et ei jää; märgin muuseas: kas seepärast ehk ei jäägi, et nad on liiga järeleandlikud? Kui kõik arukad ja ausad tegelased võtaksid reegliks — astuda ühiskondlikule tööle mitte muidu, kui oma programmi arendamise tingimusel, siis läheks nende programm kiiremini käiku, sest, kuidas soovite, aga ausate ja arukate tegelasteta ei saa kuidagi läbi ühiskondliku elu ühelgi alal. Nende endi eemaldumine oleks esiteks elavaks protestiks, teiseks nende iseseisva jõu tõenduseks ja kolmandaks kibedaks õppetunniks neile, kes senini olid harjunud kasutama nende teeneid, määrates samal ajal nende veendumustele mitmesuguseid «järeleandmisi» ...

Jutt polnud muide sellest. Radikaalne teooria võiks muidugi tõestada, et hr. Pirogovile ja Venemaale või vähemalt Kiievi õpperingkonnale poleks hoopiski olnud kasutu,

kui hr. Pirogov oleks otsustanud pigem loobuda oma ametist kui lubada lolluse maksmapanekut, mille vastu ta ise relvastus... Kuid, tõtt öelda, mul polnud isegi seda mõttes: kus nüüd meil võivad olla säärased vaated!... Minu rünnakute motiiv, kuivõrd need puudutasid hr. Pirogovi, oli sootu lihtsam ja lähedasem tavalisele argipäevasele arusaamisele. Vaat milles see seisnes.

Hr. Pirogov ei andnud mitte lihtsalt järele komitee otsusele, mitte lihtsalt ei paindunud ta paratamatuse ees... Ta ei asunud lihtsalt passiivse inimese seisukorda, kelle käed on seotud; ei, ta sööstis ka seotud kätega edasi, et kaitsta endaga neid, kes olid ta kinni sidunud... Noh, siis on ka loomulik, et kõige tugevamad hoobid läksid tema pihta... Kes kirjutas eessõna ja seletuste teksti «karistuste tabelile»? N. I. Pirogov. Kelle nimel ta kirjutab? Kollektiivselt või mitte? Ei, ta kõneleb: «m a oletan», «m a leian»... Tähendab «Määruste» põhjendus on — temalt. Vähe sellest, eessõna lõpus ütleb ta: «m a panen direktsioonidele ette... järgmised komitee määrused, m i d a m a t ä i e l i k u l t p o o l d a n». (Ž. dlja Vosp.», 1859. a., nr. XI, lk. 112.) Ja nende sõnade vastu pole kuskil mingisugust protesti, mingisugust reservatsiooni. Öelge, head inimesed, kas seesugune teguviis on samuti tingimata nõutav, et mitte sattuda «liberaalsesse despotismi», mitte muutuda «võrukaelaks» jm.?... Keegi pole vist üheski komitees kunagi olnud kohustatud silmapilkselt muutuma vastupidiste veendumuste rüütliks, niipea kui enamus need on kinnitanud. Hr. Pirogov võis komitee otsusele järele anda, kuid võis samas selgelt ja otsustavalt deklareerida punktid, milles ta ei nõustu sellega. Siis oleks olnud hoopis teine asi: Kiievi komitee ja koolide põhimääruse mahajäämust poleks katnud hr. Pirogovi humaanne autoriteet ja meil hr. E. Sud.-iga poleks olnud mingit põhjust ägedaks minna... Kuid hr. Pirogov ei teinud seda... Ja mis ma ometi kõnelen — ei teinud?... Vastupidi, ta püüdis motiveerida vihatud paragrahvi vitsahirmust... Millega siis? Kas sellega, et komitee soovib seda alles jätta ja et kuraatoril pole õigust muuta koolide põhimäärust? Ei, vaid sellega, et 1) vitsahirmu ei saa k o r r a g a tarvituselt kõrvaldada, 2) r a s k e on midagi välja mõelda selle asemele, 3) kooli astuvad lapsed, k e s o n j u b a k o d u s p e k s a s a a n u d, 4) mõningail juhtumeil nõuavad eksimused t u g e v a t h e t k e l i s t p õ r u t u s t.

Seega ei tehta hr. Pirogovi avalikkuse kohtu ees (kel on täielik õigus mitte teada komitee intiimsusi) inimeseks, «kes ise on südamevaluga endast järeleandmise välja kiskunud», vaid lihtsalt Kiievi pedagoogide kaaslaseks (kellede tarkust näeme veel edaspidi — kiievlaste endi ehtsate tunnistuste järgi). Ja pärast seda olen ma süüdi, et ma ei eraldanud hr. Pirogovi salajasi veendumusi sellest, mis ta redigeeris komitee jaoks? Aga mis asja võis minul olla tema nende veendumustega, mida ta ise ei tahtnud teada? Te võite karjuda minu peale niipalju kui teile meeldib, aga mina, kõneldes oma südametunnistuse järgi, ei kahetse nüüd isegi nende irooniliste lausete pärast, milles kõneldi, et arvatavasti leidis hr. Pirogov Kiievi komitees mõnesugust mõnu vitsahirmust ja veendus kiiresti tema kasulikkuses.

Kui on juba selleni läinud, et häbistada teid, härrad «hr. Dobroljubovi põhimõtete» vastased, siis ütlen teile, et ma tegin oma artiklis rohkem, kui minult nõuti: ma tungisin sinna, kuhu ma oleks võinud jätta piilumata. Kas teate, et ühes kohas oma artiklis (u. t. lk. 169) ma ütlesin: «ainult täieliku vastuoluga hr. Pirogovi tõeliste veendumuste ja tarvituseloleva abinõu vahel võib teatava määrani õigustada neid vastuoksusi, mis esinevad «Määruste» igas reas seal, kus kõneldakse kehalisest karistusest». Nende vastuoksuste hulgas oli minul viidatud järgmistele: kehalise karistuse lubamise põhjusena tuuakse muuseas esile tugeva hetkelise põrutuse vajadus, ja seepärast peab see järgnema eksimusele vahetult, edasilükkamatult; aga samas ei määrata vitsahirmu muidu kui pedagoogikanõukogu otsusel, pärast asja juurdlemist ja arutlemist... «Aruandes Määruste rakendamise tulemustest» (mida mulle soovitab hr. Dragomanov, kes koguni kahetseb, et ma polnud lugenud seda, kui kirjutasin oma artiklit!) võtab hr. Pirogov ise õigeks järgmist:

«Märgin siin möödaminnes, et mõned juhtisid meie tähelepanu vastuolule «Määrustes», mis puutub kehalisse karistusse. Me oleme arvamisel, et see karistus saavutab üksnes siis eesmärgi, kui seda kasutatakse edasilükkamatult ja üleastumise kannul, aga samas anti selle määramise õigus õppenõukogule. See on tõepoolest vastuoksus, kuid säärane, mis kõneleb ise enda eest. Mulle näis see hädavajalik olevat. Kui komitee enamus ei pidanud

võimalikuks kehalist karistust täitsa hävitada, siis väljendas see vastuoksus minu isiklikku protesti, mis pidi meenutama pedagoogikanõukogudele, missugune on minu arvamus vitsahirmust. Ja see on kõik.» («Vospitanije» 1861. a., nr. IV, lk. 216.)

Kas minu oponendid on selle koha läbi lugenud? Kui on läbi lugenud, siis kuidas nad pole märganud, kui soodne on see mulle! Ei saa ometi jääda nõustumata, et hr. Pirogovi protest oli liiga nõrk, nii et peale minu tõepoolest vaevalt keegi on märganudki seda. Aga mina märkasin ja näitasin trükisõnas — lubage juba sellega kiidelda!... Või vastupidi, kas olen ma ka siin milleski süüdi?

Muide, igal juhul, mis ka ei kõneldaks minu käitumise sündsusetusest hr. Pirogovi suhtes — laheneb asi minu kasuks või, paremini öelda, asja enda kasuks: andes välja oma «Määrused» hr. Pirogov mitte ainult ei protestinud mõnede punktide vastu nendes, vaid isegi ütles, et ta jagab täielikult komitee arvamust, hakkas koguni neid, õigustama; see võis viia (ja viiski) paljusid eksitusse ja panna arvama, et hr. Pirogov õigustab tõepoolest vitsahirmu kui kasulikku karistusabinõu. Nüüd kuulutab hr. Pirogov juba positiivselt, et ta tunneb vitsahirmu vastu endist vastikust ega pole kunagi lakanud seda tundmast, kuid ta ei saanud midagi teha komitee vastu. Tähendab, sellest küljest võib olla rahulik: vitsahirmu põhimõtetega pedagoogidel pole vähemalt seljataga hr. Pirogovi autoriteeti.

Vaat lõpetasingi oma karmide kohtunikega. Kuid minu asi alles algab. Kujutlege — vitsahirmu siiski kaitstakse!...

«Kuidas siis nõnda,» hüüab lugeja, «pärast kõike seda, mis ütlesid hr. Pirogovi kirglikud kaitsjad ise, pärast tema enda ülestunnistust — kes võiks veel julgeda vitsahirmu kaitsta? Nad seletasid ju ometi kõik, et tahaksidki, aga ei saa, või, nagu ütleb hr. Suhharev (ta on samuti meie vastane) «Russkaja Retš'is»: «tahaksid, aga Fatei ei luba!»... Noh, pärast seda juba vaiki»...

Lugeja osutub mittetaiplikuks: ta unustab keskkonna. Lugeja, keskkond nõuab: kuidas siis teda mitte kuulda võtta?

Teie jälle imestute: «Kuidas, seaduseandja peab andma totraid seadusi, kui keskkond on totter, peab pühitsema sea-

dusega igasuguseid inetuid tegusid, kui keskkond nendega on harjunud!... Aga selleks ta ju seaduseandja ongi, et...»

Lubage, lugeja, — teie kiirustate liiga. Seletan teile kohe, milles on asi.

Minu artiklis oli märgitud, et peksmist koolides seisma panna pole hoopiski nii võimatu, kui paljudele paistab; «kuraator võis määrata, et ei pekstaks — ja ei oleks hakatudki enam peksma». See viimane lause, mis on tõepoolest liiga julge, mille põhjustas nimelt liialdatud usaldus hr. Pirogovi moraalsesse jõusse ja mõjusse, oli vist kõige tugevamaid motiive ülestõusuks minu vastu. Mõistagi, kui mulle oleks lihtsalt öeldud: «kuidas siis kuraator suudab valvata ringkonna kõigi üheteistkümne gümnaasiumi järele», — siis poleks mul ka midagi olnud vastu vaielda. Kuid ei, hr. Dragomanov, haaranud minu lausest kinni, ei tunginud mitte sellest küljest tema kallale, vaid haaras hoopis kõrgemalt: «keelata ära peksmine, see tähendab ju — käskida õpetajaid väevõimuga olema liberaalid», s. t. jällegi «tegutsema hr. Dobruljubovi põhimõtete järgi». Aga mis võib veel halvem olla!...

Meie teiega, lihtsameelne lugeja, arvasime senini, et on erinevus positiivsete ja negatiivsete faktide vahel. Osutub, et pole mingisugust. Teie ei lase vargal näpata oma rahakotti — tähendab teie sunnite teda väevõimuga olema aus inimene; teil keelatakse kakelda — teist tahetakse teha vägisi liberaali... Kui te kohtate tänaval hr. Kozljaninovi, kes nüpeldab naist või last, teie tunnete võib-olla kihku võtta tema käest ära kaitsetu ohver? Hoidke oma kihku tagasi, kui te ei taha pälvida «hr. Dobroliubovi põhimõtete järgimise» süüdistust. Teie mõelge, et meil on ju niisugune keskkond: kaklevad, ja muud ei midagi... Noh, oletame, teie teete tänavakorratustele lõpu: mis siis sellest? Kodus ju mees peksab naist, isa — tütreid, mitmesugused keigarid — oma armukesi; aga kui juba kodus kakeldakse, kuidas siis tänavalgi keelata? See oleks ju hea, pole midagi öelda — vägagi hea, aga praegu ei saa veel kuidagi; kuigi keelad paberil, aga tegelikult jätkub kõik endiselt... Pöörduge kordniku poole ja küsige: kas on võimalik tänavail kaklusi ja naiste solvamist ära hoida? — «Mitte mingisugust võimalust,» vastavad enamasti teile kordnikud, «sest meil on juba niisugune toores loomus...» Mis teha sel juhtumil?... On selge, mis: uurida avalike tülide ja solvamiste mitme-

suguseid juhtumeid, jagada need rubriikidesse ja, konsulteerinud kordnikega, panna maksma määrused, missuguseil juhtumeil on hr. Kozljaninovil õigus avalikult nüpeldada naisi ja lapsi ja missuguseil juhtumeil mitte.

Teie arvate, et me mõtlesime selle pilkeks välja? Hoopiski mitte. Ma arvan, et kui küsida selle kohta näiteks hr. Dragomanovi arvamust, siis ta otsustaks nimelt niiviisi. Vaadake näiteks, kuidas ta tõestab vitsahirmu legaliseerimise vajadust:

«Meile võidakse tuua veel üks vastuväide: mis ka rääkida, aga lapsi pekstakse siiski. See on m u i d u g i v ä g a k u r v a s t a v. Kuid (pange ometi tähele!) esiteks, pekstakse sootu vähem (mäherdune rõõm!). Teiseks, vitsahirmu saanute arv gümnaasiumides (27 gümnasiasti!) — on tilk meres võrreldes peksasaanutega kodus (noh, muidugi — hr. Kozljaninovi ja kompanii poolt läbipekstute arv — mis see siis tähendab võrreldes nende arvuga, kes saavad kodus naha peale!); vanemad siiski ei loobu oma lapsi peksmast. M i s t e h a, k u i ü h i s k o n d o n n i i a r e n e m a t u (muidugi, pole muud midagi teha, kui kinnitada ta seadusega tema arenematuses!). Siin kaks näidet hr. Lev Kambek võiks ka rohkem loendada). Poltaava kubermangus, kõneles meile inimene, kes on asjaga lähedalt tuttav, on paljud vanemad oma lapsed ühest kreiskoolist ära võtnud, olles kuulda saanud, et seal enam ei peksta; K-es õitseb e r a p a n s i o n, kus kasvatatakse küllaltki jõukate vanemate poegi ja kus õpilastele antakse süstemaatiliselt vitsahirmu (on selge, et nimelt see pansion peabki olema eeskujuks Kiievi pedagoogidele!). Kolmandaks vitsahirmuga karistamine on «Määrustega» nii piiratud, määratakse seesuguste eksimuste eest, et see saab osaks üksnes tollele, keda kodus armsad vanemad aastas peksavad korda 5 (see k o l m a n d a k s langeb täiesti kokku punktidega e s i m e s e k s ja t e i s e k s, kuid hr. Dragomanov unustab kaitsmise õhinas loogika nõuded; ärgem olgem liiga nõudlikud nooruki suhtes). L õ p u k s ütleme meie koos hr. Pirogoviga, et kõige drakoonilisemadki seadused pole hirmsad, kui neid kasutatakse seaduslikult» (s. t. hr. Dragomanov näeb vitsahirmu sobimatust üksnes selle karistuse liigses karmuses, aga mitte tema moraalses inetuses; nii tuleb ju teda mõista, kui ta on vaid õppinud vana-ajalugu ja mäletab, mida heideti ette Drakoni seadustele). («Russkaja Retš», lk. 30.)

Ma poleks toonud hr. Dragomanovi arvamust, kui poleks leidnud samasuguseid mõtteid hr. Pirogovi kirjutatud «Aruandes Üleastumis- ja karistusmääruste rakendamise tulemustest». Ka tema õigustab oma teguviisi selle asjaoluga, et «ühiskonna meelelaad pole veel ette valmistatud kehalise karistuse kaotamiseks». Teinud algul ettepaneku selle kaotamiseks, kuid «leidmata poolehoidu liikmete enamuse poolt», hr. Pirogov «veendus peatselt, et kasutu oleks hävitada ainult paberil humaansuse ja kaasaegsuse ettekäändel abinõu, mida niihästi paljud kasvatajad kui ka

enamus lapsevanemaist peavad veel hädavajalikuks». Edasi märgib «Aruanne», et juba möödunud sajandil kaotati koolides kehaline karistus, kuid see ei jäänud püsima nimelt seepärast, et «veendumus kehalise karistuse vajaduses oli veel liiga tugev niihästi lapsevanemail kui ka kasvatajail». 1828. a. «Põhimäärusse» on kehaline karistus jälle sisse võetud ja see oli vägagi ühiskonna maitse järgi: «isad pöörduvad nüüdki koolide ja gümnaasiumide poole palvetega anda lastele vitsahirmu ja ise peksavad kodus; 6-ndate ja 7-ndate klasside õpilased, kes kui mitte täna, siis homme on üliõpilased, peksavad salaja oma seltsimehi eksimuste eest au vastu gümnaasiumi ülemuse teadmata. Siin on faktid, mis annavad tunnistust ühiskonna meelelaadist.» («Vosp.», II, 60).

Artiklis «Ülevenemaalised illusioonid» ma juba mõistsin hukka vitsahirmu andmise vastastikuse kokkuleppe alusel kodus ja gümnaasiumis. Siin kordan vaid, et nimelt seepärast ongi tähtis kehalise karistuse kaotamine koolides, et seda tugevasti kasutatakse koduses kasvatuses. Kui kogu ühiskond tunneks vastikust seda laadi karistuste vastu, siis poleks erilist tähtsust selle olemasolul kuskil paberil. Seda kõneleb hr. Pirogov ise: «Kui,» ütleb ta, «ühiskondlik arvamus tõepoolest hädaldab ja nõuab valjusti kehalise karistuse kaotamist, — mis on siis veel parem ja mille üle siis vaielda? Me oleme siis kindlasti mitte vähem rõõmsad kui teised, s i i s p o l e e n a m t ä h t i s, k a s m e i e m ä ä r u s e d ä h v a r d a v a d s ü ü d l a s t v i t s a h i r m u g a v õ i m i t t e, ü k s k õ i k: ü h i s k o n n a a r v a m u s e l e e i s u u d a v a s t u p a n n a m i n g i s u g u s e d m ä ä r u s e d, j a v i t s a h i r m, j ä ä n u d p a b e r i l e, k a o b t e g e l i k u l t, ent seep see nimelt ongi, mille pärast me kõik muretseme.» Need kaalutlused oleksid olnud täiesti loogilised ja ümberlükkamatud inimese suus, kes paistab välja oskusega kaitsta osavalt vana rutiini ja teha selles isegi mõnesuguseid parandusi. Kuid me poleks tahtnud kuulda niisuguseid sõnu N. I. Pirogovilt, inimeselt, kelle poole seesuguse veendumusega pöördusid üldised lootused kui inimese poole, kes oskab rajada uusi teid ja teostada uusi algatusi ühiskondlikus tegevuses. Ta oleks võinud ka mitte oodata, kuni ühiskondlik arvamus e i t a l u e n a m v i t s a h i r m u; ta võis anda tõuke ühiskondlikule arvamusele, võis ja pidi kõigi jõududega taotlema, et seda ümber kujundada vastavalt tema omadele alustele. Ses mõttes

on «Määruste» nende punktide enda peale võtmine, milledega ta ise polnud nõus, minu arvates tõsine viga, millest ka praegu on vaevalt võimalik antud seletustega end puhtaks pesta.

Hr. Pirogov märgib «Aruandes», et ta eelistab võidelda eelarvamuste ja ekslike vaadete vastu elus, aga mitte paberil. «Me võitleme,» ütleb ta, «mitte üksi ühiskonna eelarvamustega, vaid ka kooli enda omadega, mis pole kuigi kaugele ühiskonnast ette jõudnud. Meie võitleme, teades kindlasti, et kombeid ja eksivaateid ei saa muuta ettekirjutuste ja kirjalike määrustega. Seepärast oleme meie vitsahirmu vastu ja kõrvaldame selle meie koolidest mitte kirjalikult, vaid tegelikult. See ei pea kaduma ülemuse käsul, vaid kasvatajate üksmeelse veendumuse järgi, kui nad leiavad endis piisavalt tahet ja oskust asendada see kõlbelisema surrogaadiga.» See on kõik suurepärane ja üldine arvamus on juba jõudnud õiglaselt hinnata hr. Pirogovi õilsat ja viljakat praktilist tegevust. Aga kuidas on siiski e t t e k i r j u t u s t e g a? Kas ta tõesti arvab, et need ei maksa midagi? Aga mõnikord on nad tähtsad. Olgu näiteks kas või sellessamas küsimuses: 1794. a. määrustikuga kaotati koolides kehaline karistus; 1828. a. «Põhimäärusega» pandi uuesti kehtima. 1859. a. leiab hr. Pirogov uuesti, et see karistus on tarbetu, kuid kaotada seda ei suuda — ja kõige esimene, kõige kõrgem ja ületamatum takistus on «Põhimääruse» artikleis. Ta küsib komiteelt: «Kas poleks parem vitsahirmu kaotada?» — kuid märgib ise sealsamas: «Õigupoolest polnud mul õigust seda küsida, sest kehtiv koolide põhimäärus peab seda veel vajalikuks.» («Vospitanije», II, lk. 59.) [Kas näete nüüd, kuidas paberil olevad määrused aheldavad edasist progressi: ei saa ometi jätta tunnustamata, et kui «Põhimääruses» poleks olnud eeskirju kehalise karistuse kohta, oleks hr. Pirogov võinud ses küsimuses mõnevõrra vabamalt tegutseda ja komiteelgi poleks olnud legaalset tuge eitavaks vastuseks].

Keegi ei vaidle, et halbade kommete puhul moonutatakse parimaid seadusi. Kuid halbu kombeid ei tohi ometi legaliseerida. Nüüd ei saa näiteks mingisuguste ettekirjutustega lõplikult välja juurida altkäemaksu kogu Venemaal; sellega oleme nõus. Kuid kas sellepärast on tõesti vaja anda temale seaduse jõud? Kas tõesti on vaja tagasi pöörduda vana bojaaride-aegse maksustamiskorra juurde sel põhjusel, et selle korra olemus pole veel tänini kadunud tavade

hulgast? Ja kui kuskil Venemaa kolkas peaks veel säilima see maksustamiskord, kas tõesti pidi siis u u s seadusandlus seda toetama, kuni bojaarid ise sellest loobuvad? Järgides seda süsteemi tuleks vahest ka o m a v o l i jätta rahule sel põhjusel, et hr. Pirogovi enda kinnitust mööda oli see veel väga hiljuti liiga tugevasti levinud gümnaasiumides. Aga ometi astus hr. Pirogov julgesti omavoli vastu välja, kutsus kokku komitee, pani maksma määrused, hoolimata isegi mõnede pedagoogide hüüdeist, et määrusi pole hoopiski vaja. Ja selle eest muidugi — au ja kiitus hr. Pirogovile . . .

Kõike seda kõnelen ma, vaieldes vastu vaid hr. Pirogovi a r v a m u s e l e, et seadusandlus pidavat ootama, kuni elu jõuab seadusest ette, s. t. teisiti öeldes — kuni endise seaduse rikkumised muutuvad nii tugevaks ja üldiseks, et vana seadust pole enam võimalik hoida. Mulle näib, et kui näiteks keegi koolide uue põhimääruse projekti koostamisel juhindub sellest arvamusest, siis toimib ta väga ettevaatamatult. Muidugi ei saavuta ühiskonna arenematuse tõttu sageli parimad seadused eesmärki; kuid teiselt poolt on vaja märkida, et mida arenematum on inimene, seda enam kaldub ta (mõistagi seal, kus ei takista isiklik kasu) oma tegevuses arvestama seda, mis on talle määratud kõrgemalt poolt. Seepärast legaliseerige vitsahirm — ja see annab vitsakimbumeestele paljudeks aastaiks julgust; kaotage tema ja — nende tegevuses kajastub siiski kas või pisutki teadvus, et nende üle kehtestatud seaduse jõud — pole nende kasuks.

«Kuid praktilises tegevuses,» vaieldakse meile vastu, «saavutas hr. Pirogov parimaid tagajärgi, missuguseid on vaid võimalik soovida. Siin on tõendus, et kõik teoreetilised targutused tema süsteemi vastu — on täiesti alusetud.»

Hr. Pirogovi praktilise tegevuse, tema isiksuse vastu pole meil absoluutselt mitte midagi. Esiteks me teame, et ta oli oma tegevuses seotud olemasoleva põhimäärusega ja et tal polnud mingit praktilist võimalust olla reformaatoriks. Teiseks me teame nüüd, et ta pingutas jõudu selle tegemiseks, mida me soovime, kuid põrkas kokku takistustega enamuse näol. Kolmandaks, me näeme, et kõigist takistustest hoolimata oli tema õilsa isiksuse mõju tõepoolest tugevam, kui vahest kõige kategoorilisemad ja karmimad keelud teise ülema puhul.

Kuid olles tunnustanud kõike seda ja ühendanud oma kauge hääle õilsate häältega, mis kõlasid hr. Pirogovi ümber tema teelesaatmisel, ma ei saa siiski loobuda oma kallaletungidest süsteemile ja mõningaile juhtmõtteile, mis esinevad «määrustes». Algul kõnelen üksikasjadest; ohust, mis ähvardab asja ennast vastuvõetud süsteemi tõttu, kõnelen lõpus.

«Määrustes» ei tunnustanud ma üksi vitsahirmu lubamist ebaõiglaseks, vaid ka seda mille eest seda lubatakse. Vitsadega karistatakse: vargust ja joltumust või üldse — solvamist. Otsustades «Määruste» põhjal ma tulin järeldusele, et kehaline karistus on ette nähtud samuti fanatismi eest, sest tema vastas seisab tabelis seesama karistus kui kõrvaliste isikute solvamise pärast, s. t. kolmandal astmel alamaile klassidele — vitsahirm, kõrgemaile — väljaheitmine. See oleks juba liiga absurdne, ja nüüd selgitab hr. Pirogov «Aruandes», et too oli «toimetuse viga», aga tõepoolest polnud kunagi kavatsust fanatismi eest peksta, sest alamais klassides ei peeta võimalikuks selle tõsist avaldumist.[1]

[1] Muide ei paista ka see mulle täiesti põhjendatuna. Hr. Pirogov suhtub mõnesuguse põlgusega minu märkusse sel puhul. «Mõned arvustajad,» ütleb ta «tahtsid ilma pikema järelemõtlemiseta sundida meid arvama, et me karistame samuti vitsahirmuga ka seltsimeeste solvamist usu pärast, kuigi meie määrustes on selle eksimuse puhul meelega lisatud sõna «fanatism» sulgudes. Mulle näib, et üksi kasvataja ei mõtle otsida fanatismi alamate klasside õpilaste s. t. 10—12-aastaste laste rumalais väljendusis nendega mitte ühte usku olevate seltsimeeste kohta, aga kehaline karistus on lubatav üksnes neis klassides. Nii võib kõike moonutada, soovides näha vaid halba ja mitte aru saades mõttest või teeseldes mittemõistmist.» («Vospitanije», III, lk. 118.) Tõepoolest — ma olin pahatahtlik ja rumal... Jumalale tänu, üksi kasvataja pole niisugune... Aga muide — vaadakem, mis see siis on... Siin on seesama «Vospitanije» nr. IV; siin on trükitud hr. Pirogovi «Aruande» lõpp; hr. Pirogov, hr. Pirogov ise kirjutab lk-l 213: «Tähelepanematus toimetuses tegi seda, et karistusi, mis on määrustes ette nähtud solvamise, usu eest, ei tõlgendanud võõriti mitte üksnes kasvatajad, vaid isegi mõned ajakirjad lugesid seda meile süüteoks.» Tähendab, mitte mina üksi ei arvanud, et «Määrused» lubavad anda vitsahirmu fanatismi eest? Ka kasvatajate hulgas leidus niisuguseid? Kuidas siis pärast seda hr. Pirogovile võis näida, et «mitte üksi kasvataja» jm. (vt. eespool)?... Muide on õige, et kasvatajad, kes 10—12-aastastes lastes oletasid fanatismi, pidid olema juba väga halvad... Kiievi õpperingkonna gümnaasiumide esimeses kolmes klassis on ju ainult 10—12-aastased lapsed... Aga — kuidas see siis

Kuid miks siis v a r g u s e eest — kehaline karistus? Missugune vastavus on selle ja teise vahel? Vaat mis ma küsisin juba möödunud aastal ja mida senini pole keegi korralikult selgitanud. Miks väärib ka jultumus või solvamine esijoones vitsahirmu? Ja kuidas kindlaks määrata solvamise astet, kuidas viia ühele tasapinnale kasvatajate vaateid jultumusele? Kui juba komitees endas enamus paistis silma säärase tarkusega, et määras näiteks liigkasuvõtmise eest väiksema karistuse kui lihtsa varguse eest (mida ma samuti märkisin mullu), missuguseid ülitarku kaalutlusi võib siis mõnikord oodata muudelt pedagoogikanõukogudelt![1] Ja kui palju võib seal esineda omavoli, mille hävitamise pärast hr. Pirogov nii muretseb!

---

nõnda... me mäletame «määrustes» üldist reservatsiooni, et vitsahirmu määratakse vaid 16-ne aastani, aga õpilasi, kes on vanemad kui 16 aastat, kuigi nad õpivad alamais klassides, ei karistata enam vitsahirmuga, vaid koolist kõrvaldamisega. Tähendab alamais klassides võib olla ka vanemaid kui 16-aastasi õpilasi? Nende juures võib ju ka fanatism esineda? Jah, tõsi küll, kuid see on öeldud vaid igaks juhtumiks, tegelikkuses seda hoopiski ei esine... Jah muide sellessamas «Vospitanije» nr. III, kus nii põlastavalt kõneldakse minu nürimeelsusest või pahatahtlikkusest — sealsamas 113. lk-l on hr. Pirogov ise viidanud mõnede karistatute vanusele. Näiteks, Podolski gümnaasiumi üks õpilane on 19 aastat vana ... Mis see siis tähendab? Ta pidi olema 3. klassis 15-aastane? Ei, ta läks tõenäoliselt 3-ndast 4-ndasse 12-aastaselt, aga pärast istus igas klassis kaks aastat... Ena! Teine — 5. klassi õpilane on 18 aastat vana... Kuidas siis nõnda? Kui ta 4. ja 5. klassis istus kummaski kaks aastat, oli ta siiski 3-ndas juba 14-aastane... Noh, seda ma juba ei tea, kuidas... Aga ena! — Nemirovi gümnaasiumi 1. klassi õpilane on 13 aastat vana... Tähendab, kui vana ta on siis 3. klassis — 12- või 15-aastane? Ei, ega siis hr. Pirogov ometi asjata nii kõrgelt ei kõnele arvustajate mittearusaamisest... Tunnustada lihtsalt tähelepanematuse veaks — oleks tõenäoliselt mõistlikum, aga nii ei saanudki ma jätta esitamata uusi tähelepanematusi — seekord juba otse hr. Pirogovi enda omi. Solvata ma kedagi ei taha, kuid ma ei suuda taluda, kui oma süü veeretatakse teise kaela.

Ühtlasi märgin siin veel luuletust, milles naeruvääristati peksmist fanatismi pärast. Tunnustan, et ma võtan endale täieliku vastutuse selle eest sellepärast, et aine vääris säärast pilkamist ja sel juhtumil oleks olnud argus end talitseda isegi austusest säärase isiku vastu nagu hr. Pirogov. Aga kes teab, võib-olla need luuletused koos minu rünnakutega aitasid veel kaasa asja selgitada neile k a s v a t a j a i l e, kes «Määruste» ettekirjutisi v õ õ r i t i t õ l g e n d a s i d... (N. Dobroljubovi märkus.)

---

[1] Üldse poleks paha minu süüdistajaii tähele panna, et minu ar-

Esimene kord, hr. Pirogovi juhtimisel, muutusid karistused «Määruste» puhul tõepoolest mõõdukamaks. Seda on näha juba tabelist vitsahirmu saanute kohta 1858. a. (enne koodeksit) ja 1859/60. a. (pärast koodeksit).

	1858. a.	1859/60. a.
Kiievi 1. gümnaasiumis	215-st — 3;	201-st — 1
Kiievi 2. „	625-st — 44;	650-st — 2
Belotserkovi „	220-st — 38;	266-st — 0
Volõõnia „	600-st — 290;	635-st — 5
Rovno „	300-st — 6;	354-st — 5
Podolski „	400-st — 37;	470-st — 7
Nemirovi „	600-st — 67;	568-st — 5
Tšernigovi „	240-st — 18;	276-st — 0
Novgorod-Severski „	250-st — 8;	288-st — 0
Nežini „	260-st — 2;	264-st — 2
Poltaava „	399-st — 39;	338-st — 0
Kõigis gümn.	4109-st — 561;	4310-st — 27

Üksnes arvude võrdlemine selles tabelis näitab, kui ebaõiglased on kinnitused, et vitsahirmu ei saavat kasvatusest kõrvaldada, et ühiskondlik arvamus olevat selle vastu. Gümnaasiumid ei jäänud tühjaks. Pirogoviga jäid kõik rahule hoolimata sellest, et tema sammud tõid kaasa nii terava muutuse nagu näiteks Volõõnia gümnaasiumis, kus vitsahirmu saanute arv langes järsku 290-lt 5-le. Märkimisväärt on veel see, et need gümnaasiumid, kus senini k õ i g e r o h k e m p e k s t i, l a k k a s i d t ä i e s t i p e k s m a s t. Vitsahirmu saanute suhtarv oli kõige kõrgem (Volõõnia gümnaasiumi järele) Belotserkovi ja Poltaava gümnaasiumis, kuid nüüd polnud seal ühtainsatki juhtumit. Me ei tea, mille arvele seda kirjutada, kas ülemuste vahetuse või «Määruste» arvele, kuid üks on selge: elanikkonna kombed ja gümnasiastide loomus ei võinud neis maakohtades ometi silmapilkselt nagu nõiavõimuga muutuda. Aga nende gümnaasiumide juhtkonnal olid ometi endisel, mitte väga ammusel ajal muidugi oma põhjendused kehalise karistuse hädavajalikkuse õigustamiseks seal, kus seda kasutati... Uskuge siis pärast seda nende arvamusi ja rajage nendele oma seadused!

Meilt küsitakse: «aga mida siis teie vitsahirmu asemele

tikli märkusi pole keegi tõsiselt ümber lükanud, aga, vastupidi, tõendusi toodi üsna palju. Karjudes minu ebapraktilisuse ja kergemeelsuse üle, nad unustavad selle. *(N. Dobroljubovi märkus.)*

välja mõtlete?» Ja nähes, et meie ei mõtle midagi välja, triumfeeritakse... Kuid õieti öeldes on see üsna naljakas: meie oleme võhikud, aga teie — kutsutud ja seatud pedagoogid; teie võtate enda peale meie lapsi juhtida ja juhite neid muuseas vitsaga. Meie ütleme: «See ei meeldi meile, niiviisi võiks ka teieta kasvatada; aga teie leiutage midagi muud, kui te olete juba sellele tööle asunud.» Kuid teie vastate meile: «Aga mida siis leiutada? Öelge meile, siis me leiutamegi...» Ja siis teie irvitate meie üle, et me ei oska midagi leiutada, aga samas — julgeme olla rahulolematud... Auväärsed pedagoogid! saage ometi kord iseendast aru ja otsustage: kes peab kelle poole pöörduma nõudmistega kasvatusküsimustes — kas teie meie või meie teie poole?

Muide, kui pole vaja kogu kasvatussüsteemi radikaalselt muuta, vaid vanas süsteemis teha ainult väikesi parandusi, siis pole vaja leiutada ka eriti keerukaid abinõusid. Aga näiteks (iseenesest mõista, kui teie käes oleks võim kaotada vitsahirm) — miks mitte asendada vitsahirmu otseteed koolist kõrvaldamisega? Karm, ütlete? Ei, mitte nii karm, nagu näib. Teie lubate ju vitsahirmu ainult üks kord, aga pärast kõrvaldate; annate peksa varguse eest, esiteks. Teie ise määrate varguse eest poisile vitsahirmu üksnes siis, kui sel pole vallatuse iseloom, vaid ilmutab rikutud tahet. Sääraseist poistest, kel on lapsepõlvest saadik tõsine kalduvus võõra vara vastu, saab harva asja; hoida neid pole mõtet... Kahju, et hr. Pirogovi aruandes pole öeldud, kas kõik varguse pärast peksasaanud parandasid ennast, ja üldse missugused tagajärjed olid peksmisel peksasaanute iseloomule ja käitumisele. See oleks olnud väga huvitav. Aga isegi kui oligi paranemist märgata, siis ei luba terve mõistus viia seda ühendusse kehalise valuga peksmisel, või olgu siis häbiga... kuid häbi oli muidugi rohkem eksimuse avastamise ja juurdlemise kui nuhtlemise ajal. Seejuures on ju lubatav arvata, et paljudel juhtumitel karistati poisikesi, kes polnud ses mõttes täielikult rikutud, vaid näppasid võõra oma lihtsalt rumalusest... Neid saab taltsutada ka peksuta.

Häbematuse suhtes on samuti vaja öelda: see on kas lapse järsk meelepuhang, ja kas pole siis ebainimlik anda selle eest naha peale, muutuda nagu ise lapseks ja maksta kätte enda solvamise eest? Või on siis häbematusel või igal muul solvamisel tõsine laad, mis tuleneb kas õpilase

rikutud iseloomust või tema antagonismist ülema vastu. Neil juhtumeil on koolist kõrvaldamine kõige parem, sest kui pärast peksasaamist õpilane muutubki vaiksemaks mittesallitava kasvataja vastu, siis hakkab ju salajane viha veel tugevamini leegitsema. Kinnisus ja ebasiirus on niisugusel juhul vitsahirmu kasutamise kõige otsesemad tulemused.

Kuid, öeldakse, vanemad ise paluvad sageli, et nende lapsi pekstakse... Noh, ja neiks juhtumeiks hoidkegi oma vitsakimp, kui teil on nii kahju temast loobuda. Võite isegi määrata, kui jääb veel mõninganegi lootus poisi paranemise võimalusse, kui ta avaldas täielikku kahetsust koolist kõrvaldamise puhul ja vanemad paluvad teda pigem peksta, kuid jätta edasi gümnaasiumi — siis, andes järele nende palvele, võib proovida. Siis leiavad k a k e s k k o n n a nõudmised rahuldamist.

«Aga niiviisi tuleb tõenäoliselt rohkem peksta kui nüüd «Määruste» puhul!» kanduvad minuni hr-de E. Sud.-i, Dragomanovi, Suhharevi ja paljude teiste hüüded... Kuid ma ei hämmeldu. Võib vägagi olla, ütlen ma; kuid peksmiste arv hakkab arvatavasti ruttu vähenema, sest isad omandavad ometi pikapeale enesest lugupidamise, ja pärastpoole sarnanevad kõik need peksmise juhtumid kurjategijate vabatahtliku enesemürgitamise või näljasurmaga. Meil ju ei karistata ei mürgi ega näljasurmaga, — aga mõni võtab ja mürgitab või näljutab vanglas ennast surnuks. Noh, mis siis sellega teha? Küllap talle siis nõnda meeldis...

Mis puutub N. I. Pirogovi aegu vastuvõetud süsteemi — tegutseda isiklikult, tegelikult, aga seadusse lubada seda, mida nõuab keskkond, — selle süsteemi pärast kardan ma väga. Kuni hr. Pirogov oli Kiievis, läks kõik hästi, pole midagi öelda. Nii omavoli oli vähem kui peksti vähem ja õpiti paremini jm., jm. Kuid mis siin mõjus — «Määrused» või isiksus? Nähtub ju hr. Pirogovi lahkumise puhul peetud kõnedest endist, isegi vaenulikest väljaastumistest meie vastu, et i s i k s u s kattis siin kõik. Söandati mitte nõustuda Pirogovi «Määrustega» — ja keegi ei mõelnudki tungida vastuolu punktidesse, ent kõik nägid vaid seda, et Pirogovist räägitakse mitte just päris lugupidamatult, vaid nõnda — mitte päris tavalises toonis. Mitmesuguseis kõnedes räägitakse lakkamatult: «teie piirasite omavoli», «teie emantsipeerisite lapsi pöörasest ja inimväärtust alandavast kehalisest karistusest», «teie toetasite hea pool-

dajaid, kütkestasite neid tundmuste soojusega ja kinnitasite nende indu veenmise ja mõistusega», «te püüdsite meis arukalt esile kutsuda pedagoogilist tegevust» jm. jm. Au ja kuulsus N. I. Pirogovile, ja on valus, et ta ei jäänud edasi oma kohale. Me tunneme täielikult tema ning üldisele soovile kaasa, et tema mõju kestaks Kiievi õpperingkonnas ja, kui võimalik, kogu Venemaal võimalikult kauem. Aga teda pole ju ... ja mis meil on järel? Ikkagi (piirdudes vaid meie küsimusega) väga ebarahuldavad «Määrused», mis lubavad peksmist ja annavad palju ruumi kasvatajate omavolile selle rakendamisel ...

Omavoli avaldub juba ka hr. Pirogovi juures, nagu nähtub «Aruandest»: kahe puhul 27-st kehalise karistuse juhtumist pole veel teada, kas neid on karistatud pedagoogikanõukogu otsusel; ühel juhtumil oli karistus määratud mittevastavalt «Määrustele» ja 4 muul juhtumil — talitas direktor omavoliliselt («Vospitanije», III lk. 111). Hr. Pirogov oskas neid korratusi seisma panna ja omavoliliselt talitanud direktor siirdus juba 1860. a. («Aruande» märkuse järgi) teise ringkonda. Aga kas kõik oskavad ja tahavad seisma panna?

Pirogovi ajal püüdsid gümnaasiumid mõistagi välja paista kehaliste karistuste väikese arvu või nende puudumisega. Kuid millega peale ülemuse seesuguse humaanse mõju, on tagatud tulevikus säärane püüdlus? Ainult tänuliku mälestusega Pirogovist. Aga «Määrused» annavad ju täieliku voli — peksa häbematuse eest isegi siis, kui see on v ä l j a k u t s u t u d ülemuse või kasvataja enda poolt. Näib, et sel juhtumil oleks olnud loogilisem teha näiteks märkus ... aga ei, märkustki pole õieti vaja õpilasele ... kuid see-eest õpetajale või guvernöörile tingimata kõige valjem avalik noomitus ja seejärel uuel korral — otse vallandamine. Aga «Määrustes» on ju ülemuse solvamise eest ametikohuste täitmisel ette nähtud kõige madalamal süüastmel, s. t. kõigi kergendavate asjaolude juures, isegi ülemuse enda väljakutsuva käitumise puhul vali arest vitsahirmu ähvardusega, teisel astmel aga peksaandmine ja siis väljaheitmine. Millist distsipliini on võimalik luua gümnaasiumis üksi selle määruse alusel, mida muidugi Pirogovi aegu ei juletud tegelikult rakendada! ...

«Kuid hr. Pirogovi mõju all olnud pedagoogid jäävad alati truuks tema printsiipidele. Ta ju ise kõneles neile lahkumisel: minu veendumused on õieti teie veendumused;

minu teene on vaid selles, et ma õigesti taipasin teie vaateid» jm.

Muidugi on nii: hr. Pirogov ütles seda. Aga siiski oleks kindlam, kui oleksid paremad «Määrused». Sest kui hr. Pirogov ei tee sõbralikke sõnu, vaid kõneleb asjast endast, siis ei ole ka tema kuigi heas arvamuses meie pedagoogidest üldse, ja järelikult ka Kiievi omadest. Kõneldes «Määruste» arvustustest ajakirjades teeb ta neile etteheiteid liiga kõrgete nõudmiste pärast. Tema sõnad pole hoopiski lohutavad.

«Kas meil on õigus nõuda,» ütleb hr. Pirogov, «oma pedagoogidelt kõrget kutsumust, elukogemusi, enesesalgamist, kristlikku armastust ja individualiseerimise rasket kunsti? Kust võivad meil järsku tulla niisugused isiksused? Kes juhtis, kes valmistas neid niiviisi ette? Kust ja kelle juurest võisid nad võtta kõrgete omaduste eeskuju? Kas oma endisilt õpetajailt või ühiskonna elust või neid ümbritsevast keskkonnast või oma perekonnast või kasvatusasutistest? ... Nõudlikud ideoloogid on hoopis unustanud, et meie õpetajaile pole senini keegi õpetanud pedagoogika rasket tööd, meie inspektoreid ja direktoreid pole keegi valinud nende pedagoogiliste teenete järgi, mida neil oleks isegi võimatu tõendada ... Kas võib unustada, et meie ülevaatajad, inspektorid ja direktorid jäävad esialgu siiski nendekssamadeks ametnikeks-kasvatajateks nagu ennegi: ühed neist on üle koormatud direktsiooni kirjalike toimetustega, aga teised, täites 500—600 õpilase suhtes kõlbelise järelevalve teostamatut kohustust, piirduvad tahtmatult üksi ametlikkusega? ... Kas pole selge igaühele, kes armastab vaadata tõele silma, et me kehtestasime oma määrused, olles kogemuste tõttu veendunud ühiskondliku kasvatuse ja kasvatajate karjuvais puudusis?» («Vospitanije», II, lk. 57—58.)

Edasi leiame, et ka vitsahirmuga nõustus hr. Pirogov peamiselt arvestades meie pedagoogide s a a m a t u s t: «Kehalist karistust saab veel määrata suurema kahjuta ja suurema kunstita (!), arvestades üksi eksimuse iseloomu; kõige lihtsam kasvataja suudab raskuseta eraldada lapse üleastumises metsiku, loomaliku sensuaalsuse avaldust ja otsida abi kehalisest karistusest, kui ta ei oska tarvitada muud, paremat abinõu.»

«Et kasutada eduga teisi, kõlbelisi vahendeid,» jätkab «Aruanne», «vajab kasvataja sootu enam arenemist ja

meisterlikkust: ent kas võib seda nõuda meie pedagoogidelt? . . .» Seepärast muidugi polegi imestatav hr. Pirogovi märkus: (ühest küljest võib ajakirjade artiklite järgi arvata, et kõik ühiskonna eesrindlikud inimesed nõuavad maksku mis maksab *vitsahirmu kaotamist koolides*; kuid teiselt poolt, otsustades paljude direktsioonide ja pedagoogikanõukogude ja järelikult ka ühiskonna ja kasvatuse asjus veel kõige hääleõiguslikuma ühiskonna arvamuste järgi, tuleb järeldada *täiesti vastupidist*.» (lk. 62.) Hr. Pirogov tunnustab üldse, et «kui soovitav polekski kooli hegemoonia elu üle ja kuidas veel ei edeneks ki meie elu, kuid ta on tugevam.» (lk. 64.)

Pärast neid tunnustusi märkan oma läinudaastases artiklis viga, mida senini pole kellelegi tulnud pähe märgata. Tõsi küll, hr. E. Sud. tegi mulle juba midagi etteheitetaolist selle eest, et ma «tungisin kallale *keskkonnale*, kes moraalselt nõrgestab parimaid isiksusi»; kuid ma oleks pidanud nimelt kümme korda tugevdama artikli seda osa, kus oli juttu keskkonna hukatuslikust mõjust. Te näete hr. Pirogovi ülestunnistustest, kuidas keskkond iseendast oma labasusega piirab eesrindlike inimeste tegevust. Kuid ei tule unustada, et keskkond ei jää alati passiivseks, ta võtab samuti vahel osa sellest tegevusest ja siis sünnivad niivõrd võõrastavad, niivõrd rumalad nähtused, et terve mõistus satub nende vassingus täiesti segadusse. Näiteid pole vaja kaugelt otsida — võtkem kas või meie poleemika hr. Pirogovi kummardajatega ja esitagem sellest peajooned.

Inimene hülgab teoorias vitsahirmu ja formalismi, tal on palju pooldajaid ja kummardajaid; ta tahab viia oma teooria ellu, kuid peab õnnetuseks sellest kavatsusest loobuma ja andma järele vastupidiseile mõjudele; peale seda järeleandmist tulevad säärase teguviisi pärast kuuldavale teravad vastuväited ja etteheited, mis on avaldatud sellesama teoreetilise mõtte mõjul, millest peab kinni ka see, kellele etteheiteid tehakse. Mis te arvate, missugune peab olema sel juhtumil inimeste mulje, kes pooldavad *teadlikult* sedasama teooriat? Kuidas peab neisse vastuväiteisse suhtutama inimeste hulgas?

Kes teenivad üritust, aga mitte isikuid?

Siirdugem vanasse aega, millal meil veel vormiliselt kehtis pärisorjus. Julge emantsipaator kõneleb siiralt ning tuliselt vabastamisest ja kisub endaga kaasa hulga poolda-

jaid. Äkki saab ta pärandi; ta tahab mõistagi lasta talupojad viivitamatult vabaks, kuid põrkab vastu tugevaid takistusi ja annab esialgu järele. Äkki kostab teda pooldava rahva hulgas süüdistav hääl, mis kujutab pärisorjust nii, nagu ta on, kuulutab vabadusprintsiipide pühadust ja laidab emantsipaatorit järeleandmise pärast. Kuidas te arvate, mida tunnevad selle hääle puhul emantsipatsiooni siirad, teadlikud pooldajad? Kas vihastuvad julge mehe peale, peavad tema sõnu kuritahtlikuks taotluseks, solvamiseks? Ei, kuidas nad ka ei armastaks oma sõpra-emantsipaatorit, aga kui nad armastavad ja mõistavad ka asja ennast, siis ei või jääda neile arusaamatuks, et selles hääles on ju abi neile, uus kaitsevahend, et see suurendab nende jõudu, et sellega suudavad nad minna julgemalt obskurantide vastu, kes takistavad emantsipatsiooni üritust. Mis siis, kui mõned teravad väljaastumised solvavadki nende sõpra ja õpetajat, kuid see-eest võidab ju üritus ise, see-eest teavad obskurandid, et vaat missugused hääled tõusevad isegi ühe tahtmatu ja ajutise järeleandmise puhul nende nõudmistele. Ja emantsipaatori arukad pooldajad, samuti kui ta isegi, tunnevad rõõmu vastuväidete üle, on rahul etteheidetega ja soovivad, et selliseid hääli tõuseks võimalikult rohkem: need lähtuvad ju neistsamust aluseist, väljendavad neidsamu ideid, mida teenivad need emantsipaatorid ise, neid väljendatakse ainult teravamalt ja sirgjoonelisemalt, nad kostavad valjemini ja selgemalt, sest neid ei summuta praktiliste pisiasjade killavoori vastupidine kriuksumine.

Näib, mis oleks loomulikum praktiliste liberaalsete pedagoogide säärasest suhtumisest poleemikasse vitsahirmu üle? Kuid asi ei kukkunud sugugi nõnda välja.

Hr. Pirogovist endast ma ei kõnele: ta suhtub kõikjal ajakirjanikkudesse kõrgilt ja ei pidanud seepärast muidugi ka minu artiklit endale ei solvamise ega toetamise vääriliseks. Võib-olla, et ta eksib oma arusaamistes ajakirjandusest, kuid see on teine küsimus. Selles poleemikas jääb hr. Pirogov õigupoolest päris kõrvale. Meie ees on üksi tema pooldajad.

Nagu osutub, käsitavad nad kogu asja täiesti isiklikult. Missugused isiklikkused võisid olla näiteks kas või hr. -bovil hr. Pirogoviga, kas see ja see inimene on suuteline isiklikkuste pärast asja moonutama, kas see ja see ajakiri nõustub muutuma kellegi antipaatia organiks, lõ-

puks, kas artiklil on niisugune iseloom, kas tal on niisugune eesmärk, seda arutada ei tulnud nagu kellelgi pähe. Vastuväiteid minu märkustele, artikli tõsist arvustust pole keegi trükkinud, vaid trükiti ainult mingisuguseid hambutuid väljaastumisi minu e b a h u m a a n s u s e (!) vastu hr. Pirogovi kohtlemises... Mulle ja kogu Vene publikule teatati uudisena, et «ta võib eksida ja eksib nagu iga inimene, kuid vead e i v õ t a t a l t suurt mõistust, õilis-liberaalseid püüdlusi ja tugevat iseloomu võimalikeks mõistlikeks reformideks meil»... Aga mina, näete, võtsin talt kõik temale omistatud omadused!

Niisuguseiks osutusid härrased, kes olid kah solvunud Pirogovi pärast ja t r ü k k i s i d ä r a oma vastuväited minu artikli puhul...

Aga oli ka teisi isandaid, kes olid samuti solvunud ja kirjutasid midagi, kuid ei trükkinud oma kirjutusi kuskil. Sellest teatavad meile hr-d E. Sud. ja M. Dragomanov. Nende sõnade järgi saadeti Kiievist mõned artiklid ja kirjad pealinna ajakirjadele «Ülevenemaaliste illusioonide» ümberlükkamiseks, kuid ühtki neist ei trükitud ära. «Sovremenniku» lugejaid hämmastab see tõenäoliselt veel rohkem, kui hr. E. Sud.-i ennast, kes hüüab hinge põhjast: «Imelikud asjad sünnivad Venemaal! Üks ajakiri trükib lollusi l i i g a (?) auväärse inimese kohta, aga ülejäänud ajakirjad, justkui vastastikusel kokkuleppel, ei taha mingisuguseid ümberlükkamisi vastu võtta» («Otetšestvennõje Zapiski», VI, lk. 138). On tõepoolest kummaline — ma olen sellest vist küll kõige rohkem hämmastunud. «Sovremenniku» positsioon meie ajakirjanduses on teada, on teada, missuguse innuga püüavad kõik ajakirjad kaitsta publikut tema rumalate tendentside eest, eriti tema kallalekippumiste eest kõiksugustele autoriteetidele. Mitte rahuldudes sel alal omaenda tööarmastusega, rikastavad mitmesugused toimetused vene ajakirjandust hr-de Tsvet'ide ja N. Č. Voskoboinikovide etüüdidega, otsivad isegi mahukaid traktaate Kiievi vaimuliku akadeemia tagasihoidlike seinte vahelt... Oleksid ometi ka Kiievi pedagoogide käest võtnud artikleid vastu! «Oletame, et need olid pahasti kirjutatud,» ütleme hr. Dragomanovi sõnadega, «miks siis hr-d toimetajad ei pööranud tähelepanu kas või neile faktidele, mis olid neis õigesti esitatud ega vastanud hr. Dobroljubovile (s. t. - b o v i l e) omalt poolt? — Õilis ühiskonnategelane oli solvatud, aga tema kaitseks öeldi vaid mõned sõnad aja-

lehes «Moskovskije Vedomosti» ja sedagi möödaminnes kirjas Poltaavast.» Mida järeldada säärasest faktist? Meil on võimalik teha vaid üks järeldus: tõenäoliselt olid artiklid juba niivõrd halvad, et toimetused said aru, et nendega «Sovremenniku» vastu välja astuda oleks tähendanud ennast vaid häbistada. Jah, õige, faktid olidki neis seda laadi, et N. I. Pirogov on õilis inimene, et «Põhimääruses» on vitsahirm alles ja et Pirogovi aegu pekstakse gümnaasiumides vähem. Aga muide, võib-olla polnud sedagi... Hr-de Dragomanovi ja E. Sud.-i artiklid on ometi nüüd trükitud, ent ka neis pole ju mingisuguseid muid fakte ja pealegi puudub loogika... Teised vastuväited pidid olema siis veelgi halvemad, kuigi seda on raske kujutella.

Aga leidus ka veel sääraseid isandaid — kah toredad! — kes tundsid hardust artikli ees (seda samuti mõistmata) ja äkki tundsid..., et nad on kaotanud lugupidamise hr. Pirogovi vastu. Seesuguse avastuse teeb hr. E. Sud. ja hr. Dragomanov kinnitab seda. Hr. E. Sud.-i märkuses öeldakse: «Hr. -bovi südi artikkel avaldas soovitud (?) mõju isegi kiievlastele, neile inimestele, kes oleksid võinud vist küll paremini näha oma kuraatori ühiskondliku tegevuse iseloomu...»

Missugune oli siis see soovitud (arvatavasti minu) mõju? Aga vaat missugune: «Artikkel, näiliselt väga humaanne ja liberaalne, mõjus ahvatlevalt kogemusteta publikule (vaene publik, täpselt nagu vaene Liza!) õõnestades paljudel austust selle vastu, keda ta oli juba harjunud austama.» Eksiteele viidud publiku vilumatus läks nii kaugele, et ta ei «kahtlustanud kirjaoskuse (tõenäoliselt on vaja lugeda humaansuse) ja tõelise liberalismi puudumises hr. -bovi (nagu iseendast mõista oleks pidanud), vaid hr. Pirogovi, ja temast pöördusid aralt ära isegi need, kes austasid teda vastavalt oma intellektuaalse ja kõlbelise arenemise tasemele...» Aga artiklis, isegi palavaimate tiraadide keskel, väljenduste puhul, mis võiksid näida enesearmastusele kõige ebameeldivamaina, tuleb siiski lakkamatult esile kogu selle ägeduse motiiv, mis seisneb selles, et autor hindab Pirogovi erakordselt kõrgelt, ja et nimelt niisugust inimest ongi tal raske näha nõrkevana ja langevana keskkonna survel, millesse ta on asetatud. Jah, nõrkevana ja langevana — ma ei karda seda korrata: selge protesti puudumises tema

tõelistele veendumustele vastukäivate punktide puhul komitee «Määrustes» on näha juba nõrgenemine, aga nõustumises motiveerida, õigustada neid ja kuulutada, et «jagab» neid täielikult, oli sel juhul tema langemine. Vaat sellest ma kirjutasingi: «Sinna ärge minge, härrased,» ütlesin ma, — «seal kukkus P i r o g o v i s e maha...» Ma ei kirjutanud ju idiootidele, vaid aruga inimestele, kes oleksid võinud mõista, et artiklis on jutt asjast, faktist, millest Pirogov võttis osa, aga hoopiski mitte kõigi tema ühiskondlike teenete, annete, iseloomu jm. üldisest ja lõplikust hindamisest. Ma juhtisin tähelepanu tema veale, oletame, et isegi liialdasin selle tähtsusega; ma lootsin, et see selgitab asja ja aitab rutiini üle võidule uued, mõistlikud alused; kuid tunnustan — ma ei arvestanud kuidagi seesugust efekti, millele viitab hr. E. Sud. Ja millest see tuli? Ega ometi tõepoolest sellest, et artikkel oli juba võimatuseni võrgutav, nii öelda *irrésistible,* vaid lihtsalt võrgutatud härraste endi tõttu. Ma ei tunne neist kedagi, kuid hr. E. Sud., kiievlane, maalib nende iseloomu vaat missuguste meelitavate värvidega: «enamus tema (Pirogovi) kaasteenijaid, m õ i s t m a t a p õ h i m õ t t e i d e n d i d, allub isiksuse mõjule, taotleb ühiskondlikku kasu ü k s n e s s e l l e p ä r a s t, et täidab kuraatori, kuulsa, nimeka, kõigi poolt austatud inimese soove...» Ja niipea kui leidus, näete, inimene, kes tingimusteta ei kummardunud «ülistatud inimese» jm. ees, muutsidki need härrased kohe oma poolehoidu ja lakkasid «taotlemast ühiskondlikku kasu»... Ja kõik see — pange tähele — ajakirjanduse kisakõri, võrukaela «närviliste väljaastumiste» pärast, kes tahaks olla Kalinovitš, kuid ei oma vastavat kraadi ja on seepärast sunnitud kogu ulakuse piirama kirjandusega... Mis nüüd siis saab, küsin ma erapooletuilt lugejailt, välja arvamata ka kiievlasi, kes nii väga kalduvad siiralt üles tunnistama — mis siis saab, kui nende turjale istub mitte enam kirjanduses, vaid tegelikus elus mõni Kalinovitš, kui neid ei hakka a h v a t l e m a ajakirjanduse, vaid mõni muu kisakõri? Mis määral ja kas kaua püsib siis hr. Pirogovi õilsa isiksuse heategev mõju? Mis saab pedagoogikanõukogudest endist, kui neid moodustavad niisugused isikud, kes «põhimõtteid mõistmata alluvad isiksusele» ja taotlevad ühiskondlikku kasu v a i d s e e p ä r a s t, et seda soovib ülemus... Ja niisuguseid on ometi e n a m u s... Võib-olla otsustab hr. E. Sud. liiga karmilt, ütlete teie; kuid tema

sõnad on põhiliselt kooskõlas sellega, mis on kirjutatud hr. Pirogovi enda «Aruandes». Aga siin on veel hr. Dragomanovi, «äsjase gümnasiasti», nagu oli tema kohta öeldud ühes lahkumiskõnes, arvamus: «(kasvatajate) vana põlvkond,» ütleb ta, «toimib iganenud põhimõtete järgi, aga noor põlvkond oskab senini vaid uutest kõnelda. See on muidugi väga kurvastav, kuid ometigi on see fakt, fakt... fakt... (Näete, kui tugevasti!) ... Kui kõik jätta kõlbelise mõju hoolde, siis on tingimata vaja loota eranditult kasvatajate pedagoogilisele arusaamisele ja armastusele asja vastu... Noh, aga katsuge loota arusaamisele ja armastusele meie kasvatajate ülemuse vastu... Me ei suuda naeratust tagasi hoida...» Kirja alguses tõendab hr. Dragomanov süllogismiga (mille esimene eeldus trükivea tõttu on kaotanud muide igasuguse mõtte), et kui hr. Pirogov oleks tahtnud sundida õpetajaid tegutsema vastavalt tema põhimõtteile, siis «oleks pidanud ta peaaegu kõik õpetajad minema kihutama»... Niisugused olid nad... Sellest järeldab hr. Dragomanov temale omase järjekindlusega: «Mis oleks saanud hr. Pirogovi reformidest, kui ta oleks rajanud need isiklikule, aga mitte kollegiaalsele alusele?»... Ja arvab muidugi, et siis oleks läinud reformidel pahasti.

Aga mis kindlus ja väärtus on sel kollektiivsel alusel kasvatajate seas, kel pole ei pedagoogilist arusaamist ega armastust asja vastu või kes tegutsevad iganenud põhimõtete järgi või kes oskavad ainult kõnelda uutest, kes ei saa aru terveist põhimõtteist ja teevad midagi korralikku ainult sellepärast, et olla ülemusele meelepärane? Milleks muutuvad kurikuulsad «Määrused» ja «Tabelid», kui puudub hr. Pirogovi isiklik mõju, kui püsib administratiivne alus kasvatuses, kui mõned punktid on ebamäärased, kui kasvatajaile jäetakse avarad võimalused eksimuste kvalifitseerimisel, kui «Määrustes» legaliseeritakse «pöörane ja inimlikku väärikust alandav kehaline karistus?» Vaadates «Määrustele» lihtsalt kui koodeksile, täiesti sõltumatult hr. Pirogovi isiksusest, kes jälgis nende täitmist, ei saa neile panna suuri lootusi: hr. Pirogov tunnustab, et nad on «ebatäiuslikud», ma juba ütlesin ja tõestasin, et mulle paistavad nad väga ja väga ebatäiuslikena. Hr. Pirogov tõestab siiski faktidega, et nad tõid kasu; kuid neist faktidest pole näha üht: kas avaldasid siin mõju «Määrused» või pigemini — aga võib-olla ainult — «soov talitada kuraatori, ülista-

tud inimese meele järgi» jm. Ootame ära, mis saab hr. Pirogovita, ootame kaht-kolme järgmist aruannet, siis selgub, missugusel määral olid kasulikud «Määrused» ise hr. Pirogovi isikliku osavõtuta nende rakendamisel..

Vaat kus on oht, millele ma vihjasin eespool, et asja ähvardab hr. Pirogovi kehtestatud süsteem, s. t. mööndus te tegemise süsteem enamusele, milline tema enda kummardajate sõnade järgi ei soovinud teha midagi rohkem, kui talitada ülemuse meele järgi... Seisukord pidi seda koomilisemana paistma, et hr. Pirogov ei võinud ju enamusele või üldse kolleegiumidele anda kõiki õigusi ja kõiki tingimusi, mis on vajalikud nende tegevuse edukuseks: administratiivne alus, õppetöö formaalsus, endised põhimäärused ja sätted — kõik see jäi püsima ja kitsendas kolleegiumide vaba tegevust, kui neil olekski olnud kalduvust mõningaiks vabameelseiks uuendusteks... Ma ei mõista siin jällegi hr. Pirogovi hukka (ei pea seda reservatsiooni ülearuseks); ma usun, et tema olukorras ei saanud ta teha midagi paremini, kui tegi... Kuid ma ei usu jälle «Määruste» tagajärgede ja kollegiaalsuse printsiibi hiiglaslikkusse, mida loetakse tosinate kaupa hr. Pirogovile peetud pidulikes kõnedes. Kui pedagooge ja ühiskonda ei saanud korraga viia vitsahirmu kaotamisele, kas saab siis neid kahe ja poole aastaga (hr. Pirogovi kuraatori ameti aeg) viia omavoli kaotamisele ja rangele seaduslikkuse austamisele?

«Vaat meil oligi õigus,» karjuvad hr-d E. Sud. ja M. Dragomanov, «hr. -b o v isegi jõudis liberaalse despotismi teooriani, väites, et kolleegiumidele järeleandmiste süsteem hr. Pirogovi poolt polnud hea ja isegi ähvardab üritust mingi ohuga...»

Ei, härrased, teil pole siiski õigus. Ma juba ütlesin, et mind ei huvita hr. Pirogovi isiklik väärtus, vaid asi ise. Hr. Pirogov tegutses eeskujulikult, kuivõrd suutis, kuid asi nihkus selle tõttu vähe edasi... Et asi edenes vähe, see ei sõltunud juba hr. Pirogovist, vaid tollest olukorrast, millesse ta oli asetatud. Võib-olla, kui ta oleks tegutsenud teisiti, oleks olnud halvem, võib-olla oleks tulnud lõppude lõpuks välja seesama; kuid igal juhul oodake karjumisega suurest progressist, hindamatult heategevaist tagajärgedest, äkilisest ümbersündimisest jm. ... Seda, härrased, ei juhtu... Pidulikel hüvastijättudel võib kõnelda mis tahes, eriti siis, kui see on meeldiv hr. Pirogovile: miks siis mitte osutada au inimesele? Kuid au auks, asi asjaks. Aga asi oleks

võinud minna edukalt üksnes siis, kui Pirogov või keegi teine oleks suunanud kõik oma jõupingutused selleks, et otsustavalt ja põhjalikult muuta olukord, mis osutus hr. Pirogovile takistuseks ulatuslikumate reformide teel. Ja selles seisnebki meie nõudmine eesrindlike ühiskondlike tegelaste vastu: võrreldes sellega näivad meile kõik muud nõudmised — iseendast väga auväärsed — nõrkadena ja tühiseina ... Kuid me ise eksisime, arvates kunagi, et säärane nõudmine on kas või mõnegi määrani teostatav üksiku isiku poolt; nüüd me veendusime hr. Pirogovi najal, et see on täiesti teostamatu isegi parimaile isiksustele, kui nad tegutsevad vaid omaette ... On tarvis, et ühiskond, et keskkond ise pööraks tähelepanu oma olukorrale ja tunneks vajadust seda muuta. Keskkond — see oleme ju meie kõik: nii hr. Pirogov kui hr. E. Sud., mina ja hr. Dragomanov — kõik kuulume sellesse keskkonda [ja oleme kõik kohustatud hoolitsema, kuivõrd on jõudu ja oskust, meie olukorra põhjaliku muutmise eest, et meie käed saaksid vabaks oma sisimate veendumuste elluviimiseks]. See on niihästi minu eelmise kui ka käesoleva artikli mõte ja eesmärk Kiievi «Määruste» puhul.

Kas hr. Dragomanov ja kompanii mind mõistavad? Ma ei looda väga, kuid sooviksin, et mõistaksid ...

Kuid milleks ma ise lõin säärase armetu kujutuse sellest keskkonnast, kelle poole ma veel kord pöördun? Kui varem öeldi, et ma kirjutasin artikli hr. Pirogovi solvamiseks, siis otsustatakse vahest nüüd, et ma kirjutasin selle kõigi Kiievi pedagoogide, kogu õpperingkonna solvamiseks ... Võib-olla, et otsustavadki. Kuid see pole ometi minu leiutis — ma rühmitasin vaid mõned asjaolud, mis kiievlased ise olid teatanud ... Aga milleks ma neid rühmitasin? ... Oletame kas või selleks, et pärast oleks mõnu näha oma süngete oletuste ekslikkust ... Võib-olla, et selle artikli kiuste imbuvad kiievlased tõepoolest läbi hr. Pirogovi t õ e l i k e s t põhimõtteist, lähevad nende nimel julgelt igasuguse kisakõri vastu, arutlevad arukalt ja humaanselt gümnasiastide eksimusi ja kõrvaldavad vitsahirmu hoopis tarvituselt. Kui saabub see pilvitu õhtu Kiievi pedagoogikas (mida me saame teada tulevasist aruandeist), siis kiidan ma rõõmuga hommikut, mille tõi Kiievisse hr. Pirogov.

SISUKORD

N. Tšernõševski ja N. Dobroljubovi pedagoogilised vaated . 3

N. Tšernõševski.

Nikolai Gavrilovitš Tšernõševski. (Eluloolisi andmeid) 17
Arutlus. Kas koolikasvatust tuleb eelistada kodukasvatusele . . 20
Sellest, missuguseid raamatuid tuleb lastele lugeda anda 26
«Mustlaspoisike». *P. M. Spilevski jutustus lastele* 32
Aleksander Sergejevitš Puškin, ta elu ja teosed 34
Märkmeid ajakirjade kohta. *Juuni 1856.* 35
«Zemledeltšeskaja Gazeta» artikkel rahvakasvatusest, ihunuhtlusest ja lihtinimeste perekondlikest kommetest 42
Vene inimene rendez-vousl. *Mõtisklusi pärast hr. Turgenevi jutustuse «Asja» lugemist* 43
«Jasnaja Poljana». Kool. *Krahv L. N. Tolstoi kirjastusel ilmuv pedagoogiline ajakiri, M. 1862* «Jasnaja Poljana». *Lasteraamatud. Raamat I ja II* 44

N. Dobroljubov.

Nikolai Aleksandrovitš Dobroljubov. (Eluloolisi andmeid) . . . 65
Autoriteedi tähtsusest kasvatuses. *Mõtteid hr. Pirogovi «Eluküsimuste» puhul* 67
Laste harjutamisest 89
Õpetaja peab olema õpilastele ideaaliks 91

Rahvakasvatusest hr. Appelroti artikli puhul 93
Inimese orgaaniline arenemine ühenduses tema vaimse ja kõlbelise tegevusega 103
Aeglase arusaamisega õpilased (õpetaja märkmeist) 131
Vene tsivilisatsioon, koostanud hr. Žerebtsov 150
Vitsahirmuga purustatavad ülevenemaalised illusioonid 157
Vihma käest räästa alla 182

Vastutav toimetaja V. Last.

Tehniline toimetaja E. Plaks.

Ladumisele antud 1. XI 1950.
Trükkimisele antud 20. II 1951.
Paber 54×84 sm, 1/16. Trükiarv 2000.
Trükipoognaid 13,5. Formaadile 60×92 kohaldatud trükipoognaid 11,48. Arvutuspoognaid 13,35.
Tellimise nr. 3450. MB-01743.
Trükikoda „Ühiselu", Tallinn, Pikk 40/42.

На эстонском языке.

Н. Чернышевский и Н. Добролюбов.
Педагогические идеи.

Hind rbl. 6.40.

Rbl. 6.40

A-18851

TÜ RAAMATUKOGU
1 0300 00448198 4